

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱԿԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

№ 1 (68)

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
JOURNAL FOR ARMENIAN STUDIES

Հիմնադիր՝ «Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան» հիմնադրամ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Ս. Ռ. Գևորգյան (**նախագահ**),

Ա. Վ. Գալստյան (**գլխավոր խմբագիր**),

Ա. Հ. Հարությունյան (**գլխավոր խմբագրի տեղակալ**),

Մ. Մ. Իսախրյան, Է. Գ. Հովհաննիսյան, Ս. Դ. Դանիելյան,

Ա. Գ. Դոլուխանյան, Վ. Գ. Համբարձումյան,

Ա. Հ. Հակոբյան, Է. Ս. Մկրտչյան, Ս. Պ. Մուրադյան,

Ա. Տազեսյան (Բեյրութ), Զ. Պողոսյան (Իտալիա),

Հ. Մարտիրոսյան (Նիդերլանդներ), Ա. Հ. Մանուկեան (Շվեյցարիա)

Գրանցման վկայական՝ 211.200.00182

Գրանցման տարեթիվը՝ 26.03.2003թ.

Պարբերականությունը՝ եռամսյա

Բոլոր նյութերն ուղարկվում են գրախոսության:

Արտատպության դեպքում հղումը «Հայագիտական հանդես»-ին պարտադիր է:

Մեր հասցեն՝ Երևան, Ալեք Մանուկյան փ. 13, հեռախոս՝ 55-60-30 (1-18)

Կայքէջ՝ <https://armenianstudies.aspu.am/>

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ**ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ****ՌՈՒԶԱՆ ԶՈՒԼՖԱՅԱՆ, ԱՐՄԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Նար-Դոսի «Պայքար» վեպի հերոսների բնութագրերն ըստ նրանց խոսքում
կիրառված նորաբանությունների-----14

ԱՆՆԱ ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ

Դերանվան եզակի և հոգնակի թվի կազմությունը և իմաստագործառական
դրսևորումները գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում---29

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**ԵՎԱ ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ**

Բրյուսովի 1915-1916 թթ. դասախոսությունների արձագանքը հայալեզու
մամուլում-----48

ՍԻՐՎԱՐԴ ԱՍՐՅԱՆ

Սիամանթո. «Հայրենի հրավեր կամ «12 կոչ տարագիր հայության»-----71

ԼԵՎՈՆ (ՆԵՐՍԵՏ ՎՐԴ.) ԱԼՈՅԱՆ

Արևմտահայ ողմանտիկական պատմավեպի ժանրային
առանձնահատկությունները-----87

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

Վանո Սիրադեղյանի «Կիրակի» ժողովածուն որպես հեղինակի
ստեղծագործական հանգրվան-----112

ՔՆԱՐԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, ՆԱՐԻՆԵ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

Թումանյանի «Անուշ» և Շեքսպիրի «Ռոմեո և Ջուլիետ» ստեղծագործությունների համեմատական բնութագիրը-----130

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**ԿԱՐԻՆԵ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ**

1905-1906 թթ. հայ-թաթարական կոիվների պատճառների քննություն-----141

ԱՆԻ ՖԻՇԵՆԿՃՅԱՆ, ՄԻԼԵՆԱ ԿԱՏԱՅԱՆ

Լիբանանահայ մամուլը 1945-1991 թվականներին-----160

ՄԱՐԻՆԵ ՍԱՀՐԱԴՅԱՆ

Թիֆլիսի քաղաքական կյանքում հայերի ներգրավվածության նվազման միտումները (1918-1921 թթ)-----189

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ՇԻՐԻՆՅԱՆ

Ժամանակի և հավերժության կարգույթները Ա.Գրիգոր Տաթևացու «Ոսկեփորիկ» աշխատության մեջ-----211

ԼԻԼԻԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Եգիպտոսում «Արաբական գարնան» կոնֆլիկտի քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական պատճառներն ու հետևանքները-----226

ՄՇԱԿՈՒՅԹ, ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**ՊԵՅԳԱՆԳ ՍՅՈՒ**

Չինական արվեստի ուսումնասիրման հիմնական գաղափարները 1950-ական թվականներին-----246

ԱՍՏԴԻԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Նոր մեդիան և արվեստը. փոխազդման գործընթացներ-----260

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ**ԱՎԵՏԻՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, ԷԴԳԱՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՊՈՅԱՆ**

Հայկական Կիլիկիա. պատմաքաղաքակրթական որոշ հիմնախնդիրների դասավանդման առանձնահատկությունները բուհում-----282

ԼԻԼԻԹ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Համեմատություն – դարձվածային միավորների հականշության ուսուցումը բուհում-----304

ՍԱՍՈՒՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

Ժամանակակից հայերենի բառային պատճենումների, դրանց գործածության և ուսուցման խնդիրների մասին-----325

ԱՐՄԻՆԵ ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ, ԼՈՒՍԻՆԵ ՊՈՂՈՍՅԱՆ, ՆԱԻՐԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Աղջիկների դաստիարակության և կրթության հիմնախնդիրն Արևմտյան Հայաստանի օրիորդաց վարժարաններում (XIX դար)-----338

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՍԻՍՅԱՆ, ԻԶԱԲԵԼԼԱ ԲԱԲԱՅԱՆ

Կրթությունը 19-րդ դարի զմյուռնահայ վարժարաններում-----357

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Մուլտիմեդիա նախագիծը գործարարական անգլերենի դասընթացում-----369

ՄԵՐԻ ՇԱԲՈՅԱՆ

Բերանի խոռոչի, ըմպանի, կերակրափողի մասնակցությունը կլման ակտի ֆիզիոլոգիական գործընթացում-----385

СОДЕРЖАНИЕ**ЛИНГВИСТИКА****РУЗАН ДЖУЛФАЯН, АРМИНЕ АРУТЮНЯН**

Характеристика героев романа Нар-Доса «Борьба» на основании-----14

АННА СОГОМОНЯН

Образование единственного и множественного числа местоимений и их семантико-функциональные проявления в литературном восточноармянском, немецком и русскоязыках-----29

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**ЕВА МНАЦАКАНЯН**

Отклик армяноязычной печати на брюсовские лекции 1915 – 1916 гг.-----48

СИРВАРД АСРЯН

Сиаманто “Приглашение на родину” или “12 воззваний к армянству в эмиграции”-----71

ЛЕВОН (ИЕРЕЙ/АРХИМАНДРИТ НЕРСЕ) АЛОЯН

Жанровые особенности западноармянского романтического исторического романа-----87

ОВАННЕС ОВАКИМЯН

Сборник Воскресенье Вано Сирадехяна как творческий рубеж автора-----112

КНАРИК АРУТЮНЯН, НАРИНЕ КИРАКОСЯН

Сравнительная характеристика произведений Туманяна «Ануш» и Шекспира «Ромео и Джульетта»----- 130

ИСТОРИЯ, ТЕОЛОГИЯ, ПСИХОЛОГИЯ**КАРИНЕ ЕГИАЗАРЯН**

Рассмотрение причин армяно-татарских войн 1905-1906 гг.-----141

АНИ ФИШЕНКЧЯН, МИЛЕНА КАТАЯН

Периодическая печать ливанских армян в 1945-1993 гг.-----160

МАРИНЕ САГРАДЯН

Тенденции сокращения участия армян в политической жизни Тифлиса (1918 – 1921 гг.)-----189

АРУСЯК ШИРИНЯН

Категории времени и вечности в «Златочреве» Грогория Татеваци-----211

ЛИЛИЯ АРУТЮНЯН

Политические, социально-экономические причины и последствия конфликта «Арабская весна» в египте-----226

КУЛЬТУРА, ЖУРНАЛИСТИКА**ПЭЙГАН СЮЙ**

Основные идеи изучения китайского искусства в 1950-х годах-----246

АСТХИК АВETИСЯН

Новые медиа и искусство: процессы взаимодействия-----260

ПЕДАГОГИКА**АВETИС АРУТЮНЯН, ЭДГАР ОГАННЕСЯН, АРУТЮН ПАПОЯН**

армянская киликия: особенности преподавания некоторых историко-цивилизационных задач в вузе-----282

ЛИЛИТ АВETИСЯН

Изучение антонимии компаративных фразеологических единиц в вузе-----304

САСУН АМБАРЦУМЯН

Калькированные слова современного армянского языка, о их действиях и вопросах обучения-----325

АРМИНЕ ДАЛЛАКЯН, ЛУСИНЕ ПОГОСЯН, НАИРА МАРТИРОСЯН

Фундаментальная проблема воспитания и образования в в школах для девочек в западной Армении (XIX век)-----338

СУСАННА СИСЯН, ИЗАБЕЛЛА БАБАЯН

Образование в школах Змюрнии 19 века-----357

КРИСТИНЕ САРГСЯН

Мультимедийный проект в курсе делового английского языка-----369

МЕРИ ШАБОЯН

Участие полости рта, глотки и пищевода в физиологическом процессе акта
глотания-----385

CONTENTSLINGUISTICS**RUZAN JULFAYAN, ARMINE HARUTYUNYAN**

Characterization of the heroes of Nar-Dos's novel "*Struggle*" Based on the neologisms used in their speech-----14

ANNA SOGHOMONYAN

The formation of singular and plural pronouns and their semantic-functional manifestations in literary Eastern Armenian, German and Russian-----29

LITERARY STUDIES**YEVA MNATSAKANYAN**

Response of Armenian Press to Bryusov's Lectures of 1915 – 1916-----48

SIRVARD ASRYAN

Siamanto: "Homeland's Call" or "12 Appeals to the Exiled Armenians"-----71

LEVON (ARCHIMANDRITE NERSEH) ALOYAN

Genre characteristics of the western armenian romantic historical novel-----87

HOVHANNES HOVAKIMYAN

Vano Siradeghyan's Sunday collection as a creative landmark-----112

KNARIK ARUTYUNYAN, NARINE KIRAKOSYAN

Comparative analysis of Tumanyan's "Anush" and Shakespeare's "Romeo and Juliet"-----130

HISTORY, THEOLOGY, PSYCHOLOGY**KARINE YEGHIAZARYAN**

Examination of the causes of the armenian-tatar wars in 1905-1906-----141

ANI FISHENKCHYAN, MILENA KATAYAN

Lebanese-armenian press from 1945 to 1991-----160

MARINE SAHRADYAN

Trends in the decline of Armenian participation in the political life of Tiflis (1918-1921)-----189

ARUSYAK SHIRINYAN

Categories of Time and Eternity in Grigor Tatevatsi's "Voskeporik" -----211

LILIA HARUTYUNYAN

Political, socio-economic causes and consequences of the “Arab Spring” conflict in Egypt-----226

CULTURE, JOURNALISM**PEIGANG XU**

Basic ideas for the study of Chinese art in the 1950s-----246

ASTGHIK AVETISYAN

New Media and Art: Processes of Interaction----- 260

PEDAGOGY**AVETIS HARUTYUNYAN, EDGAR HOVHANNISYAN, HARUTYUNY PAPOYAN**

Armenian Cilicia: Features of Teaching some Historical-Civilizational Issues

in Higher School-----282

LILIT AVETISYAN

The study of antonymy of comparative phraseological units at the Institute-----304

SASUN HAMBARDZUMYAN

Traced words of the modern Armenian language, about their actions and issues of teaching-----325

ARMINE DALLAKYAN, LUSINE POXOSYAN, NAIRA MARTIROSYAN

Fundamental problem of upbringing and education in schools for girls in western Armenia (XIX century)-----338

SUSANNA SISYAN, IZABELLA BABAYAN

Education in the schools of Zmyrnia in the 19th century-----357

CHRISTINE SARGSYAN

Multimedia project in business English course-----369

MERI SHABOYAN

Participation of the Oral Cavity, Pharynx and Esophagus in the Physiological Process of Swallowing-----385

ԼԵՋԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՌՈՒԶԱՆ ԶՈՒԼՖԱՅԱՆ
ԱՐՄԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՆԱՐ-ԴՈՍԻ «ՊԱՅՔԱՐ» ՎԵՊԻ ՀԵՐՈՍՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐՆ ԸՍՏ ՆՐԱՆՑ
ԽՈՍՔՈՒՄ ԿԻՐԱՌՎԱԾ ՆՈՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.146

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

20-րդ դարի նշանավոր ռեալիստ գրող Նար-Դոսի (Միքայել Զաքարի Հովհաննիսյան, 1867-1933) թողած գրական մեծ ժառանգությունն ուսումնասիրելը հետաքրքրական է ոչ միայն հայ գրականության, այլև լեզվի տեսակետից: Նար-Դոսի վեպերը հարուստ են իմաստային և բառային նորաբանություններով, իր ժամանակաշրջանի համար նորագույն փոխառություններով, նորակազմ և փոխառյալ տերմիններով, որոնք լեզվական բարձր արվեստով ներկայացնում են նարդոսյան կերպարների բնավորության յուրօրինակ, իրական կյանքին շատ մոտ կողմերը: Վեպում պատմական ժամանակաշրջանը, քաղաքի կյանքը, մարդկանց հետաքրքրությունները, փիլիսոփայությունը, հայացքները, կրթությունն ու բնավորությունները արտացոլելու համար անհարժեշտ էին լեզվական նոր միջոցներ, նոր բառեր, ուստի գրական նոր ուղղության՝ ռեալիզմի հետ պետք էր թարմացնել նաև լեզվի բառապաշարը: Այսպիսով, բառապաշարի արժեքը որոշվում է բառերի ճիշտ ընտրությամբ և գործածությամբ, իմաստային նրբությունների հաշվառումով, կիրառական-ոճական դերով:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. բառապաշար, նորաբանություններ, հեղինակային նորաբանություններ, հոգեբանական տերմիններ, հեգեզվերլուծական բառեր, եվրոպական փոխառություններ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղինակն իր հերոսների խոսքը կառուցելու և այն ավելի պատկերավոր դարձնելու համար դիմում է բառապաշարի տարբեր շերտերի՝ բարբառային, ժողովրդախոսակցական բառերի, փոխառությունների (ֆրանսերեն, հունարեն, լատիներեն, ռուսերեն), օտարաբանությունների, հնաբանությունների և նորաբանությունների կիրառությունների:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Նար-Դոսի վեպերի լեզվի ուսումնասիրությունը թեմատիկ առումով լայն ընդգրկվածություն ունի: Նման ուսումնասիրությունները հավասարապես լեզվաբանական, գրականագիտական, պատմական արժեք ունեն: Ըստ այդմ՝ հետազոտությունը կատարվել է համադրական-վերլուծական և զուգադրական մեթոդներով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Յուրաքանչյուր գրողի բառապաշարը և նրա ստեղծագործություններում կիրառված նորաբանությունները ուսումնասիրելու համար նախ և առաջ պետք է անդրադառնալ այն դարաշրջանին, որում ապրել և ստեղծագործել է գրողը:

Նար-Դոսը «Պայքար» վեպը գրել է 1911թ.: Սա քսաներորդ դարի սկիզբն է, երբ առաջադեմ երիտասարդությունը հագնվում է նորաձև, մտածում է նորաձև, նրա առաջ քաշած հայացքները մերժում են հինը և ազդարարում նորի մուտքը: Այս ամենը, սակայն, արտացոլվում է ոչ միայն վեպի հերոսների նկարագրություններում, այլ նաև նրանց խոսքում, քանի որ հենց խոսքը և նրանում կիրառված նորաբանություններն են բացահայտում հերոսին, նրա կենսափիլիսոփայությունն ու դրանից բխող արարքները:

Հեղինակն իր հերոսների կենցաղը, հագուկապը նկարագրելիս գործածել է այնպիսի նորամուտ փոխառություններ, ինչպիսիք են՝ *պենսնե*, *ժիլեյ*, որ կրում

Էին այդ ժամանակաշրջանի առաջադեմ քաղաքականները, *սիգար, սիգարեպ, պապիրոս*, որ ծխում էին առաջադեմ մարդիկ, *ֆրանկ, ռուբլի* դրամական միավորների անվանումներ, որ այս դարաշրջանում շրջանառվել են հասարակության որոշ խավերում: Նար-Դոսի վեպի հերոսներն առաջադեմ, կրթված, ժամանակակից երիտասարդներ են, որոնք իրենց խոսքում պարբերաբար գործածում են տարբեր ոլորտներին վերաբերող բազմաթիվ նորաբանություններ. հատկապես հետաքրքրական է վեպի հերոսների խոսքում նորակազմ և փոխառյալ նորաբանությունների կիրառությունը:

Արդ, առանձնացնենք վեպի հերոսների խոսքը բնութագրող նորաբանություններն ըստ իմաստային տարաբնույթ խմբերի.

1. հագուստ և աքսեսուարներ նշող բառեր՝ *պենսե, ժիլետ սյուրթուկ, կորսեթ, կիսակոշիկ, կասպոր*,
2. կերակուրների, ըմպելիքի, ծխախոտի անվանումներ՝ *բուրեբրոպ, կրենդել, լիմոնադ, պապիրոս, սիգար*,
3. արվեստին վերաբերվող բառեր՝ *ֆոյե, օրկեստր*,
4. հոգեբանական տերմիններ՝ *ֆլեգմատիկ, խարակտերիստիկ, զգայազուրկ, հոգեփոփոխություն*,
5. դրամական միավորներ՝ *ռուբլի, ֆրանկ, կոպեկ*:

«Պայքար» վեպի գլխավոր հերոսներն են՝

- Մանն - գլխավոր հերոսուհին, Սանթրոսյանի կինը,
- Աշոտ Բադամյան - Զաքարի եղբոր որդին, որին սիրում է Մանեն,
- Հեղինե Սոլիկյան - Մանեի մանկության ընկերուհին,
- Վահան - Մանեի հարազատ եղբայրը:

Այս կերպարներից յուրաքանչյուրին Նար-Դոսը նկարագրում է համապատասխան բառապաշարի միջոցով՝ ամբողջացնելու համար նրանց բնավորությունը, հայացքներն ու վարքագիծը: Փոխառյալ նորաբանություններն ու նորակազմ բառերն ավելի հաճախ հանդիպում են այն կերպարների բառապաշարում, որոնք առաջադեմ են, կրթված, լիբերալ, ուզում են փոխել

իրենց իրականությունը և վերարժևորել կանանց հայացքները:

Նկարագրելով իր հերոսների հագուկապը՝ հեղինակը տալիս է եվրոպական հագուստների անվանումներ, որոնք այդ տարիներին նոր էին մուտք գործել հայ քաղաքաբնակների շրջանակ և որոնք բնութագրում էին առավել առաջադեմ, կրթված և զարգացած մարդկանց, ինչպես՝ *ժիլետ, կորսեթ, սյուրթուկ, կասկոր* և այլն:

Հեղինե Սոլիկյանը *Մանեի ընկերուհին է, միևնույն ժամանակ Նասիբյանի սիրուհին. «Դեռևս շար ջահել մի աղջիկ՝ ոսկե պենսենով, մինչև ուները խուզած գանգուր մազերով, առանց կորսեթի, գիրուկ, կլորիկ, ցածրահասակ, տեղնուրեղը եռանդ, կրակ ու ծիծաղ»¹:*

Հեղինեի նկարագրության մեջ և խոսքում հանդիպում ենք մի շարք փոխառյալ նորաբանությունների, եվրոպական ծագում ունեցող բառերի, որոնք միտված են ցույց տալու նրա առաջադեմ հայացքները. նա շրջել է եվրոպայում և այնտեղ բժշկական կրթություն է ստացել:

Պենսեն- [пенсѐ < ֆրանս. pince- nez, pincer < ճգմել, սեղմել + իտլ. nez քիթ] Առանց ականջներին հենվող եղջերիկների ականոց, որ քթի վրա ամրանում պահվում է զսպանակավոր սեղմիչներով, քթակնոց (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Կորսեթ- [< корсет < ֆր. corset], գ. Սեղմիրան՝ լայն առաձգական գոտի, որ կապում են հագուստի տակից իրանը սեղմելու և կազմվածքին սլացիկություն տալու համար (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Ֆրանսիական ծագում ունեցող այս բառերը ուսերենի միջնորդությամբ փոխանցվել են հայերենին և 19-րդ դարավերջին մեծ տարածում գտել հայ քաղաքաբնակ հասարկության շրջանում:

Հերոսուհու առաջադեմ լինելը առավել արտահայտիչ դարձնելու համար հեղինակը նրան տալիս է մեկ հանտկանիչ ևս. Հեղինեն հաճախ է «պապիրոս» ծխում:

¹ Բնագրային օրինակները վերցված են Նար-Դոսի «Պայքար» վեպից (**Նար-Դոս, 1989**):

«Ժամանակ-անժամանակ ներս կընկնի, չաչանակի պես կխոսի, լիրբ-լիրբ կծիծաղի, պապիրոս կքաշի»:

Պապիրոս-[< папироса < գերմ. Papier թուղթ], գ. (խսկց.) բառի դիմաց հայերենն ունի ծխախոտ՝ ծխախոտով գլանակ, թուփունով գլանակ ծխելու համար բառերը (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Հերոսուհու բառապաշարը բնութագրվում է հատկապես եվրոպական փոխառություններով: «Դու **պաթոսով** խոսել էլ ես իմանում, ես այդ չգիտեի,- բացականչեց նա ծիծաղելով»:

Պաթոս- պաթոս կամ պաֆոս (հուն.-ֆրանս.phatos, ռուս.-ից) խանդավառություն, ոգևորություն (**Մալխասեանց Ա., 1944**):

«Ես մի օրինակ կպատմեմ քեզ իմ պրակտիկայից»:

Պրակտիկա- [< практика < հուն, praktikos գործունյա], գ. 1. (փիլ.): Հասարակության գոյության անհրաժեշտ պայմանների ստեղծմանն ուղղված՝ մարդկանց ողջ գործունեության ամբողջությունը: 2. Կյանքը՝ իրականությունը՝ որպես որևէ կարգի գիտելիքների, եզրահանգումների կիրառման ու ստուգման բնագավառ: 3. Որևէ կարգի գիտելիքների գործնական կիրառումը՝ անհրաժեշտ հմտություններ ձեռք բերելու համար, որևէ բնագավառում հմտություն ձեռք բերելու համակարգված վարժությունների ամբողջությունը: 4. Տեսական գիտելիքների (ուսանողների, սովորողների) գործնական կիրառումը՝ որպես ուսումնական գործընթացի բաղկացուցիչ մաս: 5. Գործունեության որևէ բնագավառի աշխատանքի եղանակների ու հմտությունների ամբողջությունը: 6. (խսկց.): Զբաղմունքի որևէ բնագավառի գործունեություն՝ ըստ մասնագիտության (առավել, իրավաբանների և բժիշկների մասին) (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

«Ո՞վ է գրել այդ հանցանքի, այդ մեղքի կրիտերումը»:

Կրիտերիում [< հուն.],գ. Տե՛ս կրիտերիա (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

«Եթե դերասանուհի լինիս և մի որևէ տրագիական դեր լինիս կատարելիս որպիսի ֆուրոր կհանես քո այդ գեղեցկությամբ»:

Ֆուրոր- [< фурор < լատ. քրոր մոլեգնություն, վայրագություն], գ. Հրապարակային մեծ, աղմկահույզ, շոնդալից հաջողություն, որ ուղեկցվում է հիացմունքի բուռն արահայաություններով (բուռն ծափահարություններով, «ուռա» գոչերով) (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Քո այդ սիրուն **մոնոլոգից** հետո ես միայն մի բան եմ ուզում հարցնել քեզ:

Մոնոլոգ- (հուն.-ֆրանս. monologue, ռուս.-ից) մենախոսություն (**Մալխասեանց Ս., 1944**):

Այսպիսով, Հեղինե Սոլիկյանի խոսքում ակնհայտ է, որ հեղինակը հաճախ է կիրառել փոխառյալ նորաբանություններ, որոնք նրա անհատականությունը, գաղափարները և առաջադեմ լինելը ընդգծելու միտում ունեն: Հեղինեն վեպի նորարար կերպարներից է:

Վահանը Մանեի հարազատ եղբայրն է. «Հսկայամարմին և թիկնավետ մի երիտասարդ՝ կես-այրված մի հաստ **սիգար** բերանին»:

Վահանի կերպարում առաջադիմականությունն ընդգծում է արդեն իսկ «սիգար» բառը:

Սիգար- [< сигара < ֆր. cigare < իսպ. cigarro], գ. Գլանակի ձևով փաթաթված ծխախոտի չոր տերևներ՝ ծխելու համար (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Վահանի կերպարն ամբողջացնում է *հոգեբանական տերմինների, հոգեվերլուծական բառերի* կիրառությունը, որոնք վեպերում փոխառյալ նորաբանություններ են կամ նորակազմ բառեր:

«Ես սարսափելի **էգոիստ** մարդ եմ. ուզում եմ աչքիցդ կարելուն չափ հեռու լինել»:

Էգոիստ [< эгоист < ֆր. egoïste < լատ.], գ. Եսապաշտ, եսամոլ եսասեր՝ եսապաշտությամբ աչքի ընկնող (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

«Նա սառը, դու տաք. նա, այսպես ասած, **ֆլեգմատիկ**, դու՝ **սանգվինիկ**»:

Ֆլեգմատիկ [флегматик < հուն, phlegmatikos լորձով լի՝ հարուստ], ած. 1. Սառնասրտությամբ ու հավասարակշիռ գործելակերպով բնորոշվող: 2.

Սառնասրտություն ու հանդարտություն արտահայտող պարունակող: 3. գ. Սառը՝ ոչ հախտուն բնավորությամբ մարդ (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Սանգվինիկ-[сангвиник < լատ. Sanguinis- արյուն, կենսական ուժ) խառնվածքի տեսակ, տաքարյուն խառնվածք, որն ունեցող մարդը շատ եռանդուն է, տպավորվող, ակտիվ, ունի հակազդման բարձր տեմպ, վարքը ճկուն է (**Նալչաջյան Ա., 1984**):

Հեղինակը Վահանի բառապաշարում հաճախ է գործածում օտարալեզու բացականչություններ:

«**Բրավո, բրավիսիմո**,— նորից բացականչեց Վահանը այնքան բարձրաձայն, որ կառապանը ետ նայեց զարմացած»:

Բրավիսիմո [брависсимо < իտլ. bravissimo լավագույն], ձայն. Հիացմունք, խրախուսանք, հավանություն արտահայտելու ձև (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Բրավո [bravo < իտլ. bravo], ձայն. Հիացմունք, խրախուսանք, հավանության արտահայտմելու ձև (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Հերոսի խոսքը զուրկ չէ նաև օտարաբանություններից, օրինակ՝ «Սպասի՛ր, քեզ մի ուրիշ երևելի **էկզեմպլար** ցույց տամ,- շարունակեց Վահանը»:

Էկզեմպլար [< экземпляр < լատ. exemplar օրինակ], գ. (խսկց.): Նմուշ՝ նույնատիպ առարկաների, կենդանի էակների են օրինակ (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

«Բայց էզուց չէ էլօր բախտ կունենաք կարդալու նրա **ռեցենզիան**»:

Ռեցենզիա-[рецензия <լատ. Recensio հետազոտում, գննում],գ. (խսկց.) գրախոսություն (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Հերոսի խոսքում նկատում ենք ոչ միայն փոխառյալ նորաբանությունների, օտարաբանությունների, այլև գիտական ոճին բնորոշ բառերի կիրառություններ: Այս ամենը նպաստում է կերպարաստեղծման յուրահատուկ սկզբունքին. հերոսի բառապաշարի բառընտրությունը և լեզվաոճական միջոցները տալիս են նրա անհատական-հոգեբանական նկարագիրը: Այսպիսով՝ Վահանը առաջադեմ է, կրթված և նորարար:

Աշոտ Բաղամյանը Ջաքարի եղբոր որդին է. սիրում է Մանեին: «Նրա լայն ուսերին շատ սագով նստած էր մոխրագույն բաճկոնը, որի տակից ամառվա սպիտակ ժիլետը փայլում էր ձյունի մաքրությամբ»:

ժիլետ- [*< жилет < ֆր. gilet*], գ. (խսկց.): Բաճկոնակ՝ տղամարդու կարճ հագուստ՝ առանց օձիքի և թևքերի, որ հագնում են պիջակի տակից (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Ինչպես երևում է, հայերենը ֆրանսերենից ուսերենի միջնորդությամբ փոխառվել է ժիլետ բառը, որ մտել է հայ քաղաքաբնակների հագուկապ ու բառապաշար:

«Դու մի քիչ կեղտոտ շապիկս և հնացած սյուրթուկս վերագրում ես այն բանին որ ես ժլատ եմ»:

Սյուրթուկ- [*< сюртук < ֆր. surtout* լայն վերնագգեստ], գ. Տղամարդու երկար նեղ իրանով երկլանջեզր վերնագգեստ (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Նկատելի է, որ սյուրթուկ բառը ևս 19-րդ դ. երկրորդ կեսին որպես միջնորդավորված փոխառություն անցել է հայերենին ու դարձել հագուստի մաս անվանող նորաբանություն:

«Վերջապես, եկավ քահանան՝ նոր-նոր աղվամազը դուրս եկած մի նորընծա, մեջքին խիստ հուպ տված փայլուն փարաջայով և փափուկ կաստորի նոր գլխարկով»:

Կաստոր- [*< кастор < ֆր. castor*], գ. (մնծգր.): Մահուդի մի տեսակ (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Նար-Դոսի հերոսների նկարագրություններում տեսնում ենք ոչ միայն փոխառյալ, այլև սեփական լեզվամիջոցներով կազմված նորակազմ բառեր, որոնք բնութագրում են ժամանակակից քաղաքաբնակների շրջանում տարածում գտած հագուստները և աքսեսուարները: Այս նորակազմ բառերով սովորաբար նկարագրվում են այն հերոսները, որոնք կրթվել են Եվրոպայում:

«Նրա չորիկ-մորիկ ոտները, որոնցից մեկի վրա բարակ շալվարի պատառոտուն տոտը մտել էր կիսակոշիկի՝ հնությունից լայնացած ճտի մեջ»:

Կիսակոշիկ-կարճավիզ կոշիկ, մուճակ (Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, 1969):

Հեղինակը հերոսների բառապաշարում կիրառում է նաև եվրոպական ծագում ունեցող դրամական միավորների անվանումներ. սրանք առավել հաճախ հանդիպում են «Պայքար» վեպում Վահանի, Սանթրոսյանի և Բադամյանի խոսքում:

«Թերևս այդքան հեզնորեն չխոսեր Բադամյանի մասին, եթե այդ հարյուր **ֆրանկի** պարտքը չլիներ»:

«Երկու **ֆունտի** չափ արդեն պակասել է ծանրությունս»:

«Այսօրվա կուրսով հարյուր ֆրանկը անում է երեսունհինգ **ռուբլի** քառասունհինգ կոպեկ»:

Ֆրանկ- [франк < ֆր. franc], գ. (ֆին.): Դրամական հիմնական միավոր Ֆրանսիայում, Բելգիայում, Շվեյցարիայում, Լյուքսեմբուրգում և Մանակոյում (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Ֆունտ- [фунт < գերմ. Pfund < լատ. pondus կշիռ, չափ], գ. 1. Ծանրության ռուսական հին չափ = 409.5 գրամի, գրվանքա: 2. Չափ ու կշռի անգլիական և ամերիկյան համակարգում՝ ծանրության չափ = 453.6 գրամի: 3. (հնգ.): Գազի՝ շոգու ճնշման չափի միավոր (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Ռուբլի- [рубль, рубль], գ. (ֆին.): 1. Ռուսաստանի դրամական միավորը: 2. Այդ արժողությամբ թղթադրամ կամ մետաղադրամ: 3. Նախկին Խորհրդային Միության տարածքում գործող դրամական միավոր (**Հայրապետյան Ա., 2011**):

Եվրոպական կամ ռուսական ծագում ունեցող դրամական միավորների անվանումներ կիրառվում են Վահանի և Բադամյանի երկխոսություններում, ինչից ակներև է, որ նրանք ոչ միայն առաջադեմ, այլև բարեկեցիկ կյանքով ապրող երիտասարդներ են:

Այսպիսով՝ ինչպես ցույց է տալիս վերլուծությունը, Նար-Դոսը կարողանում է վարպետորեն դրսևորել իր անհատական ստեղծագործական ունակությունները, օգտագործել համազգային լեզվի հնարավորությունները՝ որպես կերպարի

ստեղծման և նրանց սոցիալ-հոգեբանական էությունը բացահայտելու միջոցի, դրանով իսկ անհատականացնելով և ոճավորելով հերոսների լեզվական պատյանը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուսումնասիրելով Նար-Դոսի <<Պայքար>> վեպի բառապաշարը՝ հանգել ենք մի շարք եզրակացությունների:

1. Նար-Դոսի վերոհիշյալ վեպը հարուստ է ինչպես սեփական լեզվամիջոցներով կազմված, այնպես էլ փոխառյալ նորաբանություններով, պատճենումներով, հատկական փոխառություններով:
2. «Պայքար» վեպի հերոսների նկարագրություններում և երկխոսություններում գործածված են մի շարք նորաբանություններ, որոնք կարող ենք դասակարգել ժամանակակից կյանքն ու բարքերն արտացոլող իմաստային խմբերում /հագուստ և աքսեսուարներ նշող բառեր, կերակուրներ, ըմպելիքի, ծխախոտի անվանումներ, արվեստին վերաբերող բառեր, հոգեբանական տերմիններ, դրամական միավորների անվանումներ/:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աղայան Է. (1976)**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
2. **Եզեկյան Լ. (2007)**, Հայոց լեզու, Երևանի համալսարանի հրատ.:
3. **Էլոյան Ս. (1989)**, Ժամանակակից հայերենի բառային ոճաբանություն, Երևան, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ.:
4. **Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան (1969)**, Երևան, հհ. 1-4, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
5. **Խալաթյան Գ., Զուլֆայան Ռ. (2018)**, Տեսական և գործնական հայոց լեզու /հնչյունաբանություն, բառագիտություն/, Երևան, «Արտագերս» հրատ.:
6. **Հայրապետյան Ա. (2011)**, Օտար բառերի բառարան, Երևան, Հեղինակային հրատ.:
7. **Մալխասեանց Ս. (1944)**, Հայերեն բացատրական բառարան, Երևան, հ.1-4, ՀՍՍՌ Պետական Հրատ.:
8. **Նալչաջյան Ա. (1984)**, Հոգեբանական բառարան, Երևան, «Լույս» հրատ.:
9. **Նար-Դոս (1989)**, Երկերի ժողովածու, հ. 2, Երևան, «Խորհրդային գրող» հրատ.:

REFERENCES

1. **Aghayan E. (1976)**, Ardi hayereni bacatrakan bar'aran /Explanatory Dictionary of Modern Armenian/, Yerevan, "Hayastan" Publishing House.
2. **Yezeqyan L. (2007)**, Hayoc lezow /Armenian Language/, Yerevan, Yerevan University Publishing House.
3. **Eloyan S. (1989)**, Jhamanakakic hayereni bar'ayin otwabanowt'yown /Stylistics of Contemporary Armenian Vocabulary/, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.

4. **Jhamanakakic hayoc lezvi bacatrakan bar'aran/Explanatory Dictionary of Contemporary Armenian Language/ (1969)**, Yerevan, Vols. 1–4, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
5. **Khalatyan, G., Julfayan, R. (2018)**. Theoretical and Practical Armenian Language (Phonetics, Lexicology), Yerevan, "Artagers" Publishing House.
6. **Hayrapetyan A. (2011)**, O'tar bar'eri bar'aran /Dictionary of Foreign Words/, Yerevan, Author's publishing house.
7. **Malkhaseants S. (1944)**, Hayere'n bacatrakan bar'aran /Armenian Explanatory Dictionary/, Yerevan, Vols. 1–4, Armenian SSR State Publishing House.
8. **Nalchadjyan A. (1984)**, Hogebanakan bar'aran /Psychological Dictionary/, Yerevan, "Luys" Publishing House.
9. **Nar-Dos (1989)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, Vol. 2, Yerevan, "Khorhrdayin grogh" Publishing House.

Рузан Джулфаян, Армине Арутюнян

**Характеристика героев романа Нар-Доса «Борьба» на основании
используемых в их речи неологизмов**

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** лексика, неологизмы, авторские новообразования, психологические термины, психоаналитическая лексика, европейские заимствования.*

Изучение богатого литературного наследия выдающегося реалиста XX века Нар-Доса (Микаэл Захарий Ованнисян, 1867–1933) представляет интерес как с литературоведческой, так и с лингвистической точки зрения. Романы Нар-Доса насыщены смысловыми и лексическими неологизмами, современными для того

времени заимствованиями, а также новообразованными и заимствованными терминами, которые с высоким языковым мастерством раскрывают уникальные и жизненно правдивые черты характера героев. Для того чтобы в художественном произведении отразить историческую эпоху, городскую жизнь, интересы людей, их философию, взгляды, образование и характер, автору были необходимы новые языковые средства — новые слова. В этом контексте реализм как новое литературное направление потребовал также обновления словарного состава языка. Таким образом, ценность словарного запаса определяется точностью выбора и употребления слов, учётом семантических оттенков и стилистико-функциональной роли лексических единиц.

Стремясь сделать речь своих героев выразительной и образной, автор обращается к различным слоям лексики. Он использует диалектные и разговорные слова, а также заимствования из французского, греческого, латинского и русского языков. В тексте часто встречаются также иноязычные элементы, архаизмы и неологизмы, которые в совокупности придают языку особый стиль и насыщенность.

Ruzan Julfayan, Armine Harutyunyan

Characterization of the heroes of Nar-Dos's novel "Struggle" Based on the neologisms used in their speech

Conclusion

Key words and expressions: *vocabulary, neologisms, authorial neologisms, psychological terms, psychoanalytic words, European borrowings.*

The literary legacy of prominent 20th-century realist writer Nar-Dos (Mikael Zakari Hovhannisyan, 1867–1933) is of interest not only from a literary but also a linguistic perspective. Nar-Dos's novels are rich in semantic and lexical neologisms,

contemporary borrowings for his time, newly coined and borrowed terms, which, through high linguistic artistry, vividly depict the unique and lifelike traits of Nardosian characters. To reflect the historical period in the novel, city life, people's interests, philosophy, worldview, education, and characters, new linguistic means and vocabulary were essential. Therefore, along with the new literary trend of realism, it was necessary to enrich and update the vocabulary of the language. Thus, the value of vocabulary is determined by the accurate selection and use of words, consideration of semantic nuances, and their functional-stylistic role.

In an effort to make his characters' speech more expressive and vivid, the author draws on various layers of vocabulary. He uses dialectal and colloquial words, as well as borrowings from French, Greek, Latin, and Russian. Foreign words, archaisms, and neologisms also frequently appear, contributing to the unique style and richness of the language.

Ռուզան Ջուլֆայան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունը՝ ժամանակակից հայոց լեզու: Հեղինակ է շուրջ 50 հոդվածի: julfayanruzan01@aspu.am

Արմինե Հարությունյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի հենակետային վարժարանի ուսուցչուհի, Երևանի պետական տեխնոլոգիական քոլեջի դասախոս, հետաքրքրությունների շրջանակը՝ ժամանակակից հայոց լեզու: armineharutyunyan489@mail.ru

Рузан Джулфаян - Доцент кафедры армянского языка и методики его преподавания имени Арарата Гарибяна Армянского государственного педагогического

университета имени Хачатура Абовяна. Научные интересы: современный армянский язык. Автор более 50 научных статей. julfayanruzan01@aspu.am

Армине Арутюнян – преподаватель базовой школы АГПУ, лектор Ереванского государственного технического колледжа. Научные интересы: современный армянский язык. armineharutyunyan489@mail.ru

Ruzan Julfayan – Associate Professor at the Chair of Armenian Language and Its Teaching Methodology after Ararat Gharibyan, Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan. Scientific interests: Contemporary Armenian Language. Author of around 50 articles. julfayanruzan01@aspu.am

ARMINE HARUTYUNYAN – Teacher at the ASPU Basic School, **Yerevan State Technological College (YSTC)**, Lecturer at Fields of interest: Contemporary Armenian Language. armineharutyunyan489@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 02.02.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 26.02.2024թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ԱՆՆԱ ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ

**ԴԵՐԱՆՎԱՆ ԵԶԱԿԻ ԵՎ ՀՈԳՆԱԿԻ ԹՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԻՄԱՍՏԱԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԳՐԱԿԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ, ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆՈՒՄ ԵՎ ՌՈՒՍԵՐԵՆՈՒՄ**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.147

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածն ուսումնասիրում է գրական արևելահայերենում, գերմաներենում, և ռուսերենում դերանուն խոսքի մասի թվակարգային հայեցակետը՝ հիմք ընդունելով վերջինիս հարաբերություն արտահայտող և ոչ միատարր ձևաբանական կազմությունը: Վերլուծության արդյունքում առանձնացվում են թվակարգային իրացման երեք հիմնական տիպերը՝ երկթվային դերանուններ, բացառապես եզակի թվով հանդես եկող դերանուններ և միայն հոգնակի թվով գործածվող դերանուններ: Դերանվան՝ բառային և քերականական պլանում ընդհանրական և ոչ միատարր ձևաբանական դրսևորումները հնարավոր են դարձնում վերջինիս ոճական բազմաշերտ դրսևորումները, որոնք հատկապես թվակարգի տեսանկյունից աչքի են ընկնում ճկուն և տարաբնույթ իրացումներով՝ ցույց տալով, որ եզակի թիվը, ընդգրկելով առավել ընդարձակ իմաստային դաշտ, երբեմն հնարավորություն է տալիս միտքը դարձնել առավել ընդհանրական, տարածական առումով ավելի ընդարձակ, քան հոգնակի թիվը: Եզակի և հոգնակի ձևերի կառուցվածքային ու իմաստային անհամաչափությունների եռալեզու ուսումնասիրությունը միտված է բացահայտելու ինչպես ընդհանրական, այնպես էլ միայն մեկ լեզվին հատուկ օրինաչափությունները, որոնք արտացոլում են տվյալ լեզվի մտածողության ու քերականական համակարգի առանձնահատկությունները:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. *դերանուն, եզակի, հոգնակի, անհոգնական, թվակարգ, տարահիմք, հավաքական ցուցիչ, թվակազմություն:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Դերանունների թիվը, լինելով բառափոխական կարգ, արտացոլում է առարկայի կամ երևույթի քանակային ընկալումը: Բառային ու քերականական իմաստների ոչ միատարրության հետևանքով թվակարգային պլանում նկատելի են ոճական տարբեր իրացումներ: Քերականական թվի տեսանկյունից դերանունները բաժանվում են երկու խմբի՝ թվակազմությունը բացառող դերանուններ և թվի քերականական կարգ ունեցող դերանուններ, որոնք աչքի են ընկում եզակի թվի բովանդակային ուրույն դրսևորումներով և հոգնակի ձևերի կազմության ոչ միօրինակ միտումներով: Վերջիններս բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

1. դերանուններ, որոնք ունեն թվակարգի երկու՝ եզակի և հոգնակի իրացման տարբերակներ,
2. դերանուններ, որոնք հանդես են գալիս միայն եզակի թվով,
3. դերանուններ, որոնք կիրառվում են միայն հոգնակի տարբերակով:

Թվակարգի այս երեք իրացումները քննենք առանձին - առանձին՝ ուշադրությունը գլխավորապես սևեռելով այն դերանունների վրա, որոնք առավել բազմազան են թվակարգային տեսանկյունից: Ուսումնասիրման համար ելակետային կընդունենք գրական արևելահայերենն ու վերջինիս կզուգադրենք ռուսերենի ու գերմաներենի դերանունների քանակային իրացումները:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունն իրականացվել է զուգադրական քննության միջոցով՝ անդրադառնալով գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի դերանուն խոսքի մասին թվի կարգին: Վերլուծությունն ընդգրկում է հետևյալ քայլերը.

1. **Տվյալների ընտրություն.** դերանունների քերականական կառուցվածքի, թվային փոփոխությունների և իմաստաբանական գործառույթների առանձնացում երեք լեզուներում:

2. **Համեմատական վերլուծություն.** լեզվական համակարգերի զուգադրություն՝ բացահայտելու կառուցվածքային և իմաստաբանական նմանություններն ու տարբերությունները՝ համապատասխան օրինակների վերլուծությամբ:
3. **Տեսական հիմնավորում.** լեզվաբանական աղբյուրների և քերականական տեսությունների համադրմամբ եզրահանգումների ձևակերպում:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Եզակի և հոգնակի կարգային իրացումներ ունեցող դերանուններ

Դերանուն խոսքի մասի թվակարգային իրացումները կարող են մատնանշել միայն մոտավոր, ընդհանրական ակնարկվող քանակայնություն: Հետևյալ դերանուններն ունեն եզակի և հոգնակի կարգային անցումներ. անձնական՝ *ես, դու, նա, ինքս, ինքդ, ինքը*, ռուսերենի համար՝ *я, ты, он/она/оно* (երրորդ դեմք եզակի թիվ՝ սեռային տարբերակները, համապատասխանաբար՝ արական, իգական, չեզոք), գերմաներենի համար՝ *ich, du, er/sie/es* (երրորդ դեմք եզակի թիվ՝ սեռային համապատասխան տարբերակներով՝ արական, իգական, չեզոք), ցուցական՝ *սա, դա, նա, մյուս, այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի, նույնպիսի* - *этот/-а,о, то, иной/-а,ое, другой/-а,ое, такой/-а,ое, такой же/-а,ое* - *der, die, das* (այս դերանունները միևնույն ժամանակ գոյականի սեռը արտահայտող հոդեր են), *dieser/-e, -es, jener/-e, -es, solcher/-e, -es, derjenige/-e, -es*, հարցական - հարաբերական դերանուններ՝ *ով, ինչ, որ, ինչպիսի* - *кто, что, какой* /- *а, -ое* - *wer, was, welcher/-e, -es, was für ein/-e,ein*, անորոշ՝ *այլ, ոմն, այսինչ, այնինչ, ուրիշ* - *иной/-ая,-ое, некий* /- *ая,-ое, такой* - *то/-ая,-ое, другой/-ая,-ое* - *anderer/-e, -es, ein gewisser* /- *e, -es, ebender/-e, -es, sonstiger/-e, -es* և այլն: Դերանունների թվակազմությունը բնութագրվում է ինչպես մասնիկավորմամբ (հայերենում՝ *-ք, -եր, -ներ*, գերմաներենի դեպքում՝ *-e*, ռուսերենի համար՝ *-ие/ ые*), այնպես էլ տարահիմք և տարարմատ կազմությամբ (**Ջահուկյան Գ., 1974**): Այսպես՝ *ես* անձնական դերանվան հոգնակին չի կազմվում նույն դեմքի եզակիից, այլ տարարմատ և *-ք* վերջածանցի հավելմամբ՝ *մենք*, ռուսերենը՝ *я* - *мы*, և

գերմաներենը՝ *ich - wir*, որոնց դեպքում ևս ունենք տարարմատ (սուպլետիվ) հոգնակիի իրացում: Ինչպես գիտենք, հոգնակին տվյալ առարկայի քանակայնության աճը վկայող ցուցիչ է, և եզակի թվով առարկան կամ երևույթը հոգնակի դարձնելով, իր մեջ ամփոփում է հենց այդ նույն առարկայի հոգնակիություն, սակայն *մենք* դերանունը չի ենթադրում *ես+ես+ես*, այլ *ես* ու ներառյալ այլք, իսկ թե այլք ասելով պիտի հասկանանք *դու, դուք, նրանք*, ցույց է տալիս միայն համատեքստը, քանի որ, ինչպես մնացյալ դերանունների, այնպես էլ *մենք* դերանվան դեպքում, բառիմաստի բովանդակային դաշտը խիստ իրադրական է և որոշվում է համատեքստից կամ նվազագույն բառախմբի բովանդակությունից: *Մենք* - *wir* - *мы* դերանվան բովանդակային պլանի յուրահատկությունը, սակայն, սրանով չի սահմանափակվում: Եթե *մենք*-ի կազմի մեջ մտնող մարդիկ կարող են ըստ իրադրության լինել խոսակիցը, կամ երրորդ անձ կամ անձինք, ապա խոսողի ներակա ու կենտրոնական կարգավիճակը *մենք*-ի բովանդակության մեջ ենթադրելի է միշտ: *Մենք* դերանունը կարող է կիրառվել երկրորդ դեմքի եզակի և հոգնակի թվի փոխարեն: Այս դեպքում խոսողն իրեն ևս ներգրավում է խոսակիցների խմբում, իսկ խոսքը դառնում է մտերմիկ և պակաս պարտադրող, անգամ երբ խոսողն անմիջական մասնակիցը չէ գործողության, ինչպես, օրինակ, բժիշկ - բուժառու, ծնող - երեխա կամ ուսուցիչ - աշակերտ երկխոսությունների դեպքում և համանման այլ երկխոսություններում: Օրինակ. «Ну-с, сударыня, как мы себя чувствуем? - присел к ее койке знакомый врач Малинин» (թրգմ. «Դե, տիկին, ինչպե՞ս ենք մեզ զգում: Ծանոթ բժիշկ Մալինինը նստեց նրա մահճակալի մոտ») (Ратушинская И., 2001): «Nun, wie fühlen wir uns, Billa?» (թրգմ. «Ինչպե՞ս ենք մեզ զգում, Բիլլա») (Horster H., 1991): Այս դեպքում դերանունը մնում է նույնը՝ անձնական դերանվան հոգնակի թիվը, սակայն փոխվում է վերջինիս իմաստային ծանրաբեռնվածությունը. այն նշում է առավելապես խոսակցին կամ խոսակիցների խմբին: Այն դեպքերում, երբ խոսողը փորձում է շրջանցել իր գերակայությունը, ստվերում թողնել իր եսը, աշխատանքի կատարման մեջ իր ներդրումը, եզակի թվի փոխարեն իր խոսքում գործածում է

մենք՝ հոգնակի ձևը: Նման արհեստական բազմության հետևում թաքնված է հենց ինքը՝ խոսողը: Անձնական դերանվան հոգնակի բառաձևի նման կիրառությունը բնորոշվում է որպես *հեղինակային հոգնակի* (Pluralis auctoritatis) կամ նրբանկատության հոգնակի (Nieberle S., Strowick E., 2006): Օրինակ՝ «Աշխատանքում մենք անդրադարձել ենք այնպիսի խնդիրների...»: Տարբերակվում էր նաև *Գերազանցության* (կամ Մեծության, Վեհության) *հոգնակի* (Pluralis Majestatis) եզրույթը, երբ թագավորական ընտանիքի անդամներն ուղերձով ժողովրդին դիմելիս իրենց անձի մասին անձնական առաջին դեմք եզակի դերանվան փոխարեն օգտագործում էին հոգնակի՝ *մենք* դերանունը՝ ընդգծելով իրենց ուժն ու կարևորությունը: Անձնական դերանվան երկրորդ դեմքը՝ *դու* - ты - du նշում է խոսակցին, հոգնակի ձևը՝ դուք, вы, ihr, համապատասխանաբար, խոսակցին ու այլոց: *Դու*-ն եզակի թվում երբեմն կիրառվում է ընդհանրական, տեսակը, դասը մատնանշող բովանդակությամբ: Նման համատեքստում *դու*-ի փոխարեն կարող է հանդես գալ *մարդ* գոյականը՝ առհասարակ մարդուն, յուրաքանչյուր անհատին նշելու միտումով, սակայն դերանվանական իրացումը խոսքը դարձնում է առավել դիպուկ, շեշտակի և անմիջական՝ իր եզակի թվով մատնանշելով հոգնակի թիվ՝ դրա մեջ առանձնացնելով յուրաքանչյուր անդամի առանձին – առնաձին (Աբրահամյան Ս., 1956): Նման կիրառություն գտնում ենք կարգախոսներում, կոչերում, որտեղ հենց եզակի թվի կիրառումն է, որ անհատական ուղղվածություն է տալիս տեքստին, սակայն չի ենթադրում միայն մեկ անձի: Օրինակ, «Քաջություն ունեցիր օգտվելու սեփական խելքից»: Գերմ.՝ «Du kannst die Wellen nicht stoppen. Aber du kannst lernen sie zu surfen» (թրգմ. «Դու չես կարող ծովի ալիքները կանգնեցնել, բայց դու կարող ես նավարկել սովորել»): Ռուս.՝ «Верь, что ты можешь, и ты уже на волнуйти» (թրգմ. «Հավատա, որ դու կարող ես, ու դու արդեն ճանապարհի կեսին ես»):

Դու դերանվան հոգնակի թվի մեջ մտնող մարդկանց կազմը ևս փոփոխական է. այն կարող է ներառել խոսակցին ու մնացած մարդկանց, որոնք

այդ դեպքում խոսակցի հետ են հավասարվում ու նույնանում: Նման պարագայում կարող ենք հասկանալ «դու + դու+դու», քանի որ խոսողի տեսանկյունից բոլորն էլ դիտարկվում են տարբեր *դու*-եր, կամ *դու*՝ ներառյալ *նա/նրանք*, եթե խոսակցի հետ ենթադրյալ հանդես եկողները տարածականորեն ավելի հեռու են: Այս դեպքում խոսողի համար առանցքային է դառնում *դուք*-ի կազմում խոսակցի ներկայությունը: Այն, հոգնակի ձևով հանդես գալով (հայերենում՝ *Դուք*, գերմաներենում՝ *Sie* ռուսերենի համար՝ *Вы*), կարող է նշել ոչ թե խոսակցին ու այլ անձանց, այլ միայն մեկ հոգու՝ բնութագրվելով որպես քաղաքավարության և տարածության/հեռավորության ձև (*Distanzform*), ինչն առավելապես մատնանշում է սոցիալական տարբեր հարթության պատկանելը կամ ակնածանքը (**Engel U., 1996**): Ռուսերենի դեպքում քաղաքավարական *Вы* ձևի յուրահատկությունն առավելապես շարահյուսական բնույթ ունի: Այսպես՝ գոյականի կամ ածականի հետ հանդես եկող ստորոգելիի թիվը եզակի է, երբ այն արտահայտված է ածականական կամ դերանվանական կարճ կառույցով (*краткое прилагательное, причастие*), ստորոգելին հոգնակի է, եթե այն արտահայտված է դերանվանական կամ ածականական լիմաստ տարբերակներով (*полная форма прилагательного, причастия*):

Երրորդ դեմք եզակի թվում հանդես եկող *նա*, *ինքը* դերանունները ցույց են տալիս երրորդ անձին՝ խոսակցին: Հայերենում ունենք համապատասխանաբար՝ *նրանք*, *իրենք* հոգնակի բառաձևերը, որոնց բովանդակային ծածկույթը համապատասխանում է հոգնակի բառաձևի իմաստին՝ «նա+նա+նա»: Այս դեպքում առանձնահատկությունը կազմության մեջ է, քանի որ *-ք* վերջածանցն ավելանում է ոչ թե եզակի ուղղականի, այլ եզակի տրականի հիմքին՝ *իրենք*-ք, *նրանք*-ք: Գերմաներենի և ռուսերենի դեպքում երրորդ դեմք եզակի թվի համար ունենք սեռային տարբերություն՝ *он* - *er*՝ արական, *она* - *sie*՝ իգական, *оно* - *es*՝ չեզոք: Եթե *ես*, *դու*, *մենք*, *դուք*, համապատասխանաբար՝ *я*, *ты* - *мы*, *вы* և *ich*, *du*, *wir*, *euch* դերանունների դեպքում թիվը չի դիտվում որպես բառափոխական կարգ, ապա երրորդ դեմք եզակի թվի *նա* դերանվան դեպքում հայերենի և

ռուսերենի համար այն բառափոխական է, իսկ գերմաներենի դեպքում ունենք առաջին և երկրորդ դեմքերի նման տարարմատ կազմություն:

Գեղարվեստական գրականության մեջ նկատելի է նա դերանվան կիրառումն այնպիսի համատեքստերում, որտեղ ենթադրելի է վերջինիս հոգնակի թվով գործածումը, սակայն հեղինակն այսկերպ ապահովում է մտքի առավել համամասնական, ընդհանրական արտահայտումը: Եթե նրանք դերանվամբ հնարավոր կլիներ արտահայտել մարդկանց անորոշ, սակայն մասամբ սահմանափակ քանակ, ապա նման դեպքում եզակին դառնում է հավաքականության ցուցիչ և իր կիրառման ձևաչափով ու տարածականությամբ նմանվում եզակի թվով գործածվող ու ամբողջ ազգ, բնակչություն, տեսակ նշող գոյականներին: Դերանունների այդպիսի եզակի և հոգնակի տարբերակների բովանդակային ոչ լիակատար համընկնումն է, որ Օ. Եսպերսենը բնութագրում է որպես մոտավոր հոգնակի թիվ (**Есперсен О., 1958**):

Ցուցական դերանունները կարող են արտահայտել առարկայի հեռավորության վերաբերյալ մոտավոր տեղեկություն, ինչպես սա՝ հմպտ. *этот, эта, это*, *dieser, diese, dieses*՝ խոսողին մոտ, դա - *jener/-e,-es*՝ խոսակցին մոտ, նա/այն- *той/ та,то, jener/-e,-es*՝ երրորդ անձին մոտ գտնվող առարկա: Հոգնակին կազմվում է հայերենի դեպքում՝ եզակի տրականի հիմքին ավելացնելով *-ք* հոգնակիակերտ ածանցը՝ համապատասխանաբար՝ սրանք, դրանք, նրանք, ռուսերենի և գերմաներենի դեպքում՝ *эти, те, diese, jene* հոգնակիակերտ ցուցիչներից մեկի կցմամբ: Ռուսերենի դեպքում ցուցականությունն արտահայտող *этот/это, эта, эти, тот/та, то, те* դերանուններն առավելապես համապատասխանում են հայերենի *այս, այդ, այն* ցուցական դերանուններին, որոնք չունեն հոգնակիի կազմության հնարավորություն: *Этот, тот, ինչպես նաև все, всё* - *բոլոր(ը), ամեն ինչ* դերանունները, առարկայանիշ հատկության հետ մեկտեղ, ունեն առարկայի հատկանիշ ցույց տալու, հետևաբար նաև որպես լրացում հանդես գալու հատկություն, ինչը ենթադրում է թվի և սեռի համաձայնեցում գոյականի հետ:

Ով, ինչ - что, кто - wer, was հարցական - հարաբերական դերանունների դեպքում, եթե հայերենի համար ունենք համապատասխան *ովքեր, ինչեր* հոգնակի տարբերակները (*ով* դերանվան դեպքում հոգնակիի ձևավորման համար կիրառվում են -ք և -եր մասնիկները միասին՝ *ովքեր*), ապա գերմաներենի և ռուսերենի դեպքում միայն եզակիի բառաձևերը, որոնք կիրառվում են նաև հոգնակի ձևի համար, սակայն ռուսերենում *такой, такая* լրացական բառերի հետ գործածելիս հոգնակիի տարբերակումը դառնում է հնարարվոր, այսպես՝ кто такая, кто такие, что такое:

Ոմն/ոմանք - некий/ некие, некто տարբերակի դեպքում հոգնակի ձևի համար կիրառվում է некоторые բառաձևը: Գերմաներենի համար ունենք irgendjemand, jemand, welcher, welche, welches եզակի թվի դեպքում, իսկ հոգնակի տարբերակի համար կիրառելի է միայն welch - հիմքով բառաձևը՝ irgendwelche, welche:

Ամեն - всякий/всякая/всякое, любой/любая/любое - jeder/jede/jedes, jeglicher/ jegliche/jegliches, հոգնակի տարբերակները կլինեն՝ *ամենքը* - любые - jede/jegliche: Գերմաներենի դեպքում՝ alles - *ամենը, ամեն ինչ*, որտեղ շեշադրվում է երկույթի ամբողջականությունը, բայց ոչ դրա մեջ մտնող մասերը առանձին - առանձին:

Այլ և ուրիշ դերանունները, ուենալով եզակի թվի իմաստ, կարող են գործածվել և՛ եզակի, և՛ հոգնակի բառաձևերով հանդես եկող գոյականների հետ, այսպես՝ այլ միտք, այլ հարցեր: Մնացյալ դերանունների դեպքում հոգնակին աչքի է ընկնում կազմության միատարրությամբ և ձևավորվում է *-եր, -ներ* մասնիկների կցմամբ՝ *այսպիսիները, այնպիսիները, այդպիսիները, նույնպիսիները, ուրիշները, որպիսիները*: Այս դերանունների՝ *-ք* մասնիկի միջոցով հոգնակի թվի կազմության դեպքում (*այսպիսիք, նույնպիսիք, ինչպիսիք*) հոլովական հարացույցի հնարավորությունը բացակայում է, իսկ ռուսերենի և գերմաներենի դեպքում, համապատասխանաբար, ստանում են *-и, -ие* (такие,

такие же, иные, другие, каковые) և -e (solche, ebensolche, andere, andere, manche, welche) հոգնակիակերտ մասնիկները:

Միայն եզակի կարգային իրացում ունեցող անհոգնական դերանուններ

Դերանունների այս խմբին են պատկանում ցուցական *այս, այդ, այն, սույն, նույն* - этот/эта/это, тот/та/то, сей/сея/сие, тот же, такой же - dieser/diese/dieses, jener/jene/jenes, derselbe/dieselbe/dasselbe, derjeniger/derjenige/dasjenige, ebensolcher/ebensolche/ebensolches դերանունները, ժխտական *ոչ ոք, ոչինչ, ոչ մեկը, ոչ մի* - никто, ничто, ничего, никакой/никакая/никакое - kein/keine/kein, niemand, nichts, անորոշ դերանուններից *այլ, այսինչ, մի, ինչ-ինչ, ինչ-որ մեկը, մեկը* - другой/ -ая/ -ое, иной/ -ая/ -ое, такой-то, какой-то, некий, кто-то - anderer / -e/es, ebender/ -e/-es, ein/ -e/es, ein gewisser, jemand, որոշյալ դերանուններից *յուրաքանչյուրը, յուրաքանչյուր ոք, ամեն ոք* և *այլն* - каждый, всякий - jeder, jedweder: Եթե հայերենի դեպքում այս դերանուններին հատուկ է բացառապես եզակի թիվը, ապա ռուսերենի և գերմաներենի դեպքում, բացառությամբ մի քանի ժխտական և անորոշ դերանվան, ինչպես, օրինակ, никто, ничто, ничего - niemand, nichts, jemand, մնացյալ բոլոր դերանունները հոգնակի բառաձևեր կազմում են ռուսերենի դեպքում՝ -ие/ые, իսկ գերմաներենի դեպքում՝ -e մասնիկավորմամբ:

Մի քանի, մի շարք, ինչ - ինչ, մի քանիսը անորոշ դերանունները, կազմության տեսանկյունից լինելով եզակի, իրենց բովանդակային պլանում ցուցաբերում են հոգնակիության, մեկից ավելիի անորոշ թվաքանակի իմաստ, սակայն սահմանափակ, ոչ մեծ քանակայնություն, իսկ *ինչքան, որքան, դերանունները, ընդհանրական, ոչ հստակեցված քանակայնություն* արտահայտելու հետ մեկտեղ, ունեն բովանդակային առավել ընդարձակ ծածկույթ: Ռուսերենի դեպքում некоторые/-ая/-ое , какой-то/-ая/-ое և գերմաներենի դեպքում mancher/-e/-es, etliche/-e/-es, einige/-e/-es, irgendwelcher/-e/-es ունեն համապատասխան հոգնակի տարբերակներ, ինչպես՝ некоторые, какие-то, manche, etliche, einige, irgendwelche: Несколько «մի քանի» դերանվան

դեպքում պատկերն այլ է: Այս դերանունն ունի կազմության աննշույթ, եզակի բառածն, սակայն, ի տարբերություն հայերենի, որտեղ գոյականը դրվում է եզակի թվով՝ *մի քանի գիրք*, կիրառելի է գլխավորապես հոգնակի թվով դրված գոյականների հետ, ինչպես օրինակ, *несколько книг*, բառացի թրգմ.՝ «մի քանի գրքեր», *несколько человек*՝ «մի քանի մարդիկ»:

Հայերենում հոգնակի մասնիկավորումից զուրկ են նաև *այսքան* - *сколько* - *sovielmal*, *այդքան* - *столько* - *so viel*, *այնքան* - *столько/настолько* - *so viel* (հաշվելի գոյականների դեպքում համաձայնեցվում է գոյականի թվի հետ՝ *so viel Geld* - *այնքան գումար*՝ անհաշվելի, *so viel-e Leute* - *այնքան մարդիկ*) *նույնքան* - *столько же* - *so viel wie* դերանունները, սակայն, համատեքստից կախված, կարող են կիրառվել թե՛ եզակի, թե՛ հոգնակի իմաստով ու համապատասխանեցվել եզակի կամ հոգնակի թվով դրված ստորոգյալի հետ: Այսպես, եթե վերջիններս կիրառվում են առարկաների քանակային հարաբերությունը ցույց տալու իմաստով, ապա կրում են հոգնակի իմաստ, եթե խոսողի նպատակն է նշել առարկաների ընդհանուր, ոչ տարրորոշված չափը, այդ դեպքում ունենք իմաստով և ձևով եզակի դերանվան կիրառություն եզակի թվով դրված բայի հետ:

Այս, այդ, այն, մյուս դերանունների կիրառությունը երեք լեզուներում էլ բացառվում է այն դեպքերում, երբ տվյալ առարկան կամ երևույթը գոյություն ունի միայն եզակի թվով և համեմատության եզր չի հանդուրժում, քանի որ այս դերանունները արդեն իսկ ենթադրում են առարկայի՝ մեկից ավելի թվակարգային գոյությունը: Անշուշտ, այս օրինաչափությունից դուրս են մնում խիստ անհատական, համատեքստից բխող ոճական դրսևորումները: Այս դերանունները ունեն ոճական տեսանկյունից բազմաշերտ, սակայն թվակարգային տեսանկյունից միայն եզակի թվով կիրառություն:

Մյուս - *иной, другой* - *anderer/-e,-es* դերանունը զուգադրվող երեք լեզուներում էլ թվի տեսանկյունից չի դրսևորում բազմիմաստություն, ցույց է տալիս առարկայի նկատմամբ մեկ այլ՝ ժամանակով կամ տարածությամբ հաջորդող առարկա, սակայն թվակարգային պլանում *մի* անորոշ դերանվան

նման ցույց է տալիս անորոշություն, հոգնակի թվում՝ *մյուսները*՝ ունի ընդհանրական իմաստ, կիրառվում է անորոշ, հոգնակի, բայց չտարբերակված իմաստով:

Հետևյալ դերանունների շարքը՝ *ամեն* - всякий - jeglicher/-e,-es , *ամեն մեկը/ամեն մի, յուրաքանչյուր, յուրաքանչյուր ոք* - каждый - jeder/-e,-es, *ամեն ինչ* - всё - alles , համապատասխանաբար ժխտական՝ *ոչ ոք, ոչինչ, ոչ մի, ոչ մեկը* - никто, ничто, ничего, никакой/никакая/никакое - kein, niemand, nichts, ցույց են տալիս քանակային ամբողջություն՝ շեշտելով միաժամանակ ամբողջության մասը կազմող առարկաներն առանձին-առանձին: Գերմաներենում ևս jeder «յուրաքանչյուր(ը)», jedermann «յուրաքանչյուր ոք», ունենալով բացառապես անձնանիշ կիրառություն, ցույց են տալիս անորոշ, ընդհանրական քանակայնությամբ հանդես եկող բազմության մաս կազմող անձնանց՝ անհատապես: Առարկաներն իրենց ընդհանուր քանակի ամբողջությամբ են արտահայտում *ողջ, համայն, ամենայն, բոլոր, բոլորը, ամենքը* դերանունները - весь, все, всякий - alle, alle(rlei), sämtliche:

Գերմաներենի համար՝ kein «ոչ մի» ժխտական դերանունը, ժխտելով *ein* «մի» անորոշ դերանվանը, ունի և՛ եզակի, և՛ հոգնակի իրացման հնարավորություն, մինչդեռ *ein* «մի» անորոշ դերանունը հանդես է գալիս միայն եզակի թվով դրված գոյականների հետ: Եթե անորոշ դերանունները, իրենց մասնական հարաբերության շնորհիվ, մոտավոր գաղափար են տալիս թվի ու քանակի վերաբերյալ, ապա հարցական ու հարաբերական դերանունների քանակայնության գաղափարը արտահայտվում է բոլորովին անորոշ կերպով:

Գերմաներենում առանձին ուսումնասիրության նյութ է es «այն» անորոշ դերանունը, որը կիրառվում է անենթակա նախադասություններում՝ բնութագրվելով որպես expletives es «լրացական այն», օրինակ, es regnet «անձրևում է»: Գործողությունը կատարողի անհայտ լինելու դեպքում՝ Es klopft irgendwo - «թակում են/ է ինչ-որ տեղ» (Eisenberg P., 2000): Այս դերանունը մասամբ հարաբերակից է հայերենի *ինչ-որ, ինչ-որ մի, այն* դերանուններին և

մատնանշում է հիմնականում գործողություն կատարողին անհաղորդ, անձանոթ հոգեվիճակ, երևույթ կամ այլ իրողություն: Այն քերականական տեսանկյունից անհրաժեշտ, սակայն իմաստային հայեցակետից մասմաբ անբացատրելի և հաճախ չթարգմանվող դերանուն է: Համանման կիրառություն ունի անորոշ *man* դերանունը: Այն *մարդ, ոմն, մեկը, մի* ընդհանրական իմաստով, երբեմն գործածվում է նաև գործողությունը կատարողին անվանապես չհիշատակելու, *man sagt* «ասում են», ինչպես նաև անձնական *ես* դերանվան փոխարեն՝ խոսքին ռճական տեսանկյունից առավել չեզոքություն հաղորդելու միտումով: *Man* անորոշ դերանունը կիրառություն է գտնում նաև այնպիսի դեպքերում, երբ անհրաժեշտ է խոսքին հաղորդել ընդհանրական, հանրային բովանդակություն: Անորոշ *man* դերանունը բովանդային պլանում ունի թե՛ եզակի և թե՛ հոգնակի կիրառություն, սակայն կառուցվածքային տեսակետից այն հանդես է գալիս միայն եզակի բառաձևով: Այս դերանվան համանմանությամբ նկատելի է որոշ գոյականների՝ դերանվանական խոսքի մասի անցնելու միտում: Վ. Վինոգրադովը բազմաթիվ ընդհանրական, եզակի թվով տեսակը նշող գոյականների համար հնարավոր է համարում լեզվի զարգացման հետագա փուլերում դերանվան վերածվելու, ինչպես՝ *մարդ - человек - der Mensch* (գերմաներենի դեպքում դերանուն *man* բառաձևի նման), *բան - вещь - das Ding* (Виноградов В., 1986):

Միայն հոգնակի թվակարգային իրացում ունեցող դերանուններ

Անեզական կիրառություն ունեն բոլոր փոխադարձ դերանունները՝ *իրար, միմյանց, մեկմեկու/մեկմեկի*, գերմ. *einander* նախդրավոր տարբեր իրացումներով՝ *füreinander, zueinander, aufeinander, gegenseitig* որոնցից միայն *միմյանց* դերանունն է հոգնակի մասնիկավորմամբ հանդես գալիս, մյուս դերանունները հոգնակիի իմաստն արտահայտում են անեզական գոյականների նմանությամբ՝ ձևով եզակի, բովանդակային ծածկույթով հոգնակի: Քանի որ իրենց մեջ արդեն իսկ ներակայում են մեկից ավելի առարկաների, անձանց հետ որոշակի հարաբերություն, ինքնին ենթադրում են ոչ եզակի կիրառություն: Այս խմբի մեջ մտնող դերանունների քանակը բավականին քիչ է:

Իմաստային հոգնակիություն են արտահայտում նաև *բոլորը* - все - alle, *ողջ, ամբողջ* - весь - ganz որոշյալ դերանունները: Սրանք ևս չունեն հոգնակի ցուցիչ արտահայտության պլանում, բայց արտահայտում են հանրային, ընդհանուր իմաստ: Alle (ganz - ողջ, ամբողջ՝ անհաշվելի գոյականների դեպքում) որոշյալ դերանունը մատնանշում է երևույթի, առարկայի ընդհանրական բնույթը՝ վերաբերելով առհասարակ ամբողջ երևույթին կամ հասկացությանը և կրում է առավել ընդհանրական, ոչ տարրորոշված բնույթ: Այն քանակական թվականի ու գոյականի հետ իրացման դեպքում մատնանշում է պարբերաբար կատարվող, կրկնվող գործողություն և համապատասխանում է հայերենում *յուրաքանչյուր*, իսկ ռուսերենում՝ *каждый* որոշյալ դերանուններին: Գերմաներենում դերանունների հետևյալ խումբը ստանում է միայն հոգնակի թվով լրացում: *Sämtliche, alle* - *բոլոր, viele, vielerlei* - *շատ, բազում, einige* - *մի քանի, etliche* - *քանիցս, ոմանք, manche* - *ոմանք, wenige* - *քչերը, ein paar* - *մի քանի, մի զույգ, keinerlei, keine* - *ոչ մի, ոչ մի կերպ* դերանունները բովանդակային պլանում ունեն անորոշ, ոչ եզակի, ընդհանրական, քիչ քանակայնության իմաստից մինչ անորոշ, սակայն առավել մեծ քանակի արտահայտման ոճական տարբեր նրբերանգներ: Համապատասխանաբար ռուսերենում միայն հոգնակի թվով լրացումների հետ կիրառելի են *все* - *բոլոր* - *многие* - *շատերը* (հայերենի դեպքում *շատ* մակբայի գոյականաբար գործածություն), *несколько* - *մի քանի*, որոնց դեպքում ունենք գերմաներենի և ռուսերենի լիարժեք համընկնում, իսկ հայերենում գործածելի է եզակի թվով դրված լրացում: *Մի քանիսը* - *некоторые* - *einige* դերանվան դեպքում դերանվան և նախադասության մյուս անդամների միջև թվակարգային համապատասխանություն ունենք ինչպես հայերենում, այնպես էլ՝ ռուսերենում և գերմաներենում:

Ռուսերենում քանակ, չափ արտահայտող դերանունները, ինչպես թվականները, ելակետային ձևում չունեն թվակարգային տարբերակում, սակայն գոյականի հետ գործածվելիս թեք հոլովներում ստանում են հոգնակի մասնիկավորում և գոյականի հետ համաձայնեցվում թվով ու հոլովով: Ի.

Գոլանովը վերջիններս համարում է ոչ թե դերանուններ, այլ անորոշ-քանակական բառեր, որոնք տեղին է ուսումնասիրել քանակական թվականների հետ: Մատնանշելով առարկայի մոտավոր թիվ, քանակ՝ դրանք հանդես են գալիս որպես գոյականական լրացում, իսկ գոյականը դրվում է սեռական հոլովով՝ կազմելով շարահյուսական մեկ միավոր: Այսպես. сколько, много - сколько книг, много книг, скольких книгах, многих книгах (Голанов И., 1962):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գրական արևելահայերենի, ռուսերենի և գերմաներենի դերանունները միայն անձնական դերանունների եզակի ու հոգնակի իրացման պլանում են դրսևորում մասնակի նմանություններ, իսկ մյուս դերանունների դեպքում թվակազմության հանդեպ ցուցաբերում են առավելապես տարաբնույթ, միայն տվյալ լեզվի մտածողությանն ու քերականական կանոններին համապատասխան հատկություններ: Մասնավորապես.

- 1) Դերանուններին բնորոշ է ոչ միայն ընդհանրական, չտարբերակված հարաբերությունների արտահայտումը, այլև դրանից բխող ոճական բազմազանությունն ու թվակարգային բազմաբնույթ իրացումները:
- 2) Դերանունների ինչպես իմաստային, այնպես էլ կառուցվածքային տարարժեքությամբ պայմանավորված՝ բազմազան է նաև թվակարգի հանդեպ դրանց զգայունությունը: Զգալի թիվ են կազմում ինչպես հոգնակի թիվ չունեցող, այնպես էլ եզակի իրացում չունեցող դերանունները, ինչն ամենևին չի բացառում թվակարգի երկու կարգային անցումներն ունեցող դերանունների գոյությունը:
- 3) Դերանունների թիվը մատնանշում է ընդհանրական քանակայնություն և հոգնակի եզրը կազմում ինչպես տարահիմք, այնպես էլ մասնիկավորմամբ: Հատկապես անձնական դերանունների առաջին և երկրորդ դեմքի եզակի և հոգնակի իրացումներն աչքի են ընկնում քերականական և բառային թվի անհամաչափությամբ:
- 4) Դերանունների հոգնակի թվի կիրառման մասնավոր դեպքերը փաստում են, որ դրանք առարկայական վերաբերության ծավալի տեսակետից բավականին

առաձգական են՝ ընդգրկելով մեկ անձից, երկույթից մինչ առհասարակ բոլոր մարդկանց, ընդհանուր դասը կամ առարկաները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբրահամյան Ս. (1956)**, Արդի հայերենի դերանունները, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
2. **Ջախուկյան Գ. (1974)**, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
3. **Виноградов В. (1986)**, *Русский язык: Грамматическое учение о слове* (3-е изд.), Москва, Изд. "Высшая школа".
4. **Голанов И. (1962)**, *Морфология современного русского языка*, Москва, Изд. "Высшая школа".
5. **Есперсен О. (1958)**, *Философия грамматики*, Москва, Издательство иностранной литературы.
6. **Ратушинская И. (2001)**, *Одесситы*, Москва, Изд. "АСТ".
7. **Eisenberg P. (2000)**, *Grundriss der Deutschen Grammatik, Der Satz*. Stuttgart Weimar: J.B. Metzler Verlag.
8. **Engel U. (1996)**, *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
9. **Horster H. (1991)**, *Ein Herz spielt falsch*. Köln: Lingen Verlag.
10. **Nieberle S. & Strowick E. (Eds.) (2006)**, *Narration und Geschlecht: Texte, Medien, Episteme* (Literatur, Kultur, and Geschlecht. Große Reihe, Bd. 42). Böhlau Verlag.

REFERENCES

1. **Abrahamyan S. (1956)**, *Ardi hayereni deranownnery' /The Pronouns of Modern Armenian/, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.*

2. **Jahukyan G. (1974)**, Jhamanakakic hayereni tesowt'yan himownqner /Fundamentals of the Theory of Modern Armenian/, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
3. **Vinogradov V. (1986)**, Russkiy yazyk: Grammaticheskoye ucheniye o slove /The Russian Language: The Grammatical Doctrine of the Word (3rd ed.)/, Moscow, Higher School Publishing House.
4. **Golanov I. (1962)**, Morfologiya sovremennogo russkogo yazyka /Morphology of the Modern Russian Language/, Moscow, Higher School Publishing House.
5. **Jespersen O. (1958)**, Filosofiya grammatiki /The Philosophy of Grammar/, Moscow, Publishing House of Foreign Literature.
6. **Ratushinskaya I. (2001)**, Odessity /The People of Odessa/, Moscow, AST Publishing House.
7. **Eisenberg P. (2000)**, Outline of German Grammar: The Sentence. Stuttgart Weimar: J.B. Metzler Verlag.
8. **Engel U. (1996)**, German Grammar. Heidelberg, Julius Groos Verlag.
9. **Horster H. (1991)**, A Heart Plays False. Cologne, Lingen Verlag.
10. **Nieberle S. & Strowick, E. (Eds.) (2006)**, Narration and Gender: Texts, Media, Epistemes (Literature, Culture and Gender. Major Series, Vol. 42), Böhlau Verlag.

Анна Согомонян

Образование единственного и множественного числа местоимений и их семантико-функциональные проявления в литературном восточноармянском, немецком и русском языках

Заключение

Ключевые слова и выражения: местоимение, единственное число, множественное число, грамматическое число, супплетивная (разнокорневая)

форма, коллективный показатель, образование числовых форм, флексия / склонение.

Настоящая статья посвящена исследованию категории числовой реализации местоимений в литературном восточноармянском, немецком и русском языках, с учётом их реляционных характеристик, морфологической неоднородности и синтаксических особенностей. В ходе анализа выделяются три основные модели числовой реализации местоимений: двучисловые формы, местоимения, употребляющиеся исключительно в единственном числе, и местоимения, функционирующие только во множественном числе. Морфологическая неоднородность и синтаксическая специфика местоимений определяют их стилистическое варьирование, особенно заметное в числовом аспекте. Единственное число, обладая широкой семантической сферой, в ряде случаев позволяет выразить мысль более обобщённо и экспансивно, чем множественное. Сопоставительный анализ структурных и семантических асимметрий числовых форм в трёх языках направлен на выявление как универсальных закономерностей, так и специфических особенностей, отражающих глубинные черты грамматической системы и когнитивной структуры языка. Исследование выявляет значимые различия в употреблении числовых форм местоимений, что свидетельствует о языковой специфике их грамматического функционирования.

Anna Soghomonyan

The formation of singular and plural pronouns and their semantic-functional manifestations in literary Eastern Armenian, German, and Russian

Conclusion

Key words and expressions: *pronoun, singular, plural, singularia tantum, numerus, suppletive form, collective marker, number formation, flexion.*

This article is dedicated to the study of the category of numerical realization of pronouns in literary Eastern Armenian, German, and Russian, with particular attention to their relational characteristics, morphological heterogeneity, and syntactic peculiarities. The analysis identifies three principal models of numerical realization in pronouns: dual-number forms, pronouns that occur exclusively in the singular, and pronouns that function solely in the plural. The morphological heterogeneity and syntactic distinctiveness of pronouns play a crucial role in shaping their stylistic variability, which is particularly evident in the domain of number. The singular, encompassing a broader semantic field, in certain contexts allows for a more generalized and expansive conceptualization than the plural. The comparative examination of structural and semantic asymmetries in numerical forms across these three languages seeks to uncover both universal linguistic patterns and language-specific features, reflecting fundamental properties of their grammatical systems and cognitive frameworks. This investigation not only reveals significant differences in the use of numerical pronoun forms but also demonstrates how these distinctions contribute to a deeper understanding of the unique grammatical mechanisms governing each language. By highlighting these discrepancies, the study underscores the importance of number as a key factor in linguistic variation and cognitive categorization across languages.

Աննա Սողոմոնյան – Երևանի պետական համալսարանի հայ բանասիրության ֆակուլտետի հայոց լեզվի և պատմության ամբիոնի հայցորդ, Եվրոպական լեզուների և հաղորդակցության ֆակուլտետի գերմանական բանասիրության ամբիոնի դասախոս: Հեղինակ է երկու տպագրված գիտական հոդվածի: annasoghomonian@ysu.am

Анна Согомонян – Аспирантка кафедры армянского языка и истории факультета армянской филологии Ереванского государственного университета

(ЕГУ), преподаватель кафедры немецкой филологии факультета европейских языков и коммуникации ЕГУ. Автор двух опубликованных научных статей.
annasoghomonian@ysu.am

Anna Soghomonian – PhD student at the Department of Armenian Language and History, Faculty of Armenian Philology, Yerevan State University (YSU), and lecturer at the Department of Germanic Philology, Faculty of European Languages and Communication, YSU. Author of two published scientific articles.
annasoghomonian@ysu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 18.12.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 20.01.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎԱ ՄՈՐԱԿԱՆՅԱՆ

**ОТКЛИК АРМЯНОЯЗЫЧНОЙ ПЕЧАТИ НА БРЮСОВСКИЕ
ЛЕКЦИИ 1915 – 1916 ГГ.*****DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.148*****АННОТАЦИЯ**

Литературно – культурные связи армянского и русского народов содержательны и разнообразны. И армянские, и русские исследователи часто обращались к литературно – историческим отношениям и взаимосвязям армянского и русского народов, осмысляя каждое событие с точки зрения тех или иных исследовательских проблем и предпочтений.

Сегодня, когда открываются новые перспективы для армяно – российского литературно – культурного общения, возникает необходимость переосмысления культурно – исторических ценностей. В настоящей статье мы попытались с учетом вышеуказанного всесторонне и обстоятельно, в исторической перспективе и обобщенно представить отклики армяноязычной печати 1915 – 1916 гг. на московские и кавказские лекции известного представителя русской интеллигенции, писателя, переводчика, критика В. Брюсова.

Лекции Брюсова вызвали широкий отклик, особенно в таких газетах, как «Арев», «Мшак», «Горизонт», «Амбавабер», «Кавказское слово». При изучении и анализе статей в печати, посвященных кавказским лекциям, можно заметить ряд рассуждений и положений, которые в разных формах представлены практически во всех статьях и раскрывают исключительную историческую ценность лекций Брюсова в духовной и культурной жизни армянского народа, научную подготовленность русского докладчика, его исключительную способность к

философским обобщениям. В публикациях подчеркивается действенность и отрезвляющее воздействие лекций на армянское общество.

Подводя итоги, мы пришли к выводу, что лекции Валерия Брюсова в контексте порочных геополитических отношений начала XX века и постигших армянский народ бедствий стали беспрецедентным явлением, они были и остаются одной из самых самобытных и глубинных трактовок литературных ценностей, представленных его творческим гением.

Ключевые слова и выражения: В. Брюсов, кавказские лекции, «Поэзия Армении», творческий гений армянского народа, отклики прессы, брюсовские дни, армяно – российские культурные связи.

ВВЕДЕНИЕ

В статье рассматриваются основные положения лекций, прочитанных известным русским поэтом, переводчиком, литературным критиком, деятелем культуры, одним из самых влиятельных и известных деятелей русской литературы конца XIX – начала XX вв. Валерием Брюсовым в Москве и на Кавказе в 1915-1916 гг., и отклик на них армяноязычной печати. Вот уже более века упомянутые лекции и личность и деятельность В. Брюсова остаются предметом изучения литературоведов и историков. Наша небольшое исследование – это попытка нового прочтения упомянутых лекций и анализа откликов, которые они вызвали в печати.

Цель исследования: а. перечитать и пересмотреть с расстояния в сто лет, с постановкой новых научных проблем и с использованием новых критериев статьи, содержащие отклик на лекции Брюсова, выделить их отправные положения, содержательные и мировоззренческие пласты; б. рассмотреть анализ лекций Брюсова и отклика на них как важнейший процесс межкультурной коммуникации; в. подчеркнуть исключительную важность основополагающих идей лекций в контексте раскрытия творческого гения армянского народа.

Задачи исследования: а. изучить содержательную и функциональную роль московских и кавказских лекций Валерия Брюсова; б. раскрыть их идеологические и структурные внутренние слои при оценке духовно – культурных жемчужин многовековой литературы армянского народа; в. рассмотреть основные положения откликов на лекции, истолковать их ключевые идеи, адресованные армянскому читателю.

С целью решения задач статьи при проведении исследования нами использовался целый ряд литературоведческих методов, включая сравнительно – исторический, сопоставительный, аналитический методы.

Лекции Брюсова об армянской литературе стали беспрецедентным явлением в культурной жизни того времени, поэтому впечатление, произведенное ими на армянскую литературную общественность и современников, присутствовавших на лекциях, не могло быть однозначным. С этой точки зрения мы разделили интересующие нас статьи на две группы и проанализировали как содержащуюся в них высокую оценку, так и определенные оговорки и критические нюансы. Нами был также выделен ряд положений, содержащих оценку лекций.

Актуальность темы исследования обусловлена необходимостью переосмысления армяно – российской литературно – культурной коммуникации и культурно – исторических ценностей.

МЕТОДИКА

С целью решения задач статьи при проведении исследования нами использовался целый ряд литературоведческих методов, включая сравнительно – исторический, сопоставительный, аналитический методы.

ОБСУЖДЕНИЕ

Армянская литература в поле зрения Валерия Брюсова. После массовой резни западных армян в Турции в 1915 г. в качестве моральной поддержки армянского народа Армянский комитет Москвы при поддержке русского «Общества свободной эстетики» инициирует издание сборника избранных

страниц старой и новой армянской литературы на русском языке. Созданная с этой целью комиссия (Ал. Цатурян, К. Микаелян, Ю. Веселовский, К. Кусикян, П. Макинцян, В. Терян) обращается к Максиму Горькому с просьбой взять на себя руководство работой по составлению и редактированию сборника. Горький отказывается, поскольку уже занят подготовкой с той же целью «Сборника армянской литературы», и советует обратиться к Валерию Брюсову. Из-за незнания армянского языка Брюсов вначале отказался принимать предложение, но в конце концов согласился¹. В течение трех месяцев он изучает² армянский язык и литературу, читает литературу на разных языках по истории и культуре Армении. «Демонстрируя, какой кропотливый труд он вложил в изучение армянской литературы и истории, В. Брюсов считает важным не только усилие, но и то, что оно было согрето любовью. Он прочитал целую библиотеку книг об армянах», – пишет литературовед Арсен Тертерян (Тертерян А., 1980). В переводческую работу с Брюсовым были вовлечены многие из самых авторитетных русских писателей: К. Бальмонт, М. Горький, В. Иванов, Ф. Сологуб, И. Бунин, А. Блок, Ю. Верховский, Ю. Балтрушайтис и другие. Армянская поэзия произвела на них огромное впечатление.

Интерес русской интеллигенции к сборнику постепенно возрастает. Идя навстречу этому интересу, 16 октября в 1915 г. «Общество свободной эстетики» организует в Москве литературный вечер, на котором В. Брюсов выступает перед представителями армянской и русской интеллигенции с обширной лекцией о древней, средневековой и новой армянской поэзии³.

¹ В Предисловии к «Поэзия Армении» – «От редактора к читателям» – он пишет: «Только после долгих настояний отдельных представителей Комитета, – которым за это я обязан глубокой благодарностью, – согласился я сделать опыт, пробу» (Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней (под редакцией Валерия Брюсова) 1916).

² С. Зорян вспоминает интересные подробности, касающиеся предыстории создания сборника. См.: Армянские писатели о Валерии Брюсове, 1975.

³ Ценным исследованием «неоценимых» «заслуг» В. Брюсова, его «титанического труда» в «деле исследования и популяризации» армянской литературы, истории и культуры является книга Ан. Закарян «Армения в литературно-общественной деятельности В. Брюсова» (2016).

Лекция получила широкий отклик особенно в армянских литературно-общественных кругах Закавказья. Вышли в свет статьи и отчеты, в которых были подробно представлены переводы и доклады, прозвучавшие на вечере. Например, газета «Оризон», представив некоторые подробности встречи, приводит выдержку из доклада Брюсова: «Вот уже несколько месяцев, как я занимаюсь армянской поэзией, – отмечает докладчик, – до этого я не имел о ней ни малейшего представления, если не считать небольшие отрывочные переводы Гамаара – Катипы и других, которые не могли произвести общего художественного впечатления. Но сейчас, когда я ознакомился с Нарекаци, Ахтамарци, Кучаком Наапетом, Саят – Новой, Туманяном, Исаакяном, Цатуряном, Иоаннисианом, Теряном и другими армянскими поэтами, сейчас я понял, какие жемчужины⁴ были сокрыты от нас, и русское общество не имело о них никакого представления. Мне кажется, что перед нами была закрыта дверь, ведущая в прелестный рай, о существовании которого нам не было известно» («Оризон», 1915, N 243).

Брюсов, который был одним из самых влиятельных и известных деятелей русской литературы конца XIX – начала XX века и был известен литературному сообществу как поэт, переводчик, литературный критик, деятель культуры, с особым восхищением констатирует, что армянский народ занимает почетное место в ряду древнейших народов и в прошлом также жил культурной жизнью, постоянно взаимодействуя с цивилизованными народами. И хотя в процессе

⁴ В Тифлисе во время беседы, когда Брюсов выразил удивление по поводу того, почему сами русские не знакомы со столь богатой поэтической культурой, О.Туманян ему ответил: «До сегодняшнего дня к нам из России присылали полицейских, чтобы они ловили воров и негодяев. И они приходили и находили разбойников, воров и негодяев. Присылали прокуроров для поимки и осуждения убийц и преступников. И они приходили и находили убийц и преступников. Присылали жандармов, чтобы они бдительно стерегли и находили революционеров. И они приходили и находили революционеров. И так далее и тому подобное. И до России дошла весть, что на Кавказе есть разбойники, есть воры и негодяи, есть убийцы, мошенники, преступники, есть революционеры.... Но поэтов не присылали искать на Кавказе или среди армян поэзию. И вот впервые к нам приезжает русский поэт специально ради нашей поэзии. Впервые известные русские поэты подходят к нашей поэзии и находят, что поэзии много, и теперь дойдет до России весть, что на Кавказе или среди армян есть и поэзия, и поэты...» (Туманян О., 1995).

взаимодействий он зачастую подвергался влиянию последних, тем не менее он всегда сохранял свою творческую индивидуальность, независимый дух, который отчетливо проявился в армянской поэзии.

«Еще до Рождества Христова у армян было много религиозных и героических народных песен, – отмечает Брюсов, – прекрасные образцы которых дошли до нас; однако наибольший интерес для нас представляет их средневековая светская поэзия. Как и в армянской жизни в целом, так и в этих песнях объединены Европа и Азия; бросается в глаза отважный дух, яркое воображение, блестящие краски, бурные и безудержные страсти – армянская поэзия обладает всеми этими качествами восточной песни. Вместе с тем она сохраняет то, что называют гармонией, нечто, свойственное Западу» («Мшак», 1915, N 236).

Как признается докладчик, для него стала неожиданностью глубина и богатство армянской литературы. Он выражает убежденность в том, что «армянская нация – это великая культурная нация, что она была культурной еще тогда, когда Европа не знала ни французской, ни английской, ни иной культуры» («Мшак», 1915, N 239). Он особо подчеркивает, что армяне являются древними не только по своей истории, но и по самобытным формам литературно – художественного творчества: «Армянская поэзия не похожа на ту поэзию, которую мы знали до сих пор. Она отличается глубиной воображения, гибкостью, тонкостью и способами выражения. Такие формы и способы по крайней мере мне до сих пор были неизвестны» («Мшак», 1915, N 239).

Докладчик посвящает небольшую часть лекции периоду новой армянской литературы, перечисляет имена западноармянских и восточноармянских писателей, отмечая лишь, что восточноармянские поэты в силу историко – политических обстоятельств в большей степени сохранили армянский дух, тогда как западноармянские писатели подверглись западному влиянию.

В конце доклада русский поэт констатирует, что армянская литература – это новый и незнакомый мир, с которым следует ознакомить русское общество:

«Армянский народ заслуживает самого серьезного внимания. у него есть культурное прошлое и настоящее; он имеет право ожидать лучшего будущего» («Мшак», 1915, N 236).

После лекции В. Брюсов, В. Иванов, Ю. Балтрушайтис, И. Верховский и другие представляют свои переводы средневековых и новых армянских поэтических произведений. День был историческим.

Один из корреспондентов «Мшак» М. Азян завершает отчет о московской лекции следующими словами: «В дни, когда армянская печать Кавказа изо дня в день сообщает зловещие новости о нашем общенациональном состоянии, в дни, когда она пришла к окончательному выводу, что Армения уже погибла, Москва приходит к нам, чтобы сказать в ответ на эти предвещающие смерть слова:

– Армяне, не отчаивайтесь, вы никогда не умрете, ибо ваше духовное величие является высочайшим памятником вашего бессмертия» («Мшак», 1915, N 239).

Кавказские лекции Брюсова и отклик на них. На своем заседании 21 ноября 1915 года «Общество любителей армянской словесности» Баку приняло решение пригласить Брюсова на Кавказ для повторного чтения лекций в Баку. Брюсов принял приглашение и в начале января 1916 г. перед выходом в свет «Антологии» приехал на Кавказ. Свою первую лекцию он прочел 8 января в Баку⁵. Затем посетил также Тифлис, Эчмиадзин, Ереван⁶.

Лекции Брюсова получили широкий резонанс⁷ особенно в армяноязычной печати («Арев», «Мшак», «Оризон», «Кавказское слово», «Пайкар», «Амбавабер» и др.). Редактор газеты «Оризон», публицист, философ, историк М. Варандян

⁵ От имени армянских книголюбов Баку слово приветствие произносит О. Оганесян: «Велики ваши заслуги перед нами и особенно ценны сейчас, когда мы так жаждем правдивого суждения, исходящего из чистого источника. А какой источник может быть чище национального творчества, в котором выражается весь нравственный облик, вся духовная жизнь каждого народа» (Армянские писатели о Валерии Брюсове 1975).

⁶ Литературовед А. Тертерян, слушавший Брюсова в Ереване, его лекции называет «эпохальными» (Тертерян А., 1944).

⁷ Анализ откликов на лекции см.: Закарян А., 2016.

выражает величайшее почтение и восхищение по поводу лекции Брюсова на тему «Армянская поэзия», прочитанной в Баку 8 января. В статье под названием «Поэт и ученый» он подчеркивает научную подготовленность русского докладчика, исключительную способность к философским обобщениям. Брюсов произносит «горячий и восторженный панегирик» (**«Оризон», 1916, N 7**), восхваляющий армянскую поэзию и творческий гений армянского народа⁸.

«Поистине, этот человек для нас – находка», – пишет Варандян. Никто из русских мыслителей не подошел к нашей литературе и истории с такой любовью и, главное, с такой серьезностью, как повелитель современного русского Парнаса. Уникальная судьба армян и сокровищница знаний немногочисленного армянского народа очаровали его, и он намерен опубликовать ряд исследований как по армянской литературе, так и по истории Армении, уделив особое внимание, в частности, периодам Тиграна Великого, Багратидов и Рубенидов» (**«Оризон», 1916, N 7**). Варандян формулирует четкую мысль: в те трагические для армянского народа дни в лице Брюсова армянская литература и армянский народ обрели редкого друга «не только сердца, но и ума», «не только чувства, но и холодной, анализирующей, философской мысли». «Они пришли также оповестить, что нация, проявившая такие творческие способности, **никогда не будет уничтожена**», – заключает автор статьи (**«Оризон», 1916, N 7**).

Первую тифлисскую лекцию под названием «Поэзия Армении» Брюсов прочел 13 января 1916 года. Дочь Ованеса Туманяна⁹ Нвард Туманян вспоминает: «Холодные январские дни 1916 года остались в жизни и литературе как теплые праздничные – брюсовские дни, а в жизни Брюсова – как светлые тифлиские

⁸ Подробности о лекции в Баку и банкете, который за ней последовал, содержатся также в 13-ом номере газеты «Оризон» (автор Е. Ф.).

⁹ В Тифлисе Брюсов повсюду был окружен заботой О. Туманяна. Не случайно признание И. Брюсовой о том, что в ее памяти из тифлиских встреч воспоминания, связанные с Туманяном, самые яркие: «Все лица были затмены перед неизгладимым обликом незабвенного поэта» (Туманян в воспоминаниях современников 2020).

дни. Впервые видный деятель великой русской культуры говорил такие теплые слова и дал такую высокую оценку армянской литературе»¹⁰ (Туманян Н., 1969).

Перед лекцией со словом приветствия выступил О. Туманян. Его речь была опубликована в 11-ом номере газеты «Оризон», 5-ом номере газеты «Амбавабер». Туманян выразил похвалу и подчеркнул важность сборника Брюсова и особенно выделил мысль последнего о том, что «армянская поэзия является свидетельством благородства армянской нации». Затем Туманян отметил, что в этот трагический для армянского народа период великий друг армян сумел «прочитать эти волшебные письма перед всем миром»¹¹.

Касательно первой лекции Брюсова, прочитанной в Тифлисе, в ряде номеров «Оризона» (15, 18, 20, 22, 23) наиболее всесторонне представлены основополагающие идеи и положения выступления. Однако ключевое значение публикаций состояло не только в содержательном изложении лекции: доклад прежде всего был признан *«знаменательным явлением»* литературно-общественной, политической жизни. «В центре вечера был, несомненно, Валерий Брюсов, – пишет «Оризон». Однако его окружали, как части целого, армянская аудитория во всем своем многообразии, со своей психологией; армянская критика со своими методами; армянская литература со своей примечательной судьбой;

¹⁰ Здесь представлены подробности приема в Тифлисе.

¹¹ Перед выходом сборника в свет в 1915 году в сентябрьском номере журнала «Русская Мысль» были опубликованы некоторые песни Наапета Кучака и Саят-Новы в переводе Брюсова. О них в 266-ом номере «Оризона» за тот же год Туманян публикует статью «По поводу русских переводов Кучака Наапета и Саят-Новы». В статье прежде всего эти переводы с благодарностью представлены как дань уважения армянскому народу, пострадавшему в результате великих бедствий вследствие войны. Армянского поэта глубоко тронули слова Брюсова в предисловии к переводам: «Современная война вновь поставила на очередь вопрос о судьбах народа, бывшего в течение почти двух тысячелетий авангардом Европы в Азии. Никто не сомневается, конечно, что армяне заслуживают сочувствие в силу тех невыразимых страданий, которые они испытывают уже ряд веков под турецким игом. Но у армянского народа есть высшее право на внимание – право нации высококультурной в лучшем смысле слова. Армянская литература, насчитывающая свыше полутора тысяч лет существования, – лучшее тому доказательство... Армянская поэзия – истинный, по выражению Фета, «патент на благородство» армянского народа...». Брюсов здесь использует первую строку стихотворения «На книжке стихотворений Тютчева»: «Вот ваш патент на благородство» (Туманян О., 1995).

столкновение армянской и чужеземной душ, а также *время*» («Оризон», 1916, N 15).

Статьи, посвященные встречам, состоявшимся в Ереване, полны того же почитания. Кавказские лекции Брюсова, посвященные армянской поэзии, были беспрецедентным явлением в культурной жизни того времени, поэтому неудивительно, что они могли произвести неоднозначное впечатление на армянскую литературную общественность и современников, присутствовавших на лекциях. С этой точки зрения все интересующие нас статьи в широком смысле можно условно разделить на две части:

1. Рассуждения, полные признательности и высокой оценки исключительных человеческих и профессиональных заслуг русского поэта;

2. Статьи, которые, высоко оценивая беспрецедентный в своем роде доклад Брюсова, содержат, однако, некоторые оговорки, касающиеся нескольких авторов, которым было отдано предпочтение в лекциях.

Новые ценностные положения лекций Брюсова. При изучении и анализе статей в печати, посвященных кавказским лекциям, можно заметить ряд рассуждений и положений¹², которые в разных формах представлены практически во всех статьях и раскрывают исключительную историческую ценность лекций Брюсова в духовной и культурной жизни армянского народа. Так:

1. Особо подчеркивается брюсовский метод исследования при рассмотрении армянской поэзии. Неоспоримо, что существуют точные методы изучения литературы, использование которых, однако, в ряде случаев конкретизируется или видоизменяется в соответствии с выдвинутой целью. Одним из залогов успеха Брюсова считается выбор метода, который автор статьи называет «методом души», в отличие от других «методов головы», с помощью которых в поэзии раскрываются общественные, философские и прочие проблемы, но не

¹² 17 января в 11-ом номере «Оризона» М. Матенчян представляет основные положения лекции Брюсова, прочитанной им в Тифлисе 13 января.

дается толкование «тому, что должно быть интересно в поэтическом произведении, а именно – *поэзии*» («Оризон», 1916, N 15).

Ссылаясь на одного из индийских поэтов, который говорит «хочу обнять поцелуй – на моих губах остаются губы; хочу обнять любовь – в моих объятиях остается тело», автор статьи делает примечательный вывод, формулируя концептуальный подход русского докладчика: «Вот где трудная цель и где беспощадный метод. Пусть поиски красоты армянской поэзии были столь трудны и переменчивы, но цель и метод Брюсова были именно такими. И если некоторые похищали поцелуй и любовь армянской поэзии и были лишены ее внутреннего прикосновения и дыхания, то кто виноват... в зале в тот вечер большинство почувствовало теплое дыхание армянской поэзии, и все это благодаря методу, выбранному уважаемым лектором, который заключался в том, чтобы *не только разъяснить, но и заставить почувствовать*» («Оризон», 1916, N 15).

2. В публикациях подчеркивается действенное и отрезвляющее воздействие лекций на армянское общество, особенно на ту его часть, для которой существует только мировая литература: «В тот вечер волей – неволей (общественность – Е.М.) убедилась, что армянское искусство существует и является очень древним, имеет свои высокие устремления и мировое значение» («Оризон», 1916, N 18). Брюсов, обобщая свои эстетико – философские выводы об армянской литературе, еще раз формулирует основное положение о том, что Армения является мостом, соединяющим Запад и Восток не только географически, но и по своей внутренней, духовной и культурной роли. В ней «отражены два конфликта: форма, гармония, усовершенствование техники Запада и предельная чуткость, богатство, красочность и изнеженность Востока». По мнению Брюсова, эти два влияния проявляются в армянах не как отдельные оттенки, а как синтез европейского и восточного; и «это и есть *армянская поэзия*, своеобразная и самобытная: она смягчила и уравнивала в себе, с одной стороны, гармонию и холодность техники Запада и, с другой стороны, чрезмерные крайности и

ослепительную красочность Востока. С одной стороны, она сдержана, вдумчива, собрана, аккуратна, с другой стороны – глубока, стройна, трепетна и красочна – своеобразный союз роскоши и умеренности» (**«Оризон», 1916, N 18**)

3. С особым воодушевлением и глубоким благоговением русский исследователь культуры и поэт говорит о славном периоде древней и средневековой литературы, как кристаллизованной и чистой лирики, которая «как высокая горная вершина сияет из глубин Средневековья» (**«Оризон», 1916, N 18**). Брюсов абсолютно уверен, что армянская поэзия всегда пользовалась живительным источником народного фольклора и достигла таких высот, «каких не могла достичь ни зарубежная лирика, ни европейская поэзия того же периода». Поэзия этого периода в лице Нарекаци, Шнорали, Фрика, К. Ерзнкаци, М. Нагаша, Г. Ахтамарци, Н. Кучака, Саят – Новы выделяется своей непосредственностью, искренностью, дыханием зари возрождения, чистотой чувств, изысканностью красок и «выражается в изящных формах, остроумных, полных совершенства находках и удивительной звучности. Ей свойствен чистый лиризм, и благодаря этому ею были созданы мировые ценности» (**«Оризон», 1916, N 20**).

4. Говоря о новой армянской поэзии, Брюсов подчеркивает тот важный факт, что новая литература создала новый литературный язык и прекрасные произведения как на восточноармянском, так и на западноармянском языке.

Сравнивая поэзию этих двух ветвей, Брюсов отмечает влияние Европы на западноармянскую поэзию: «Представители западной ветви разрабатывают язык, форму, но они оторваны от источника народной поэзии, поэтому их творчество не является родственным. Более восточной, более близкой душе народа, родственной, а следовательно и более жизнеспособной является поэзия восточной ветви, которая и географически ближе к своему народу» (**«Оризон», 1916, N 23**)¹³.

¹³ Там же цитируется образное выражение лектора во время представления стихотворения «Перед картиной Айвазовского»: «Ованес Туманян является тем чародеем, тем Айвазовским, который с

5. Обращаясь к сокровищнице армянской поэзии нового периода, Брюсов с особой любовью говорит о трехзвездии Иоаннисиан-Туманян-Исаакян, с именами которых связано возрождение и развитие тысячелетних национальных традиций в конце XIX – начале XX в.

6. В заключительной части лекции Брюсов подчеркивает два важных обстоятельства. «Во-первых, что армянская поэзия возникла на правильной основе, то есть близка народу; во-вторых, что она проявила удивительную жизнеспособность: несмотря на неблагоприятные исторические обстоятельства, она не потускнела, а, наоборот, расцвела, воспевала жизнь, любовь, природу, надежду... Она – сердце своего народа и своей жизнеспособностью доказывает жизнеспособность своего народа» (**«Оризон», 1916, N 23**).

Касательно лекций Брюсова почти во всех сообщениях печати преобладали слова почтения¹⁴ и признательности, однако это беспрецедентное историко-культурное событие, по мнению авторов некоторых статей, имело и недостаток¹⁵, связанный с отсутствием ряда армянских писателей и выбором не очень удачных произведений для перевода.

Например, писатель и драматург Ширванзаде в статье «Мое впечатление» с нескрываемым восхищением описывает магическое воздействие лекции и отмечает, что «очень тонкий и очень требовательный русский художник» глубоко чувствует «разницу между большими и малыми величинами», «пленен» древними народными песнями и церковной поэзией и не находит поэзии, равной

кистью в руке кричит на стихию и подчиняет ее себе». После этого Брюсов, прочитав свой перевод стихотворения, добавляет: «Глас народа снова слышен и виден в его творчестве. В его блистательном стихотворении выступает сам армянский народ – со своими переживаниями и мудростью. Туманян – это целый роман, национальная эпопея».

¹⁴ Корреспондент газеты «Арев» С. Торосян пишет: «...аудитория была в восторге, и вот уже целую неделю имя Брюсова слышится повсюду, благоговейно читают стихи средневековых поэтов в школах, редакциях и даже в парках и домах» («Арев», 1916, N 13). «Кавказское слово» пишет: «Доклад Брюсова был великолепной поэмой, равно ценной для местной культурной жизни и для культурной жизни России» (1916, N 10).

¹⁵ Литературовед З. Гукасян пишет, что «некоторые ошибочные положения доклада кратко, но справедливо и корректно подвергла критике только газета «Пайкар»» (Гукасян З., 1961).

средневековой «в средневековой жизни ни одной нации...». Однако Ширванзаде не скрывает также своей неудовлетворенности: «Мне кажется, что многоуважаемый лектор мог бы представить более красивые отрывки и из наших современных поэтов, чем те не очень удачные отрывки, которые были им представлены и которые, к сожалению, вызвали некоторое разочарование слушателей, не знакомых с нашей современной поэзией» («Мшак», 1916, N 12).

В 10-ом номере «Мшак» публикуется статья «Будем также и критичны». Автор, приветствуя и высоко оценивая лекцию Брюсова, тем не менее пытается «не закрывать глаза» на «недостатки и некоторую односторонность лекции». Автор статьи считает большим упущением невнимание к корифею армянской поэзии Гевонду Алишану, «перед которым представленные им поэты О. Туманян, Демирчян, Варужан, Сиаманто – пигмеи...» («Мшак», 1916, N 10).

А. Чопанян в статье «Одно упущение»¹⁶, приветствуя рождение сборника, выражает обеспокоенность тем, что в «двух сборниках» (имеется в виду «Поэзия Армении» и «Сб. Арм. Литературы», которые должны были быть опубликованы – Е.М.), возможно, не найдется места некоторым армянским писателям и предлагается дополнить список авторов и включить в него произведения А. Ярчаняна, Д. Варужана, Г. Зохрапа. После статьи Чопаняна полемика вокруг «Поэзии Армении» конкретизируется.

¹⁶ См. «Оризон», 1916, N 23, 24. М. Варандян в статье «Подлежит исправлению», полностью соглашаясь с Чопаняном, пишет: «Есть роскошные отрывки у Пешикташляна, Гамар-Катипы и Сиаманто. Но в русских переводах они почти игнорируются. Можно подумать, что певцы армянской свободы: единственный Алишан, единственный Пешикташлян, единственный Патканян, единственный Сиаманто – не заслуживают права находиться в ряду Терянов, Исаакянов, Демирчянов и Кургинянов. Это поистине возмутительная несправедливость». Статья получила широкий отклик, и среди армянских писателей развернулась дискуссия, которая будет рассмотрена нами по другому поводу. Отметим только, что Карен Микаелян в открытом письме под названием «Недоразумение» сообщает, что А. Чопанян, М. Варандян и другие стали жертвами недоразумения в связи с превратными и ошибочными слухами, касающимися сборника «Поэзия Армении». Микаелян сообщает, что некоторые из ставших предметом спора авторов (Хримян, Срвандзтян, Г. Зохрап, Р. Зардарян) не включены в сборник по причине того, что они прозаики. Другие же авторы в сборник включены («Оризон», 1916, N 40).

Сборник «Поэзия Армении» как культурно – историческое событие.

Встречи с армянской интеллигенцией на Кавказе воодушевили Брюсова, и по возвращении в Москву он, по его собственному признанию, с головой погрузился в работу, чтобы ускорить издание сборника. Ему нужно было время, чтобы внести в книгу некоторые исправления и изменения на основе замечаний и предложений, прозвучавших в ходе кавказских встреч. Требовалось время для того, чтобы вновь отредактировать и придать завершённый вид обширному предисловию. Многоопытный поэт и учёный понимал, что для того, чтобы оценить всю 1500-летнюю поэтическую культуру народа и представить ее русскому читателю на должном уровне требуется большая ответственность и тяжкий, кропотливый труд. Он, несомненно, блестяще справился с этой культурно–исторической миссией. Его самобытные наблюдения и догадки относительно внутренней логики развития армянской поэзии не потеряли своего научного значения и в наши дни.

В начале августа 1916 г. в Москве через восемь месяцев после кавказских лекций вышел в свет сборник «Поэзия Армении»¹⁷ под редакцией Брюсова, с его примечаниями и обширным предисловием, основные положения которого были же уже сформулированы в кавказских лекциях. «В результате проделанной над сборником работы, – пишет А. Закарян, – Брюсов становится поборником армянского дела, популяризации культуры армянского народа, которому преданно служит до конца своих дней» (Закарян А., 1984).

Но в Тифлисе еще свежи впечатления от брюсовской «праздничной недели». В духе этих впечатлений О. Туманян делится своими размышлениями по поводу книги. Это не обыкновенная рецензия, где, как правило, пишут о достоинствах и недостатках книги, хотя армянский поэт знает, что «хороший перевод... – это роза

¹⁷ Литературовед А. Закарян пишет: «Поездки, совершенные В. Брюсовым в Закавказье, его лекции, прочитанные в городах края – в Баку, Тифлисе, Эчмиадзине, Ереване, а также в Москве и Петрограде, явились своеобразным пробным камнем на пути как к изданию антологии «Поэзия Армении», так и к ее общественному признанию» (Закарян 2016).

под стеклом. Это означает, что ты увидишь ее форму, но не почувствуешь аромат. Сколько нужно дарования, чтобы не только показать близкую форму, но и самостоятельно передать аромат. А вместе с дарованием сколько нужно любви!...» (Туманян О., 1995).

Именно за это дарование и любовь Туманян от имени армянского народа обращается со словами признательности «к нашим лучшим друзьям», которые сумели завершить это грандиозное дело, преодолев зачастую непреодолимые препятствия: «И вот за все это я чувствую себя обязанным направить братский поцелуй им, лучшим сынам России, которые ищут, выбирают и любят в жизни самое лучшее... И те из русских и русскоговорящих армян, которые слышали только о бедствиях Армении, знали только о резне и ужасах, теперь ознакомятся с ее поэзией и полюбят ее. Не могут не полюбить, потому что она сама любовь, а, как говорил наш неподражаемый Саят – Нова: «Любовь порождает любовь...» и «Язык ашуга – соловей, несет благословенье, не проклятье...» (Туманян О., 1995).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В связи с мировыми и национально-политическими событиями начала XX века и их трагическими последствиями вопросы взаимного признания и сближения двух народов, связанных многовековой дружбой, становятся животрепещущими. История духовных свершений, культура и литература становятся тем связующим звеном, посредством которого продолжают соотноситься армянский и русский народы. С этой точки зрения ценны как московские, так и кавказские лекции Брюсова: посвященные им статьи и вообще материалы, опубликованные в печати, всесторонне раскрывают как истинную глубину интеллектуального гения армянского народа, так и проникновенность интерпретации многовековых сокровищ армянской литературы русским интеллигентом, тонким и требовательным художником.

Армянская поэзия прошла многовековой путь развития, и на этом перекрестке исторического времени должен был появиться гений, подобный Вергилию¹, чтобы открыть эту поэзию и направить ее в века.

¹ О сборнике «Поэзия Армении» русский критик О. Батюшков в статье под названием «Поэзия народа –художника» пишет: «В данном труде В. Брюсов выполнил роль Вергилия, который ведет нас в тот прелестный цветник, где благоухают цветы душистой поэзии Востока, орошенные элементами восточной культуры... этот сборник является находкой для целого народа. Когда читаешь чередующие друг друга страницы, в которых объединены разные степени магического развития фольклорных произведений древности, начиная с самых простых народных песен, поэзии ашугов, с древних веков и средневековья до начала двадцатого века, тогда кажется, что перед вами лишь одно лицо – в разных выражениях, одно собирательное единство – армянский народ как целостный независимый организм – в формировании своего зародыша, развитии и высоком творчестве, как в поэзиях народного ашуга Саят – Новы, всенародного поэта Патканяна и поэзии «трех звезд армянского литературного неба» – Иоаннисиана, Туманяна и Исаакяна» («Речь», 1916, N 343. Армянский перевод: «Оризон», 03.03.1917, N 46).

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Արև» (1916), Բաքու, թիվ 13:
2. **Զաքարյան Ան. (1984)**, Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը /1914 – 1920/, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
3. **Թումանյան Հ. (1995)**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 7, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:
4. **Թումանյան Ն. (1969)**, Հուշեր և գրույցներ, Երևան, «Լույս» հրատ.: (Հայերեն)
5. **Թումանյանը ժամանակակիցների հուշերում (2020)**, հ. 2 (Լրամշակված հրատարակություն), Երևան, «Անտարես» հրատ.:
6. **Հայ գրողները Վալերի Բրյուսովի մասին (1975)**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.: (Հայերեն)
7. «Հորիզոն» (1915), Թիֆլիս, N 243: (Հայերեն)
8. «Հորիզոն» (1916), Թիֆլիս, NN 7, 13, 15, 18, 20, 23, 24, 40:
9. «Հորիզոն» (1917), Թիֆլիս, N թիվ 46:
10. **Ղուկասյան Զ. (1961)**, Ռուս-հայ գրական կապերը նախառևոյունցիոն շրջանում, Երևան, Հայպետհրատ:
11. «Մշակ» (1915), Թիֆլիս, N N 236, 239:
12. «Մշակ» (1916), Թիֆլիս, N N 10, 12:
13. **Տերտերյան Ա. (1944)**, Վալերի Բրյուսովը և հայ կուլտուրան, Երևան, Հայպետհրատ:
14. **Տերտերյան Ա. (1980)**, Երկեր, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:
15. **Закарян А. (2016)**, Армения в литературно – общественной деятельности В. Брюсова, Ереван: изд. «Гитутюн» НАН РА.
16. «Кавказское слово» (1916), Тифлис, N 10.
17. **Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней** (под редакцией Валерия Брюсова) (1916), Москва, изд. Московского Армянского Ком.

REFERENCES

1. «Arev» (1916), Baku, No. 13.
2. **Zakaryan An. (1984)**, R'ows groghnery' Andrkovkasowm ev hay grakan kyanqy' /1914 – 1920/ /Russian Writers in Transcaucasia and the Armenian Literary Life /1914 – 1920//, Yerevan, «Sovetakan Grogh» publishing house.
3. **Tumanyan H. (1995)**, Erkeri liakatar jhoghovac'ow /Complete collection of works/, vol. 7, Yerevan, «Gitutyun» publishing house of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia.
4. **Tumanyan N. (1969)**, Howsher ev zrowycner /Memories and conversations/, Yerevan, «Luys» publishing house.
5. **T'owmanyany' jhamanakakicneri howsherowm /Tumanyan in the Memoirs of Contemporaries/ (2020)**, vol. 2 (Revised edition), Yerevan, «Antares» publishing house.
6. **Armenian Writers about Valery Bryusov (1975)**, Yerevan, the publishing house of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
7. «Horizon» (1915), Tiflis, N 243.
8. «Horizon» (1916), Tiflis, NN 7, 13, 15, 18, 20, 23, 24, 40.
9. «Horizon» (1917), Tiflis, N 46.
10. **Ghukasyan Z. (1961)**, R'ows–hay grakan kapery' naxar'&olyowcion shrjanowm /Russian-Armenian Literary Ties in the Pre-Revolutionary Period/, Yerevan, Haypethrat.
11. «Mshak» (1915), Tiflis, NN 236, 239.
12. «Mshak» (1916), Tiflis, NN 10, 12.
13. **Terteryan A. (1944)**, Valeri Bryowsovy' ev hay kowltowran /Valery Bryusov and Armenian Culture/, Yerevan, Haypethrat.
14. **Terteryan A. (1980)**, Erker /Works/, Yerevan, Yerevan University publishing house.
15. **Zakaryan A. (2016)**, Armeniya v literaturno – obshchestvennoy deyatel'nosti V. Bryusova /Armenia in the Literary and Social Activities of V. Bryusov/, Yerevan,

«Gitutyun» publishing house of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia.

16. «Caucasian Word» (1916), Tiflis, N 10.

17. **Poeziya Armenii s drevneyshikh vremen do nashikh dney /The Poetry of Armenia from the Ancient Times to the Present Day/** (edited by Valery Bryusov) (1916), Moscow, publishing house of the Moscow Armenian Com.

Եվա Մնացականյան

Բրյուսովի 1915-1916 թթ. դասախոսությունների արձագանքը

հայալեզու մամուլում

Ամփոփում

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. Վ. Բրյուսով, կովկասյան դասախոսություններ, «Հայոց բանաստեղծությունը», հայ ժողովրդի ստեղծագործական հանճար, մամուլի արձագանք, բրյուսովյան օրեր, հայ - ռուս ժողովուրդների մշակութային առնչություններ:

Բազմաբնույթ ու բազմաբովանդակ են հայ և ռուս ժողովուրդների գրական – մշակութային առնչությունները: Թե՛ հայ, թե՛ ռուս ուսումնասիրողները հաճախ են անդրադարձել գրապատմական այդ աղերսներին ու փոխառնչություններին՝ յուրաքանչյուր իրողություն իմաստավորելով հետազոտական որոշակի խնդիրների ու նախասիրությունների մասնավոր դիտակետից:

Այսօր, երբ նոր հեռանկարներ են բացվում հայ – ռուսական գրամշակութային հաղորդակցության համար, բնականաբար առաջանում է նաև պատմամշակութային արժեքների վերաիմաստավորման անհրաժեշտություն: Սույն հոդվածում այդ նկատառումով աշխատել ենք խնդիրը դիտարկել հնարավորինս բազմակողմանի ու համապարփակ դրվածքով՝ պատմական հեռանկարի մեջ ի մի բերելով ռուս անվանի մտավորական, գրող, թարգմանիչ,

քննադատ Վ. Բրյուսովի՝ 1915 – 1916 թթ. մոսկովյան և կովկասյան դասախոսությունների արձագանքները ժամանակի հայալեզու մամուլում:

Բրյուսովի դասախոսությունները մեծածավալ արձագանք են գտնում հատկապես «Արև», «Մշակ», «Հորիզոն», «Համբավաբեր», «Кавказское слово» և այլ թերթերում: Դասախոսություններին նվիրված հոդվածների ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում նկատելի են մի շարք դիտարկումներ և դրույթներ, որոնք տարբեր ձևակերպումներով ներկայացված են գրեթե բոլոր հոդվածներում և իրապես բացահայտում են Բրյուսովի դասախոսությունների պատմական բացառիկ արժեքը հայ ժողովրդի հոգևոր – մշակութային կյանքում, կարևորվում ռուս բանախոսի գիտական պատրաստությունը, փիլիսոփայական ընդհանրացումներ կատարելու հմտությունը: Հոդվածներում ընդգծվում է նաև դասախոսության ներգործուն ու սթափեցնող ազդեցությունը հայ հասարակության շրջանում:

Ամփոփելով եզրակացրել ենք, որ Վալերի Բրյուսովի դասախոսությունները XX դարասկզբի աշխարհաքաղաքական տխեղծ հարաբերությունների ու հայ ժողովրդին պատուհասած աղետների համատեքստում աննախադեպ երևույթ էին և եղել ու մնում են նրա ստեղծագործական հանճարի գրական արժեքների մասին հնչած ամենաինքնատիպ ու խորքային մեկնաբանություններից:

Yeva Mnatsakanyan

Response of Armenian Press to Bryusov's Lectures of 1915 – 1916

Conclusion

Key words and expressions: V. Bryusov, Caucasian lectures, “Poetry of Armenia”, creative genius of the Armenian people, press reaction, Bryusov days, the Armenian – Russian cultural ties.

The literary and cultural ties of the Armenian and Russian peoples are diverse and multi-content. Both Armenian and Russian researchers often turned to these literary –

historical relationships and interconnections, comprehending each event from the private viewpoint of certain research problems and preferences.

Today, when new prospects are opening up for Armenian – Russian literary and cultural communication, naturally, there appear necessity to rethink cultural and historical values. In this article, taking into account the above, we tried, as comprehensively and thoroughly as possible, from a historical perspective, to summarize the responses of the Moscow and Caucasian lectures of the famous representative of the Russian intelligentsia, writer, translator and critic V. Bryusov of 1915 – 1916 in the Armenian press.

Bryusov's lectures find wide resonance, especially in "Arev", "Mshak", "Horizon", "Hambavaber", "Caucasian Word" and other newspapers. As a result of the study and analysis of articles devoted to the lectures, a number of observations and provisions are noticeable, which are presented in different formulations in almost all the articles and truly reveal the unique historical value of Bryusov's lectures in the spiritual and cultural life of the Armenian people, here importance is attached to the scientific preparation of the Russian speaker, as well as to the skill on making philosophical generalizations. The articles also highlight the effective and sobering impact of the lecture on the Armenian society.

Summing up the above, we came to the conclusion that Valery Bryusov's lectures in the context of the vicious geopolitical relations of the early 20th century and the disasters that befell the Armenian people became an unprecedented phenomenon; they were and remain one of the most original and profound interpretations of literary values represented by his creative genius.

Եվա Մնացականյան – ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի Թումանյանագիտության խմբի ղեկավար, Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի մայրենիի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր: Գիտական

հետաքրքրությունները՝ հայ գրականության պատմություն և քննադատություն, թումանյանագիտություն, ժամանակակից հայոց լեզու: Հեղինակ է 4 մենագրության, 3 ուսումնամեթոդական ձեռնարկների և ավելի քան 80 հոդվածի:

MnacakanyanEva@mail.ru

Ева Мнацаканян – Руководитель Туманяноведческой группы института литературы им. М. Абегамяна НАН РА, профессор кафедры родного языка и методов его преподавания Армянского государственного педагогического университета имени Х. Абовяна. Научные интересы: история армянской литературы и критика, туманяноведение, современный армянский язык. Автор 4 монографий, 3 учебных пособий и более 80 статей. MnacakanyanEva@mail.ru

Yeva Mnatsakanyan – The Head of the Tumanyan Studies Group of the Institute of Literature after. M. Abeghyan of the RA NAS, associate professor of the Department of Native Language and Methods of its Teaching of the Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan. Scientific interests: history of Armenian literature and criticism, Toumanyany studies contemporary Armenian. Author of 4 monographs, 3 methodological textbooks, and more than 80 articles. MnacakanyanEva@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 01.02.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 25.02.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ

ՍԻՐՎԱՐԴ ԱՍՐՅԱՆ

ՍԻԱՄԱՆԹՈՒ. «ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՐԱՎԵՐ ԿԱՄ «12 ԿՈՉ ՏԱՐԱԳԻՐ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ»

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.149

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

«Հայրենի հրավեր կամ «12 կոչ տարագիր հայության» »- ծնվեց 1909-1910 թվականներին: Այստեղ արդեն նախկին ըմբոստ ոգին չէ իշխողը, չկա պայքարի կոչ ու ծանր մղձավանջ: Բանաստեղծը ժամանակի կանչով կարոտի երգ է ծոնում նրանց, ովքեր դեգերում են օտարության մեջ: Դա հայրենիքի կանչն է՝ ուղղված հայությանը, դա «հայ դաշտերի պաղատանքն է»՝ ուղղված հեռավոր հորը, եղբորը կամ որդուն, դա հարսի արցունքոտ ու անկատար երազն է՝ պարուրված գալիք օրվա տագնապով:

Վերադարձեք մեր ծոցը, ով մշակներ,

Առավոտներն արդեն ապրիլ կբուրեն... (Երկեր, 1979):

Սիամանթոն նախազգացել էր իր ժողովրդի առաջ պահված ողբերգությունը և 1909 թվականին, երբ վերադարձել էր Պոլիս, գրեց «Կարմիր լուրեր բարեկամես», ինչը Դանիել Վարուժանն անվանեց «տաղանդավոր ոճերգություն»:

Հերոսական ու պայքարի կոչող բանաստեղծություններից հետո Սիամանթոն գրեց լավատեսական շարք՝ «Հայրենի հրավեր կամ «12 կոչ տարագիր հայության» »: Երբ համեմատաբար խաղաղ տարիներ էին, նա փորձեց պանդուխտ հայերին բանաստեղծական հորդորով տուն բերել, միավորել հարազատ հողի վրա: Նրա սիրտը շարունակեց մխալ ողբերգական պատկերներից, բայց աշխարհով մեկ ցրված հայությանը ստեղծագործ աշխատանքի շուրջ համախմբման կոչ արեց, քանզի արտագաղթը սպառնում էր հայրենիքը վերածել սոսկ աշխարհագրական տարածության:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. պանդխտություն, հող, հայրենիք, տարագիր հայություն, վիշտ, ցավ, կարոտախտ, համախմբման կոչ, հայրենի կանչ, վերադարձ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սիամանթոյի վերքերը շարունակում էին մխալ: Արևմտահայությանը բաժին ընկավ դաժան բախտ՝ «Հանցանքը հայուն ճակատագիրն էր...»: Ո՞ր փախչել որքան արյունոտ, նույնքան էլ հարազատ ճակատագրից, և ինչո՞ւ...

Կիլիկիայից եկած կարմիր լուրերից շառագունեց հորիզոնը: Թուրքական յաթաղանը խոր անդունդ բացեց հայի հոգում, որից ելնելը մեծ ճիգեր էր պահանջում: Անհրաժեշտ էր վերածնել հոշոտված հոգիները ու հեռուներից տուն բերել տարագիր հայությանը: Իսկ անդունդը գնալով խորանում էր, երբ Վարուժանը տագնապով դաջեց. «Հայրենիքը զմեզ մեր անձեն հեռացուցած է»:

Հայրենիքը պիտի հավաքեր աշխարհով մեկ շարտված հայության բեկորները ու բարձրանար մոխիրներու միջից:

Ցավը ճնշում է ու լուծվում ժամանակի և տարածության մեջ, մնում է ցավի վերհույզը, որն ավելի սուր է ճնշում: Սեփական ցավի տխուր հիշողությամբ Սիամանթոն մեկնեց Ամերիկա՝ Բոստոն, որտեղ տեսավ գաղութահայ կյանքն իր մանրումեծ մանրամասներով: Մինչդեռ հայրենիքում ազգային կյանքի համար փոքրիշատե խաղաղ վիճակ էր ստեղծվել. վերածնության ուղի էր բացված: Պոլիսը կանչում էր, և այդ կանչը ցավալի աղերս էր ու հոգևոր փրկության աղոթք: Աշխույժով լցվեցին լրագրերը, թերթերը, կյանքը, հնչեցին հայրենաբաղձ երգերը՝ հավատով ու հույսով առլեցուն: Հայրենիքը հարազատ զավակների գրկում պիտի լսեր կեղեքված սրտի բաբախյունը:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սիամանթոյի «Հայրենի հրավեր» շարքը թեմատիկ տեսանկյունից լայն ու խոր ընդգրկվածություն ունի: Այն աշխարհասփյուռ հայությանը բնորոշող թեմա է, որ արձարծվել է տարբեր ժամանակներում: Թեման ունի պատմական, բանասիրական, գրամշակութային արժեք: Թեման արդիական է նաև մեր օրերի

համար: Հետազոտությունն իրականացվել է պատմաբանասիրական, գրականագիտական վերլուծական մեթոդով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

«Եկուր, որդյակ, հայրենի տունդ շենցուր...»:

Դանիել Վարուժան

Անցյալը հազար թելերով ագուցված էր ներկայի հետ, այն ներկայի մեջ էր, ու, բնականաբար, ներկան դեռ երկար պիտի շնչեր անցյալի հիշողություններով: Իսկ ժողովրդի ճակատագրում բեկում էր պետք, որ գարունն էլ ձյուն չբերեր ու կարմիր լուրեր...

Սահմանադրությունը պոլսահայ գրականությանը բերեց ժամանակավոր խաղաղություն: Ինչպես հետագայում գրում է Ա. Շիրվանզադեն, Սիամանթոն երբեմն տառապում էր արտասվելու չափ, երբ խնդիրը վերաբերում էր եվրոպական տերությունների մոտեցմանը. **«Ամեն ինչ կորցրինք, խնայենք գոնե մեր ազգային պատվախնդրությունը ու թքենք այդ պառլամենտներուն ու մինիստրներուն վրա»** (Շիրվանզադե, 1961):

Սիամանթոն բերում է ազատ ստեղծագործության գաղափարը, դեն նետում ժամանակի քողը, որ հյուսված չէր ճշմարտության թելերից: Երեկվա ռազմի շեփորը հանդարտվել է, բայց չի լռել ցավը. այն փոխվել է դառնության, իսկ երգը գոյնաձև է ստացել. «առանց արյան են ծլեր այգիները, որքան էլ զարմանալի թվա: Հենց այդպիսի մի պահի հնչեցին «Հայրենի հրավերի» տասներկու նվագները, որպեսզի լցվեն հայի հոգու ծալքերը ու հեռուներից տուն բերեն նրան:

«Հայրենի հրավերի» հերոսը նույն դյուցազունն է՝ իր արծվենի նկարագրով, քաջագուն հայորդին է՝ ուժեղ, առաքինի, բայց որքան պիտի մաքառեն ոչ արյան, այլ հողի դեմ ու հողի համար, սրի տեղ գրիչ ճոճեն: Որոնք տեղահան են եղել այնպես, ինչպես «թունավորված լճից կարապներն են հուսահատորեն գաղթում հեռուներ»:

Պանդխտության տաղը, որ գալիս է հեռավոր ակունքներից, բյուրեղանում է Քուչակի ու այլոց շուրթերին, այժմ նոր հմայք է ստանում անեղծ ձևի ու պատումի միասնության մեջ:

«Հայրենի հրավերը» բացվում է հոգեվարքի տեսարանով, ու մի պահ թվում է, թե բանաստեղծի հոգում դեռ բոցկլտում են հոգեվարքի կրակները: Բայց ո՛չ. սա արդեն հավատի մեղեդին է հնչում հոգեվարքի պահին, սա կարոտախտ է, որի մասին այնքան ցավով են խոսում այս սերնդի բանաստեղծները:

Վերջին նամակը հոգեվարքի մեջ տանջվող հոր աչքերի սպեղանին է, իսկ արշալույսը բարի է ու մաքրամաքուր, երբ սոխակները առատ լալիս են սիրահարի պես: Ի՞նչ է նրա ուզածը. որդու ձեռքով տնկված «վարդատունկեն քանի մը վարդ», որոնցից սրբազան բույր ու արքենի հոտ է գալիս:

Սա կարոտի երգն է, որ արցունք է քամում աչքերից.

Քու ծարավեղ ծերացեր եմ, ես քու հայրդ եմ՝ մահաջերմ ու դողդոջուն... (Երկեր, 1979):

Իսկ այդ մահաջերմից դողում էր մի ողջ սերունդ, որն «սպասման հիվանդ էր»... Ու թեև կոունկներն անցել են հովերի հետ, ջորիների բոժոժը ավետիս է բերել, և մայրամուտի կարմրադեղին ամպերի միջից արեգակը արյան նման ոռոգում է դաշտերը:

Հավաքն աներեր է, միայն թե պերք է վանել գիշերը և վառ պահել ճրագները.

Եթե դիակս ալ ըլլա, պետք է որդիս, այս իրիկուն,

աչքերս բաց դիմավորեմ... (Երկեր, 1979):

Որքա՞ն սեր կա պահված այս տողերի տակ, որքան թախիժ ու դառնություն: Այդ սիրո կատարյալ խտացումն է «Հարսին երազը» բանաստեղծությունը: Սիամանթոն նրբորեն բացում է տարիներով միամորիկ հարսի հոգու ծալքերը, որտեղ պահված է հրաշունչ համբույրից շիկնած արփին՝ իր երազային ջերմությամբ ու խոստումների չափ բարի: Քաղցր վերհուշն օրորվում է հարսի

երազնների մեջ, իսկ արցունքները սահում են դեմքի վրայով՝ համբույրի տեղ ու աստղերի նման.

Վերադարձի՛ր մեր տնակի սեմին վրա, ես քու ճամփուդ կսպասեմ,

Ձեռքս պարապ քու ձեռքերեդ, սևերովս քեզ կերազեմ...

Վերադարձի՛ր մեր պարտեզին պտուղներուն պես անուշ,

Սրտիս սերը քեզի համարի՛ր համբույրը կպահե (Երկեր, 1979):

Սա հայ հարսի երազն է, որ մոտ է իրականությանը, ճշմարտանման, բայց աստղերի պես հեռու: Սա հայ մայրերի չիրականացած մաքուր օրորն է, երկնային ու գոյության պահպանման գաղտնիքը.

Վերադարձի՛ր, ալ կարոտս կատար չունի (Երկեր, 1979):

Իր երազների նման լքված ու մենավոր հարսը արբեցած է միայն վերհուշի դառը գինով:

Ծովերն օր մը ծայրե ի ծայր թո՛ղ ցամաքին,

Ու ակնթարթ մը երկու աշխարհը թող իրարու մոտենան...

Այնուհետև արքայության ու արևի ալ պետք չունիմ (Երկեր, 1979):

Գույները մեկը մեկից վառ են, պարզ ու հանճարեղ: Հայրը տառապում է հոգեվարքի գիշերում, բայց հավատում է ճրագների լույսին, մայրություն չտեսած հարսը հառաչում է կորցրած հիշատակի համար, բայց սև հանդերձների մեջ անգամ հավատում է երազի գուներանգին:

Այս հավատը բխում է դեպի հայրենի հողն ունեցած անսահման սիրուց ու կարոտից: Այդ հողը հարազատների սիրո միակ երաշխիքն է, որ պարզ երևում է «Եղբայրն իր եղբորը» բանաստեղծության մեջ:

Եղբայրն անասելի սարսափով գրում է եղբորը, թե ինչպես է տեսել մոր հոգեվարքի վերջին սարսուռը: Դա գալարում էր «կյանքեն ի մահ», դարերի փորձով հավաստում է բանաստեղծը: Դա մի ողջ սերնդի գալարումն է դեպի «ունայնը մթին»:

Մայրն անսասան է պահել իր հավատն ու հույսը, այդ հավատով էլ նայել մահվան սև աչքերին: Մահվան բույրով է լցվել տունը, տունը «տիեզերք մէ

մեռելական», որ պահում է իր մեջ որդու կենդանի հոգին իբրև դիակ: Հիրավի, զարհուրելի է այդ մահը, որին պետք է հաղթել սեփական հավատով, ոգու մեծությամբ ու հոգևոր հատկանիշներով, որ ինչքան էլ սոսկումի գիշերներ գան, հիշատակը կմնա մաքուր ու անբիծ, ինչպես ուռենու ճյուղը, որ պիտի տարվի հողակույտին: Վերջին պատկերը առավել ջերմ է ու ցնցող.

Եվ ես թշվառս՝ գերեզմաննոցեն վաղն առավոտ պիտի դառնա

Հին օրերու մեր այս թափուր տնակին...

Երկու դռներն իբր դագաղ,

Ես իմ վրաս, ես իմ վրաս խենթի մը պես փակելու... (Երկեր, 1979):

Ու թևում են երազները բանաստեղծի հայրենիքի թափուր ու այրված հողակույտերի վրայով, որպեսզի վերադարձի կանչով հետ բերեն մոխրացող հավատը: Հողի ծայնը կարոտի գույն ունի: Այդ գույնը տեսանելի է հոր հոգեվարքի մեջ, հարսի և մոր երազում, եղբոր սրտաճմլիկ նամակում-ուղերձում: Դա հողի մարդու ֆիզիկական և հոգևոր գոյության համոզմունքն է ու հավերժության գաղտնիքը: Երազներ՝ նման ծաղիկների, որ հոշոտեցին դեռ չբացված: Իսկ այդ երազների առաջին կրողը մայրն է՝ ամենասուրբ էակը հողի վրա: Հնարավոր չէ չափել նրա տառապանքի խորությունը, քանզի դարերից են գալիս նրա արմատները: Առատ հույզն ու թախիժն է գերիշխում «Մոր մը երազը» բանաստեղծության մեջ: Մայրը երազ է տեսել, երազում՝ մեռած չորս որդիներին.

-Մայրիկ, մայրիկ... հին օրերու արշալույս...

Այսօր նորեն չորսերնիս մեկ, մեր հողերեն դուրս ելած՝

Մորիկին հետ, քեզի եկանք, տանդ դռնակը բախելու... (Երկեր, 1979)

Մայրը հին օրերի սրբությունն է ու քաղցրությունը, երջանկությունն ու հերոսական արիությունը: Հետաքրքիր է բանաստեղծական հարցադրումը.

Յոթը տարի, յոթն անգամ տանդ դռնակը ծեծեցինք,

Բայց այս գիշեր միայն բաց էր...ո՛ր ճամփորդին կսպասես... (Երկեր, 1979)

Անհնար է սեղմել ցավի կոկորդը, երբ մեռածները ճշում են.

Մայրիկ, մայրիկ... հին օրերու գուրգուրանք, հին օրերու գթություն,

Ինչպես կապրիս, ինչպես կապրիս տնակիդ մեջը թափուր (Երկեր, 1979):

Բայց մահ չէ սահմանված նրա համար, ով հին օրերի գուրգուրանքն է ու գթությունը. օտար աստղի տակ մեկը երազում է հայրենի օջախի ծովսը: Նրա համար պետք է ապրել ու մաքառել սեփական գոյությամբ: Պիտի ապրի մայրը վշտից քարացած աչքերով՝ թշվառության մեջ անգամ փայփայելով նոր օրերի հույսը: Հետո հին թախիծների միջով գա կաղանդի իրիկունը՝ անբուժելի կարոտների վերհուշի հանգույն: Անվերջանալի սիրով է ափեափ լցված «Կաղանդի իրիկունը» բանաստեղծությունը:

Ձյունն երկինքեն շուշանի պես անդորրությամբ կթորա,

Մարդերը դեռ երջանիկ են... (Երկեր, 1979)

Երջանիկ է մարդը ամանորյա գիշերվա մեջ: Մեծ գաղափարներ կրող բանաստեղծը հավատում է երազների ծաղկեպսակ ճամփաներից եկող հավերժահարսի հեքիաթին, մինչդեռ քառասուն անձ թոնիրի շուրջը բոլորած՝ դրախտ են որոնում միմյանց նայվածքների մեջ:

Բնական ու հյուսեղ է մեծ մոր խոսքը՝ նման լուսե օրհնության.

Վաղն առավոտ՝ մթնշաղին՝ այգու երգն երգելով՝

Ջրի գացեք: Նոր տարիին, աղբյուրներեն, ակնթարթ մը՝ ոսկի է, որ կվազե... (Երկեր, 1979)

Ասելիքը գտնված է ձևի մեջ: Հատվածը փայլում է վաղվա օրվան և ոսկի պահին ընծայած հավատով: Արևը տառապած հողի ապագան է, ջուրը՝ նրա ոսկեդարյա պատմությունը: Իսկ վերհուշը դառնությամբ նայում է մոխրացող չարիքների միջից.

Ձյունն երկինքեն և աստղերեն և Աստվածեն,

Գերեզմանեն քարերու պես եղերական, վար կթափի...

Եվ լուսնկին մահիկը մահվան մանգաղի նման՝

Ինքն իր դեմքն արյուններուն մեջ տեսնելեն զարհուրած,

Կարծես թե իր մեղքին համար ամպերուն մեջ կդողդողա... (Երկեր, 1979)

Ճրագը մանկան պես մեռնում է թոնիրի վրա, հարսի հույսը մահանում է, ու դուռը ծեծում են հիշատակները. «Երգող չի կա: Ժպիտ չի կա: Համբույր չի կա: Օրհնությունները մարած են», մինչ՝

Պատմության աղբյուրներն ավերակ են տակ կկոծեն...

Եվ ավանդության ոսկիին տեղ՝ մարդերուն դեմ՝ միայն անեծք կհոսի (Երկեր, 1979):

Սիամանթոն խոսում է ավերված երագների մասին ու հավատում՝ սերն է, որ պիտի ջնջի հայության դառը ճակատագրի վրա կախված անեծքը ու խաղաղություն բերի նրա սահմաններին: Չապրված հույզով են թաթախված «Սեր» բանաստեղծության տողերը.

Գիշերն ունիմ մորմոքումիս միայն վկա,

Երբ աստղերուն անդորրությանը տակ նստած՝

Կսկսիմ ես փնտրել նայվածքներով խելացնոր,

Անթիվներու թվին մեջեն անոր աստղն ինձ անծանոթ... (Երկեր, 1979)

Մեղավորը բնությունն է՝ «գարունների դեմ բռնավոր», որ առանց վարանելու իր անօրեն օրենքին կրակներով այրում է հայ աղջկա առաքինի իրանի շուշանները: Ափսոսանքի ցավով է այրվում աղջկա սերը, որ մտացածին է ու անմարմին.

Մինչև այսօր և ոչ մեկ ինձ ձեռք չընծայեց,

Սիրո վարդն այն վարդերեն նվիրական... (Երկեր, 1979)

Ու եթե հարսը տառապում է ապրած ու կորցրած սիրո համար, թախիծը ծալ-ծալ դիզվում է նրա հոգում, ճակատագիրը դառն է ու խռոված. ո՛վ է մեղավոր, որ աղջկա քնքուշ հայացքը չի փայլել սիրո անուշ նայվածքից. . . Մնում է արցունքներ թափել ափերի մեջ, արցունքներ, որ նման են սիրո կայծերի: Խորն է գաղափարը ու ցնցող: «Մայրը իր զավակին» բանաստեղծության մեջ ուժեղ է ապրելու տենչը և կյանքի կարոտը: Մոր կերպարը ծավալվում է ամեն բանաստեղծության մեջ, որն իր կյանքը բերրի պարտեզ արած՝ աճեցրել է որդուն, իր էությունից է քայլ առել նրա տարագիր գոյությունը:

Մայրը որդու առաջ բացում է ընտանիքի ողբերգությունը.

Հիշատակես ես կոտակամ...երբ դռանը կնայիմ,

Զորս սևադեմ մեռելկիր ճաղ մը իրենց ուսերուն,

Հորդ մարմինը մինչև այսօր, դեռ, կարծես,

Շտափաքայլ իր տնակեն դուրս կհանեն... (Երկեր, 1979)

Բայց նրան ուժ է տալիս նախնիների զորավոր արյունը, կամքը և մտածումը հաղթահարում են վիշտը. «Բայց ես կամքիս կրակներովը Աստծու դեմ պիտի կռվիմ...»: Զորավոր են այդ կրակները, որ վառ են պահում հայրենի կարոտն ու արևի ծարավը, հազար թելերով մարդը կապված է իր հողին ու մաքառում է այդ հողի համար: Կյանքը լիովի վայելելու համար ինչպիսի՞ ծարավով են դուրս հորդել հետևյալ տողերը.

Կյանքին փարած, հույսին փարած, և արևիս և արևիդ՝

Մահվան դեմ, մոր մը ուժովը պիտի կռվիմ...

...Մինչև որ դուն առավոտ մը նույն սեմերեն ներս չի մտնես... (Երկեր, 1979)

Մայրական սիրո մասին քնքուշ տողեր շատ են հյուսվել, բայց ուրիշ է որդիական սիրո զգացումը, որ դեռևս չուսումնասիրված շերտեր է պահում իր մեջ: Հուզիչ ու պատկերավոր է «Որդին իր հորը» բանաստեղծությունը. սքանչելի՝ ներքին խոհով ու ժողովրդի միասնության գաղափարով: Տարագրությունն օտարացրել է որդուն հոր հետ, որդի, որի երակներում հոր արյունն է հոսում, որի աչքերում խամրել է հոր հարազատ հայացքը: Սպասման անհագ ծարավով նա դիմում է հորը.

...Ես այն ճյուղն եմ զորավոր, դալարագեղ այն ծառին,

Որ հոգնությանդ օրերուն քու նեցուկդ պիտի ըլլա... (Երկեր, 1979)

Իսկ վերադարձն անխուսափելի է ու հավատը՝ ճշմարիտ. նա պիտի իր գրկի մեջ տեսնի՝ հորն ու արտասվի տարիներով երազած երջանիկ հանդիպումի բերկրանքից:

Սիամանթոն հայրենիքից դուրս ճանաչեց «հայուն ամենեն խորունկ վիշտը՝ կարոտախտը», որը նոր ուժով բորբոքեց նրա մեջ հայրենի եզերքի կարոտը: Այդ կարոտը ժամանակի բանաստեղծների շուրթերից տարբեր ելևէջներով է հնչել: «Երանի նրան, ով հայրենական տուն ունի հիմա». թախծում էր Վահան Տերյանը: Դա նույն կարոտն էր հայրենի հող ու ջրի, որ երգում էր Վարուժանը. «Եկուր, որդյակ, հայրենի տունդ շենցուր...»: Դա մի կարոտ էր ցորենի կերպարանքով ու նոր ծաղկած խնձորենու բույրով՝ տարիներով կուտակված ու դուրս ժայթքած Սիամանթոյի արյունածեժ շուրթերից: Դա մի ողջ ժողովրդի դավանանքն էր՝ կմեռնենք, չենք տա հայրենին:

Հայրենի բնաշխարհի մարդու կերպարն առավել վառ գծերով է երևում «Այգեկութը» բանաստեղծության մեջ: Մարդը, հողի հետ ծուլված, ապագային է տանում կյանքի խորհուրդը, որ այլևս չկրկնվի արյունոտ սպանդը: Այդ առումով Սիամանթոյին հոգեհարազատ է Վարուժանը, որ երգեց ցորենի մեղմ ծփանքն ու կրակոտ հունձքը: Այգեկութը հողի մարդու ցավերի վերջն է, «դարդերի դարմանը»: Աշունն իր հետ բերել է անսահմանություն, արևներ ու օրհնություն: Այգիների մեջ ողկույզներն անգամ սպասումով են լցված, կոունկի կանչով ժպտում է արտը, հնձանները ծփում են ցորյանների երգով, սերունդների երթ է հայ հարսների պարը, որ տարածվել է «կալերուն դեմ»: Այգեկութ է, բնության ու մարդու հարության տոնը, լույսի զարթոնքն ու փառաբանումն աշխատանքի:

«Գերեզմաններեն ապաշավ», «Առաքյալը», «Հայ դաշտերուն պաղատանքը» գալիս են ամբողջացնելու «Հայրենի հրավեր» շարքը՝ խորացնելով բովանդակությունն ու արժևորելով թեմատիկան:

Հայրենիքն ուզում է խաղաղ հարկի տակ միավորել տարագիր որդիներին և ուժ տալ ստեղծագործ աշխատանքին: Բանաստեղծը մտորել ու խորհել է տալիս. այդ տարագրությունն արդյոք հայրենալքությո՞ւնն է, և մի՞թե հեռանալու մեջ է փրկության ուժը: Դա հնչում է երեք հարյուր հազար նահատակների շուրթերից որպես դառը մեղադրանք ու ժողովրդական ցասում:

Ո՞ր են անոնք, որոնք փախան, իբր տարագիր կամ ստրուկ...

Ազատության ձայները մեր ոսկերքը խենթեցուցին... (Երկեր, 1979)

Իսկ հարցը շարունակում է մտատանջության մեջ գցել.

Մե՞նք ենք մեռյալ, թե անոնք...

Եվ հնչում է պատասխանը.

Մեռելներն անոնք են, որոնց համար մենք մեռանք... (Երկեր, 1979)

«Մեռելներն անոնք են, որոնց համար մենք մեռանք» տողը բացում է «Հայրենի հրավերի» գաղափարական բովանդակության ծալքերն ու ստիպում նորից ու նորից խորհել այն մարդկանց մասին, որոնք նահատակվածների «ոսկորներեն կերտված ազատության տաճարներու խորանին ծնրադրելու չեկան»...

Ու որքան էլ մահվան գունատ ստվերները մռայլ գույներ բերեն բանաստեղծական շարքին, այն էլի շնչում է խոր հավատով ու համոզմամբ, որ արդարությունը շուշանի նման պիտի ծաղկի, լուսավոր ապագան ու նոր կյանքը պիտի ժպտան մտածումի ու հեծության ջահերի միջից:

Երի՛ցս փառք հայ մայրերին, որոնք իրենց ոսկեղեն կողերով ծնունդ տվեցին առաքյալներին ու ասպետներին, որոնք կոչված են վառ պահել արվեստների ու գիտության ջահը.

Կռիվեն վերջ՝ որոնումի և մտածման դաշտերը ձեզ կսպասեն...**Բոլորդ մեկ ձեր ճակատներովը ծանրախոհ,****Հեռուներեն՝ Հայրենիքին վերկենցաղմանը հառաջացեք՝****Դարերու սև խավարեն՝ լույսի ճամփան արորելու... (Երկեր, 1979)**

Լույսի ճանապարհն է դարերի սև խավարից եկող ժողովրդի ճշմարիտ ուղին, և պիտի գնալ «ուղիղ և անթեք», ինչպես ինքը՝ բանաստեղծը, որ ինչպես Չարենցն է ասել՝ «լույս էր հայցում խավարից նայելով ուղիղ իր առջև»... Սա սերունդների երթն է, մաքառման ու մտածումների ուղին՝ տառապանքների միջով դեպի իմաստության ոգին ու ստեղծագործ մտքի վերսլացումը, դեպի «թաքուն հույսի ու հուրերի շտեմարանը»:

«Հայ դաշտերուն պաղատանքը» եզրափակում է «Հայրենի հրավերի» ասելիքն ու գաղափարը: Ուրիշ է մոր, որդու, եղբոր՝ հարազատներին հեռվից տուն բերող կանչը, բայց երբ հայոց անմշակ դաշտերն են անձնավորված աղերսում հայրենիքի անունից, սա արդեն վսեմ է ու անդիմադրելի:

Ո՞ր են օրերի օրհնյալ ձեռքերը՝ անպիղծ, բեղմնավոր ու վճռական: Ո՞ր է գութանի վսեմ երգը ու ցորենը՝ հալած ոսկու հեղեղ, ո՞վ է հսկելու հասուն արտերը. չէ՞ որ գարուններն ու աշուններն անցնում են.

Ա՛հ, գթացեք, հայրենական և հավատարիմ ձեր հողերուն... (Երկեր, 1979)

Գթացեք վարդերի նման բացված սովահար որբերին, որ մի նոր անեծք չկախվի հայ դաշտերի վրա: Եթե մի տեղ հեռացածների խուճապը համարվում է «խեղճ», ապա այստեղ նրանք «անարժան ժառանգորդներ» են: Հողը չի սիրում իրեն լքողներին: Հայրենիքը, բնությունը միավորման ու հետդարձի կոչ են անում. գութանի երգն իբրև «ծայն հայրենական» արդարության ու խղճի պատգամն է վառում. արորի ժանգը սրբել է պետք: Գալու է օրը, երբ հայկյան ցեղի աչքերը պիտի ժպտան ջրաղացի խաղաղությամբ. «վերադարձե՛ք, որդիներ», զի՝

Սուրն ալ մեզմե կծնանի, սրբությունն ալ Ցորյանին... (Երկեր, 1979)

«Այս հատորը քերթողին գլուխգործոցն ըլլալ կթվի ինձի, հոն մարդկային այնպիսի բան մը կա, որ սահմանված է մարդ էակին հետ ապրելու: Երգն է անպատիր սերին, գոյակից վշտին, ընտանիքեն ծագում առնող և հայրենիքը ամրապնդող այն նվիրական պատվանդանին, որուն վրա միայն կրնա իրականանալ նույնիսկ մարդկության հեռավոր եղբայրությունը». այսպես արժևորեց Դանիել Վարուժանը «Հայրենի հրավեր» բանաստեղծական շարքը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Հայրենի հրավերը» սքանչելի ու գեղեցիկ մի կոչ էր դեգերող հայությանը, հողի ու հայրենիքի ծայնն էր, այն՝ մերթ իջնող ու մերթ բարձրացող իր ելևէջներով, դա անցյալի կորստի ցավն էր, տագնապը ներկայի ու ապագայի լույսը... Այն ազգային ու համամարդկային բարձր հնչեղությամբ բացեց

մարդկության առաջ իր գաղափարական խոր բովանդակությունը և մեծ երգչի հոգու փխրուն հումանիզմը՝ շաղախված հայրենի հողի ակոսներում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Երկեր (1979)**, Սիամանթո, Վարուժան, կազմող՝ Ռշտունի Հ., Հայ դասականների գրադարան, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
2. **Շիրվանզադե (1961)**, Երկերի ժողովածու, հ. 8, Երևան, Հայպետհրատ:

REFERENCES

1. **Works (1979)**, Siamant'o, Varowjhan /Siamanto, Varuzhan/, compiled by Rshtuni H., Library of Armenian Classics, Yerevan, "Soviet Writer" Publishing House.
2. **Shirvanzade (1961)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collection of Works/, vol. 8, Yerevan, Haypethrat.

Տիրվարդ Ասրյան

Տիամանտո “Քրիգլաշենի երկր” իլի “12 ՎոզՎանի կ արմյանստՎ Վ էմիգրաիի”

Հակլոչենիե

ՀլյոչեՎե սլոՎա ի Վըրաչենիա: էմիգրաիա, ըրդինա, շեմլյա, գորե, թոլ, տոսկա, ՎոզՎանիե կ էդինենիյու, Օտչիյ ձոՎ, ՎոզՎրաշենիե.

Տերնիկ “Քրիգլաշենի երկր” իլի “12 ՎոզՎանի կ արմյանստՎ Վ էմիգրաիի” սոճան Վ թերիոդ ս 1909 թո 1910գգ. Հըճը յը ռե թրեճնեո թոնթյոշեո ճոխ, ռե թրիշՎա կ թորթե ի տըճեղի թերեճիՎանի. Քոէտ Վըստըթաէ ս ՎոզՎանիեմ կ տեմ, կո Օկաճալս Վ էմիգրաիի. Շո ձոՎ ըրդինյո, ադրեսոՎանիյ

армянству, это “плач армянских полей”, адресованный находящемуся на чужбине отцу, сыну, брату, это несбывшийся сон армянских дев, овеянный тревогой.

“Вернитесь в лоно наше, утра уже благоухают апрелем” – в этом стихотворении Сиаманто уже предчувствовал трагедию, нависшую над армянским народом. Вернувшись в 1909 году в Константинополь, Сиаманто напишет другой программный стих – “Роковое письмо другу”, который Даниел Варужан впоследствии назовет “талантливейшим воспеванием горя”. Таким образом, после циклов стихотворений, призывающих к борьбе, Сиаманто выступает с произведениями оптимистического характера. В тот еще относительно мирный период Сиаманто попытался посредством своего поэтического воззвания вернуть армян домой. Поэт продолжал страдать под влиянием ужасных сцен трагедии, свидетелем которой он стал, однако массовая эмиграция грозила превратить родину армян в исключительно географическую единицу.

Sirvard Asryan

Siamanto: “Homeland’s Call” or “12 Appeals to the Exiled Armenians”

Conclusion

Key Words and Expressions: *exile, homeland, expatriate Armenians, sorrow, pain, longing, call for unity.*

“Homeland’s Call or ‘12 Appeals to the Armenians in Exile” was written between 1909 and 1910. Unlike Siamanto’s rebellious spirit expressed earlier, this work is not dominated by plea to struggle or the burden of despair. Instead, the poet, in response to the demand of the time, creates a song of longing for Armenians wandering abroad. It is the call of the homeland directed toward Armenians, the “plea of the Armenian fields” addressed to the distant father, brother, or son. It is the bride’s tearful and unfulfilled dream, wrapped in anxieties for future days.

*“Return to our embrace, O labourers,
The mornings will now smell of April...”*

Siamanto had foreseen the tragedy awaiting his people. In 1909, after returning to Constantinople, he wrote *“Bloody News from My Friend”*, which Daniel Varouzhan described as a “masterful tragedy in verse.” Following his heroic and militant poems, Siamanto wrote the optimistic series *“Homeland’s Call”* or *“12 Appeals to the Armenians In Exile”*. During relatively peaceful years, he attempted to poetically persuade the exiled Armenians to return home and unite on their native soil. Though his heart continued to be tormented by the fiery tragic images, he called for the Armenian diaspora, scattered across the world, to unite around creative labour. He believed that emigration threatened to turn the homeland into nothing more than a geographic space.

Սիրվարդ Ասրյան - Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, Վ. Պարտիզունու անվան հայ նոր և նորագույն գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դասախոս, ՀՊՄՀ «Մանկավարժական համալսարան» պաշտոնաթերթի խմբագիր, հեղինակ է 13 գիտական հոդվածի, հետաքրքրությունների շրջանակը՝ հայ նոր և նորագույն գրականություն: asryansilva@gmail.com

Сирвард Асрян - Кандидат филологических наук, преподаватель кафедры новой и новейшей армянской литературы имени В. Партизуни, главный редактор официального газета АГПУ, “ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ”, автор 13 научных статей. В круг научных интересов входит проблематика, связанная с новой и новейшей армянской литературой. asryansilva@gmail.com

Sirvard Asryan - Candidate of Sciences in Philology, lecturer at the Chair of New and Modern Armenian Literature and its Teaching Methods after V. Partizuni at ASPU, editor of ASPU's official newspaper (“Pedagogical university”), author of 13 scientific articles and papers; focus of interests: new and modern Armenian literature

asryansilva@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 25.02.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 13.03.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ԼԵՎՈՆ (ՆԵՐՍԵՏ ՎՐԴ.) ԱԼՈՅԱՆ

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ՌՈՄԱՆՏԻԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՎԵՊԻ ԺԱՆՐԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.150

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածի նպատակն է քննել արևմտահայ ռոմանտիկական պատմավեպի ժանրային առանձնահատկությունները և համապարփակ անդրադարձ կատարել ժանրի ստեղծմանը:

Հոդվածի խնդիրն է ուշադրություն դարձնել ոչ միայն պատմական փաստի և նրանից բխեցված գեղարվեստական իրականության փոխհարաբերության հարցին, այլև ժանրի հիմնադիր Ծերենցի՝ պատմության և արդիականության նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքին ու հայացքներին, նրա գեղարվեստական երևակայության առանձնահատկություններին, կենսական փաստը գեղարվեստականի փոխանցելու վարպետությանը:

Կատարված ուսումնասիրության արդյունքում կարելի է փաստել, որ Ծերենցը, դիմելով պատմական անցյալին և վերախմաստավորելով այն ներկայի ու ապագայի տեսակետից, հանդիսացել է պատմավեպի ժանրի հիմնադիրը: Նա իր երեք պատմավեպերի ստեղծման համար օգտվել է հայ պատմիչների աշխատություններից՝ պահպանելով ստեղծագործական ինքնուրույնություն, առանց արդիականացնելու պատմությունը: Իր գաղափարները հաջողությամբ մարմնավորել է կոնկրետ մարդկային կերպարներում, կերտել ոչ միայն հայրենասեր, դրական կերպարներ, այլև քննադատել է դավաճան ու ազգադավ նախարարներին: Ծերենցի՝ տարբեր պատմաշրջաններ ընդգրկող վեպերը լեզվաարտահայտչական տեսակետից ունեն ակնհայտ նմանություններ թե՛ իրենց թեմատիկայով, թե՛ շոշափած գաղափարներով, թե՛ լեզվի և ոճավորման

արվեստի օգտագործած հնարներով և թե՛ տիպականացման արվեստի բնորոշ կողմերով: Նրա խոսքարվեստի ամենաբնորոշ հատկանիշը հնաբանությունն է:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. պատմավեպ, ռոմանտիզմ, ժանրային առանձնահատկություններ, Ծերենց, կերպարակերպում, աղբյուրագիտություն, պատմահամեմատություն, լեզվաոճական առանձնահատկություններ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

19-րդ դարի առաջին կեսին հայ գրականության մեջ արդեն կային պատմավեպի ստեղծման գաղափարական ու գեղարվեստական գրեթե բոլոր նախադրյալները: Այդ շրջանում տիրապետող գրական ուղղությունը ռոմանտիզմն էր, որի թեմատիկան հիմնականում ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարախոսությունն էր, պատմության վերաիմաստավորումը ներկայի և ապագայի տեսակետից՝ իբրև հայության պատմական առաջընթացի գաղափարական զենքերից մեկը: Հենց այդ շրջանում (1870-1880-ական թթ.), հետազոտության բնագավառ ընտրելով պատմական անցյալը՝ Ծերենցը նախ սկսեց խորագնին ուսումնասիրել ժողովրդի կյանքի պատմության տարեգիրքը¹, նրա հերոսական սխրանքներով լի էջերը, որովհետև ըստ նրա՝ «Ազգի մը մեծ խրատ և խորունկ խորհրդածության առիթ պատմությունն է» (Ծերենց, 1870), ապա նոր տեսանկյունից բացահայտելով ու մեկնաբանելով պատմությունը՝ գեղարվեստական ուժով և բարձր արժանահավատությամբ, կենդանի գույներով և վառ պատկերներով վերարտադրեց հայ ժողովրդի հերոսական դրվագները՝ դառնալով պատմավեպի ժանրի սկզբնավորող²: Թեև Րաֆֆին իր

¹ Այդ նպատակով Ծերենցը երկու անգամ «սրբազան ուխտավորություն» է կատարել դեպի իր պապերի հողերը՝ շրջագայելով Հայաստանի տարբեր վայրերում. «... իր ոտքերովը կարդացած է հայոց աշխարհը,- գրում է Հ. Օշականը,- և աչքերովը հորինած՝ անոր հոգին» (Օշական Հ., 1986): «Ծերենցը,- գրում է Ա. Արփիարյանը,- բախտ ունեցավ երթալ իր աչքերովը տեսնել հայրենի երկիրը ու հայ ժողովուրդը: Ինք հայրենիքի շունչը շնչեց, ու հայրենիքն ալ իրեն ներշնչեց վեպերը, որոնք իր անունն ու հիշատակը կը պահեն, կը պահպանեն» (Արփիարյան Ա., 1987):

² Պատմավեպի ժանրը «Յարգելի Ծերենցի մեր մեջ առաջին անգամ ներմուծած ուղղութիւնն է» (Գեղամյան Հ., 1880): Նույն միտքը հաջորդաբար հաստատել են Ղ. Ալիշանը (ԳԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ), Եր. Օտյանը («Մասիս»), Ս. Երեմյանը (1914), Հ. Թումանյանը (1951) և ուրիշները:

«Վիպագրությունը ռուսահայերի մեջ» հոդվածում գրում է, որ իրենից առաջ ոչ մի վիպասան ուշադրություն չի դարձրել անցյալի վրա և ինքը եղավ առաջինը, որ մտավ պատմության խորքերը և մոռացության վիհից ի լույս ածեց հայոց հին ժամանակների հերոսներին, երբ գրեց «Դավիթ Բեկը», «Պարոյր Հայկազնը», «Սամվելը» և թարգմանեց «Ղարաբաղի աստղագետը» (**Րաֆֆի, 1958**), սակայն, ինչպես իրավացիորեն նշում է գրականագետ Ջ. Ավետիսյանը, Րաֆֆին իր կարծիքի մեջ կողմնակալ³ որպես գրականության պատմաբան և իրավացի որպես գրականության գեղագետ (**Ավետիսյան Ջ., 1986**): Աներկբա է, որ այն, ինչ արևմտաեվրոպական գրականության մեջ արել էր Վալտեր Սքոթը, հայ գրականության մեջ, որպես նախակարապետ, արեց Ծերենցը՝ պատմավեպը իբրև ժանրային ուրույն դրսևորում, առանձնացրեց պատմական թեմայով գրված արձակի մյուս գործերից⁴ և իր երեք պատմավեպերով ազգային ինքնագիտակցություն և ինքնավստահություն ջամբեց սերունդներին ու հայերնասիրության անշեջ հուրը վառեց իր ժամանակի երիտասարդության մտքի և սրտի մեջ: Հետևաբար Ծերենցը մեզանում ժանրի սկզբնավորողն է, իսկ Րաֆֆին այն առաջին վիպասանը, որ ստեղծեց հայ պատմավեպի ժանրային կատարելատիպը:

Սակայն պատմաբան Լեոյի կարծիքով Ծերենցը, ոչ թե պատմավեպի ժանրի հիմնադիրն է, այլ այն վերակենդանացնողն ու ժողովրդականացնողը (**Լեօ, 1904**): Նմանատիպ կարծիք է արտահայտել նաև գրականագետ Ա. Տերտերյանը. «Փաստապես հայ գեղարվեստական նոր պատմավեպի հիմնադիրը ոչ թե Ծերենցն է, ինչպես պնդում են գրականության պատմագիրները, այլ Խաչատուր Աբովյանը» (**Տերտերյան, 1960**):

³ Հավանաբար այս կարծիքն է եղել Ծերենցի ու Րաֆֆու ընդհարման պատճառը, ինչի մասին գրում է Շիրվանզադեն՝ իր «Րաֆֆու կյանքից» հուշագրության մեջ: «Չեմ հիշում, ինչ կարծիք ունեւ նա Ծերենցի մասին, բայց գիտեմ, որ նրանք միմյանց ատում էին» (**Շիրվանզադե, 1961**):

⁴ Գրականագետ Ջ. Ավետիսյանը Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպը, որ հայ ազգային առաջին վեպն է, անվանել է ժանրային յուրօրինակ հիբրիդ (**Ավետիսյան Ջ. 1986**), իսկ Ս. Սարինյանն իր «Հայկական ռոմանտիզմ» աշխատության մեջ գրում է. «Մեր առաջին վեպն իրոք, գրական մի արտասովոր երևույթ էր, քան կարող է թվալ առաջին հայացքից» (**1966, էջ 195**): Ինքը՝ Խ. Աբովյանը, իր ապրած ժամանակաշրջանին բնորոշ հարցերը դիտել է պատմական տեսանկյունից, այդ իսկ պատճառով «Վերք Հայաստանին» անվանել է պատմական վեպ: Սակայն, հաշվի առնելով այն, որ «Վերքի» ժանրային, գաղափարական ու կառուցվածքային էությունը ավելի յուրահատուկ, խոր ու բարդ է, միանգամայն սխալ կլինի այն սահմանափակել պատմավեպի ժանրային շրջանակներում: Որքան էլ որ այն իր մեջ ներմուծել է պատմավեպին բնորոշ տարրեր, այնուամենայնիվ պատմավեպ չէ:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հոդվածը գրելիս կիրառել ենք գրականության արժևորման մի շարք մեթոդներ՝ վերլուծական, քննական, համեմատական, համադրական, ինչպես նաև ծանոթացել ենք ճանաչված հայ գրականագետների և տեսաբանների՝ թեմային վերաբերող աշխատություններին:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

1870-ական թվականներին առանձնահատուկ հետաքրքրություն էր առաջացել հայոց անցյալի պատմության, մշակութային հուշարձանների, անցյալի պետական, կրոնական հայտնի անհատների կյանքի ու գործունեության բարձրացման ու ուսումնասիրման նկատմամբ: Ստեղծվել էր այնպիսի մի վիճակ, երբ պատմության նկատմամբ ունեցած սթափ վերաբերմունքը դարձել էր ժամանակի ամենահրատապ հարցերի հարցը:

Թվում է, թե ազգային գաղափարաբանության որոնման այս փուլում պատմագեղարվեստական գրականությունն ու պատմագիտությունն ընթանում էին համագործակցության ճանապարհով, սակայն ժամանակի մեր գրական մամուլում տպագրված նյութերից երևում է, որ ներքին բանավեճ էր սկսվել պատմագիտության ու պատմագեղարվեստական գրականության միջև⁵: Վեճի առարկան թերևս հիմնականում եղել է գրողների՝ պատմական փաստի նկատմամբ ունեցած ստեղծագործական ազատության խնդիրը, որ տարբեր հեղինակների մոտ արտահայտվել է տարբեր մակարդակներով: Այնտեղ, որտեղ պատմությունը ընդգծում էր փաստը ու անդրդվելիորեն հաստատում այն, գեղարվեստական վերացարկման դեպքում ներքին «հակասություններ» էին առաջանում կենսափաստի կամ պատմական փաստի ու դրա վրա հենվող գեղարվեստական իրականության միջև: Սա պայմանավորված է մի շարք

⁵ Հիշենք Ծերենցի բանավեճը պատմաբան Մ. Գարագաշյանի հետ (**ԳԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ**): Հիշենք նաև պատմաբաններ Մ. Չամչյանի և Նրա աշակերտ Ղ. Ինճիճյանի աշխատությունների նկատմամբ Բաֆֆու ունեցած դժգոհությունը, որ նա արտահայտում էր «Մշակ»-ի էջերում (**«Մշակ», 1881; Բաֆֆի, 1958**), վերջապես Մուրացանի և Լեոյի հայտնի բանավեճը (**«Մուրճ», 1901; Լեո, 1989**):

հանգամանքներով և առաջին հերթին՝ գրողի աշխարհայացքով, արդիականության նկատմամբ ունեցած դիրքորոշմամբ ու ստեղծագործական մեթոդով, աղբյուրագիտական փաստերի ճիշտ ընտրությամբ ու նրանց նկատմամբ ունեցած քննական վերաբերմունքով:

Սկսած Վալտեր Սքոթից՝ բոլոր պատմավիպասանները պատմական թեմայով գրված ստեղծագործությունների մասին արած իրենց տեսական վերլուծություններում մշտապես անդրադարձել են պատմական փաստի և գեղարվեստական իրականության փոխհարաբերության հարցին, քանի որ այս ոլորտների ճիշտ հարաբերությամբ է պայմանավորված գեղարվեստական ստեղծագործության հաջողությունը: Ըստ Րաֆֆու՝ բոլոր ժամանակներում էլ այս ժանրով ստեղծագործող գրողի համար հիմնական ելակետը եղել է նույնը՝ պատմական փաստի «վերակառուցումը», պայմանավորված գեղարվեստական կոնկրետ խնդրով՝ շրջանցելով կենսափաստի պատմականությունը: «Բանաստեղծը,- գրում է Րաֆֆին, - վեր է առնում պատմությունից չոր ու ցամաք կմախքը միայն, նրան վերաստեղծում է, հոգի և մարմին է տալիս և մի առանձին պատկերով ներկայացնում է մեզ» (**Րաֆֆի, 1958**), իսկ այդ վերստեղծման չափանիշն ու բարոմետրն արդեն պատմության հավանական տրամաբանությունն է: Այսինքն՝ պատմության նախանկարի ու «բացթողումների» լրացումը վերացարկման ճանապարհով: Այս վերացարկումն էլ իր հերթին պայմանավորվում է հեղինակային ժամանակի ազդակ-պահանջով ու անհատական ընկալմամբ: «Բանաստեղծը ազատ է,- շարունակում է Րաֆֆին,- նա չպիտի լինի պատմության ստրուկը: Եթե նա ամենայն ճշտությամբ կհետևի պատմությանը, այլևս չի լինի նա ստեղծագործող, բայց միայն արտագրող: ... Նա մինչև անգամ շատ դեպքերում իրավունք ունի ոչնչացնելու պատմության փաստական ճշմարտությունը, որովհետև նրան պետք են գաղափարական ճշմարտություններ» (**Րաֆֆի, 1958**):

Գրողի «բացարձակ ազատության», պատմությունը կեղծելու իրավունքի առիթով Բելինսկին որոշակիորեն տարբերում էր պատմության տառին

ստրկանալը պատմության հարազատ վերարտադրությունից: Կարելի է հարազատ մնալ պատմական առանձին դեպքերի, փաստերի վերարտադրությանը և, այնուամենայնիվ, հարազատ չվերարտադրել պատմական իրականությունը: Նաև, ընդհակառակը, գրողը կարող է թույլ տալ անախրոնիզմներ, նկարագրել նաև չեղած դեպքեր ու հերոսներ և, սակայն, հարազատորեն վերարտադրել պատմությունը (**Պարտիզունի Վ., 1956**): Մուրացանը ևս պնդում էր, որ արվեստագետը չպիտի ամբողջությամբ ենթարկվի պատմության փաստին, իր գեղարվեստական խնդրից ելնելով՝ նա կարող է «վերակառուցել փաստը». «Հարկավոր է ոչ թե գիտնականի կամ հնախուզի վայել ահագին ջանք կամ երկար տարիների ուսումնասիրություն, այլ բանաստեղծական հափշտակություն, ստեղծագործող ուժ և, այդ ամենի հետ միասին՝ մարդկային հոգվո խորքը թափանցելու կարողություն» (**Մուրացան, 1976**):

Որպես կանոն, պատմավեպի մեջ դեպքերն ու դեմքերը անցյալին են, հերոսները իրենց գործողությամբ ու շարժումով լուծում են անցյալի խնդիրները, սակայն նրանց գործունեության ենթատեքստը շրջված և ուղղված է ներկային: Միշտ էլ պատմագեղարվեստական լավագույն գործերը գրվել են ժամանակի հուզող հարցերին արձագանքելու համար: Բավական է հիշել Լ. Տոլստոյի «Պատերազմ և խաղաղությունը», Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանին», Ծերենցի «Թորոս Լևոնին», Րաֆֆու «Սամվելը», Մուրացանի «Գևորգ Մարգալետունին»: Այսինքն՝ այն, ինչ ժամանակին նկատել է Բելինսկին. «Մենք դիմում, հարցնում ենք անցյալին, որպեսզի նա մեզ այժմ բացատրի ներկան և ականարկի ապագայի մասին» (**Պարտիզունի Վ., 1956**): «Բանաստեղծը, - «Կայծերի» մեջ նկատում է Րաֆֆու հերոսը, - եթե ներկայի մեջ չի գտնում իր իդեալների տիպարները, նա մտնում է պատմության խորքը՝ և ժամանակների հնությունից դուրս է կոչում իր ցանկացած հերոսներին, և նրանց պատկերները՝ իրանց վսեմ գործերի նկարագիրներով՝ դնում է ներկա սերունդի առջև, որ նրանցից օրինակ առնեն և նրանց նման լինեն» (**Րաֆֆի, 1956**):

Ժանրի հիմնադիր Ծերենցը այդպես էլ վարվել է: Նա, «մտնելով պատմական անցյալի խորքերը և ընտրելով անցյալից նյութեր յուր վեպերի համար, նպատակ է ունեցել ցույց տալ, թե ինչ էին անում մեր նախնիք այդ դեպքում, երբ հայրենիքը ոտնակոխ եղած օտարներից ընկնում էր վտանգի մեջ» (**Ջաքարեան Թ., Արաքս, 1888, էջ 119**): Դա է եղել նաև Մուրացանի նպատակը: Ըստ նրա՝ «պատմական այն փառապանծ և պանծալի անունները, որոնք սուրբ նահատակներ են եղել օտար բռնակալության դեմ հայ ժողովրդի մղած ազատամարտերում, անմոռաց են և ոգևորիչ՝ ապրող ու գործող սերունդների համար» (**Մուրացան, 1965**): Պատմական վեպի նշանակությունը այդպես էր հասկանում նաև Րաֆֆին: «Սամվելի» առաջաբանում նշելով պատմական աղբյուրների պակասության պայմաններում պատմական վեպ գրելու ամբողջ դժվարությունը, վիպասանը ասում է, որ իրեն «քաջալերել և խրախուսել է» պատմական վեպի «մեծ կրթողական ազդեցության» հանգամանքը, երբ ընթերցողը «տեսնում է յուր նախնյաց մեծագործությունները և աշխատում է հետևել նրանց առաքինություններին, տեսնում է և նրանց մոլությունները, աշխատում է հեռու պահել իրան նրանց կատարած սխալներից» (**Րաֆֆի, 2021**): Այլ կերպ ասած՝ պատմական անցյալին դիմելը թե՛ Ծերենցի, թե՛ Րաֆֆու և թե՛ Մուրացանի համար չի եղել ինքնանպատակ. դա միջոց էր նրանց հուզող շատ հարցերի արձագանքելու համար:

1877թ. Ծերենցի «Թորոս Լևոնի» վեպի տպագրությամբ նշանավորվեց պատմառոմանտիկական վեպի ծնունդը, որով վիպասանը «օրվան նորությունը» (**Արփիարյան Ա., 1987**) հռչակվեց Թիֆլիսում: Դա այն բացառիկ երկերից էր, որ «գրվեց ու հրատարակվեց յուր ժամանակին» (**Պալասանեան Ս. (Գրիչ), 1879**) և արժանացավ համազգային ճանաչման, որն, անշուշտ, պայմանավորված էր գաղափարների և տրամադրությունների այժմեականությամբ: Վիպասանն ապշեցրեց հայ ընթերցողին պատմական Հայաստանի կենդանի պատկերներով, ցույց տվեց մի իրական երկիր, իր բներանգով, արքունիքներով ու բերդերով, հերոսության ու հայրենասիրության ներուժով:

Ճիշտ ժամանակին են գրվել և հրատարակվել նաև Ծերենցի «Երկունք Թ դարու» և «Թեոդորոս Ռշտունի» պատմավեպերը: Վերոհիշյալ երեք պատմավեպերը ստեղծելու համար որպես սկզբնաղբյուր Ծերենցն օգտագործել է Սեբեոսի, Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու, Ղևոնդ պատմիչի⁶, Սմբատ Սպարապետի, Ղևոնդ Ալիշանի, Մատթեոս Ուռհայեցու աշխատությունները: Աղբյուրագիտական հիմք է ծառայել նաև 1850 թ. «Արարատ» ամսագրում «պատմական» խորագրի տակ շարունակաբար տպագրվող «Յեղափոխութիւն Կիլիկիոյ» գեղարվեստականացված պատմագիտական նյութը⁷:

Ծերենցը պատմավեպը դիտում էր որպես մեր ժողովրդի ճակատագրով պայմանավորված ազգային բնավորության հերոսական ավանդույթների բացահայտման ու ձևավորման հզոր գինարան: Այդ իսկ պատճառով նրա գեղարվեստական համակարգի միաձուլյալ ամբողջությունն իր մեջ ներառում է ոչ միայն պատմիչներից վերցրածը, այլև տվյալ ժամանակով պայմանավորված նրանց տված երբեմն սահմանափակ գնահատումներից գիտակցական հեռացումը, շեղումն ու թաքուն հակադրությունը: Ըստ որում՝ այդ շեղումն ու հեռացումը երևում է ոչ միայն նրա վեպերի սյուժեների զուտ վիպական հանգույցներում, որն ինքնին հասկանալի է, այլև պատմական որոշ անձանց կերպարակերտման, նրանց անունների և իրավիճակների փոփոխման, կենցաղի և մի շարք այլ երևույթների մեկնաբանման հարցում. օրինակ, Սմբատ Սպարապետի «Տարեգրքում» Պապեռոնի Սմբատ իշխանը ընկնում է Մսիսի ճակատամարտում Անդրոնիկոսի կողմնակիցների շարքում Թորոսի դեմ պատերազմելիս: Ծերենցի մոտ այլ է: Ժողովրդին կեղեքող և նրա ատելությանն արժանացած հայրենադավ իշխանը ստիպված է ինքնասպանությամբ ավարտել իր կյանքը: Եվ դա միանգամայն օրինաչափ է «Թորոս Լևոնի» վեպի

⁶ Հովհաննես Դրասխանակերտու, Թովմա Արծրունու և Ղևոնդ պատմիչի աշխատություններից է օգտվել նաև Մուրացանն իր «Գևորգ Մարզպետունի» վեպն ստեղծելիս (**Պարտիզոնի Վ., 1956**):

⁷ Ծերենցի «Թորոս Լևոնի», «Երկունք Թ դարու» և «Թեոդորոս Ռշտունի» պատմավեպերի աղբյուրագիտական առավել մանրամասն քննությունը տե՛ս **Ալոյան Լ. (Ն.Արդ.), 2023**):

գեղարվեստական համակարգում: Նույն «Տարեգրքում» Պապեռոնի իշխանի հայրենասեր դուստրը կոչվում է Ռիտա, այնինչ Ծերենցը նրա անունը հայացրել և դարձրել է Մարգրիտ: «Երկունք Թ դարու» վեպում ևս Ծերենցը ոչ միայն օգտվել, այլև անտեսել, շեղվել և նույնիսկ հակադրվել է Թովմա Արծրունու տված մի շարք բացատրություններին. օրինակ, պատմիչն իր «Արծրունյաց տան պատմության» երկրորդ դպրության է գլխում (էջ 135-138) սասունցիների չարքաշ կենցաղը պատկերելիս, նրանց քաջագործությունները գովերգելիս, նրանց հոգեկերտվածքի մասին արտահայտում է նաև խիստ վիճելի տեսակետներ: Ծերենցը վեպում ոչ միայն անտեսել, այլև գեղարվեստորեն հակադրվել է դրանց⁸:

«Թորոս Լևոնի» վեպում Ծերենցն ասես ջանում էր ցույց տալ, որ նկարագրվող դեպքերն ու դեմքերը պատմական ճշմարտացի իրողություններ են, այլ ոչ թե սոսկ գեղարվեստական երևակայության արդյունք: Ճիշտ է, ի տարբերություն Րաֆֆու, նա հաճախ է դիմում պատմական աղբյուրներին և հետևում դեպքերի ժամանակագրությանը, ժամանակ առ ժամանակ ընդհատում է սյուժեի ընթացքը՝ մեջբերումներ անելով փաստական հավաստի աղբյուրներից, բայց դրանով դեռևս չի լուծվում պատմավիպասանության գեղարվեստական

⁸ Այս կարգի ոչ սակավ մեղանչումներ կան Րաֆֆու պատմավեպերում, որոնք կատարված են միանգամայն գիտակցաբար, հոգուտ երկերի գաղափարական նպաստակալացության: Օրինակ՝ Սամվելը սպանում է ոչ թե պարսկուհի մորը՝ Որմիզդուխտին, այլ հարազատ մորը՝ Տաճատուհուն: Այստեղ հեղինակն ակնհայտորեն շրջանցել է պատմական փաստը: Նույն ելակետով կերտել է Ստեփանոս Շահումյանի կերպարը, որի մասին պատմությունը հաստատում է, թե վերջինս առևտրականի որդի է եղել և աննշան դեր կատարել ազատագրական շարժման մեջ: Մինչդեռ Րաֆֆին նրան և Դավիթ Բեկին կերտում է որպես վերնախավերից օտարացած ժողովրդական շարժման ղեկավարների: Իսկ «Պարույր Հայկազն»-ում թույլ է տվել պատմական անախրոնիզմ, մոտեցնելով Պրոերեսիոսի (Պարույր Հայկազնի հունական անունն է) ժամանակաշրջանը Խորենացուն: Ճիշտ նույն ելակետով, միանգամայն իրավացի կերպով, Մուրացանն իր «Գևորգ Մարգարետունի» պատմավեպում կենտրոնախույս ուժեր Աշոտ սպարապետին և Գագիկ Արծրունուն (հակառակ պատմիչներ Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու և Կիրակոս Գանձակեցու) դատապարտում է: Թովմա Արծրունին իր «Պատմութիւն տանն Արծրունեաց» գրքում երկինք է բարձրացնում Վասպուրականի Գագիկ թագավորին: Հովհաննես Դրասխանակերտին իր «Պատմութիւն հայոց» գրքում Աշոտ սպարապետին համարում է «չքնադազեղ սպարապետ», իսկ Գագիկին՝ «խոհեմամիտ» և «մեծ թագավոր»: Մինչդեռ Մուրացանի վեպում երկուսն էլ դատապարտված են, որովհետև, տարված փառասիրական ձգտումներով, օտարերկրյա նվաճողներից թագ են ստանում և դառնում թշնամու գործակիցներ, կոչվում են կենտրոնական իշխանության դեմ: Վեպում Գագիկին անվանում է «դավաճան», «տիրանենգ», «հայոց հուղա», «մատնիչ», իսկ Աշոտին՝ «բռնավոր»:

ճշմարտացիության հարցը: Պատմական իրադարձությունների տրամաբանական ընթացքը, ժամանակի կոլորիտն ու հերոսների խորհրդածությունները Ծերենցը երբեմն ենթարկում է իր գաղափարական մտահղացումներին, որի հետևանքով խախտվում է վեպի պատմականությունը: Եթե համեմատելու լինենք «Թորոս Լևոնի»-ն Րաֆֆու վեպերի հետ, կտեսնենք, որ այն ծավալով փոքր է նրանցից, սակայն դեպքերի ընդգրկումով ավելի հարուստ է: Դա հետևանք է պատմագիտական աղբյուրներից վերցված ֆաբուլային փաստերի ծանրաբեռնվածության, որը ճնշում է սյուժեին և ազատ ծավալման համար հնարավորություն չի ստեղծում, այսինքն՝ կանխում է հեղինակի գեղարվեստական երևակայության նախաձեռնությունը և հանգեցնում սյուժետային միագծության: Այս թերացումը Ծերենցը վերացրել է իր հաջորդ՝ «Երկունք Թ դարու» վեպում⁹, բայց ծայրահեղացրել՝ «Թեոդորոս Ռշտունու»¹⁰ մեջ:

Պատմիչներից օգտվելու երևույթը բոլորովին չի սահմանափակել Ծերենցի ստեղծագործական ինքնուրույնությունը: Նա, ծանոթ լինելով պատմությանը և ուշադրություն դարձնելով նրա ընձեռած նվազագույն հնարավորությանը, ինչպես տեսանք, գործի է դրել իր գեղարվեստական երևակայությունը՝ ստեղծելով մի շարք հերոսների կերպարներ¹¹: Որպես ստեղծագործող՝ վիպասանը ինքնուրույն է և՛ պատմիչներից օգտվելիս, և՛ նրանց բացատրություններին հակադրվելիս, որովհետև երկու դեպքում էլ նա այդ բոլորը ենթարկում է իր ստեղծագործական մտահղացումներին, վիպական սյուժեների գեղարվեստական ներքին օրինաչափություններին՝ առանց արդիականացնելու պատմութիւնը:

⁹ Հիշենք «Մոզական հայելի» գլուխը, ուրիշ հատվածներ, որոնցում բացահայտվում են Հովնանի և մյուս հերոսների հոգեկան ապրումները, նրանց մարդկային ու հասարակական դրաման: Սիրային սյուժեները՝ Գուրգեն-Հեղինե, Հովնան-Վասկանույշ, Աշոտ-Զարուհի:

¹⁰ «Թեոդորոս Ռշտունիում» սյուժետային ճյուղավորումները շատ են, այդ իսկ պատճառով վիպասանը ընդհանուր իրադարձային ժամանակի մեջ ընդհանրացված սյուժեի տարածաժամանակային հիշեցումներ է անում: Բավական է ուշադրություն դարձնել վեպի հիմնական և ենթասյուժետային հանգույցներին՝ Թեոդորոս Ռշտունի, Գրիգոր-Սուրեն Կամսարական, Զավեն և Արփինե, Թենի-Գրիգոր, Մարտինե կայսրուհի, Վաղենտինոս, Անկելիան, Թոմա, Փիլիկարիոս:

¹¹ Հիշենք Թորոսի փախուստը կազմակերպող Եվփիմեին և Ալեքսիսին, Մարգրիտին, որ Թորոսի եղբոր՝ բյուզանդահայատակ Ստեփանեի կինն էր և Սմբատի դուստրը:

«Թորոս Լևոնի» վեպի առաջին իսկ նախադասության մեջ («Բոլորովին տարբեր քաղաք մ'էր 1142 Քրիստոսի թվականին Կոստանդնուպոլիս քաղաքը, որ այսօր Ստամբուլ կանվանի» (**Ծերենց, 1957**)) Ծերենցը չի թաքցնում, որ թեև պատմվող դեպքերը տեղի են ունենում 12-րդ դարում, բայց պատմող հեղինակը ընթերցողի ժամանակակիցն է և իր ժամանակի բարձունքից է գնահատում անցյալը (անցյալի արդիական իմաստավորումը չպետք է շփոթել պատմության արդիականացման՝ մոդեռնացման, հետ¹²։ դրանք տարբեր երևույթներ են)։ «...Ամէն անհատ ալ,- գրում է Գր. Չիլինկիրյանն իր խմբագրած «Ծաղիկ» տասնօրյա հանդեսում, - կը պարտաւորի անցեալէն օրինակ առնուլ, ազգային պատմութեան փոշին խառնելով իր վաղեմի տոհմային թշուառութեանց պատճառները փնտռել, եւ ներկայի մէջ այն պատճառներէն խորշելով՝ պատրաստուիլ ապագային յաղթութեան համար, որ է ազգային բարօրութեան շէնքին կանգնումը» (**«Ծաղիկ», 1861**)։ Վերջապես այն տպավորությունը, որ առաջին հայացքից կարող է ստեղծվել Ծերենցի վեպերի նկատմամբ, լոկ երևութական է, թվացող։ Էականն այն է, որ նա իր պատմավեպերով խթանել է ազատագրական, ազատասիրական և, առավելապես, ազգային-ազատագրական պայքարին ու անկախության նկրտումներին, երիտասարդության սրտերը բոցավառել է հայրենասիրական կրակով՝ նրանց մեջ սեր արթնացնելով դեպի հայրենիքն ու ճնշված ժողովուրդը։ Ծերենցը վեպեր չէր գրում միայն պատմությունը ցույց տալու համար, այլ իր ժամանակակիցներին պատմության հերոսականությամբ ոգևորելու, նրանց անվեհեր դարձնելու համար, ինչը հետագայում արեցին թե՛ Րաֆֆին, և թե՛ Մուրացանը։

Ի տարբերություն Ծերենցի, Րաֆֆին հատուկ նշանակություն էր տալիս վեպի արդիականությանը՝ բարոմետրիկ ճշգրտությամբ արձագանքելով իր

¹² Հ. Պարոնյանը Ծերենցին մեղադրում էր պատմությունը մոդեռնիզացնելու, պատմական իրականությանը հավատարիմ չմնալու, իր նախարարներին այժմեական դարձնելու եւ նրանց բերանը նոր պատմության հերոսների ճառերից դնելու մեջ։ Ըստ նրա. «Ծերենցը, պատմավիպասան լինելով, պարտավոր էր հավատարիմ մնալ պատմական իրականությանը, հերոսներին տալով դարի կոլորիտով» (**Տերտերյան Ա., 1960**)։

ժամանակի ազգային-հասարակական կյանքի անհանգիստ տեղատվություններին¹³: Ըստ Րաֆֆու՝ վեպն ընդունակ է անմիջապես շոշափել կյանքի զարկերակը և ունկնդիր լինել ժամանակի հասարակական, քաղաքական, ազգային ու սոցիալական այն խմորումներին, որոնք իրենց լինելիության ընթացքի մեջ ծարավ են առողջ նպատակ ու կերպարանք ունենալու: Հենց այստեղ է, որ վեպն ի վիճակի է իր մեջ ընթացք տալու ու «ցոլացնելու բոլոր երևույթները շրջապատող կյանքի» (Րաֆֆի, 1958): Նրա կարծիքով ուսումնասիրողը միշտ կարող է սխալվել, «եթե ի նկատի չէր առնի ժամանակի պատմությունը և այն բոլոր հանգամանքները ու շարժառիթները, որ պատճառ եղան այդ վեպերի ստեղծվելուն» (Րաֆֆի, 1958), ապա իր միտքն ավելի է հստակում Ալեքսանդր Ադամյանին գրած մի նամակում. «Եվ «Սամվելը» այդ իսկ նպատակով գրված է (նկատի ունի արդիականության խնդիրը) թեև նա պատմական վեպ է: Մեր այժմյան դրությունը նույն դրությունն է, ինչ որ չորրորդ և հինգերորդ դարում» (Րաֆֆի, 1959): Ըստ նրա՝ «նույնիսկ պատմաբանների գրչի տակ միևնույն պատմական անցքի նկարագրությունը միևնույն պատմական անձնավորությունը տարբեր կերպարանք է ստանում» (Րաֆֆի, 1958): «Կնշանակե,- եզրակացնում է Րաֆֆին, - որ պատմաբանները ևս իրանց իդեալն ունեն» (Րաֆֆի, 1958):

Այս հարցում Րաֆֆին, անշուշտ, իրավացի էր, իրավացի էր նաև այն կարծիքի մեջ, որ հայոց պատմագրությունը մեզ նյութ չէր տալիս այն մասին թե ինչ էր ուսում, ինչպես էր հագնվում, ինչ տեսակ տան մեջ էր ապրում հայ մարդը մեզանից «եթե ավելին չասեն, մի հազար տարի առաջ»: Առավել ևս նա իրավացի էր, որ գտնում էր, թե «Մեր պատմագրության մեջ մոռացված է մեր ժողովրդի մի նշանավոր տարրը՝ կինը» (Րաֆֆի, 1958): Սրանք վեպի համար կարևոր

¹³ «Մելիք Հակոբյանը (Րաֆֆին) շատ դյուրաթեք էր վարակման, բավական էր մի փոքրիկ հատիկ, որ նրանից նա բան աճեցներ» (Աղայան Ղ., 1963): Նույն միտքը զարգացնում է Շիրվանզադեն. «Րաֆֆին ինքը խնդիրներ չէր հորինում, այլ միշտ ձգտում էր հրապարակի վրա նոր զարգացած և մտքեր հուզող խնդիրներին լուծում տալ: Նա ժողովրդի բարոյական և մտավոր հետաքրքրության ջերմաչափն էր և պատասխանում էր այն հարցերին, որ ծագում էին և տարածվում նրա մեջ» (Շիրվանզադե, 1961):

նշանակություն ունեցող հանգամանքներ են, թեև Ռաֆֆու կարծիքը կարելի է տարածել միայն «Սամվելի» ժամանակաշրջանին վերաբերող պատմագրության վրա, որոնցում մենք հանդիպում ենք «պատմական անունների, պատմական անցքերի, բայց հայ մարդու վաղեմի կյանքը, հայ աշխարհի նկարագիրը չենք տեսնում» **(Ռաֆֆի, 1958)**: Իսկ ինչ վերաբերում է միջնադարյան պատմագրությանը, ապա դժվար է համաձայնել, որովհետև միջնադարի հայ պատմիչներն անդրադարձել են կենցաղին, ընտանեկան մարդկային հարաբերություններին, կանանց կերպարներին: Ծերենցը ևս իր երեք պատմավեպերում հորինել է հայ պատմության մեջ գործող մի շարք կանանց կերպարներ, որ ոչ միայն Եղիշեի դրվատած կանանց պես հաղթանակ են տարել իբրև «արուք առաքինիք ի հոգևոր պատերազմին» **(Եղիշե, 1861)**, այլև տղամարդկանց հետ միասին ամուր ձեռքով պաշտպանել հող-հայրենին¹⁴: Սակայն այդ կերպարները դեռևս լիարժեք չի համարել Հ. Պարոնյանը և Ծերենցին անվանել է «Մանուկենց» **(Պարոնյան Հ., 1979)**:

Ծերենցը, լայնորեն բացելով միջնադարի իրական կյանքը ծածկող վարագույրը, ցույց է տվել, որ այնտեղ էլ, ինչպես ժամանակակից կյանքում, մարդկային բարձր առաքինությունը գոյակցում է ստորության, անշահախնդիր, բոցավառ հայրենասիրությունը՝ դավաճանության, վեհ, հավերժական արժեքները՝ անցողիկ շահամոլության հետ: Նա այդ կյանքը ներկայացրել է իր ներքին բարդ հակասականությամբ, ուր իրար են բախվում ոչ թե կանխամտածված սկզբունքներ, այլ իրական անհաշտ շահեր, մարդկային տարբեր ճակատագրեր ու բնավորություններ: Խաչատուր Աբովյանի «Վերք»-ից հետո Ծերենցն առաջինն էր, որ վիպագրության կենտրոնը դարձրեց աշխատավոր ժողովրդից ելած շարքային մարդուն, նրան տվեց պատմության գլխավոր հերոսի դերը և նրան վերագրեց հերոսականության, ազգասիրության ու

¹⁴ Այստեղ հարկ չենք համարում մանրամասն անդրադառնալ Ծերենցի պատմավեպերում հանդես բերված կանանց կերպարներին, որոնց անդրադարձել ենք մեր՝ «Կնոջ կերպավորումը Ծերենցի վեպերում» վերտառությամբ հոդվածում **(Ալոյան Լ.Ն.Արդ., 2021)**:

առաքինության բարձր հատկանիշներ: «Թորոս Լևոնիի» համեմատությամբ «Երկունք» և «Թեոդորոս Ռշտունի» վեպերը այդ առումով մի զգալի առաջընթաց են: Այդ երկու վեպերում էլ ժողովրդի դերի մասին խոսվում է ավելի համարձակ և բարձր ծայնով: Վիպասանին հաջողվել է իր գաղափարները մարմնավորել կոնկրետ մարդկային կերպարներում. օրինակ «Թորոս Լևոնի» կարդալիս զգում ենք Թորոսի խոհուն, հավասարակշռված անհատականությունը, զգայուն հոգու մեծությունը, Եվփիմեի անսահման քնքուշ հոգին, Մարգրիտի գթառատությունն ու մարդասիրությունը, Բաբկենի իմաստությունը, Կոնստանդինի գործնական պայքարի պոտենցիալ ուժը: «Երկունք Թ դարու» վեպում՝ աննկուն, հաստատակամ և զուսպ Հովնանի հերոսականությունն ու բարձր անհատականությունը, Գուրգենի հայրենասիրությունն ու նվիրվածությունը, Վասկանուշի արդարադատությունն ու առատաձեռնությունը, Հռիփսիմե տիկնոջ հոչակավոր սրամտությունն ու բարեպաշտությունը: «Թեոդորոս Ռշտունի» վեպում՝ Թեոդորոս Ռշտունու արդարամտությունն ու հավատարմությունն իր կրոնին, Սեդայի հոգեկան հարուստ ներաշխարհն ու խստապահանջ հայրենասիրությունը, Համասպրուհու բուռն հայրենասիրությունն ու մտքի նրբությունը և այլն:

Վիպասանի կերտած դրական հերոսների կողքին կային նաև դավաճան, «բազմագլխյան վիշապ» նախարարների կերպարները¹⁵, որոնց վարքագիծը խիստ քննադատության է ենթարկվել նաև Րաֆֆու և Մուրացանի երկերում: Երեք վիպասաններն էլ իրենց պատմավեպերում ծաղկել են դավաճանությունն ու անմիաբանությունը և դրան հակադրել հայրենասիրության ամբողջ վեհությունը՝ առաջադրելով ազգային միասնության գաղափարը՝ իբրև հայրենիքի անկախության և ժողովրդի ինքնության պահպանման կարևորագույն նախապայման:

¹⁵ Այստեղ ևս հարկ չենք համարում մանրամասն անդրադառնալ Ծերենցի պատմավեպերում հանդես բերված դավաճաններին, որոնց անդրադարձել ենք մեր՝ «Դավաճանները Ծերենցի պատմավեպերում» վերտառությամբ հոդվածում (Ալոյան Լ.(Ն.Աբղ.), «Գիտական Արցախ», 2022):

Անդրադառնալով Ծերենցի վեպերի լեզվին՝ պետք է ասել, որ այն ունի հուզական երանգավորում, գունագեղ է, կոլորիտային և արտահայտիչ: Վիպասանի նկարագրած երևույթների վեհությունն ու վիթխարի նշանակությունն արտահայտվում են նրա համեմատությունների, փոփոխությունների և մակդիրների վարպետ ընտրության ու օգտագործման միջոցով: Տարբեր պատմաշրջաններ ընդգրկող նրա վեպերն իրենց լեզվաարտահայտչական կառուցվածքով ունեն ակնբախ ընդհանրություններ. նման են թե՛ թեմատիկայով, թե՛ շոշափած գաղափարներով, թե՛ լեզվի և ոճավորման արվեստի օգտագործած հետաքրքիր հնարներով և թե՛ տիպականացման արվեստի բնորոշ կողմերով: Ծերենցն իր ստեղծագործական փոթորկումներով, լեզվական կարողություններով գեղարվեստորեն վերամարմնավորել է պատմական դարաշրջանում տեղի ունեցող դեպքերը, ստեղծել բազմաթիվ գեղարվեստական պատկերներ, խոսքի այլևայլ միջոցներով նկարագրած երևույթները հասցրել ընթերցողներին՝ նրանց երևակայության մեջ առաջացնելով պատմականության պատրանք: Նրա վրձնած պատկերները չափազանց հետաքրքիր և նպատակասլաց են, որոնք իրենց պատկերացման մեջ իմաստավորում են բնութագրվող դարաշրջանը:

Ծերենցի բոլոր վեպերում ցայտունորեն երևում է, որ նա քաջաձանոթ է եղել ոչ միայն եկեղեցական բոլոր արարողություններին, աղոթքներին, հոգևորականներին դիմելու ձևերին, այլև հայ հին և նոր գրական լեզուների արտահայտչամիջոցներին, բարբառներին, դարձվածքներին և օգտագործել է այդ լեզուների հարուստ բառապաշարը, երբեմն ինքն էլ ստեղծել է նոր բառեր: Վարպետորեն կարողացել է կիրառել պատմական դարաշրջանի հասարակական կյանքին բնորոշ, միջավայրին համապատասխան լեզվաոճական արտահայտչաձևեր, գործածել է գրաբարյան բառեր, դարձվածքներ, արխայիզմներ, որոնք էական նշանակություն ունենալու հետ միասին ունեն նաև նշանակալից իմաստ՝ ընթերցողի երևակայության մեջ պատմականության պատրանք առաջացնելու առումով, բայց և այնպես վիպասանի երկերում այնքան շատ են անհարկի գործածված գրաբար բառերն ու ոճական

արտահայտությունները, պատմական աղբյուրներից ներմուծված ամբողջական հատվածներն ու նախադասությունները, որ իջեցնում են գրողի երկերի լեզվական արժեքը. ավելին՝ ընթերցող լայն շրջանների համար նրա վեպերը դառնում են դժվարընթեռնելի և դժվարամարս¹⁶:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ընդհանրացնելով կարելի է ասել, որ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին տիրապետող գրական ուղղությունը ողմանտիզմն էր: Հենց այդ շրջանում Ծերենցը, դիմելով պատմական անցյալին, վերափմաստավորեց այն ներկայի և ապագայի տեսակետից՝ դառնալով պատմավեպի ժանրի սկզբնավորողը: Պատմական անցյալին դիմելը թե՛ Ծերենցի, թե՛ Րաֆֆու և թե՛ Մուրացանի համար ինքնանպատակ չի եղել. դա միջոց էր իրենց հուզող հարեցերին արձագանքելու և «ապրող ու գործող» սերունդներին ոգևորելու համար:

Ծերենցի երեք պատմավեպերը գրվել ու հրատարակվել են ճիշտ ժամանակին, որոնց ստեղծման համար վիպասանը որպես սկզբնաղբյուր օգտագործել է հայ պատմիչների աշխատությունները, սակայն նրանցից օգտվելու երևույթը բոլորովին չի սահմանափակել նրա ստեղծագործական ինքնուրույնությունը: Որպես ստեղծագործող՝ վիպասանը ինքնուրույն է թե՛ պատմիչներից օգտվելիս, թե՛ նրանց բացատրություններին հակադրվելիս: Երկու դեպքում էլ նա այդ բոլորը ենթարկում է իր ստեղծագործական մտախառնումներին, վիպական սյուժեների գեղարվեստական ներքին օրինաչափություններին՝ առանց արդիականացնելու պատմությունը:

Ծերենցն առաջինն էր, որ վիպագրության կենտրոնը դարձրեց աշխատավոր ժողովրդից ելած շարքային մարդուն և նրան վերագրեց հերոսականության, ազգասիրության ու առաքինության բարձր հատկանիշներ: Իր գաղափարները հաջողությամբ մարմնավորեց կոնկրետ մարդկային կերպարներում, կերտեց ոչ

¹⁶ Առավել մանրամասն տե՛ս մեր՝ «Ծերենցի պատմավեպերի լեզվաոճական առանձնահատկությունները» հոդվածը (Ալոյան Լ.(Ն. Աբղ.), «Կաճառ», 2022):

միայն հայրենասեր, դրական կերպարներ, այլև քննադատեց դավաճան ու ազգադավ նախարարներին ու հոգևորականներին:

Ծերենցի՝ տարբեր պատմաշրջաններ ընդգրկող վեպերը լեզվաարտահայտչական տեսակետից ունեն ակնհայտ նմանություններ թե՛ իրենց թեմատիկայով, թե՛ շոշափած գաղափարներով, թե՛ լեզվի և ոճավորման արվեստի օգտագործած հնարներով և թե՛ տիպականացման արվեստի բնորոշ կողմերով: Նրա խոսքարվեստի ամենաբնորոշ հատկանիշը հնաբանությունն է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ալիշան Ղ., ԳԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ, № 2/21:
2. Ալոյան Լ. (Ն.Աբղ.) (2021), Կնոջ կերպավորումը Ծերենցի վեպերում, Գրականագիտական հանդես, ԻԳ, 2021-2, Երևան, էջ 15-35:
3. Ալոյան Լ. (Ն.Աբղ.) (2022), Դավաճանները Ծերենցի պատմավեպերում, Գիտական Արցախ, № 2(13), Երևան, էջ 141-155:
4. Ալոյան Լ. (Ն.Աբղ.) (2022), Ծերենցի պատմավեպերի լեզվաոճական առանձնահատկությունները, «Կաճառ» գիտական պարբերական, № 1, Երևան, էջ 52-69:
5. Ալոյան Լ. (Ն.Աբղ.) (2023), Ծերենցի պատմավեպերի աղբյուրագիտական քննություն, Գրականագիտական հանդես, ԻԶ, 2023-1, Երևան, էջ 54-75:
6. Աղայան Ղ. (1963), Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երևան, Հայպետհրատ:
7. Ավետիսյան Զ. (1986), Հայ պատմավեպի պոետիկան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
8. Արփիարյան Ա. (1987), Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
9. Գեղամյան Հ. (1880), Ծերենցի Երկունք Թ. դարու, Տիփսիս, 1879, «Փորձ» հանդես, Չորրորդ տարի, № 8-9, Տիփսիս, էջ 199-225:
10. Երեմեան Ս. (1914), Ազգային դեմքեր, Գրագետ հայեր, 5-րդ շարք, Վենետիկ, Ս. Ղազար, Մխիթարեան Մ. հրատ.:

11. **Եղիշե (1861)**, Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Մոսկվա, Լազարյանց ճեմարանի հրատ.:
12. **Ջաքարյան Թ. (1888)**, Նշանաւոր վիպասան Յովսէփ Շիշմանեանց (Ծերենց) Արաքս, Գիրք Բ, Պետերբուրգ, էջ 106-123:
13. **Թումանյան Հ. (1951)**, Երկերի ժողովածու, Քննադատություն և հրապարակախոսություն 1892-1921, հ. 4, Երևան, Հայպետհրատ:
14. **Լէօ (1904)**, Ռուսահայոց գրականութիւնը սկզբից մինչեւ մեր օրերը, Վենետիկ, Ս. Ղազար, Մխիթարեան Մ. հրատ.:
15. **Լեո (1901)**, Մատենախոսություն, Մուրացան. Ռուզան կամ Հայրենասեր օրիորդ. պատմական դրամա 5 արարուածով: «Թատրոն» ժողովածու, 1900 թ. № 1, «Մուրճ» գրական, հասարակական եւ քաղաքական ամսագիր, Մարտ, № 3, Թիֆլիս, էջ 194-201:
16. **Լեո (1989)**, Երկերի ժողովածու, հ. 9, Երևան, «Խորհրդային գրող» հրատ.:
17. **«Ծաղիկ» (1861)**, «Հանդես տասնօրյա», Յառաջաբան, Ա. տարի, Ա. շրջան, թիվ 1, հուլիսի 1, Ջմիտնիա, էջ 1-2:
18. **Ծերենց (1957)**, Երկեր, Երևան, Հայպետհրատ:
19. **Ծերենց (1870)**, Յ. Շիշմանեանի հրատարակութեան հաւաքմունք: Ա. Կոստանդնուպոլիս, Ռ. Յ. Քիւրքճեան հրատ.:
20. **Ծերենց**, Քննական հայոց պատմություն Մ. Գարագաշյանի, կամ մանավանդ՝ քանդողական հայոց պատմություն նույն հեղինակին, **ԳԱԹ**, Ծերենցի ֆոնդ, 12/1:
21. **Մուրացան (1976)**, Երկերի ժողովածու, հ. 3, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
22. **Մուրացան (1965)**, Երկերի ժողովածու, հ. 7, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
23. **Շիրվանզադե (1961)**, Երկերի ժողովածու, հ. 8, Երևան, Հայպետհրատ:
24. **Պալասանեան Ս. (Գրիշ) (1879)**, Մատենախօսութիւն, «Փորձ» հանդէս, Երրորդ տարի, Փետրուար, № 2, Տիֆլիս, էջ 126-145:
25. **Պարոնյան Հ. (1979)**, Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:

26. **Պարտիզունի Վ. (1956)**, Մուրացան կեանքը եւ ստեղծագործությունը, Երևան, Հայպետհրատ:
27. **Սարինյան Ս. (1966)**, Հայկական ռոմանտիզմ, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
28. **Տերտերյան Ա. (1960)**, Երկեր, Երևան, Հայպետհրատ:
29. **Րաֆֆի (1881)**, Իմ ընթերցողներին, «Մշակ» շաբաթաթերթ, Տասներորդ տարի, Հուլիսի 17, № 131, Թիֆլիս, էջ 1-2:
30. **Րաֆֆի (1958)**, Գրականության մասին, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
30. **Րաֆֆի (1956)**, Երկերի ժողովածու, հ. 5, Երևան, Հայպետհրատ:
31. **Րաֆֆի (2021)**, Սամվել, Պատմական վեպ, Երևան, «Անտարես» հրատ.:
32. **Րաֆֆի (1959)**, Երկերի ժողովածու, հ. 10, Երևան, Հայպետհրատ:
33. **Օշական Յ. (1986)**, Համապատկեր արեւմտահայ գրականության, հ. 4, Երուսաղէմ, Սրբոց Յակոբեան հրատ.:
34. **Օտյան Եր. (1893)**, Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), «Մասիս» լրագիր, 26 յունիսի, 42-րդ տարի, № 3997, Կ. Պոլիս:

REFERENCES

1. **Alishan Gh., GAT'** /Archives of the State Museum of Literature and Art after Yeghishe Charents (hereafter ASMLAYC)/, Tserents's Collection, No. 2/21.
2. **Aloyan L. (N. Abgh.) (2021)**, Knoj kerpavorowmy' C'erenci veperowm /Representation of Women in Tserents's Novels/, Literary Studies Journal, vol. 29, 2021–2, Yerevan, pp. 15–35.
3. **Aloyan L. (N. Abgh.) (2022)**, Davatwannery' C'erenci patmaveperowm /Traitors in Tserents's Historical Novels/, "Gitakan Artsakh", №. 2(13), Yerevan, pp. 141–155.
4. **Aloyan L. (N. Abgh.) (2022)**, C'erenci patmaveperi lezvaotwakan ar'and'nahatkowt'yownnery' /Stylistic Features of Tserents's Historical Novels/, "Kachar" Scientific Journal, №. 1, Yerevan, pp. 52–69.

5. **Aloyan L. (N. Abgh.) (2023)**, C'erenci patmaveperi aghbyowragitakan qnnowt'yown /Source Study Analysis of Tserents's Historical Novels/, Literary Studies Journal, vol. 36, №. 1, Yerevan, pp. 54–75.
6. **Aghayan Gh. (1963)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, vol. 4, Yerevan, Haypethrat ed.
7. **Avetisyan Z. (1986)**, Hay patmavepi poetikan /Poetics of the Armenian Historical Novel/, Yerevan, Armenian SSR Academy of Sciences ed.
8. **Arpiaryan A. (1987)**, Erker /Works/, Library of Armenian Classics, Yerevan, “Soviet Writer” ed.
9. **Ghegamyant H. (1880)**, C'erenci Erkownq T'. darow /Tserents's Creative Works of the 19th Century/, “Pordz” Journal, Tiflis, Fourth Year, №. 8–9, pp. 199–225.
10. **Eremyan S. (1914)**, Azgayin de'mqer, Grage't hayer /National Figures. Armenian Writers/, 5th Series, Venice, Saint-Lazare Mekhitarists ed.
11. **Yeghishe (1861)**, Vasn Vardanay ev Hayoc paterazmin /On Vardan and the Armenian War/, Moscow, Lazarian Seminary Press ed.
12. **Zakaryan T. (1888)**, Nshanawor vipasan Yovse'p' Shishmanec (C'erenc) /The Notable Novelist Hovsep Shishmanyants (Tserents)/, Araks, Book B, Petersburg, pp. 106–123.
13. **Tumanyan H. (1951)**, Erkeri jhoghovac'ow, Qnnadatowt'yown & hraparakaxosowt'yown 1892-1921 /Collected Works, Criticism and Publicism 1892–1921/, vol. 4, Yerevan, Haypethrat ed.
14. **Leo (1904)**, R'owsahayoc grakanowt'iwny' skzbic minchew mer o'rery' /Literature of Russian Armenians from the Beginning to Our Days/, Venice, Saint-Lazare Mekhitarists ed.
15. **Leo (1901)**, Matenaxosowt'yown, Mowracan. R'owzan kam Hayrenaser o'riord /Bibliography, Muratsan. Ruzan or the Patriotic Maiden/. A Historical Drama in

- 5 Acts. Theater Collection, (1900), №. 1, "Murch" Literary, Tiflis, Public and Political Monthly, March, №. 3, pp. 194–201.
16. **Leo (1989)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, vol. 9, Yerevan, Soviet Writer ed.
17. **"C'aghik" /"Tsaghik"/ (1861)**, "Handes tasno'rya" /"Ten-Daily Journal"/, Smyrna, Introduction, vol. 1, series 1, №. 1, July 1, pp. 1–2.
18. **Tserents (1957)**, Erker /Works/, Yerevan, Haypethrat ed.
19. **Tserents (1870)**, Y. Shishmaneani hratarakowt'ean hawaqmownq /Collection published by H. Shishmanyani/, vol. 1, Constantinople, R. Y. Kyurkjian ed.
20. **Tserents**, Qnnakan hayoc patmowt'yown M. Garagashyani, kam manavand' qandoghakan hayoc patmowt'yown nowyn heghinakin /Critical Armenian History by M. Garagashyan, or especially Destructive Armenian History by the same author/, ASMLAYC, Tserents's Collection, No. 12/1.
21. **Muratsan (1976)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, vol. 3, Yerevan, "Hayastan" ed.
22. **Muratsan (1965)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, vol. 7, Yerevan, "Hayastan" ed.
23. **Shirvanzade (1961)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, vol. 8, Yerevan, Haypethrat ed.
24. **Palasanyan St. (Grich) (1879)**, Matenaxo'sowt'iwn /Bibliography/, Pordz Journal, Tiflis, Third Year, February, №. 2, pp. 126–145.
25. **Paronyan H. (1979)**, Erker /Works/, Library of Armenian Classics, Yerevan, "Soviet Writer" ed.
26. **Partizuni V. (1956)**, Mowracan keanqy' ew steghc'agorc'owt'yowny' /Muratsan: Life and Works/, Yerevan, Haypethrat ed.
27. **Sarinyan S. N. (1966)**, Haykakan r'omantizm /Armenian Romanticism/, Yerevan, Armenian SSR Academy of Sciences ed.
28. **Terteryan A. (1960)**, Erker /Works/, Yerevan, Haypethrat ed.

29. **Raffi (1881)**, Im y'nt'ercoghnerin /To My Readers/, "Mshak" Weekly, Tiflis, Tenth Year, July 17, №. 131, pp. 1–2.
30. **Raffi (1958)**, Grakanowt'yan masin /On Literature/, Yerevan, Armenian SSR Academy of Sciences ed.
31. **Raffi (1956)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, vol. 5, Yerevan, Haypethrat ed.
32. **Raffi (2021)**, Samvel /Samvel/: A Historical Novel, Yerevan, "Antares" ed.
33. **Raffi (1959)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, vol. 10, Yerevan, Haypethrat ed.
34. **Oshakan Y. (1986)**, Hamapatker arewmtahay grakanowt'ean /Overview of Western Armenian Literature/, vol. 4, Jerusalem, Srbots Hakobeants ed.
35. **Otyan Y. (1893)**, Yovse'p' Shishmanean (C'erenc) /Hovsep Shishmanyanyan (Tserents)/, "Masis" Newspaper, Constantinople, June 26, 42nd Year, №. 3997.

Левон (Иерей/Архимандрит Нерсе) Алоян

Жанровые особенности западноармянского романтического исторического романа

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** исторический роман, романтизм, жанровые особенности, Церенц, создание образа, источниковедение, историческое сравнение, языковые и стилистические особенности.*

Цель данной статьи – исследовать жанровые особенности западноармянского романтического исторического романа и всесторонне рассмотреть процесс его формирования.

Задача статьи – обратить внимание не только на вопрос взаимосвязи между историческим фактом и художественной реальностью, вытекающей из него, но и

на отношение основателя жанра Церенца к истории и современности, на особенности его художественного воображения, мастерство передачи жизненных фактов в художественной форме.

В результате проведенного исследования можно утверждать, что, обращаясь к историческому прошлому и переосмысливая его с точки зрения настоящего и будущего, Церенц стал основателем жанра исторического романа. Для создания своих трех исторических романов он использовал работы армянских историков, сохраняя при этом творческую самостоятельность и не модернизируя историю. Церенц удачно воплотил свои идеи в конкретных человеческих образах, создав не только патристические, положительные образы, но и критикуя предателей и национальных изменников. Романы Церенца, охватывающие разные исторические периоды, с точки зрения языкового выражения имеют явные сходства как в тематике, так и в идеях, которые они поднимают, а также в приемах использования искусства языка и стилизации, и в характерных аспектах искусства типизации. Самой характерной чертой его литературного искусства является архаизм.

Levon (Archimandrite Nerseh) Aloyan

Genre characteristics of the western armenian romantic historical novel

Conclusion

Key words and expressions: *historical novel, romanticism, genre characteristics, Tserents, character building, source studies, historical comparison, linguostylistic characteristics.*

This article explores the genre characteristics of the Western Armenian romantic historical novel and comprehensively reflects on the creation of the genre. It aims to examine the relationship between historical fact and the artistic reality it inspires, as

well as the perspectives of the genre's founder, Tserents, regarding history and modernity, the nuances of his artistic imagination, and his skill in transforming vital facts into fiction.

The study concludes that Tserents, by revisiting and reinterpreting historical events from contemporary and future perspectives, established the genre of the historical novel. He utilized the writings of Armenian historians to craft his three historical novels, preserving creative autonomy but refraining from updating the historical narrative. He effectively manifested his ideas through realistic human characters, crafting not only patriotic and good literary characters but also critiquing treacherous and anti-national ministers. From a linguistic perspective, Tserents' novels, which span many historical epochs, have clear shared characteristics in their subjects and themes, the linguistic and stylistic techniques employed, and their artistic expression. The defining characteristics of his rhetoric is use of anachronism.

Լևոն (Ներսեհ վարդապետ) Ալոյան – ԵՊՀ հայ բանասիրության ֆակուլտետի ակադ. Հր. Թամրազյանի անվ. հայ գրականության պատմության և գրականության տեսության ամբիոնի հայցորդ, Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքության «Սիոն» ամսագրի գլխավոր խմբագիր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ 19-րդ դարի հայ գրականություն, արևմտահայ գրականություն, հայ հին և նոր գրականություն, պատմագրություն: Հեղինակ է քսան և ավելի հոդվածների: fr.nerseh@yahoo.com

Левон (Архимандрит Нерсе) Алоян - Соискатель кафедры истории армянской литературы и литературоведения имени Гранта Тамразяна ЕГУ, главный редактор журнала Армянского Иерусалимского патриархата «Сион». Научные интересы: армянская литература XIX века, западноармянская литература,

древне и новоармянская литература, историография. Он автор более двадцати статей. fr.nerseh@yahoo.com

Levon (Archimandrite Nerseh) Aloyan – Ph.D. Student at Yerevan State University, Faculty of Armenian Philology, Chair of History of Armenian Literature and Literary Theory after Academician Hrant Tamrazyan; editor-in-chief of the periodical of the Armenian Patriarchate of Jerusalem “Sion”. Academic interests: Armenian literature of the 19th century, Western Armenian Literature, Ancient and Modern Armenian literature, historiography. He is the author of more than twenty articles. fr.nerseh@yahoo.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 20.01.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 02.02.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

ՎԱՆՈ ՍԻՐԱԴԵՂՅԱՆԻ «ԿԻՐԱԿԻ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ ՈՐՊԵՍ ՀԵՂԻՆԱԿԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՆԳՐՎԱՆ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.151

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննության է առնվում Վանո Սիրադեղյանի ստեղծագործական առաջին ժողովածուն՝ «Կիրակի»-ն, որն ուղենշում է հեղինակի ստեղծագործական առաջին շրջանը: Դեռևս 1978թ. Սիրադեղյանը հայտնի է գրական շրջանակներում՝ հաշվի առնելով իր առաջին ստեղծագործությունների հրատարակությունները ժամանակի գրական մամուլում՝ մասնավորապես «Գարուն» ամսագրում: Առաջին պատմվածքների հրապարակումից հետո գրական որոշակի ուշադրության արժանացած հեղինակը երկար սպասեցնել չի տալիս, և ահա «Կիրակի» ժողովածուի լույս ընծայումն է, որ պայմանավորում է հեղինակի հետագա գրական ընթացքը:

Հեղինակն իր ժողովածուում աչքի է ընկնում հետաքրքիր դիտողականությամբ, իսկ նրա ստեղծագործությունները, խոշոր հաշվով, դառնում են «փոքր մարդու» խնդիրների վերհանման, նրանց հոգեբանության և մտածողության արծարծման հարթակ՝ բացահայտելով այն բոլոր տեղաշարժերը, որոնք տեղի են ունենում անհատի հոգեբանության մեջ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. արձակ, պատմվածք, Վանո Սիրադեղյան, «Կիրակի» ժողովածու, հոգեբանություն, գրական մուրք, գրական քննադատություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վանո Սիրադեղյանի գրական մուտքը անմիջապես ընդգծվեց գրականագիտական քննարկումներում՝ հարուցելով քննադատական

արձագանքների համեմատաբար խտացված հոսք: Գրական միջավայրում նրա ի հայտ գալը դիտարկվեց որպես ուշագրավ, գեղարվեստական առումով ինքնատիպ երևույթ, ինչը բացատրում է այն հանգամանքը, որ առաջին իսկ հրապարակումներն արժանացան թե՛ մեկնաբանության, թե՛ մեկնողության փորձերի: Այդ փուլում արտահայտված գրախոսությունները միտված էին միաժամանակ և՛ վերլուծելուն, և՛ արժևորելուն, և՛ որոշ չափով ուղղորդելուն՝ հաշվի առնելով նրա ստեղծագործական գծի նորարարական բնույթը:

Հատկանշական է, որ Սիրադեղյանի գրական մուտքը տեղի ունեցավ այն ժամանակաշրջանում, երբ հայ արձակի դաշտում նոր անունների առկայությունը դեռևս ապահովում էր ստեղծագործական շարունակականությունը, իսկ գրական միջավայրը բնութագրվում էր գեղարվեստական որոնումների և ժանրային փորձարարությունների ակտիվությամբ: Նրա սերնդակիցներից մի շարք հեղինակներ՝ Արտաշես Ղահրիյան, Վրեժ Իսրայելյան, Ռաֆայել Նահապետյան, Ռուլանդ Շառոյան, Դավիթ Մուրադյան և այլք, նույնպես հանդես եկան նշանակալի տեքստերով, սակայն գրաքննադատական ընկալման դիտանկյունից Սիրադեղյանի գրական մուտքի շուրջ ձևավորվեց որոշակի ինտենսիվություն:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունը կատարվել է համադրական-վերլուծական մեթոդով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Գրական դաշտում Սիրադեղյանի ընկալումը, ինչպես վկայում են առաջին գրախոսությունները, չի եղել միարժեք: Գրականագիտական արձագանքներում զուգահեռաբար առկա էին թե՛ բարձր գնահատման, թե՛ սուր քննադատության բաղադրիչներ: Վերջինս հատկապես բնորոշ էր այն գրախոսություններին, որոնց հեղինակները մասնակցել էին 1960–1980-ական թվականների ընթացքում ընթացող լայնածավալ բանավեճերին հայ արձակի ուղղությունների վերաբերյալ: Քանի որ Սիրադեղյանի ստեղծագործական ուղին հաճախ դիտարկվել է որպես Հրանտ Մաթևոսյանի գեղարվեստական հայեցակարգի շարունակություն, ապա այն քննադատները, որոնք նախկինում հանդես էին եկել ընդդեմ այդ ուղղության,

բնականաբար, նաև Սիրադեղյանի նկատմամբ ցուցաբերել են որոշակի հակադրական մոտեցում:

Ընդհանրական գնահատմամբ՝ Վանո Սիրադեղյանի գրական մուտքը կարող է բնութագրվել որպես հաջողված մշակութային երևույթ՝ թե՛ գրաքննադատական ընկալման ծավալով, և թե՛ նրա ընթերցողական ազդեցության պոտենցիալով:

Գրական մամուլում տպագրված առաջին պատմվածքների շուրջ քննարկումները, նոր ու խոստումնալից արձակագրի մուտքն ազդարարող համակրական հոդվածների ու գրական շրջանակներում հայտնված տեսակետների շրջանառությունը ստեղծել էր որոշակի սպասման շրջան, որը կամ պիտի հաստատվեր, կամ հերքվեր Վանո Սիրադեղյանի ստեղծագործական նոր երևումների տպավորությամբ:

Սիրադեղյանի առաջին՝ «Կիրակի» վերնագրով ժողովածուն լույս տեսավ ահա այսպիսի գրական-գնահատողական համատեքստում: Այն հիմնականում ամփոփում էր հեղինակի՝ մամուլում հրապարակած պատմվածքները և մի քանի նոր գործեր: Ծանոթ պատմվածքներն այստեղ երևում էին նոր լույսի տակ, որովհետև Սիրադեղյանը ստեղծել էր նոր համակարգ, որտեղ արդեն ծանոթ կերպարները, նրանց գոյության ու դրսևորումի կերպը առավել ընդհանրացված էին ներկայացնում գրողի ստեղծագործական միտումները:

«Կիրակի» ժողովածուն ինչ-որ չափով պայմանավորում է 1980-ականների գրական ընթացքի ճանապարհը, առաջ բերում գեղարվեստական նոր որակներ, արտացոլում է իրականությունն ու կերտում կերպարային նոր ոճ ու հայեցակարգ: Սա հեղինակի հերթական խիզախումն է մարդու և ժամանակի, մարդու և տարածության նոր փոխհարաբերությունների պատկերման առումով: Սա իրապես հաջողված նորամուտի գիրք է, որը գուցե կարողանանք համեմատել Հրանտ Մաթևոսյանի առաջին գրքի՝ «Օգոստոսի» հետ թե՛ բովանդակային ընդգրկման, թե՛ հաջողության, թե՛ խոստացած շարունակության առումով:

Պետք է նկատել, որ հեղինակն այս գրքով առաջ է բերում հետաքրքիր նորարարություն, որը պայմանավորված էր նրա հայացքի մեկնակետով, թարմությամբ և անսովորությամբ: Հայ ընթերցողն այդ ժամանակ արդեն բավականին փորձառու էր, արդեն ծանոթ էր ճշմարիտ, ռեալիստական ու դիպուկ արձակին («մեղավորը» Հրանտ Մաթևոսյանն էր): Իսկ ի՞նչն էր, որ նրան տպավորեց այս անգամ: Նոր հեղինակն առաջ բերեց լրիվ նոր հայացք, մարդու հոգեբանությունն ու նրա հոգու և մտածումների գաղտնի անկյունները տեղափոխող արձակ, որը սենտիմենտալ չէր, պաթետիկ չէր, կենդանի էր՝ առավել քան երբևէ:

«Վերջին տարիների «Առաջին գրքերի» մեջ նկատելիորեն առանձնանում է Վանո Սիրադեղյանի «Կիրակին», – գրում է գրականագետ Պետրոս Դեմիրճյանը:– Այս հեղինակն արդեն հանդես է բերում գրողական հասունություն, պատկերվող նյութի նկատմամբ ազատություն ու տիրապետություն, հոգեբանական վերլուծությունների հմտություն: Բայց ամենակարևորը, որ շահեկանորեն առանձնացնում է նրա գիրքը մյուսներից, հարցադրումների սոցիալական պայմանավորվածությունն է: Վ. Սիրադեղյանը քիչ տեղ է հատկացնում հերոսների քնարական զեղումներին, զեղեցկախոսությանն ու հոգեկան տվայտանքների նկարագրություններին: Նրա հերոսները բացվում են այս կամ այն բնորոշ իրադրության կամ վիճակի մեջ, որոնց կենտրոնում գրեթե միշտ առկա է ապրելու հոգսը» (Դեմիրճյան Պ., 1986):

Սիրադեղյանը հաջողել էր կյանքի արտաքին ու ներքին շերտերի նկարագրություններում, կարողացել էր արձակի տարածության մեջ միահյուսել զգացականն ու ռացիոնալը՝ ստանալով ռեալիստական արձակի նոր տիպ, որն ասես կլանող էր և կախարդական: Դրա բանալին ռիթմն էր ու նյութի բարձր զգացողությունը:

Ռիթմին դեռ առիթ կունենանք անդրադառնալու, իսկ հիմա մի քանի խոսք նյութի մասին:

Սիրադեղյանի պատմություններն ունեն առանձնացող կենսական տրամաբանություն: Սակայն կյանքից վերցված դրվագները, որոշակի օրինակներն ու տպավորությունները պատկերելը դեռևս գրականություն չեն ստեղծում, գրականություն չի ստեղծում նաև հերոսների՝ ճշգրիտ նախատիպեր ունենալը: Միայն դրանցով հնարավոր չէ գեղարվեստական ճշմարտության հասնել, որովհետև գրականությունը չի զբաղվում իրականության սոսկական ցուցադրությամբ: Այն ստեղծվում է այդ պատկերների, պատմությունների բովանդակային շերտերի վերհանմամբ, հերոսների բնավորության, մտածողության, հոգեբանության ուսումնասիրությամբ, ճշգրիտ մեկնաբանմամբ: Վանո Սիրադեղյանը կարողանում է տեսնել և, որ պակաս կարևոր չէ, արտացոլել կյանքի դրաման, թափանցել երևույթների խորքը: Գրողը կարողանում է դրանք իմաստավորել, մեկնաբանում և ուսումնասիրում է գրողական բարձր դիտողականությամբ՝ դրանով իսկ բացահայտելով ոչ միայն բուն նյութը, այլև ինքն իրեն:

Այս ամենից ելնելով է, որ Սիրադեղյանի պատմվածքներում դրսևորվում է ներքին կոնֆլիկտի բարձր զգացողություն, որի միջոցով հեղինակը կարողանում է վեր հանել իր հերոսների ներքին և արտաքին խնդիրները, տալ դրանց բնորոշումն ու միջամտել դրանց լուծումներին: Կիմ Աղաբեկյանը ճշգրտորեն նկատում է. «Խոսել կոնֆլիկտի մասին, ինչպես նկատում է քննադատությունը, նշանակում է խոսել այն մասին, թե ինչպես է հեղինակը հասկանում հասարակության ներսում մարդկանց միջև ծավալվող փոխհարաբերությունները, նրանց ինչպիսի և որ հոգսերն է համարում առաջնային, մարդկային ինչ որակների հետ է կապում հետագա սոցիալ-բարոյական առաջընթացը» (Աղաբեկյան Կ., 1988): Ահա հենց այս հիմքերից է սնվում Սիրադեղյանի արձակը, իսկ հեղինակի առաջնահերթությունը մնում է մարդու կյանքի բարոյական կողմերի քննությունը: Հեղինակի հայացքը չափազանց խորաթափանց է, հայացքի դիտանկյունը՝ բազմազան, և որ ամենակարևորն է, Սիրադեղյանը իր ժամանակն ու հասարակության, ժողովրդի մտածողությունը

զգում և նկարագրում է չափազանց դիպուկ: Սա խոսում է գրողի մեծության և գրականության ճշմարտացիության մասին:

Սիրադեղյանի կերտած հերոսները ոչ միայն չափազանց մոտ են կանգնած կյանքի սոցիալական երևույթներին, այլև այդ սոցիալական երևույթների հետ նույն ընթացքի մեջ են: Նյութի, հերոսների, հեղինակային անկեղծության ու դիտանկյունների բազմազանության, մարդու, ժամանակի և այդ ժամանակի զգացողության արտացոլումն է Սիրադեղյանի արձակը:

«Կիրակի» ժողովածուն, բացի մեր կողմից արդեն քննարկված պատմվածքներից, ներառեց նաև մի քանի այլ գործեր, որտեղ հեղինակը վերահաստատեց իրեն տրված բնորոշումներին արժանի լինելը:

Ինչպես յուրաքանչյուր ճշմարիտ գրող, Սիրադեղյանը ևս իր պատմվածքների տարածություն ընտրեց իրականությունը, հերոսներին՝ իրական, անմիջական և հասարակ: Պետք է նկատել, որ եթե «Թերեզի երջանկությունը» պատմվածքում հեղինակը խորասուզվել էր հերոսուհու հոգեբանության տիրույթներում, «Դուռը» պատմվածքում՝ Մայիսի, ապա մյուս պատմվածքներում մեզ սպասում են նմանօրինակ տարբեր հերոսներ, որոնց հեղինակը ուսումնասիրում է անշտապ: Գտնելով նրանց կյանքի նշանակալի դեպքերը, նրանց մտածողության յուրօրինակ կետերը՝ նա կենտրոնանում է դրանց վրա՝ դուրս բերելով հետաքրքրականը, տիպականն ու խնդրահարույցը:

Հետաքրքրական է մի երևույթ ևս. Սիրադեղյանի «Կիրակի» ժողովածուի տասներկու պատմվածքներից յոթը սկսվում են հերոսների անուններով, մյուսների առաջին նախադասություններում երևում են հենց հերոսները՝ իրենց մտածումներով: Սա խոսում է այն մասին, որ հեղինակը ոչ թե սոսկ ձգտում է պատմություններ պատմել, այլ ընտրում է հերոսներին, որոնց շուրջ էլ հյուսվում են պատմությունները, այսինքն՝ նյութը ոչ թե պատմությունն է, այլ հերոսը, մարդը՝ իր հոգեբանությամբ և առօրյայով: Հենց սրանով է բացատրվում նաև այն հանգամանքը, որ Սիրադեղյանի հերոսները տարբերվող են և տիպական: Հեղինակը հերոսներին գտնում և տարրորոշում է իրենց պատմություններով:

Որպեսզի ուսումնասիրի հերոսների վարքը, գրողը նրանց դնում է իր լաբորատորիայի խոշորացույցի տակ՝ տարբեր պայմաններ ստեղծելով նրանց կենսագործունեության համար: Այսինքն՝ հերոսներին ուսումնասիրել կարելի է մասնավորապես այն դեպքում, երբ նրանց շուրջ որևէ բան է կատարվում: Սիրադեղյանը նախընտրում է ոչ թե բնութագրել իր հերոսներին, այլ այդ հերոսներին ցույց տալ գործողության մեջ. գործողությունն է, որ բնութագրում է հերոսին: Այդպես է թե՛ Թերեզի, թե՛ Մայիսի, թե՛ Սոնայի, թե՛ Սաքոյի և թե՛ մյուս հերոսների պարագայում:

Հերոսների ընտրությունը չափազանց հետաքրքիր է, քանի որ հերոսները կարծես պատահականորեն ընտրված մարդիկ չեն: Նրանք հաճախ գյուղացի հերոսներ են, հաճախ էլ՝ գյուղից քաղաք տեղափոխված կամ քաղաքից գյուղ վերադարձած հերոսներ, այսինքն նկատելի է նաև գյուղ-քաղաք հակադրության, համեմատության կոնցեպտ: Այս ամենին դեռ կանդիդատնանք:

Նախքան «Կիրակի» ժողովածուի հրապարակումը՝ 1981 թվականին, Սիրադեղյանի ստեղծագործությանն անդրադարձ է կատարում Լևոն Հախվերդյանը իր ««Առակդ զի՞նչ ցուցանե» կամ՝ վերլուծական մեկնության ու եզրահանգման մասին» հոդվածում: Գրականագետը փորձում է քննել ու վեր հանել Սիրադեղյանի ինչպես ուժեղ, այնպես էլ թույլ կողմերը: Անհրաժեշտ է նշել, որ հոդվածի փորձառու հեղինակը ցանկության դեպքում կարողանում է ճշգրիտ գնահատականներ տալ: Հոդվածի ներածական հատվածում Հախվերդյանը գրում է. «Կարծես իրավաբանության մասին է խոսքը. այստեղ է, որ դեպքը վերլուծվում, մեկնաբանվում է, ապա և հերթը գալիս է եզրահանգմանը: Բայց տե՛ս որ գրողի, հատկապես արձակագրի գործն էլ հեռու չէ դրանից. նա ևս նկարագրում է որևէ դեպք կամ դեպքերի շարք, այդ ընթացքում և վերլուծության է ենթարկում նյութը, և՛ մեկնաբանության, և՛ հանգում եզրակացության: Կան գրվածքներ, որոնց մեջ դրանք պարզորոշ տարբերակվում են (դա առավել նկատելի է հրապարակախոսական արձակում), գրվածքներ էլ, որոնց մեջ դրանք թաքցվում,

քողարկվում են այն աստիճան, որ բացահայտ չեն երևում: Եվ որքան հմուտ է գրողը, այնքան ավելի լավ է թաքցնում» (**Հախվերդյան Լ. , 1984**):

Ըստ էության, Հախվերդյանը առաջ է քաշում գեղարվեստական գրականության ընկալման, դրա գեղագիտական հիմքերի մասին հստակ և ճշգրիտ դրույթ, որով էլ, կարծում ենք, պետք է արժևորվի Սիրադեղյանի ստեղծագործությունը, քանի որ Սիրադեղյանի ասելիքը, Հախվերդյանի ձևակերպմամբ՝ «առակի զինչ ցուցանելը», չափազանց նուրբ և չափազանց զգուշորեն է թաքցված պատմվածքների տողատակերում: Գրականագետը, իհարկե, հասկանում է այդ ամենը, և իզուր չէ, որ նա առաջ է քաշում այս միտքը: Սակայն, որքան էլ զարմանալի թվա, հոդվածի հաջորդող տողերում կամաց-կամաց նկատվում են Հախվերդյանի իրարամերժ մտածումները: Հեղինակը կարծես դժվարացել է գտնել Սիրադեղյանի այս կամ այն պատմվածքի ասելիքը: Նա ընկալել է բերում «Չտեսության հովիտ» պատմվածքը, որի վերաբերյալ գրում է. «Գրական տեխնիկայով գրված է լավ, այդ իմաստով՝ հեղինակի լավագույն գրվածքներից մեկը: Բայց թե ի՞նչ է ուզում ասել գրողն իր նուրբ վերլուծումներով, խնամված շարադրանքով՝ ինձ համար գոնե դժվար եղավ կռահելը» (**Հախվերդյան Լ. , 1984**): Հեղինակը հաջորդ պարբերության մեջ փորձում է վերլուծել իրադարձությունները՝ պատմվածքի սյուժեն վերապատմելուց անդին չգնալով: Դժվար թե «Թերեզի երջանկությունը» պատմվածքն ամենայն մանրամասնությամբ գնահատող, վերլուծող և ընկալող գրականագետը (ինչն ինքը ապացուցում է հոդվածի մյուս հատվածներից մեկում) չկարողանար ընկալել և գտնել «Չտեսության հովիտ» պատմվածքի բանալին: Չենք ցանկանում մեղադրել գրականագետին դիտավորության մեջ. գուցե իրապես նրա հայացքը վրիպել է պատմվածքի բուն ասելիքը գտնելու հարցում:

Այնուամենայնիվ, «Չտեսության հովիտ» պատմվածքի մեկնաբանությունը կարելի է սկսել հենց վերնագրից: Սա պատմություն է մի գյուղի մասին, որի բնակիչները չտեսություն են ցուցաբերում մի աղջնակի՝ Անժիկի հանդեպ: Հերոսները դարոցահասակ տղաներ են, որոնց ուշքն ու միտքը պտտվում է շուտ

հասունացած Անժիկի շուրջը: Պետք է հասկանալ Անժիկի կերպարը, նաև ամբողջ պատմվածքի ասելիքը: Սիրադեղյանը չափազանց մանրամասն ու դիպուկ է նկարագրում գնացքի կայարանը: Սա նկատում և արձանագրում է նաև Հախվերդյանը. «Պատումի միջավայրը՝ մի ավան, որ երկաթուղային կայարան է, նկարագրված է այնքան ստույգ, որ աչքիդ առաջ ներկայանում են հյուսիսային Հայաստանի խտաբնակ, բազմախրճիթ կայարանները» (Սիրադեղյան Վ., 2021): Այս պատկերը հետագայում պիտի բանալի հանդիսանա հերոսուհու ճակատագիրն ընկալելու համար: Սիրադեղյանը նաև չի զլանում և կանխագուշակման, հետագա գործողությունների բացատրման մի քանի բանալի է տալիս պատմվածքում: Սակայն ի՞նչն է կարևորը. հերոսուհին չափազանց կապված է կայարանի հետ, կայարանը կարծես ազդարարում է նրա կյանքի սկիզբը. «Մայրը հայ էր՝ էլյա գրքային, տարաշխարհիկ անունով, այդ տարիների համար շատ էր սպիտակամաշկ ու խնամված, երևում էր՝ ամուսնուն պատերազմ ճանապարհելուց հետո պատերազմի ու հետպատերազմյան դժվար տարիները ապրել է առանց նախապաշարումների, և նրանից պիտի որ Անժիկ ծնվեր: Եվ գնացքից հինգ րոպեով իջած մեկից պիտի որ Անժիկ ծնվեր» (Սիրադեղյան Վ., 2021):

Հեղինակը պարբերաբար խոսում է Անժիկի՝ գյուղինը չլինելու մասին: Նա գյուղինը չէր եղել ի սկզբանե՝ իր ծնվելու պահից իսկ: Գյուղի տղաներինը չէր եղել ու գյուղում չէր մնալու. «Անժիկի արյունը ուրիշ արյուն էր» (նույն տեղում): Սա հուշում է, որ այս աղջիկը, որը մեծանում էր «ինչպես բամբուկի ծիլ-ծաղիկ՝ փուչ ու հմայիչ, փուչ ու հեշտ տրվող բուֆ դանակի հպումին անգամ, փուչ ու անհրաժեշտ Շենին», չէր մնալու այդ գյուղում: Նա պիտի հեռանար:

Պատմվածքը նրա հեռանալու մասին է, որը կանխագուշակվում է պատմվածքի տարբեր հատվածներում՝ սկզբից մինչև վերջ: Անժիկի արյան ուրիշ լինելու մասին հեղինակի նկարագրությունը ցույց է տալիս, որ այն, ինչը որևէ մեկինը չէ ի սկզբանե, այդ որևէ մեկին չի մնալու: Սա իրերի՝ իրենց տեղն ընկնելու մասին է խոսում: Նաև Անժիկի՝ իր գյուղին անպիտան լինելը չի արդարացվում:

Նա մասը չէ այն հասարակության, որում ապրում է, իսկ լուծումը պիտի լինի հեռացումը, այդ հասարակությունից փախուստը, որն էլ տեղի է ունենում պատմվածքի ամենավերջում: Հեղինակը միևնույն ժամանակ քննում է անհասանելի գեղեցկության էությունը, իսկ իր վերաբերմունքն ի ցույց է դնում բամբուկի ծաղկի հետ համեմատության մեջ: Ըստ էության, սա Մաթևոսյանի «Նարիջ զամբիկը» պատմվածքի բովանդակային գուգահեռն է՝ փուչ գեղեցիկի ու միևնույն ժամանակ այդ գեղեցկության հեռացման գաղափարական ընդգրկման կոնցեպտում: Ահա թե «զինչ ցուցանե առակը»:

Այո՛, Սիրադեղյանը բավական հմուտ կերպով իր տողերում թաքցրել է բախումը, բախումը հասարակության և անհատի, արժեհամակարգերի տարբերության, հասարակության մեջ առանձնացող և այդ իսկ հասարակության տիպական հերոսների, որն էլ տարբերվող հերոսին վանում է այդ հասարակությունից: Սակայն մի՞թե այդ թաքցնելու հմտությունը չէր կարևորում Հախվերդյանը հոդվածի սկզբում. «Եվ որքան հմուտ է գրողը, այնքան ավելի լավ է թաքցնում» (**Հախվերդյան Լ. , 1984**): Ահա և հոդվածի հակասական կողմը:

Այնուամենայնիվ, Հախվերդյանը հոդվածն ավարտում է լավատեսորեն. «Թվում է, որ նման դիտողություններն անկարևոր չեն, երբ խոսքը վերաբերում է ճշմարիտ տաղանդի տեր, իսկական արվեստի նախադռանը կանգնած գրողին: Այլապես այս հոդվածը գրելն անգամ ավելորդ կլիներ» (**Հախվերդյան Լ. , 1984**):

Պետք է նկատել նաև, որ գրականագետը մասնագիտական էթիկայի որոշ խախտումներ ևս թույլ է տվել, որոնք գուցե անփութության և անուշադրության հետևանք են: Հախվերդյանը գրել է հոդված մի հեղինակի մասին, որի ստեղծագործությանն այնքան էլ ծանոթ չէ: Կողմնակալ վերաբերմունք չարտահայտելու համար ասենք միայն, որ Հախվերդյանն անդրադարձել է Սիրադեղյանի համեմատաբար թույլ պատմվածքներին, որոնք էլ հնարավորություն են տվել նրան առավել «հարմար» քննադատական դիրքերից հանդես գալու:

«Կիրակի» ժողովածուի հրատարակումից շատ չանցած՝ եղան նոր արձագանքներ, որոնցից մեկը Զավեն Ավետիսյանի «Սեփական ձեռագրի վկայությամբ» գրախոսականն էր, որը լույս տեսավ «Գրական թերթում»։ Ավետիսյանը մեծ համակրանքով է խոսում Սիրադեղյանի մասին՝ ասելով, որ «...հաջողվել է «խորամանկ չեզոքությամբ», սուս ու փուս, առանց իր հերոսների դոները ծեծելու, առանց բարևելու մտնել նրանց տները, նրանց հոգու աշխարհը և իր տեսածն ու զգացածը թղթին տալ գեղարվեստի լեզվով» (Ավետիսյան Զ., 1983)։ Ավետիսյանը չափազանց բարձր է գնահատում Սիրադեղյանի կերտած հերոսներին, նրանց նկարագրելու գրողի կերպն ու մոտեցումը։ Գրականագետը պնդում է, որ Սիրադեղյանի պատմվածքներում սյուժետային գիծն այնքան ուժեղ և ամուր է արտահայտված, որ պատկերային կորուստներ չկան, միևնույն ժամանակ կա ուրիշ բարձր զգացողություն։

Քննադատը նկատում է նաև մեր կողմից արդեն նշված այն հատկանիշը, ըստ որի՝ Սիրադեղյանը չափազանց լավ է ճանաչում այն մարդկանց, որոնց մասին գրում է։ Սա ակնհայտ է դառնում հեղինակի չափազանց նուրբ և դիպուկ նկարագրություններում, հոգեբանական արձակին բնորոշ բարձր զգացական պատկերներում։

Ավետիսյանը իր հոդվածում տարբեր պատմվածքների դրվագների վերլուծությամբ արձանագրում է Սիրադեղյանի իրապես չափազանց ամուր գրական մոտքը՝ հոդվածն ավարտելով հետևյալ եզրակացությամբ. «Վանո Սիրադեղյանը կյանքի պարզ ճշմարտությունների բարդ աշխարհը բացահայտող արձակագիր է. իր առաջին գրքով արդեն իսկ սեփական ձեռագիր ունեցող հեղինակ» (Ավետիսյան Զ., 1983)։

Իհարկե, զարմանալի չէ գրականագետի նման վերաբերմունքը Վանո Սիրադեղյանի առաջին գրքի նկատմամբ, որովհետև «Կիրակին» իրապես լուրջ երևույթ է 70-80-ականների մեր գրականության մեջ։ Այն ուղենշային կարևորություն ունի մեր գրականության ինչպես հետագա զարգացման, այնպես էլ նախորդող շրջափուլի ամփոփման համատեքստում։

Հաջորդ արձագանքը մեր կողմից արդեն իսկ հիշատակված Ազատ Եղիազարյանի «Պատմություններ ծանոթ մարդկանց մասին» գրախոսությունն է: Եղիազարյանը ևս մեծ համակրանքով է խոսում Սիրադեղյանի մասին: Նա առաջ է քաշում բոլոր այն տեսակետները, որոնք մենք տեսանք Զավեն Ավետիսյանի հոդվածում. «Սիրադեղյանի պատմվածքները կյանքից են գալիս և ոչ թե երևակայությունից, ոչ թե մտահայեցողական կառուցումների սիրուց: Անհնար է չճանաչել նրա նկարագրած միջավայրը, նրա հերոսներին, չուրախանալ հեղինակի դիտողականությամբ, մարդու նկատմամբ նրա ուշադրությամբ» **(Եղիազարյան Ա. , 1984):**

Եղիազարյանն իր հերթին կարևորում է Վանո Սիրադեղյանի այն հատկանիշը, որ հեղինակը կարողանում է խորանալ և վերլուծել մարդկային ապրումներն ու զգացողությունները: Ըստ նրա՝ Սիրադեղյանը ստիպում է իր հերոսների հանդեպ ոչ թե խղճահարություն զգալ, այլ սեր և ըմբռնում: Սա չափազանց կարևորվում է նաև այն առումով, որ այդ միտումը հերթական ամուր հարվածն էր էժան սենտիմենտալիզմով պարուրված գրականությանը, որն ուրախալի է:

Եղիազարյանը խոսում է նաև Սիրադեղյանի թեմատիկ նախընտրությունների մասին՝ ասելով, որ նա կարողանում է պատկերել կենցաղը, այնինչ իր գրածը ոչ մի կապ չունի կենցաղագրության հետ: Հղում կատարելով «Литературная газета»-ին՝ Եղիազարյանն ասում է, որ բոլորը խոսում են կենցաղագրության վտանգի մասին, այնինչ պետք է տեսնել, թե ինչպես է Սիրադեղյանը կարողանում օգտագործել կենցաղային տարաբնույթ երևույթներ և դրանք ծառայեցնել միմիայն մեկ նպատակի՝ հերոսների նկարագրությանը, նրանց ապրումների մեկնաբանությանը՝ սակայն ոչ երբեք կենցաղագրության ծանծաղ տարածություն մտնելով:

Եղիազարյանը փորձում է սահմանել Վանո Սիրադեղյանի գրականության տարբերակիչ հատկանիշները՝ նշելով նրա ընտրած գրական տարածության բնականությունը, կերպարակերտման բարձր հմտությունը՝ դրա մեջ

առանձնացնելով հոգեբանական խորացումներն ու զգացականության արտահայտությունը:

Հոգվածի վերջում գրականագետը ևս մեկ անգամ իր ուրախությունն ու լավ տպավորությունն է կիսում Սիրադեղյանի մասին՝ ասելով. «Բայց, ի վերջո, իր որակի մեջ գրքույկը միանգամայն հաջողված է: Հեղինակը ձևավորված գրող է, իր հերոսների պատկերասրահը նա նույն ոգով կարող է շարունակել ու մեծացնել, և նրա նոր պատմվածքներն էլ կարող են հաջող ու հետաքրքրական լինել: Սակայն դա վտանգավոր կլինի երիտասարդ հեղինակի համար: Նրան հորիզոններ են պետք՝ ոչ թե իր հերոսներից հրաժարվելու, ոչ թե հոգեբանական նուրբ դիտումները մի կողմ դնելու համար, այլ դրանք հարստացնելու, աշխարհի ավելի լայն համապատկերի մեջ ներկայացնելու համար, աշխարհի հուզող մեծ խնդիրներին մոտեցնելու համար: Ահա այս միակ ցանկությունն է, որ կուզենայի ուղղել տաղանդավոր (չվախենանք այս բառն օգտագործելուց, գիրքն այդ իրավունքը տալիս է) Վանո Սիրադեղյանին» **(Եղիազարյան Ա. , 1984):**

«Կիրակի» ժողովածուի մասին խոսում է նաև Ալվարդ Պետրոսյանը «Գրողական ինքնության վկայությունը» հոդվածում, որտեղ իր կողմից ընտրված մի քանի հեղինակների կողքին է նաև, իհարկե, Վանո Սիրադեղյանը: Պետրոսյանն արժևորում է Սիրադեղյանի դիտողականության մակարդակը, կերպարներ ստեղծելու նրա ունակությունն ու նյութի բացառիկ իմացությունը. «Փոքրածավալ պատմվածքներում արձակագիրը զուսպ զգացմունքայնությամբ և պատմելիք նյութի խոր իմացությամբ է նկարագրում բնական միջավայրից կտրված, դրանից ծնվող աններդաշնակության ողբերգությունը կրող իր հերոսների սովորական կյանքը, որը հենց ողբերգական է կենսական հարցերի իր փոքրիկ չափումներում» **(Պետրոսյան Ա. , 1984):**

Կարծում ենք՝ Պետրոսյանի հոդվածը դրական արձագանքներ պարունակող հերթական նյութ է, որը, իհարկե, գնահատում ենք: Սակայն մի նկատառում ունենք Պետրոսյանի հոդվածի հետևյալ հատվածի վերաբերյալ. «...Չեմ կարող մի դիտողություն չանել հեղինակին՝ դա պատմելիք նյութի

միօրինակ, սևեռուն սահմանափակությանն է վերաբերում: Տասներկու պատմվածքներից առյուծի բաժինը մի թեմայի մասին է, և այն, ինչ արդարացված է գրողական վարպետությամբ իրագործված գործերում, կարծում եմ արդարացված չէ գրողի հետաքրքրությունների շրջանակի սահմանափակությամբ» (**Պետրոսյան Ա. , 1984**):

Կարծում ենք՝ Ալվարդ Պետրոսյանը մի փոքր վրիպել է իր այս դիտարկման մեջ, քանի որ գուցե ամբողջությամբ չի դիտարկել «Կիրակի» ժողովածուն: Այդ գիրքը ամբողջական և փակ համակարգ է՝ իր բոլոր պատմվածքներով: Ժողովածուն ունի կոնցեպտուալ մոտեցում, ընդհանուր դիտանկյուն և կախված այդ դիտանկյունից՝ մեկ ասելիք և նպատակ՝ համակարգի մեջ առանձնացող անհատների ճակատագիրը: Չենք կարծում, թե Պետրոսյանը իր այս խոսքում նկատի է առնում ընտրված տարածությունը, քանի որ տեսնում ենք, որ «Կիրակին» ոչ միայն գյուղական տարածության վրա է սևեռվում, այլև քաղաքային: Կան պատմվածքներ, որոնց իրացման տարածությունը քաղաքն է: Հետևաբար միօրինակությունը չի կարող վերաբերել տարածության հարցին: Այն վերաբերում է հեղինակի ընտրած թեմային:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուսումնասիրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ Վանո Սիրադեղյանի «Կիրակին» պարզապես ընտրանի կամ գիրք չէ, որը պարունակում է հեղինակի տարբեր ստեղծագործություններ, այլ ժողովածու է՝ հստակ ընտրված պատմվածքներով և այդ պատմվածքների կոնցեպտուալ ներտեքստային կապերով:

Այս ժողովածուն առաջին և չափազանց վստահ քայլն էր դեպի մեծ գրականություն, դեպի ուր էլ գնում է հեղինակը՝ առավել վարպետանալով, մեծացնելով իր կուտակած ներուժը, ինչին մենք ականատես ենք լինում հետագայում: Ժամանակի գրականագիտությունը բավականին լավ է ընդունել հեղինակի առաջին ժողովածու լույս ընծայման հանգամանքը՝ նշանավորելով այն գրված գրախոսություններով, վերլուծական հոդվածներով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աղաբեկյան Կ. (1988)**, Հրանտ Մաթևոսյան. Ծմակուտի վիպասքը, Երևան, Երևանի համալս. հրատ.:
2. **Ավետիսյան Զ. (1983)**, Սեփական ձեռագրի վկայությամբ, «Գրական թերթ», հոկտեմբերի 14, թիվ 43:
3. **Դեմիրճյան Պ. (1986)**, Ժամանակը և գրականության զարգացումը, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
4. **Եղիազարյան Ա. (1984)**, Պատմություններ ծանոթ մարդկանց մասին, «Սովետական գրականություն» հրատ., թիվ 6, էջ 134:
5. **Հախվերդյան Լ. (1984)**, Մտորումներ, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
6. **Պետրոսյան Ա. (1984)**, Գրողական ինքնության վկայությունը, «Սովետական գրականություն» հրատ., թիվ 8, էջ 104:
7. **Սիրադեղյան Վ. (2021)**, Դուռը, Երևան, «Վանո Սիրադեղյան» հիմնադրամ:

REFERENCES

1. **Aghabekyan K. (1988)**, Hrant Mat'evosyan. C'makowti vipasqy' /Hrant Matevosyan: The Novel of Tsmakut/, Yerevan, Yerevan University Press.
2. **Avetisyan Z. (1983)**, Sep'akan d'er'agri vkayowt'yamb /According to the Author's Own Manuscript/, Grakan Tert [Literary Newspaper], October 14, , No. 43.
3. **Demirchyan P. (1986)**, Jhamanaky' ev grakanowt'yan zargacowmy' /Time and the Development of Literature/, Yerevan, "Soviet Writer" Publishing House.
4. **Yeghiazaryan A. (1984)**, Patmowt'yownner c'anut' mardkanc masin /Stories About Familiar People/, Soviet Literature, No. 6, p. 134.
5. **Hakhverdyan L. (1984)**, Mtorowmner /Reflections/, Yerevan, "Soviet Writer" Publishing House.
6. **Petrosyan A. (1984)**, Groghakan inqnowt'yan vkayowt'yowny' /Testimony of Literary Identity/, Soviet Literature, No. 8, p. 104.

7. **Siradeghyan V. (2021),** Dowr'y' /The Door/, Yerevan, "Vano Siradeghyan" Foundation.

Ованнес Овакимян

Сборник Воскресенье Вано Сирадехяна как творческий рубеж автора

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** проза, рассказ, Вано Сирадехян, сборник Воскресенье, психология, литературный дебют, литературная критика.*

В статье подробно анализируется первый литературный сборник Вано Сирадехяна — Воскресенье, который ознаменовал начальный этап его творческого пути и стал важной вехой в истории современной армянской прозы. Уже с 1978 года Сирадехян был знаком литературным кругам благодаря публикации своих первых рассказов в таких изданиях, как Гарун, где его стиль, новизна взгляда и тематическая направленность сразу привлекли внимание критиков и читателей. Появление сборника Воскресенье стало логическим продолжением этого интереса. В нём чётко проявляется индивидуальный авторский почерк, стремление к исследованию психологии «маленького человека», раскрытию его внутреннего мира, переживаний, противоречий и постепенных душевных сдвигов. Сирадехян демонстрирует исключительную наблюдательность, точность в описании повседневности и умение превращать обыденное в художественно значимое. Герои его рассказов — люди, находящиеся на периферии общественной жизни, чьи судьбы становятся фокусом глубокого анализа. Воскресенье не только закрепило имя автора в литературе, но и определило направления его последующей прозы, где будут развиваться те же социальные, нравственные и экзистенциальные мотивы.

Hovhannes Hovakimyan

Vano Siradeghyan's Sunday collection as a creative landmark**Conclusion**

Key words and expressions: *prose, short story, Vano Siradeghyan, Sunday collection, psychology, literary debut, literary criticism.*

The article explores Vano Siradeghyan's first literary collection, Sunday, which marks the beginning of his creative journey. From as early as 1978, Siradeghyan had already made a name for himself in literary circles through the publication of his initial works in the periodical Garun (Spring). The appearance of his early short stories attracted significant attention, and the subsequent release of Sunday became a key milestone in shaping his literary trajectory. The collection showcases the author's sharp observational skills and his ability to capture subtle psychological nuances. Siradeghyan's stories focus on the struggles of the "little man" — the ordinary individual — offering insight into their inner world, personal dilemmas, and mental transformations. Through detailed portrayals of character and emotion, the collection reflects the author's early interest in the psychological depth of human experience. Sunday thus stands as a defining point in Siradeghyan's literary development and sets the tone for many of the themes he would later explore.

Հովհաննես Հովակիմյան – Երևանի պետական համալսարանի Հայ բանասիրության ֆակուլտետի Հայ նորագույն գրականության և գրաքննադատության ամբիոնի հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ նորագույն գրականություն, գրականության տեսություն: Հեղինակ է շուրջ 15 հոդվածների: hovhanneshovakimian.hh@gmail.com

Ованнес Овакимян – Аспирант кафедры современной армянской литературы и литературной критики факультета армянской филологии Ереванского государственного университета. Научные интересы: армянская

современная литература, теория литературы. Автор около 15 статей.
hovhanneshovakimian.hh@gmail.com

Hovhannes Hovakimyan – A PhD candidate at the Department of Modern Armenian Literature and Literary Criticism, Faculty of Armenian Philology, Yerevan State University. His research interests include modern Armenian literature and literary theory. He is the author of around 15 articles.
hovhanneshovakimian.hh@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 02.03.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 15.03.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

**ՔՆԱՐԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՆԱՐԻՆԵ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ**

**ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ «ԱՆՈՒՇ» ԵՎ ՇԵՔՍՊԻՐԻ «ՌՈՄԵՈ ԵՎ ՋՈՒԼԻԵՏ»
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.152

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Այս հոդվածում ներկայացված է երկու նշանակալի գրական ստեղծագործությունների համեմատական ուսումնասիրություն՝ Հովհաննես Թումանյանի «Անուշ» և Ուիլյամ Շեքսպիրի «Ռոմեո և Ջուլիետ» ստեղծագործությունների: Ուսումնասիրվում են թեմատիկ և նարատիվ նմանություններն ու տարբերությունները երկու գործերի միջև՝ ուշադրություն դարձնելով սիրո պատկերմանը, հերոսների ներքին խառնաշփոթին և այն հասարակական սահմանափակումներին, որոնց նրանք բախվում են: Երկու հեղինակներն էլ նկարագրում են սիրո հետ կապված խոր զգայական ապրումները՝ ընդգծելով անհատական ցանկությունների և հասարակական նորմերի միջև եղած լարումը: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, թե ինչպես «Անուշ»-ն ու «Ռոմեո և Ջուլիետ»-ը առնչվում են սիրո և զոհաբերության համընդհանուր թեմաներին՝ ի վերջո հանգեցնելով հերոսների ողբերգական ճակատագրերին: Ուսումնասիրությունը ընդգծում է Շեքսպիրի ստեղծագործության երկարատև ազդեցությունը Թումանյանի գրականության վրա և մարդկային ընդհանուր զգացումները, որոնք արտացոլված են նրանց նարատիվներում:

Աշխատանքի նպատակն է ներկայացնել Թումանյանի «Անուշ» և Շեքսպիրի «Ռոմեո և Ջուլիետ» ստեղծագործությունների համեմատական բնութագիրը: Սույն նպատակից ելնելով՝ մեր առջև դրել ենք հետևյալ խնդիրները՝

- Ուսումնասիրել «Անուշ» և «Ռոմեո և Ջուլիետ» ստեղծագործություններին բնորոշ հատկանիշները, սյուժետային ընդհանրական գծերը,
- Վեր հանել երկու հեղինակների ստեղծագործություններին բնորոշ գաղափարական շերտերը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. համեմատական գրականություն, սեր, հոգեբանություն, հերոսուհիներ, սյուժե, կյանքի օրենքներ, հասարակություն, նահապետական բարքեր, համամարդկային արժեքներ, տրագիկոմի:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ-անգլիական գրական առնչությունները դարերի պատմություն ունեն՝ աստիճանաբար ստանալով համակողմանի ծավալ ու հարուստ բովանդակություն: Այս առնչություններն առաջ եկան հայ նոր գրականության սկզբնավորման հետ միաժամանակ՝ նպաստելով հայ նոր գրականության կազմավորման, բազմազան թեմաների ընդգրկման և հարստացման, համամարդկային գաղափարների շոշափման գործին: Ասվածը փաստող փայլուն օրինակ է Թումանյան-Շեքսպիր գրական առնչությունները, որոնց մասին գրականագիտության մեջ շատ հետաքրքիր դիտարկումներ կան: Թումանյանի և Շեքսպիրի գրական գործունեությունը մի շարք աղերսներ ունեն: Իբրև գրական առնչությունների դրսևորման օրինակ՝ կարելի է դիտարկել մասնավորապես Թումանյանի «Անուշ» պոեմը և Շեքսպիրի «Ռոմեո և Ջուլիետ» ողբերգությունը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հետազոտության ընթացքում կիրառում ենք համեմատական գրականության մեթոդը, որը հնարավորություն է տալիս վերլուծել երկու ստեղծագործություններ՝ Հովհաննես Թումանյանի «Անուշ» և Ուիլյամ Շեքսպիրի «Ռոմեո և Ջուլիետ», ինչպես նաև դրանց միջև առկա համանման և տարամետ կողմերը: Ուսումնասիրությունը հիմնված է երկու ստեղծագործությունների սյուժետային կառուցվածքի, կերպարների զարգացման, թեմաների և գաղափարական շերտերի համեմատության վրա: Վերլուծության ընթացքում

ուշադրություն ենք դարձնում նաև պատմական, մշակութային և սոցիալական համատեքստերին, որոնք ազդել են երկու հեղինակների ստեղծագործական աշխարհայացքի ձևավորման վրա:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Թումանյանի ստեղծագործական որոնումների վրա մեծ հետք է թողել Շեքսպիրը: Ըստ Թումանյանի՝ Շեքսպիրը գրող-արվեստագետի իդեալն էր, որի մեջ համամարդկայինն ու ազգայինը կազմում են մի ներդաշնակ ամբողջություն: «Գերազանց է բրիտանական հանճարի փայլը, որը իր ճաճանչները մի կողմից զարկում է մինչև Էսքիլեսի ու Սոֆոկլեսի ժամանակները, մյուս կողմից՝ դեպի գրականության ապագա: Եվ ամեն մի գրող, ինչ աշխարհում էլ ասպարեզ իջնի, տեսնում է իր ուղին արդեն լուսավորված նրա շողերով, և գրեթե անխտիր, շատ քիչ բացառությամբ, ամենքն էլ խոնարհվում են նրա առջև»: Թումանյանի գնահատմամբ՝ Շեքսպիրը եղել է համամարդկային մտքի կատարյալ թռիչքներից մեկը, որը միացնում և որից բաժանվում են գրականության բոլոր ճանապարհները: «Գյոթեն հանճարեղ ստեղծագործող է, բայց Շեքսպիրն ավելի մեծ է: Նա զարհուրելի թափ ունի, խորություն, ուժ, նրբություն: Նա տարերային է, նա ինքը բնությունն է: Բնության բոլոր երևույթները կան նրա մեջ՝ և՛ կայծակ, և՛ հեղեղ, և՛ արև, և՛ ծով, և՛ ամեն ինչ, բայց իշխող արևն է: Շեքսպիրն ինքը տիեզերք է», - ասում էր Թումանյանը (Թումանյան Հ., 1995):

Շեքսպիրի և Թումանյանի երկու մեծարժեք ստեղծագործություններն առաջին հերթին ընդգծում են համամարդկային ընդգրկումներ ունեցող մի թեմա՝ մեծագույն սերը, դրա խորհուրդը, որը պայմանավորում է մարդկային հոգեվիճակներ: Անուշը և Ջուլիետը միմյանցից էականորեն տարբերվում են իրենց կենցաղով, ապրած ժամանակով, բարքերով ու սովորույթներով, սակայն ընդհանուր շատ եզրեր կան նրանց հոգեբանության շերտերում: Ե՛վ Շեքսպիրը, և՛ Թումանյանը տեսանելի են դարձնում դեռ նոր-նոր ձևավորվող սիրո առաջին թրթիռները, սիրո առաջին տազնապն ու անհանգստությունը, որը սիրահարին կտրում է հողից, հասցնում երկինք՝ դեպի վառ աստղերը: Սիրտը դուրս է թռչում

մարմնից, ուզում թևածել լույսերում: Հոգու սլացքի այս վեհագույն պահն է բանաստեղծականացվել երկու գրողների երկերում: Մի կողմում հայոց նահապետական գյուղի բարձր լեռների փեշերին սեր ապրող Անուշն է, մյուս կողմում՝ քաղաքակիրթ աշխարհի մի անկյունում սիրո հուզաթաթափ թրթիռներով պարուրված Ջուլիետը: Նույնն են նրանց հոգեվիճակները՝ սիրուց անհանգիստ, անբացատրելի զգացումներով.

-Ախ՝ սիրտըս, նանի՛, չըգիտեմ ընչի,

Մին լաց է լինում սևակնա՛ծ, տըխո՛ւր,

Մին թև է առնում, ուզում է թըռչի,

Չըգիտեմ՝ թե ո՛ւր, չըգիտեմ՝ թե ուր... (Թումանյան Հ., 1995)

Ներքին խռովքի նույն զգացումներն են պատել նաև Շեքսպիրի հերոսուհուն: Սիրո քաղցր անուրջներում է նա, և սպասման ցավից ելք գտնելու համար նրա հոգին մղվում է դեպի խորհրդավոր հեռուները, սակայն կասկածները չեն փարատվում (նույն կասկածը, սիրո ալիքներում ավելին ըմբռնելու ցանկությամբ է համակված նաև Անուշը), և կրկին անհանգստության շերտեր են թափանցում հոգու խորքը: Եվ այդ խորհրդավոր ափերում Ջուլիետը փորձում է մերթ ցավի ու մորմոքի եզրերը գտնել, մերթ սիրո անհագ ծարավը հագեցնել, մերթ աստվածային ուժ է տենչում սիրո հրդեհում այրվելու համար.

Եկ, պարկե՛շտ գիշեր,

Եվ դու, սևազգեստ ամոթխած տիկին,

Եվ սովորեցրու՛ ինչպե՛ս վաստակեմ խաղի մեջ մի սեր,

Եկ դու, քողարկիր քո սև թիկնոցով իմ արյունը կույս,

Որ թշերիս մեջ թափահարվում է. կորո՛վ տուր հոգուս,

Որ անզուսպ սերը պարզ զգաստություն համարի միայն (Շեքսպիր Վ., 1964):

Թե՛ Թումանյանը, թե՛ Շեքսպիրը հերոսների ազգային հոգեբանությամբ ու բախտով պատկերել են իրական կյանքում սիրո տառապանքի համամարդկային հոգեվիճակներ: Միջավայրում իշխող ներհակությունները՝ մի դեպքում նահապետական բարքերն ու սովորույթները, մյուս դեպքում՝ հայտնի

գերդաստանների հինավուրց վեճը և դրանից ծնված ատելությունը, խոր հակասություններ են առաջ բերում սիրո եթերային աշխարհում, ուր կորչում են իրականության և երազի սահմանները: Սիրո ցավն ու տառապանքը Անուշի և Ջուլիետի հոգում ծնունդ են առնում՝ հակադրվելով կյանքի օրենքներին: Նրանց համակում է սիրո կորստի մտավախությունը, նրանց սիրտը կարծես զգում է մի ինչ-որ մոտալուտ վտանգ. ահա Անուշի խոսքերը՝

Ա՛խ իմ բախտը կանչում է ինձ,

Չեմ հասկանում՝ դեպի ուր...

Դողում է պաղ նըրա ձենից

Իմ սիրտը սև ու տխուր **(Թումանյան Հ., 1995):**

Մոտալուտ ցավի նախազգացումը փոթորկում է Անուշի հոգին: Սիրո երջանիկ ակնթարթները մարում են կորստյան տագնապի ալիքներում: Նույն հոգեվիճակն է ապրում նաև Ջուլիետը. փոթորկված է հոգին, տագնապում է սիրտը, և այդ տագնապող փոթորկումների մեջ բախվում են երազն ու իրականությունը, շոշափելին ու երևակայականը.

Աստվա՛ծ իմ. հոգիս չարագուշակ է:

Հիմա, որ ցած ես, կարծես այստեղից

Ես քեզ տեսնում եմ գերեզմանի մեջ

Կամ աչքս է խաբում, կամ դու ես գունատ **(Շեքսպիր Վ., 1964):**

Կյանքի օրենքներն արգելք են դառնում սիրող սրտերի առջև: Գյուղական աշխարհի նահապետական սովորույթների դեմ է կանգնում Անուշի սերը, իշխանական բարքերի, քաղաքակիրթ աշխարհի օրենքների դեմ լեռանում է սիրո դյուբիշ ալիքներում թևածող Ջուլիետի սիրտը: Հզոր սերն է Անուշին սիրած տղայի հետ փախուստի ուժ տալիս, Ջուլիետին՝ դամբարան տանող թմրեցուցիչ հյուսիս խմելու կարողություն: Անուշը շատ լավ գիտեր իր արարքի հետևանքը՝ օտարում իր միջավայրից, բայց սիրո լույսը մեղմում է այդ հոգեվիճակը: Նույն լույսի հրդեհում է մեծագույն համարձակություն ձեռք բերում Ջուլիետը՝ գիտակցելով մահաշունչ դամբարանում կենդանի հայտնվելու մտքի սարսափը: Երկու

գրողների հերոսուհիների կյանքում՝ այդ իրարամերժ ապրումների շրջանում, հանդես են գալիս խորհրդատու կերպարներ՝ հանձինս Ջուլիետի դայակի և անցվոր եղբոր: Երկուսն էլ հերոսնուհիներին հանդիպադրվում են կյանքի բնական ընթացքին հետևելու իրենց խորհուրդներով՝ որպես կյանքի շարունակման տրամաբանական պահանջ:

Ռոմեոն արդեն աքսորի մեջ է.

Չի հանդգնի նա այլևս գալ ու պահանջել քեզ:

Լավն այն է, որ ամուսնանաս կոմս Պարիսի հետ:

Հոգովս եմ երդվում կբախտավորվես

Դու քո այս երկրորդ ամուսնության մեջ (**Շեքսպիր Վ., 1964**):

Նույն խորհուրդն է տալիս Անուշին անցվոր եղբայրը.

Ինչու՞ իզուր հանգցրնում ես

Ջահել կրրակն աչքերիդ:

Նըրա անբախտ շիրմի վըրա

Պաղ ջուր ածա աղբյուրի,

Դու էլ գընա, նոր սեր արա,

Էսպես է կարգըն աշխարհի (**Թումանյան Հ., 1995**):

Պատահական չէ, որ Թումանյանը 1916 թ. պոեմի հիմնական մշակմանը կատարում է մի լրացում՝ անցվոր եղբոր և Անուշի զրույցը: Թումանյանը, գեղարվեստական պատումում այս պատկերը ավելացնելով, ասելիքի ենթաշերտերում ավելի խոհափիլիսոփայական շերտեր է բացել՝ շեշտադրելու համար հավերժական սիրո և ապրելու հրամայականի բախման սահմանագծին սիրո ամենահզոր ուժի խորհուրդը. «Նա էլ Շեքսպիրի նման զգացել է հավերժական սիրո վիթխարի ուժը, որի առջև խոնարհվում է անգամ երկրային ճանապարհն անցնելու մարդկային բնական ձգտումը» (**Արզումանյան Ա., 2020**):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, ուսումնասիրելով Հովհաննես Թումանյանի «Անուշ» և Ուիլյամ Շեքսպիրի «Ռոմեո և Ջուլիետ» ստեղծագործություններին բնորոշ

հատկանիշները, սյուժետային ընդհանրական գծերը՝ հանգում ենք հետևյալ եզրակացություններին.

1. Թե՛ Շեքսպիրը, թե՛ Թումանյանը տեսանելի են դարձնում սիրուց ծնվող առաջին թրթիռներն ու տազնապները, իրական ու երազային կյանքի բախումը, նոր՝ խորհրդավորության զգացումը, երբ սիրուց հոգին ճախրում է երկնքում ու երկնքից վեր:
2. Երկու գրողների հերոսուհիների մոտ ընդգծվում է կանխազգացման հատկությունը, երբ սիրահար սիրտն ավելին է տեսնում ու կանխազգում, տազնապներ ունենում: Սա նաև նախապատրաստում է երկու ստեղծագործություններն ընթերցողներին դեպքերի հետագա ընթացքին ու զարգացումներին:
3. Երկու ստեղծագործություններում հակադրվում են հավերժական սիրո և կյանքի՝ ապրելու ու նոր սեր ունենալու հրամայականի հարկադրումը: Մեծ սիրո առջև անգոր է անգամ իրական կյանքի այն հրամայականը, թե սիրո կորստից հետո պետք է ապրել ու նոր սեր գտնել:
4. Երկու ստեղծագործություններում էլ հերոսուհիները պայքարում են հասարակական ընդունված օրենքների դեմ՝ հանուն իրենց սիրո: Այդ պայքարում սիրահարները կործանվում են՝ զոհ գնալով օրենքներին: Սակայն երկրային տարածքներում չկայացած ու չընդունված մաքուր ու ազնիվ սերը հավերժանում է երկնային անսահմանության մեջ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Արզումանյան Ա. (2020)**, Սիրապատումի հանգրվաններ. Հովհաննես Թումանյան և Վիլյամ Շեքսպիր, «Հայագիտության հարցեր», Երևան, №1 (19), էջ 150-162:
2. **Թումանյան Հ. (1995)**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 7, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:
3. **Թումանյան Ն. (1969)**, Հուշեր և զրույցներ, Երևան, «Լույս» հրատ.:

4. **Շեքսպիր Վ. (1964)**, Ընտիր երկեր, հ. 1, Երևան, Հայպետհրատ:

REFERENCES

1. **Arzumanyan A. (2020)**, Sirapatowmi hangrvanner. Hovhannes Towmanyanyan & Vilyam Sheqspir /Lodgings of Love Stories: Hovhannes Tumanyan and William Shakespeare/, "Armenological Issues", Yerevan, № 1(19), pages 150-162.
2. **Tumanyan H. (1995)**, Erkeri liakatar jhoghovac'ow /Complete collection of works/, vol. 7, Yerevan, «Gitutyun» publishing house of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia.
3. **Tumanyan N. (1969)**, Howsher ev zrowycner /Memories and conversations/, Yerevan, «Luys» publishing house.
4. **Shakespeare W. (1964)**, Y'ntir erker /Selected Works/, Vol. 1, Yerevan, Haypethrat.

Кнарик Арутюнян, Нарине Киракосян

**Сравнительная характеристика произведений Туманяна «Ануш» и Шекспира
«Ромео и Джульетта»**

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** сравнительное литературоведение, любовь, психология, героини, сюжет, законы жизни, общество, патриархальные обычаи, общечеловеческие ценности, страдание.*

В данной статье проводится сравнительное исследование двух выдающихся литературных произведений: «Ануш» Ованеса Туманяна и «Ромео и Джульетта» Уильяма Шекспира. Цель исследования — выявить как сходства, так и различия в тематике, композиции и психологической глубине образов главных героев. Особое внимание уделяется изображению любви как мощной и трагической силы, вызывающей внутренние переживания и конфликт между личными чувствами и общественными нормами. В обоих произведениях раскрывается драматическое противостояние между индивидуальными желаниями и традициями патриархального общества, что приводит к трагической развязке. Авторы демонстрируют, как любовь становится источником страдания и одновременно символом высшей жертвы. Анализ подчеркивает универсальность поднятых тем, таких как любовь, честь, долг и свобода выбора. Также рассматривается влияние шекспировской трагедии на художественную структуру «Ануш», отражающее более широкие культурные и философские параллели. Таким образом, работа раскрывает общечеловеческие ценности, лежащие в основе обоих произведений, и подтверждает их актуальность в современном контексте.

Knarik Arutyunyan, Narine Kirakosyan

**Comparative analysis of Tumanyan's "Anush" and Shakespeare's
"Romeo and Juliet"**

Conclusion

Key words and expressions: *comparative literature, love, psychology, heroines, plot, laws of life, society, patriarchal customs, universal values, suffering.*

This paper offers a comparative analysis of two seminal works of world literature: Hovhannes Tumanyan's *Anush* and William Shakespeare's *Romeo and Juliet*. Both texts center on the theme of love, presenting it as a powerful yet ultimately destructive force in the lives of their protagonists. The analysis examines the psychological depth of Anush and Juliet, highlighting how each heroine experiences profound emotional conflict as they struggle to reconcile personal desires with the constraints imposed by their respective societies. Patriarchal customs, rigid codes of honor, and societal expectations play significant roles in shaping the tragic outcomes of both narratives. Through their portrayal of love, suffering, and sacrifice, Tumanyan and Shakespeare explore universal human experiences that transcend cultural and historical boundaries. The study also considers the influence of Shakespeare's literary tradition on Tumanyan's work, illustrating how both authors use tragedy not only as a narrative device but also as a means of revealing essential truths about human nature and social order.

Քնարիկ Հարությունյան - Արուսյանի թիվ 2 հիմնական դպրոց, հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ knarik.harutyunyan.1977@mail.ru

Նարինե Կիրակոսյան - Արուսյանի թիվ 2 հիմնական դպրոց, Անգլերենի ուսուցիչ narinekirakosyan20@gmail.com

Кнарик Арутюнян - Основная школа №2 города Абовян, учитель армянского языка и литературы, knarik.harutyunyan.1977@mail.ru

Нарине Киракосян - Основная школа №2 города Абовян, учитель английского языка, narinekirakosyan20@gmail.com

Knarik Harutyunyan - Abovyan Basic School No. 2, Armenian Language and Literature Teacher, knarik.harutyunyan.1977@mail.ru

Narine Kirakosyan - Abovyan Basic School No. 2, English Teacher narinekirakosyan20@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 29.05.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 13.06.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԻՆԵ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

**1905-1906 թթ. ՀԱՅ-ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԿՈՒՎՆԵՐԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԻ
ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ****DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.153****ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

XX դարի սկզբին ցարական Ռուսաստանի ներքին կյանքում տեղի էին ունենում քաղաքական այնպիսի իրադարձություններ, որոնք իրենց վճռորոշ ազդեցությունն ունեցան կայսրության տիրապետության տակ գտնվող կովկասյան ժողովուրդների սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական կյանքում: Հեղափոխական շարժումներն ավելի խորացան ռուս-ճապոնական պատերազմը սկսվելու պահից, երբ ռուսական բանակը մեծ կորուստներ ունեցավ և պարտություն կրեց: 1904-1905 թթ. ռուս-ճապոնական պատերազմում մի շարք ճակատներում ցարական զորաբանակների կրած պարտություններն ավելի էին խորացնում հեղափոխական շարժումները, որոնք սպառնում էին տարածվել նաև Անդրկովկասում: Այս ընթացքում Անդրկովկասում բռնկվում են հայ-թաթարական ընդհարումները:

Ցարական իշխանություններն երկրի ներքին հանգստությունը խաթարող գլխավոր մեղավորներ համարում էր կայսրության հյուսիս-արևմտյան և արևելյան շրջաններում բնակվող լեհերին, ֆիններին, ինչպես նաև հրեաներին: Անդրկովկասյան տարածաշրջանում առավել վտանգավոր տարրի համբավ էին ձեռք բերել հայերը: Լեոյի դիպուկ բնութագրմամբ. «Առանձնապես վտանգավոր էին համարում հայերը, որոնց մեջ արդեն ներգործական դեր էին խաղում յեղափոխական տարրերը» (Լէօ, 1934):

Բոլորի համար պարզ դարձավ, որ Ցարական կառավարությունն արդեն անկարող էր կառավարել երկիրը: Հեղափոխական ալիքը գնալով մեծանում էր՝ ընդգրկելով ողջ երկիրը. ամենուր բողոքներ, ցույցեր, գործադուլներ: Իսկ ռուսական կառավարությունը գնալով նահանջում էր, որպեսզի խաղաղություն վերահաստատի երկրում և վերականգնի իր կորցրած դիրքը Եվրոպայում: Նահանջի վառ օրինակ էր հոկտեմբերի 17-ի մանիֆեստը, որում խոստանում էր. «քաղաքացիական ազատության անյողդողդ հիմունքներ», «ոչ մի օրէնք չըպետքէ ոյժ ստանայ առանց Պետական դումայի հաւանութեան...» (**ՀԱԱ, ֆ. 1457**): Սակայն դա կառավարության կողմից մտածված քայլ էր, որը ոչ մի դրական փոփոխություն չբերեց: Ահա այսպես ստեղծվել էր քաղաքական բարդ իրադրություն, որի պայմաններում ռուսական կառավարող բյուրոկրատիան լավ էր հասկանում, որ ընթացող պատերազմին զուգահեռ անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռք առնել մոտեցող աղետը կասեցնելու համար և հրաժարվել գոլիցինյան կոպիտ քաղաքականությունից: Այդպիսի քաղաքականության վառ ապացույցը հայ-թաթարական կռիվների բռնկումից հետո Կովկասի փոխարքայության վերականգնումն էր (**Всероссийский ...**, 1913):

Ռուսական իշխանությունները շատ լավ էին հասկանում, որ հեղափոխությունը կասեցնելու համար ամենափորձված միջոցը դրացի ժողովուրդների միջև ազգայնականության զարգացումն էր, ազգամիջյան փոխհարաբերությունների սրումը: Այս տեսակետից Անդրկովկասը վերոնշյալ քաղաքականության համար ամենահարմար տարածաշրջանն էր, քանի որ. «Կովկասը անցնելով ռուսական կառավարութեան ձեռքը ներկայացնում էր մի անկերպարան, կիսակոլտուրական երկիր, եւ բովանդակում էր իւր մէջ ժողովուրդներ տարբեր կոլտուրական մակարդակով եւ առանձնայատուկ դասակարգային դիֆերենցիայով» (**Ռուբենի Ա., 1905**), հետևաբար այստեղ հեշտությամբ կարելի էր սրել ազգամիջյան հարաբերությունները: Այսինքն՝ «հայ-թաթարական պատերազմները հարկաւոր եղան ռուսական բիւրոկրատիային նաեւ իբրեւ մի միջոց՝ կովկասեան ազգերն իրարից բաժանելու համար» (**Լէօ, 1934**):

Օգտվելով ազգերի միջև առկա տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, մշակութային և այլ առկա խնդիրներից՝ ռուսական կառավարությունը կարողացավ հրահրել հայ-թաթարական կռիվները: Հեղափոխությունը կասեցնելու համար ռուսական բյուրոկրատիան սկսեց հակամարտություն առաջացնել Անդրկովկասում ապրող ժողովուրդների միջև:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. *հայ-թաթարական կռիվներ, ընդհարումներ, գործոններ, էթնիկական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային պարճառներ, ցարական իշխանություններ, Անդրկովկաս, հրահրիչ գործունեություն, հարևան ժողովուրդներ, ազգային ինքնություն:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ-թաթարական ընդհարումները ռուսական կառավարության համար եղան միջոց, որով նրանց հաջողվեց իրարից բաժանել կովկասյան ազգերին: Այդ գործը կատարեց Թիֆլիս ժամանած փոխարքա կոմս Ի. Վորոնցով-Դաշկովը: Ցարական կառավարության կողմից կռիվները ծրագրված լինելու մասին փաստում են շատ հեղինակներ: Սարգիս Օհանջանյանն իր հուշերում գրում է. «Երկու տարուայ տեւող այդ անօրինակ կռիվը հազարաւոր մարդկային կեանքեր խլեց, հարիւրաւոր գիւղեր ոչնչացրեց ու տասնեակ միլիոնների տնտեսութիւնը հող ու մոխիր դարձրեց... Իսկ կառավարութիւնը, յանձին երկրի մեծ ու փոքր պաշտոնեաներին ու սպառազէն բանակին, Պիղատոսի նման ձեռքերը խաչած, դիւային հրճուանքով՝ հանդիսատես եղաւ իր իսկ ձեռքով ծրագրուած հայ ու թուրք դրացի ժողովուրդների բնաջնջման...» (**Ֆարիատ, 1943**):

Ազգամիջյան կռիվներ հրահրելու հարցում ռուսական սադրիչ քաղաքականությունն է մատնանշում նաև Ա-Դո-ն՝ նշելով, որ կռիվները նպատակ ունեին հեղափոխական ալիքից հեռու պահել կայսրության հարավը (**Ա-Դո, 1907**): Ռուսական սադրիչ քաղաքականությունը մատնանշում են նաև Արամայիս Ազնավուրյանը և Վահան Մինախորյանն իրենց հուշերում (**Հայրապետեան Ե., 1939, (Մինախորեան Վ., 1948)**):

Ցարական կառավարության հրահրիչ գործունեության մասին փաստում է նաև ՀՅԴ պաշտոնաթերթ «Դրօշակ»-ը, արձանագրելով, որ «ցարական կառավարութիւնը բոլորովին տրամադիր չէ հրաժարել իր պառակտող քաղաքականութիւնից» (**«Դրօշակ», 1907**): ՀՅԴ նշանավոր գործիչ Աբրահամ Գյուլիսանդանյանը ևս հայ-թաթարական կոիվների պատճառ նշում է Ռուսաստանի հրահրիչ գործունեությունը: Գրում է, որ կոիվների սկսվելու պահից սկսած ցարական ոստիկանությունը ոչ մի քայլ չէր ձեռնարկում, որպեսզի դադարեցնի կամ զսպի սկսված թաթարական վայրագությունները: Ռուսաստանի իշխանությունները հեղափոխական հայերի մեջ վտանգ էին տեսնում ստեղծված ռեժիմի տապալման հարցում և որևէ քայլ չէին կատարում, որպեսզի դադարեցնեն սկսված կոիվները: Հայերին շատ ավելի վտանգավոր էին համարում պետության համար, քան պանիսլամիստ թաթարներին, այդ իսկ պատճառով նրանք թաթարներին ավելի հավատարիմ էին համարում, և փորձում էին նրանց օգտագործել հեղափոխական հայկական կոմիտեներին տապալելու գործում: Բաքվի նահանգապետ Նակաշիձեն այս քաղաքականությունը իրականացնողներից մեկն էր (**Գյուլիսանդանյան Ա., 1933**):

Այսրկովկասում, մինչև ռուսական տիրապետության հաստատումը, հայերը և տեղի թաթարներն ապրում էին կողք կողքի: Ռուսական իշխանությունները շուրջ 50 տարի հայերին դիտում էին որպես պետության հավատարիմ հենարան տարածաշրջանում և, ընդհակառակը, նախկինի համեմատ որոշակիորեն սահմանափակել էին մահմեդականների արտոնությունները: Այս ամենը արդեն իսկ ներգործություն ունեցավ երկու ժողովուրդների հարաբերությունների լարման գործում: Պետական ապարատի օղակներում գնալով մեծանում էր կրթված և ճկուն հայ պաշտոնյաների թիվը: Այս ամենը առաջացնում էր մահմեդական բեկերի և շարքային զանգվածի դժգոհությունը: Նրանց համար ընդունելի չէր, որ նախկինում իրենց ենթակա «երկչոտ, թույլ, ստրուկ հայը» սկսել է մրցակցել թաթարների հետ: Հետևանքն այն եղավ, որ թաթարների դժգոհությունը և ատելությունը գնալով ավելացավ հայերի հանդեպ, և երբեմնի խաղաղ ապրող

հարևան երկու ժողովուրդների հարաբերությունները դարձան թշնամական: Թաթարներին այդ հարցում աջակցում էր ռուսական կառավարությունը, որը նույնպես բարյացկամ վերաբերմունք չունեց հայերի հանդեպ: Նրանց համար թաթարները դառնում էին գործիք, որպեսզի հայերին կոտորեին և տարածաշրջանում ունենային իրենց երբեմնի իշխող դիրքը:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնախնդրի լուսաբանման հիմքում դրված են պատմականության, փաստերի համադրության և իրադարձությունների համակողմանի վերլուծության պատմահամեմատական և պատմաքննական մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ռուսական իշխանությունները հայ-թաթարական կռիվների գլխավոր մեղավոր համարում էին հայ ժողովուրդին՝ մասնավորապես ՀՅԴ-ն, որին ցանկանում էին ոչնչացնել: Սակայն Դաշնակցությունը չկոտորվեց, այլ, ընդհակառակն, ավելի ուժեղացավ: Իսկ թաթարները, ունենալով ռուսական կառավարության աջակցությունը, փորձում էին կոտորել հայերին, որը իրենց համար միջոց էր դառնալու, որպեսզի նորից հասնեին իրենց հին փառքին (**Լէօ, 1934**):

Թաթար գործիչների շրջանում կար մի մտայնություն նաև, որ հայ-թաթարական կռիվները կնպաստեն էթնիկ հավաքական գիտակցության բարձրացմանը: «Մեզ՝ հայերիս,-գրում է Դավիթ Անանունը,-որպես արդի իմաստով բարդ կազմ ունեցող ազգությամբ, վիճակուե՛լ է կողք-կողքի ապրել մի ազգի հետ, որն առանց շերտաւորումների չէ, բայց եւ միապաղաղ մի զանգուած է, միապաղաղ այն պատճառով, որ նրա տարբեր խաւերը դեռ չեն ապրում իրենց առանձին հասարակական ձգտումներով» (**«Բազուի ձայն», 1913**):

Էթնիկ հավաքական գիտակցության բարձրացման տեսակետն էին առաջ քաշում թաթար մտավորականները: Նրանք համոզված էին, որ կռիվների շնորհիվ է, որ թաթարները սկսել են հասկանալ մի ցեղի պատկանելու փաստը (**Վարդանյան Թ., 2003**):

Թաթար բնակչությունը մինչև XIX դարի վերջերը անկազմակերպ մի կրոնական համայնք էր, բայց XX դարի սկզբից արդեն ազգայնորեն կազմակերպվում էր, և իր հայացքներն էր ուղղել «մերթ դէպի իսլամական Պարսկաստան եւ մերթ Օսմանների Տաճկաստանը» **(Գիվխանդանեան Ա., 1933):**

Այսպիսով, թաթարները կոիվների ընթացքում էլ ավելի խորացրեցին իրենց էթնիկ հավաքական գիտակցությունը և իրենց մի ցեղ լինելու գաղափարը: Իսկ հային արդեն ընդունում էին ոչ թե իբրև իրենց հարևան ժողովուրդ, այլ որպես թշնամի, և այդ գիտակցությունը մինչև օրս էլ առկա է երկու հարևան ժողովուրդների մոտ:

Հայ-թաթարական կոիվների պատճառների թվում ամենևին երկրորդական չէին սոցիալ-տնտեսական և մշակութային այն էական խնդիրները, որոնք առկա էին կողք կողքի ապրող երկու ժողովուրդների միջև:

Կովկասն անցնելով Ռուսական տիրապետության տակ, հիմք դրեց բազմազան տնտեսական ու քաղաքական խնդիրների, քանի որ տարածաշրջանի ժողովուրդները՝ հայերը, թաթարները, վրացիները գտնվում էին տնտեսական, քաղաքական, մշակութային տարբեր աստիճանների վրա:

Անդրկովկասում մեծամասնություն կազմող ժողովուրդները հայերը, վրացիները և կովկասյան թաթարներն (կովկասյան թուրքեր) էին: Ռուսական կայսրության տիրապետության պայմաններում հայերը ձեռք էին բերել կյանքի զարգացման առավել նպաստավոր պայմաններ: Հայի մեջ, իբրև անցյալում ավելի շատ ճնշված, քաղաքականապես հալածված ժողովրդի, զարգացել էր հարմարվելու ընդունակությունը: Հայությունը ժամանակի հետ կարողացել էր զարգացնել արհեստն ու առևտուրը, որոնք նրան հնարավորություն էին տալիս տարածաշրջանում մրցակցել մյուս ժողովուրդների հետ **(Ռուբենի Ա., 1905):** Շնորհիվ դրա կովկասահայությունը ռուսական տիրապետության շրջանում կարողացավ «համակովկասյան կյանքում» և առավելապես առևտրի ու արդյունաբերության մեջ կարևոր դիրքեր զբաղեցնել **(Վարանդեան Մ., 1992):**

Անդրկովկասում բնակվող ազգերից մյուսն էլ վրացիներն էին, որոնք, մտնելով Ռուսական կայսրության կազմ, ենթադրում էին. «իրենց ֆեոդալական թագավորութիւնը վերջացրած հասարակութիւն» (**Ռուբենի Ալ., 1905**):

Վրաց հասարակության մեջ կարելի էր առանձնացնել ազնվականներին և նրանցից կախում ունեցող գյուղացիներին, իսկ երրորդ դասակարգը՝ բուրժուազիան, իրենից ոչինչ չէր ներկայացնում: Վրաց հասարակության այս դասակարգը, ըստ էության, լրացրել էին հայերը: Պատահական չէ, որ առաջխաղացում ունեցող բուրժուազիայի պայմաններում վրաց ազնվականները հայտնվեցին երկրորդ պլանում (**Գիլխանդանեան Ա., 1933**): Ռուսական կառավարության կողմից նրանք ստացան արտոնություններ և ձևավորվեցին որպես ազնվականական դաս:

Երրորդ ազգությունը Անդրկովկասում թաթարներն էին, որոնք ևս վրաց հասարակության նման ապրում էին ավատատիրական մնացուկներով: Նրանք Անդրկովկասում թվապես գերակշռում էին, բայց զարգացած ու ստեղծող ազգ չէին: Հայ վաճառականները հարստանալով սկսում էին տնտեսապես ճնշել թուրք բեկերին և վրաց ազնվականներին, նույնիսկ տեր էին դառնում նրանց հողերին:

Թաթար բեկերի համար ընդունելի չէր վերոնշյալը՝ անցյալում ունեցած իրենց փառքից հետո, կարծում էին, որ դրա միակ մեղավորը հայ ժողովուրդն է: Դրա հետևանքով գնալով ավելի էին սրվում հարաբերությունները հայերի ու թաթարների միջև, որը վերածվում էր թշնամության: Կովկասյան թաթարների վերնախավը, մտնելով Ռուսական կայսրության կազմ, զրկվել էր իր նախկին արտոնություններից՝ պահպանելով դրանց չնչին հատվածը, սակայն մնացել էր նույն շահագործող կալվածատերը: Այդ էր պատճառը, որ Յարական կառավարությունը, հենարան ունենալով կալվածատիրական դասը, թաթարներին և վրացիներին համարում էր վստահելի տարր (**Վարդանյան Թ., 2000**):

Անդրկովկասում ապրող այս երեք ազգությունների միջև առկա տարբերությունները հնարավորություն տվեցին ցարական կառավարությանը վարել ազգամիջյան կոիվներ հրահրելու քաղաքականություն:

Խոշոր կապիտալի մոտքը Կովկաս լայն մրցակցության ասպարեզ դարձավ տեղի ապրող ժողովուրդների համար: Ռուսական կայսրության տիրապետության շրջանում արևելահայությունը, թեև չէր ստանում ազատություն, բայց ստանում էր տնտեսական ու մշակութային զարգացման համար առավել բարենպաստ պայմաններ: Շնորհիվ դրա հետագա տարիներին Կովկասում ձևավորվում է հայկական կապիտալը: Հայ բանկային կապիտալի կենտրոն դարձավ Թիֆլիսը, իսկ արդյունաբերական կապիտալի կենտրոն դարձավ Բաքուն:

Դեռևս XIX դարի 60-ական թվականներից սկսվել էր հայության ներհոսքը Բաքու, ուր դրվում էին նավթարդյունաբերության հիմքերը: XIX դարի երկրորդ կեսին, երբ սկսվեց Բաքվի նավթարդյունաբերության զարգացումը, հայ կապիտալի ներկայացուցիչները, շնորհիվ իրենց ճարակության և բնատուր խելքի, կարողացան կարճ ժամանակում ազդեցիկ դիրքեր գրավել Բաքվի նավթարդյունաբերության մեջ: Նրանք, ինչպես մյուս ազգի ներկայացուցիչները, սկսեցին նավթահանքեր գնել: Նրանցից ոմանք իրենց ճարակության և բնատուր խելքի շնորհիվ կարողացան տիրել Բաքվի նավթաբեր հողերի խոշոր հատվածների՝ երբեմն չնչին գներով դրանք գնելով մահմեդական բեկերից (**Ռուբենի Ա., 1905**): Հայ մեծահարուստները՝ Մանթաշովը, Ծատուրյանը, Միրզոյանը, Ղուկասյանը, ավելի ուշ՝ Լիանոզովը և ուրիշներ դարձան նավթաբեր հողերի տերեր և ստեղծեցին իրենց նավթագործարանները՝ հաջողությամբ մրցակցելով ինչպես եվրոպական, այնպես էլ ռուսական կապիտալի ներկայացուցիչների հետ: Արդեն XIX դարի 90-ական թվականներին հայ կապիտալիստները Անդրկովկասում խոշոր ուժ էին ներկայացնում, ինչի արդյունքում արդեն XX դարասկզբին Բաքվի նավթարդյունաբերության 40%-ը պատկանում էր նրանց: Այս հանգամանքը ունեցավ էական նշանակություն, քանի որ դրամատիրական հարաբերությունների գլխավորը քրիստոնյա ժողովուրդներն էին և ոչ թե թաթարները: Սա էր պատճառը, որ ֆեոդալական մնացուկներով ապրող բեկությունը չէր շարժվում ժամանակին համընթաց: Դավիթ Անանունն այս մասին գրում է. «Հայ բուժուագիայի եւ թուրք բեկութեան հակամարտութիւնն իր մեջ ցեղային բովան-

դակույթին չունի: Հասարակական զարգացման եւ հասարակական անշարժութեան պայքարն է, որ տեսանելի կամ գաղտնի առաջ են տանում հայ բուրժուազիան եւ թուրք բէկույթները: Այդտեղից են արմատ առնում այն բոլոր անախորժութիւնները, որ գալիս են ստեղծելու հայ-թաթարական կոիվների հանգոյցը: Հայ ժողովրդական մասսաները ժամանակի թելադրանքի համեմատ նույնպէս ընթանում են բուրժուազիայի ստեղծած հասարակարգի հունով: Թուրք ժողովրդական մասսաները դեռ թմրած են, դեռ կոյր հպատակ են ամեն մի հեղինակութեան» (**«Բագուի ձայն», 1913**):

XIX դարի վերջը և XX դարի սկիզբը մի ժամանակահատված է հայ ժողովրդի պատմության մեջ, երբ հայի ինքնությունը սկսում է մասնակիորեն փոփոխություն կրել: Հայ ժողովուրդն արդեն հոգեբանորեն պատրաստ էր կռվելու, նրա մոտ ձևավորվել էին հայրենասիրական-ազատասիրական գաղափարներ և պատրաստ էր նույնիսկ հայրենիքի համար նահատակվելու: Եվ դա առաջնահերթ հետևանք էր կրթական համակարգի զարգացման: Իսկ թաթարների մոտ դեռևս ցածր էր կրթական մակարդակը: Այդ մասին է խոսում այն, որ 1904 թ. Բաքու քաղաքի ուսումնական հաստատություններում սովորողների 4,5 %-ն էին մահմեդականներ, այն դեպքում, երբ հայերը կազմում էին 41,1 %, իսկ ռուսները 33,8 % (**Всеподданейший, 1905**).

Հայերի ձեռքին էր գտնվում նաև Թիֆլիսը: Այն դարձավ հայ կապիտալի կենտրոն: Տեղի տնտեսական ձեռնարկությունների մեծագույն մասը գտնվում էր հայ բուրժուազիայի ձեռքում, մասնավորապես ծխախոտի արդյունաբերությունը, ոգելից խմիչքների արտահանությունը: Հայ կապիտալիստների ձեռքում էին գտնվում նաև Արցախի, Գանձակի Նուխի գավառի մետաքսագործությունը և բամբակի արտադրությունը (**Ռուբենի Ա., 1905**):

Այսպես, հայ բուրժուազիան իր բնատուր խելքի շնորհիվ կարողացել էր տեր դառնալ տարածաշրջանի խոշոր կապիտալին, որը ընդունելի չէր կարող լինել ո՛չ ռուսների, ո՛չ թուրքերի, ո՛չ վրացիների համար: Ռուսական կառավարության համար ընդունելի չէին հայ բուրժուազիայի այդչափ հզորացումը, իսկ հայությունը

չէր կարող ըմբոստանալ կառավարության դեմ և ստիպված էր հարմարվել կառավարության կատարած ձեռնարկներին: Ինչքան էլ հայությունը զգուշավոր քաղաքականություն էր վարում ռուսների հետ, չկարողացավ փոխել իրավիճակը:

Ալեքսանդր Ռուբենին (Ալեքսանդր Ծատուրյան) հայ-թաթարական հակամարտության դրդապատճառները կապում է սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական երեք գործոնների հետ: Առաջինը, ըստ նրա, հայ կապիտալի գերազանցությունն էր թաթարական կապիտալի և սնանկացող կալվածատիրության հանդեպ, երկրորդ գործոնն ինքնակալության տապալման ժամանակաշրջանն էր, երբ թաթար դրամատերերը գիտակցել էին ինքնակալության հետ միանալու և գործող կարգերից դժգոհ տարրերի դեմ կռվելու անհրաժեշտությունը: Եվ երրորդը, երբ հեղափոխական շարժումը թաթարների մոտ արթանացրեց քաղաքական գիտակցությունը և առաջ բերեց քաղաքական ամբողջության մտայնությունը (Ռուբենի Ա., 1905):

Միքայել Վարանդյանը (Հովհաննիսյան) իր «Կովկասեան Վանդէան» աշխատության մեջ, անդրադառնալով կռիվների պատճառներին, գրում է. «Անդրկովկասեան մեծ աղէտի պատճառ են հանդիսանում, մեր «իրազեկ» դատաւորների կարծիքով,- մերթ հայի տնտեսական ճնշումներն ու թուրքի սնանկ, անճար վիճակը, մերթ երկու ազգերի բուրժուա ու ազնւական դասակարգերի մրցակցութիւնը, բայց ամենից աւելին հայկական նացիօնալիզմը և մասնավորապէս Հ.Յ.Դաշնակցութեան ազգայնամոլ հաւատամքն ու ընթացքը, սխալ տակտիկան, նրա գրգռումներն պրօվօկացիաները թուրք ժողովրդի դէմ և այլն և այլն...» (Յովհաննիսեան Մ., 1907):

Այսպիսով, ազգամիջյան կռիվների բռնկման համար պատճառ հանդիսացան պատմական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, կրոնական և մի շարք այլ գործոններ: Միքայել Վարանդյանի պատկերավոր բնութագրմամբ. «Տնտեսական, քաղաքական, մշակութային, կրօնական պատճառներու հիւսվածք մըն է այն՝ որու մէջ մէկ երկուքը առաջնակարգ ու

վճռական դեր խաղացին անակնկալ հրդեհի բռնկման մէջ» **(Վարանդեան Մ., 1992) :**

Բաքվի առաջին ընդհարման օրերի ինքնապաշտպանության անմիջական մասնակից Վահան Մինախորյանը սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական գործոնները համարում է հայ-թաթարական կոիվների գլխավոր պատճառներ՝ նշելով. «Տնտեսապէս նրանք արդիւնք էին թուրք նորաբոյս բուժուագիայի եւ աւատապետութեան պայքարի՝ ուղղուած հայ բուժուագիայի դեմ: Քաղաքականապէս այդ ընդհարումները արգասիք էին ուս միապետութեան սադրանքների եւ նպատակ ունէին հեռու պահել յեղափոխութիւնից Անդրկովկասը, տեղական ազգամիջեան պատերազմների միջոցով, ինչպէս նաեւ հայ ըմբոստ ժողովրդի ողնաշարը կոտրել» **(Մինախորեան Վ., 1948):**

Հայերը շատ խելացի էին և գործունյա: Նրանք արագ կարողացան հարստանալ, որը պատճառ էր, որ հայերին մեղադրեին իրենց ունեցվածքին տիրելու մեջ: Օրինակ՝ Թիֆլիսի հարստությունները վրաց կալվածատերերի ձեռքից անցան հայերին: Հայերին կարելի էր տեսնել այնտեղ, որտեղ առևտուր կար: Այս փաստն էր, որ ամենուր դժգոհությունների ու թշնամանքի տեղիք էր տալիս: Հայ-թաթարական կոիվների հիմքում ընկած էր նաև սոցիալ-մշակութային պատճառը: Նորաստեղծ հայ բուժուագիան, թեև առանձնապես կրթված չէր, բայց գիտակցում էր գիտելիքի արժեքը: Պատահական չէ, որ նրա ներկայացուցիչները XIX դ. երկրորդ կեսին ձեռնամուխ եղան ակտիվ բարեգործական գործունեության: Նախ «Բաքվի մարդասիրական ընկերությունը», մի փոքր ուշ նաև «Կովկասի հայ բարեգործական ընկերությունը», շնորհիվ հայ մեծահարուստների, ծավալեցին բարեգործական ակտիվ քայլեր: Արդեն «Կովկասի հայ բարեգործական ընկերության» վարչության գործունեության մեջ նկատելի փոփոխություն և ինքնավստահություն է նկատվում 1905 թվականից, երբ Կովկասի բարձր կառավարության ձևը փոխվում է և փոխարքա է նշանակվում կոմս Իլարիոն Վորոնցով-Դաշկովը: 1905 թ. հուլիսի 17-ին «Կովկասի հայ բարեգործական ընկերությունը», վարչությունը որոշում է

թույլտվություն խնդրել դրամով և հագուստով նվիրատվություններ հավաքելու, հոգուտ հայ-թաթարական ընդհարումներից տուժածների Թիֆլիսում և նրա գավառներում ու այդ մասին հայտարարություն տպագրելու լրագրերում: Շուտով վարչությանը օգնության է հասնում ինքը՝ կառավարությունը: Փոխարքայի դիվանատունը կարգադրություն է անում, որ պետական գանձարանը բարեգործական ընկերությանը տրամադրի 8200 ռուբլու արժեթղթեր, որոնք պահվում էին այնտեղ թուրքահայ գաղթականների անունով (**ՀԱԱ, ֆ.28**): Հայ բանվորների համար բացվում էին հիվանդանոցներ, դպրոցներ, գրադարաններ, կառուցվում անհամեմատ բարեկեցիկ հանրակացարաններ: Բացի այդ, շնորհալի հայ երիտասարդները բարեգործական հաստատությունների միջոցներով գործուղում էին Եվրոպա և Ռուսաստան բարձրագույն կրթություն ստանալու: Բնական է, որ հայ բանվորների անհամեմատ բարվոք վիճակն առաջ էր բերում մահմեդական, հատկապես թաթար, բանվորների նախանձը և որպես դրա հետևանք՝ թշնամանքը հայերի հանդեպ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, չհերքելով հայ-թաթարական կռիվների հրահրման գործում ռուսական իշխանությունների պատասխանատվությունը, այնուհանդերձ, պետք է արձանագրել, որ ճիշտ չէ այդ կռիվները միայն դրանով հիմնավորելը: Դրա կողքին առկա էին նաև այլ, ոչ պակաս ազդեցիկ պատճառներ: Հայ և թաթար ժողովուրդների միջև սկսած կռիվները, բացի ցարական կառավարության հրահրիչ քաղաքականությունից, ունեին նաև այլ պատճառներ: Դրանց թվում էին նաև այն խնդիրները, որոնք առկա էին երկու ժողովուրդների փոխհարաբերություններում, և որոնց մի մասը սերտորեն կապված էր անցյալի պատմության հետ: Ազգամիջյան կռիվների բռնկման համար պատճառ հանդիսացան էթնիկական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, կրոնական և մի շարք այլ գործոններ: Հայ-թաթարական կռիվները նպաստեցին արևմտահայերի և արևելահայերի միջև կապերի սերտացմանն ու

տարածաշրջանում հայերի հեղինակության խիստ բարձրացմանը, իսկ թաթարների պարագայում՝ ազգային ինքնության ձևավորմանը:

Ավելի քան մեկ դար առաջ տեղի ունեցած այդ իրադարձությունների լուսաբանումն ու վերհանումն այսօր էլ չի կորցրել իր արդիականությունը: Արցախյան առկախ խնդիրը, հայ-ադրբեջանական մեղմ ասած ոչ բարեկամական հարաբերությունները միանշանակ ուշադրության կենտրոնում են պահում նաև ոչ հեռավոր անցյալի պատմական իրադարձությունները: Դրանց խորքային իմացությունը թույլ է տալիս հստակ բացատրելու հայ-ադրբեջանական ներկա հարաբերությունների իրական արմատները և որոշակիորեն կանխատեսելու մոտ ապագայի հնարավոր զարգացումները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ)**, ֆ. 28, ց.1, գ. 86, թ.1-5:
2. **Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ)**, ֆ. 1457, ց. 1, գ. 39, թ. 1:
3. **Ա-Դօ (1907)**, Հայ-թուրքական ընդհարումը Կովկասում, Երևան, տպ. Այվազեանցի և Նազարեանցի:
4. **«Բազուի ձայն» (1913)**, Բազու, 28 մարտի, N 67:
5. **Գիլխանդանեան Ա. (1933)**, Հայ-թաթարական ընդհարումները Անդրկովկասում, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, սեպտեմբեր, N 11, էջ 154-159:
6. **«Դրօշակ» (1907)**, մայիս, N 5, էջ 72:
7. **Լէօ (1934)**, Թիւրքահայ յեղափոխութեան գաղափարաբանութիւնը, Բ հատոր, Պարիզ, տպ.Պահրի Եղբարց:
8. **Հայրապետեան Ե. (1939)**, Արամայիս Ազնաուրեանի յուշերը, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, յունուար, N 3, էջ 138-143:
9. **Մինախորեան Վ. (1948)**, Մեր կեանքի օրերը, «Հայրենիք» ամսագիր, յուլիս, N 7, էջ 165:

10. **Յովհաննիսեան Մ. (1907)**, Կովկասեան Վանդեան, Թիֆլիս, տպ. Նվարդ Աղանյանի:
11. **Ռուբենի Ալ. (1943)**, Հայ-թիւրքական ջարդերի տնտեսական-քաղաքական պատճառները, «Մուրճ», Թիֆլիս, նոյեմբեր-դեկտեմբեր 1905, N 11-12, էջ 189-206:
12. **Վարանդեան Մ. (1992)**, Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութիւն, Պարիզ, հրատ. Գահիրէ:
13. **Վարդանյան Թ. (2003)**, Ազգամիջյան հակամարտությունը որպէս էթնիկ ինքնության ձևավորման գործոն (1905-1906 թթ. հայ-թաթարական ընդհարումների օրինակով), «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Երևան, N 1, էջ 72-78:
14. **Վարդանյան Թ. (2000)**, Թաթարական ազգաբնակչության ազգայնական դրսևորումները Անդրկովկասում XX դարի սկզբին, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», Երևան, N 3, էջ 89-97:
15. **Ֆարիատ (Օհանջանեան Ս.) (1943)**, Իմ յիշատակարանը, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, սեպտ.-հոկտ., N 5, էջ 74-83:
16. Всеподданный отчет о произведенной в 1905 году по Высочайшему повелению, сенатором Кузминским ревизии города Баку и Бакинской губернии, 1905, СПб., стр. 97-98. <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/65967>
17. Всеподданный отчет за восемь лет управления Кавказом Генерал-Адютанта Графа Воронцова-Дашкова (1913), СПб., стр. 3-4. <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/36048>

REFERENCES

1. **Hayastani azgayin arxiv /National Archives of Armenia/**, f.28, vol.1, vol. 86, pp.1-5.
2. **Hayastani azgayin arxiv /National Archives of Armenia/**, f. 1457, vol. 1, vol. 39, p. 1.

3. **A-Do, (1907)**, Hay-t'owrqakan y'ndharowmy' Kovkasowm /Hay-t'owrqakan y'ndharowmy' Kovkasowm/ /Armenian-Turkish Conflict in the Caucasus/, Yerevan, Ayvazyants and Nazarians printing house.
4. **Bagow /«Bagowi d'ayn»/ /"Voice of Bagu"/ (1913)**, Bagu, March 28, No. 67.
5. **Gyulkhandanyan A. (1933)**, Hay-t'at'arakan y'ndharowmnery' Andrkovkasowm /Armenian-Tatar Conflicts in Transcaucasia/, "Homeland" magazine, Boston, September, No. 11, pp. 154-159.
6. **«Dro'shak» /«Dro'shak»/ /"Flag"/ (1907)**, May, No. 5, p. 72.
7. **Leo (1934)**, T'iwrqahay yeghap'oxowt'ean gaghap'arabanowt'iwny' /The Ideology of the Turkish-Armenian Revolution/, Vol. 2, Paris.
8. **Hayrapetyan E. (1939)**, Aramayis Aznawowreani yowshery' /The Memoirs of Aramayis Aznavouryan/, "Homeland" Magazine, Boston, January, No. 3, pp. 138-143.
9. **Minakhorean V. (1948)**, Mer keanqi o'rery' /Mer keank'i orery/, «Hayrenik» amsagir, yulis, N 7, ej 165.
10. **Hovhannisyan M. (1907)**, Kovkasean Vandean /Caucasian Vandian/, Tbilisi, Nvard Aghanyan's printing house.
11. **Rubeni A. (1905)**, Hay-t'iwrqakan jarderi tntesakan-qaghaqakan pattwar'nery' /The Economic and Political Causes of the Armenian-Turkish Massacres/, "Murch", Tbilisi, November-December, No. 11-12, pp. 189-206.
12. **Vardanyan T. (2003)**, Azgamijyan hakamartowt'yowny' orpes e't'nik inqnowt'yan d'&avorman gorc'on (1905-1906 t't. hay-t'at'arakan y'ndharowmnery' o'rinakov) /The interethnic conflict as a factor in the formation of ethnic identity (on the example of the Armenian-Tatar clashes of 1905-1906)/, "Lraber of Social Sciences", Yerevan, No. 1, pp. 72-78.
13. **Varandean M.(1992)**, H. Y. Dashnakts'ut'ean patmut'iwn /History of the Armenian Revolutionary Federation/, Pariz, hrat. Gahire.

14. **Vardanyan T. (2000)**, T'at'arakan azgabnakchowt'yan azgaynakan drs&otrowm-nery' Andrkovkasowm XX dari skzbin /Nationalistic manifestations of the Tatar population in Transcaucasia at the beginning of the XX century/, "Bulletin of Yerevan University", Yerevan, No. 3, pp. 89-97.
15. **Farhat (Ohanjanian S.) (1943)**, Im yishatakarany' /My Memoir/, "Homeland" Magazine, Boston, September-October, No. 5, pp. 74-83.
16. Vsepoddaneyshiy otchet o proizvedennoy v 1905 godu po Vysochayshemu po-ve-leniyu, senatorom Kuzminskim revizii goroda Baku i Bakinskoy gubernii /The most worthy report on the inspection of the city of Baku and the Baku province carried out in 1905 by the highest order of Senator Kuzminsky (1905)/, St. Petersburg, pp. 97-98. <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/65967>
17. Vsepoddanneyshiy otchet za vosem' let upravleniya Kavkazom General-Ad'yutanta Grafa Vorontsova-Dashkova (1913) /General-Adjutant General Count Vorontsova-Dashkova (1913)/, SPb., p. 3-4. <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/36048>

Карине Егиазарян

Рассмотрение причин армяно-татарских войн 1905-1906 гг.

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** армяно-татарские войны, конфликты, факторы, этнические, социально-экономические, культурные причины, царская власть, Закавказье, провокационная деятельность, соседние народы, национальная идентичность.*

Статья подготовлена на основе печатных источников, размещенных на сайте, воспоминаний современников, материалов, извлеченных из современной и более поздней прессы, а также различных исследований, опубликованных в разные годы в диаспоре и Армении.

На Кавказе 1905-1906 гг, произошли бурные события, которые на определенный период времени сосредоточили внимание всех армян на проблемах армян Кавказа. Различные проблемы, накопившиеся на протяжении веков в отношениях между армянским и татарским населением, проживающим по бокам рядом, благодаря провокационной политике царских властей, проявились во всех своих формах. в оттенках, сделав главным вопросом повестки дня вопросы борьбы за выживание кавказских армян и организации эффективной самообороны. Конфликты имели весьма серьезные и глубоко укоренившиеся религиозные, экономические, политические, культурные и национально-психологические причины.

Армяне Кавказа в те годы пережили трудный, но почетный период испытаний. Они понесли большие человеческие и материальные потери, но и получили необходимые уроки уверенности в себе и национального достоинства.

Изучение этих событий, произошедших более века назад, не утратило своей актуальности и сегодня. В центре внимания, безусловно, находится нынешняя арцахская проблема, недружественные армяно-азербайджанские отношения и исторические события не столь далекого прошлого. Их всесторонние знания позволяют нам четко разъяснить истинные корни нынешних армяно-азербайджанских отношений и спрогнозировать возможное развитие событий в ближайшем будущем.

Karine Yeghiazaryan

Examination of the causes of the armenian-tatar wars in 1905-1906.

Conclusion

Key words and expressions: *armenian-Tatar wars, conflicts, factors, ethnic, socio-economic, cultural reasons, tsarist authorities, Transcaucasia, provocative activities, neighboring peoples, national identity.*

The article is based on printed sources available on the site, memoirs of contemporaries, materials extracted from the press of the time and later periods, and various studies published in the Diaspora and Armenia in different years.

In 1905-1906, turbulent events took place in the Transcaucasus, which for a certain period of time drew the attention of all Armenians to the problems of the Armenians of the Caucasus. The various problems accumulated over the centuries in the relations of the Armenian and Tatar populations living side by side, thanks to the provocative policy of the tsarist authorities, manifested themselves in all their shades, making the main issue of the agenda the issues of the struggle for existence and the organization of effective self-defense of the Armenians of the Caucasus. The conflicts had quite serious and deep-rooted religious, economic, political, cultural, national-psychological reasons.

The Armenians of the Caucasus went through a period of difficult but honorable trials in those years. They suffered heavy human and material losses, but they also received the necessary lessons of self-confidence and national dignity. The study of these events that took place more than a century ago has not lost its relevance today. The current Artsakh problem, the Armenian-Azerbaijani unfriendly relations, definitely keep the historical events of the not-so-distant past in the spotlight. Their comprehensive knowledge allows us to clearly explain the real roots of current Armenian-Azerbaijani relations and to predict possible developments in the near future.

Կարինե Եղիազարյան - Երևանի պետական համալսարանի Հայոց պատմության ամբիոնի դոցենտ, պատմական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ հայոց պատմության նոր շրջանի պատմություն: Հեղինակ է 1 մենագրության, 8 ուսումնամեթոդական աշխատանքների, 20 հոդվածների: karine.yeghiazaryan@yandex.ru

Карине Егиазарян - Доцент кафедры истории Армянского народа Ереванского государственного университета, кандидат исторических наук. Область научных интересов: история армянской национально-освободительной борьбы конца XIX — начала XX вв., армянские политические партии, новый период истории Армении. Является автором 1 монографии, 8 учебно-методических работ и около 20 статей. karine.yeghiazaryan@yandex.ru

Karine Yeghiazaryan - Associate Professor of the Department of Armenian History, Yerevan State University, Candidate of Historical Sciences. Scientific interests: the Armenian national liberation struggle of the late 19th and early 20th centuries, Armenian political parties, the history of the new period of Armenian history. Author of 1 monograph, 8 educational and methodological works, about 20 articles. karine.yeghiazaryan@yandex.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 14.01.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 31.01.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ԱՆԻ ՖԻՇԵՆԿՃՅԱՆ

ՄԻԼԵՆԱ ԿԱՏԱՅԱՆ

ԼԻՔԱՆԱՆԱՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԸ 1945-1991 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.154

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ազգային արժեքների վերաիմաստավորման արդի պայմաններում էլ ավելի է կարևորվում աշխարհասփյուռ հայության տարբեր գաղթօջախների պատմության տարաբնույթ հիմնախնդիրների համակողմանի հետազոտումը, որն ինչպես սփյուռքահայ, այնպես էլ հայրենական արդի պատմագիտության կարևորագույն առաջնահերթություններից է: Այն ամբողջացնում է այս կամ այն երկրի Հայկական Սփյուռքի պատմության որոշակի ժամանակահատվածի ազգապահպան գործառույթները և դիտարկման ենթարկում հայտնի, իսկ երբեմն էլ քիչ հայտնի դեպքերն ու իրադարձությունները:

Ուսումնասիրության նպատակն է համակողմանի հետազոտության հենքի վրա ներկայացնել լիբանանահայ գաղութի տարբեր տարիներին հրատարակված պարբերական մամուլը, ինչպես նաև այդ ոլորտում առկա առնչությունների պատկերը՝ 1945-1991թթ. ժամանակահատվածի մարտահրավերների համատեքստում:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. *Լիբանանահայ մամուլ, տպարան, կուսակցական, հայրենակցական, գրական-գեղարվեստական, մշակութային, կրոնական, մարզական, երիտասարդական, պաշտոնական, կրթական պարբերականներ:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Լիբանանը արաբական փոքր երկիր է Միջերկրական ծովի արևելյան ափին: Մարդիկ այստեղ ապրում են հնագույն ժամանակներից: Վաճառաշահ հարուստ

քաղաքներով ու զարգացած գյուղատնտեսությամբ այս երկրամասը, որը հնում կոչվում էր Փյունիկիա, շատ հին պատմություն ունի: Տարբեր ժամանակներում այն զավթել են եգիպտացիներն ու խեթերը, բաբելացիք ու պարսիկները, ասորեստանցիներն ու հռոմեացիները, եվրոպական խաչակիրներն ու թուրքերը:

Բացի արաբներից Լիբանանում ապրել են հայեր, քրդեր, հույներ, թուրքեր, պարսիկներ:

Վաղնջագույն ժամանակներից հայ վաճառականները Լիբանան էին բերում գինի, մրգեր, որդան կարմիր ներկը և այլ ապրանքներ: Արդեն XII–XIII դարերում այդ երկրի նավահանգստային քաղաքներում կային հայ համայնքներ, որոնք գնալով ստվարանում էին՝ Լիբանանի հարևանությամբ գտնվող Կիլիկյան Հայաստանի քայքայմանը զուգընթաց:

Մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը Լիբանանը Օսմանյան կայսրության նահանգներից մեկն էր: Պատերազմից հետո Ազգերի լիգայի մանդատով այն կառավարում էր Ֆրանսիան:

Հայերի առավել մեծ հոսք դեպի Լիբանան, սակայն, տեղի է ունեցել, երբ թուրք ջարդարարների կազմակերպած Մեծ եղեռնից փրկված տասնյակ հազարավոր մեր հայրենակիցներ ապաստան են գտել այնտեղ:

1943թ.-ին Լիբանանը հռչակվեց անկախ հանրապետություն: 1946–47թթ.-ին հազարավոր լիբանանահայ ընտանիքներ հայրենադարձել են:

1975 թվականի կեսերին Լիբանանում սկիզբ առած քաղաքացիական պատերազմի հետևանքով լիբանանահայերի մի մասը արտագաղթեց հարևան Սիրիա, Կիպրոս, ինչպես նաև եվրոպական երկրներ ու ԱՄՆ (**Թոփուզյան Հ., 1986**): Ավելի ուշ, Իսրայելի հետ հակամարտող Պաղեստինի ազատագրական կազմակերպության առկայությունը Լիբանանի տարածքում պատճառ դարձավ, որ Իսրայելը քանիցս հարձակվի Լիբանանի վրա, իսկ 1982թ. նույնիսկ գրավեց նրա ամբողջ հարավն ու մայրաքաղաք Բեյրութի արևմտյան մասը: Այդ պայմաններում Լիբանանում բռնկվեց քաղաքացիական պատերազմ, որը մեծ վնաս պատճառեց երկրին (**Թոփուզյան Հ., 1986**): Լիբանանահայ համայնքը

մինչև 1970-ականների կեսերը կազմել է շուրջ 250-300 հազար: Լիբանանի քաղաքացիական երկարատև պատերազմի (1975-1990թթ.) ու դրա հետևանքով առաջացած անապահովության ու տնտեսական տևական ճգնաժամերի հետևանքով այսօր տարբեր տվյալներով Լիբանանում բնակվում է շուրջ 100-120.000 հայ (ըստ ՀՀ Սփյուռքի գործերի գլխավոր հանձնակատարի գրասենյակի կայքի 2024թ. տվյալների, Էլփոստ՝ diaspora@gov.am):

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունը իրականացվել է պատմական անժխտելի և համոզիչ փաստերի մանրակրկիտ և համեմատական ուսումնասիրման միջոցով: Լիբանանահայ համայնքների նորագույն պատմության հետազոտումն ունի ինչպես գիտագործնական և տեսական, այնպես էլ քաղաքական և այժմեական նշանակություն: Այն մի կողմից բացահայտում է գաղութի ուսումնասիրվող ժամանակահատվածի պատմության տվյալ ոլորտի խճողված իրադարձությունները, իսկ մյուս կողմից ուղենիշ է դառնում պատմագիտական մտքի հետագա զարգացման համար: Այդ առումով խիստ արժևորում ենք ինչպես Անթիլիասի Մայր Աթոռի, Ազդակի, Զարթոնքի տպարանների գործունեությունը, այնպես էլ այլ հրատարակչական կառույցները: Այդ հոլովույթում վերոնշյալ հետազոտությունը իրենից ներկայացնում է նորանկախ պետականության տարիներին հիշյալ խնդրի համակարգված, ամբողջական, նորովի վերլուծություն:

Հետազոտության օբյեկտ են հանդիսացել այդ երկրներում հրատարակվող մամուլը, տվյալ թեմայի հետ կապված որոշ հեղինակների աշխատությունները: Հատկապես արժևորում ենք Սիսակ Հակոբ Վարժապետյանի, Արտաշես Տեր Խաչատուրեանի և Ժիրայր Դանիելյանի գրական ժառանգությունը: 2000թ. հետո Լիբանանահայ պարբերական մամուլի մասին որոշակի ուսումնասիրություններ ունի Գ. Եազրճեանը:

Հետազոտությունն իրականացվել է 4 փուլով՝ նախապատրաստական, փորձարարական, ստացված տվյալների մշակման և մեկնաբանման:

Ուսումնասիրության գործիքակազմը ընդգրկել է ռետրոսպեկտիվ վերլուծության, մասնագետների հետ փորձագիտական գրույցի, կոնտենտ և անհրաժեշտ այլ մեթոդներ, ինչպես նաև հատուկ մասնագիտական գրականության վերլուծություն:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Լիբանանում լույս տեսած առաջին հայերեն պարբերականը «Լույս» (1918, Զահլե) խմորատիպ թերթն է եղել /հրատարակիչի մասին տեղեկությունները բացակայում են/, իսկ հայ գաղութի ամենահին թերթը «Փյունիկն էր, որը հիմնադրվել է 1923թ. և հետագայում վերածվել է «Նոր փյունիկ»-ի (Լևոնյան Գ., 1934) /հմբադրի մասին տեղեկությունները բացակայում են/, ապա՝ 1924թ. «Ազդակ»-ի: Այնուհետև գաղութի մեջ (Բեյրութ) սնկի պես աճել և թռուռած են բազմաթիվ օրաթերթեր և գրական հանդեսներ մեր գաղութի ընթերցասեր հասարակությանը գոհացում տալու համար (Վարժապետեան Ս., 1983): Սակայն խիստ կարևորվել է 1927թ. մարտին հիմնադրված «Ազդակ» օրաթերթը իր դաստիարակչական հետաքրքիր նյութերով և այլազան բովանդակությամբ, այն ազգապահպանության նպատակով կարևոր դեր է ունեցել ոչ միայն Լիբանանի, այլև ամբողջ Մերձավոր Արևելքի հայ գաղութների համար:

Լիբանանի հայության առաջին հայերեն թերթը՝ «Փյունիկը», դաշնակցության կենտրոնական կոմիտեի օրգանն էր. այն հրապարակվում էր սկզբում եռօրյա (1924-1926թթ.), հետո մինչև 1927թ. երկօրյա ձևաչափով: 1927թ. այդ թերթը «Նոր Փյունիկ» վերտառությամբ դադարեց գոյություն ունենալ երկու պատճառով:

1. Այդ ժամանակ Լիբանանի գաղթական հայությունը չէր կարող մեծածախս մամուլ պահել և զարգացնել:

2. Վարդապետյան-Տիսրունի «ոճիրների» պատճառով կառավարությունը արգելեց թերթի հրապարակումը:

Լիբանանահայ մամուլը հիմնականում տպագրվել է Բեյրութում, քանի որ հայերը կենտրոնացված էին Բեյրութում, որտեղ ցայսօր լույս են տեսել

կուսակցական, հայրենակցական, գրական-գեղարվեստական, մշակութային, կրոնական, մարզական, երիտասարդական, պաշտոնական, կրթական 500-ից ավելի պարբերականներ: Առավել աչքի ընկած և տևական հրատարակվածներից են հասարակական-քաղաքական, գրական «Լիբանան» (1924-1935) եռօրյա թերթը, գրական-գեղարվեստական «Երիտասարդ հայուհի» (1932-1934, 1947-1968) ամսագիրը, հասարակական, մշակութային «Ամենուն նոր տարեցույցը» (1937-1942) տարեգիրքը, քաղաքական, ազգային, գրական, մարզական «Առավոտ» (1938-1947) օրաթերթը, Լիբանանի համայնավար, կուսակցության հայկական հատվածի «Ժողովուրդի ձայն» հասարակական-քաղաքական, գրական (1938-1949, անկանոն) պաշտոնաթերթը, գրական-գեղարվեստական-գիտական «Հայ գիր» (1938-1944) հանդեսը և «Ծիածան» (1939-1949) պարբերաթերթը, ՀՄՄ գրական-գեղարվեստական-մարզական «Կայծ» (1943-1947) պաշտոնական հանդեսը, գրականության և արխիվային «Անի» (1946-1955, անկանոն) ամսագիրը (Բաբլոյան Մ., 1965), Հայ Կաթողիկե Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության կրոնական, հասարակական-քաղաքական, գրական «Մասիս» (1947-1983 և 1988-1995) շաբաթաթերթը (Եղիայան Բ. 1975), «Փարոս» (1951-1952) երգիծական կիսամյա հանդեսը, Թեքեյան մշակութային միության գրական և մշակութային «Շիրակ» (1956-1997) ամսագիրը, բժշկական և առողջապահական «Բժիշկ» (1955-1984, անկանոն) ամսաթերթը, «Հառաջ» (1957-1964) քաղաքական շաբաթաթերթը, Լիբանանահայ գրական շրջանակի «Էջեր գրականության և արվեստի» (1965-1972) հանդեսը, գրական, հասարակական «Հառաջ» (1965-1970) շաբաթաթերթը, գրական, հասարակական «Երիտասարդ հայ» (1969-1975) երկշաբաթաթերթը, մշակութային «Ահեկան» (1966-1970) եռամսյա հանդեսը, ՀՅԴ պաշտոնական «Ազդակ շաբաթօրյակ-դրոշակ» (1969-1985) հասարակական-քաղաքական շաբաթաթերթը, Հայաստանի ազատագրության հայ գաղտնի բանակի «Հայաստան» (1980-1987, 1991-1997, անկանոն) պաշտոնաթերթը և այլն: Գրական օրաթերթերից Բեյրութում տևական ժամանակ լույս են տեսել «Ազդակ»

(1927 թվականից, 1965 թվականից՝ ՀՅԴ-ի Լիբանանի շրջանի պաշտոնաթերթ) հասարակական, քաղաքական, ազգային, գրական օրաթերթը, Հայ կաթողիկե պատրիարքության կրոնաքանասիրական «Ավետիք» (1932 թվականից, անկանոն) պաշտոնական հանդեսը, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության կրոնական, գրական ու քանասիրական «Հասկ» (1932 թվականից) պաշտոնական ամսագիրը և «Հասկ հայագիտական տարեգիրքը» (1948 թվականից), ՌԱԿ-ի պաշտոնական «Զարթոնք» (1937 թվականից, անկանոն) ազգային-քաղաքական, հասարակական, գրական օրաթերթը, Մերձավոր Արևելքի Հայ ավետարանական քրիստոնեական Ջանից ընկերակցության «Ջանասեր» (1937 թվականից) պարբերաթերթը, ՍԴՀԿ կենտրոնական վարչության և Լիբանանի շրջանի ազգային, քաղաքական, գրական «Արարատ» (1937 թվականից) պաշտոնաթերթը, ազգային-գրական «Նայիրի» (1941 թվականից, մինչև 1952 թվականը՝ Հալեպում) պարբերաթերթը, մանկապատանեկան «Պատանեկան արծազանք» (1951 թվականից) ամսաթերթը, «Նոր կյանք» (1957 թվականից, անկանոն) պարբերաթերթը, ՀԲԸՄ Լիբանանի շրջանի հանձնաժողովի ազգային, գրական, հասարակական և տեղեկատվական «Խոսնակ» (1957 թվականից) պաշտոնաթերթը, գրական, գեղարվեստական, հասարակական «Սփյուռք» (1958 թվականից, անկանոն) հանդեսը, ՀՅԴ-ի և Համազգային մշակութային միության կենտրոնական վարչության «Բագին» (1962 թվականից) գրականության և արխիվայինի հանդեսը, Հայկազյան համալսարանի հայագիտական ամբիոնի «Հայկազյան հայագիտական հանդես» (1970 թվականից, անկանոն) տարեգիրքը, հասարակական-քաղաքական, գրական «Կանչ» (1971 թվականից, անկանոն) շաբաթաթերթը:

Պարզվել է, որ Լիբանանում բացի հայերեն լեզվով թերթերից հրատարակվել են նաև այլ լեզուներով պարբերականներ, օրինակ 1973 թվականին արաբերեն հիմնական թերթերն են եղել՝ «Ալ-Ամալ» (Հոյս, 1939թ-ից), «Ալ-Անվար» (Լոյս, Շող, 1959թ-ից), «Ալ-Ջարիդա» (Թերթ, 1953թ-ից), «Ալ-Մուհարիր» (Խմբագիր, 1951թ-ից), «Ալ-Հայաթ» (Կյանք, 1946թ-ից), «Ալ-Անբա» (Լուրեր, 1953թ-ից), ԱՍԿ-ի

օրգան, «Ան-Նահար» (Յերեկ, 1933թ-ից), «Ան-Նիդա» (Կանչ, 959թ-ից, Լիբանանի կոմկուսի օրգանն է), «Ալ-Բայրակ»/ Դրօշ/, անգլերեն՝ «Դեյլի սթար» («The Daily star») (1952-ից), ֆրանսերեն՝ «Օրյանժուր» («L'orient-le jour») (1971թ-ից): Արաբերեն հանդեսներն են «Ալ-Լիվա», «Ալ-Չ/ Ջ/ումհուր ալ Ջադիդ» (1937թ-ից), «Ալ-ուսբու ալ-Արաբի» (1959թ-ից), «Ալ-Հուրիյա» (Ազատութիւն, 1960թ-ից), «Ալ-Ախբար»/ Լուրեր/, «Աթ-Թարիք» (Պատմութիւն, 1941թ-ից, օրգան խաղաղության կողմնակիցների Լիբանանի կոմիտեի): Օտարագիր թերթերը նույնպես անդրադարձել են հայ համայնքի հասարակական, քաղաքական և տնտեսական կյանքին: Բեյրութում ազգային տեղեկատու գործակալությունը հիմնադրվել է 1962 թվականին:

Լիբանանում հրատարակված ամսագրերը և պարբերականները ունեցել են գաղութի կյանքում կարևոր նշանակություն. այդ առիթով Կարո Գանթարճյանը նշել է. «Հին ժամանակներից ի վեր գաղութը ունեցել է իր առաջնորդող մամուլը, որը այժմ Սփյուռքի հայ մամուլի մեջ թե իր բովանդակությամբ, և թե իր ծավալով գտնվում է առաջին գծում» (Վարժապետեան Ա., 1983):

1927թ. Հայկ Պալյանը սկսեց հրատարակել «Ազդակ» թերթը: Այդ մասին «Ազդակ» թերթում կարդում ենք. «Պարոն Հայկ Պալյանը, ով մաս է կազմում «Նոր Փյունիկ» ընտանիքի, որպես վարչական պաշտոնյա մեծապես մտահոգված է հայերեն թերթի հրապարակմամբ: Քաջալերված լինելով իր ընկերներով, ովքեր նաև գաղափարակիցներ էին, ձեռնամուխ եղան «Ազդակ»-ի հրապարակման՝ որպես եռօրյա շաբաթաթերթ, հանձն առնելով մեծ զոհողությունների, որոնք հատկապես առաջին տարիներին մեծ չափերի կհասնեին» (Վարժապետեան Ա., 1983): Այնուհետև նշվում է ձեռնարկն սկսելուց առաջ ունեին միայն մի սնդուկ տառեր, մի քանի հնացած տպագրական գույք և ձեռքի տպագրական փոքր մեքենա, իսկ խմբագրատունն էլ նախկին ժողովրդական տան ներքևի հարկն էր զբաղեցնում, որը նախկին ձկնարանի փողոցի վրա էր, աստիճանների տակ, փոքրիկ բանտի մեջ: Այս գործին մեծ աջակցություն են ցուցաբերել դոկտոր Բ. Ջուլաքյանը և Արամ Սահակյանը:

Սկզբնական շրջանում «Ազդակը» Բեյրութի մեջ ուներ ընդամենը մի քանի հարյուր բաժանորդ, որոնք տարեկան հինգ ոսկի էին վճարում: 1930 թվականին մեծ ժողովրդավարության շնորհիվ այն դարձավ երկօրյա և մի քանի տարի հետո սկսեց հրապարակվել որպես մեծածավալ օրաթերթ: Այն ուներ իր տպարանը: Տարբեր տարիներին խմբագրության մաս են կազմել Արամ Սահակյանը, Վարդան Գևորգյանը, Գասփար Իփեկյանը, Անդրանիկ Ծ. Ներսես Քիոփեյանը, Արսեն Գանթարճյանը, Մանուկ Ա. Զարեհ Զարգուն և Տիգրան Ոսկանին: Այն դեպքում, երբ տեղացիների տրամադրությունները հակասական էին, «Ազդակը» մեծ դեր ունեցավ սիրաշահելու տեղի մամուլի որոշակի ներկայացուցիչներին (Վարժապետեան Ա., 1983): Հրատարակելով արաբերեն թերթերի մեջ հայանպաստ հոդվածներ, արաբների մեջ հայերի նկատմամբ դրական հանրության կարծիք ստեղծվեց: Այդ ժամանակ Սիրիայից և Լիբանանից դեպի արևմտյան երկրներ արտագաղթելու մեծ հոսք կար. «Ազդակը» պայքարեց նաև արտագաղթը դադարեցնելու համար: Այն գաղութի մեջ նպաստում էր նաև մշակութային և բարեգործական կազմակերպությունների գործունեությանը (Վարժապետեան Ա., 1983):

«Ազդակը» նաև հայ մտավորականության ժամադրավայր էր, աշխատակիցների քանակը հարյուրից անցնում էր:

«Ազդակի» 25-ամյակի առթիվ նշվում էր, որ այդ ընթացքում հրատարակվել է պարբերականի վեց հազար համար՝ չորսական էջով: Այդ ընթացքում գրվել է չորս հազար հինգ հարյուր խմբագրական, տասներկու հազար հոդված, տպվել է հազար հատոր, երկուհարյուրէնթաց գրքեր և այլն:

«Ազդակի» առաջին համարը լույս է տեսել 1927 թվականի մարտի 5-ին որպես անհատական ձեռնարկ և վայելում էր հայ դաշնակցության բարոյական օժանդակությունը և հեղինակությունը՝ իր կողքին ունենալով այդ կուսակցության հավատավոր զանգվածների աջակցությունը: «Ազդակի» 25 ամյակին նվիրված Շահեն Տերտերյանի հեղինակությամբ հոդվածում նշված է. «Արդար եւ անաչառ ըլլալու համար պէտք է ըսենք, թե «Ազդակ» իր 25 տարուան գոյութեան ընթացքին

անշուշտ ունեցաւ սխալներ, բայց նոյն ատեն պէտք է ընդունինք, որ իր ուղղութեամբ ենթակայ ըլլալով Հ Յ. Դաշնակցութեան հակակշռին, ստիպուած էր ոմանց համար ոչ հաճելի թիրիմացութեան մէջ գտնվել» (Վարժապետեան Ս., 1983):

«Ազդակն» իր գոյության ընթացքում մեծ հաջողություններ գրանցեց և տարբերվում էր այլ հայ լրագրերից ոչ այն պատճառով միայն, որ թերթի իմիջը բարձրացավ կամ բաժանորդների թիվը շատացավ, այլ եղավ ժամանակ, որ հրատարակվեց նաև «Ազդակ մարզական» «Ազդակ շաբաթօրյա» և «Ազդակ գրական» վերտառությամբ պարբերականներ: «Ազդակն» իր գոյությամբ և արձանագրած նյութական հաջողությամբ քայքայեց այն կարծրատիպը, թե հայ լրագրության հրատարակման միջոցով ֆինանսական օգուտ հնարավոր չէ ունենալ: «Ազդակի» հրատարակումից հիսուն տարի առաջ Թիֆլիսում Գրիգոր Արծրունին իր պապենական ամբողջ հարստությունը սպառել էր իր կողմից հրատարակվող օրաթերթը պահելու համար, այնինչ «Ազդակի» տերն ու տնօրեն Հայկ Պալյանը մեծ հաջողություններ է արձանագրել նաև նյութական շահույթի հետ կապված. նա առաջին հայերից եղավ, որ այդ ժամանակ գնեց ինքնաշարժ և ունեցավ սեփական տուն ու տեղ (Վարժապետեան Ս., 1983):

«Ազդակի» այս հաջողությունը արդյունք էր ոչ միայն կուսակցության նեցուկ լինելուն, այլ նաև Հայկ Պալյանի ձեռներեցության, աշխատասիրության և աննկուն կամքի: «Ազդակի» համարներում լույս տեսած նյութերը հարուստ գանձեր են Մերձավոր Արևելքի հայ գաղութի ազգային կյանքի մասին (Վարժապետեան Ս., 1983):

«Ազդակ», օրաթերթը մինչև 1932թ. եռօրյա էր, ապա երկօրյա: 1965թ. հունիսից ՀՅԴ Լիբանանի պաշտոնաթերթն է: Խմբագիրներն են եղել Արամ Սահակյանը, Վարդան Գևորգյանը, Մանուկ Ասլանյանը, Մուշեղ Իշխանը, Կարո Սասունին, Գասպար Իփեկյանը, Անդրանիկ Ծառուկյանը, Ներսես Քյուփեկյանը, Արսեն Աճեմյանը, Հակոբ Սիմոնին, Կարո Գանթարճյանը, Զարեհ Զարգունը, Մինաս Թյոլյոյանը, Լևոն Գարմենը, Տիգրան Ոսկունին, Երվանդ Փամփուլյանը,

Պողոս Սնապյանը, Վարանդ Փափազյանը, Վարուժան Թենպեյանը, Սարգիս Մահսերեճյանը, Շահան Գանտահարյանը (2002-ից): Թերթը նաև լուսաբանում է Լիբանանում, մերձավորարևելյան տարածաշրջանում և ՀՀ-ում տեղի ունեցող քաղաքական, տնտեսական, գիտական, մշակութային, մարզական կարևոր իրադարձությունները, անդրադառնում միջազգային անցուդարձներին, իսկ 1970-ական թթ. կեսից, մերձավորարևելյան ճգնաժամի պայմաններում, համայնքի քաղաքական մյուս ուժերի հետ պայքարում է Լիբանանի և հայկական մյուս գաղթավայրերի հայությանն սպառնացող ծուլման վտանգի դեմ, հանդես է գալիս հանուն հայապահպանության, Հայ դատի արդարացի լուծման: Ներկայում հայ տպագիր մամուլի առաջատարներից է: Հրատարակում է բացառիկ համարներ՝ նվիրված ազգային և կուսակցության նշանակալի հոբելյաններին, ինչպես նաև Ամանորի առիթով: Ունեցել է «Հարդագող», «Ազդակ- շաբաթօրեակ», «Ազդակ-մարզական» և այլ հավելվածներ: «Ազդակ- շաբաթօրեակ»-ի (հիմնադրվել է 1944թ մարտի 3-ին և գործել մինչև 1952թ) խմբագրական կազմում ընդգրկվել են Ա. Լեյլանին/Մովսես Տեր Գալուստեան/, Մուշեղ Իշխանը, իսկ գլխավոր խմբագիրը Կարո Սասունին էր: Շաբաթաթերթը իր մեջ ամփոփում էր հիմնականում աշխարհամարտին և նրա հետևանքներին առնչվող հին և նոր հեղինակների մտորումները: Փաստորեն շաբաթաթերթը կատարում էր և լուսավորչական, և մասնագիտական փորձի ձեռք բերման հարթակի դեր (Այվազյան Հ, 2015):

Լիբանանի հայ համայնքում երկրորդ կարևոր թերթը «Արարատ»-ն էր, որը հրատարակվել է խմբագրությամբ Միհրան Աղազարյանի, արտոնատեր ունենալով Ենովք Տարտաղանյանին (Վարժապետեան Ս., 1983): Այն սկզբում երկօրյա շաբաթաթերթի ձևաչափ ուներ: Առաջին համարը լույս է տեսել 1933թ. հոկտեմբերի 12-ին: Այս առիթով մեջբերենք. «Արարատում» տպված հետևյալ դրվագը. «1933թ. հնչակյան կուսակցության Լիբանանի վարիչ մարմինը կարողանում է գնել հանգուցյալ Միքայել Շամտանճյանի «Հայ կյանք»-ի տպարանը, իր ամբողջ աշխատակիցներով և սարքավորումներով Միհրան Տամատյանից» (Վարժապետեան Ս., 1983): Նույն թվականի հոկտեմբերի 11-ին

Աղազարյանը սպանվում է և թերթի հաջորդ համարները դադարեցվում են հրատարակվել: Շրջանի վարիչ մարմինը կարողանում է «Արարատը» լույս ընծայել նույն 1937թ. նոյեմբերի 7-ին, Ա.Էլոյանի պատասխանատվությամբ և Ա. Կիտուրի խմբագրությամբ, որի արտոնատերը Գրիգոր Հաճնյանն էր: Այդ թվականի «Արարատ»-ը հրատարակվում էր որպես Սիրիայի և Լիբանանի հնչակյան կուսակցության օրգան (**Վարժապետեան Ս., 1983**):

Այս թերթը նույնպես բազմաթիվ վայրիվերումներ է ունեցել: Տնտեսական խնդիրների հետ կապված պետության կողմից թերթը մի քանի անգամ փակվել է: Սակայն «Արարատն» էլ ի վերջո «Ազդակի» նման գտավ իր մեկենասին՝ հանձին Օնիկ Ճամպուլյանի: Նրա վարչական բացառիկ կարողությունների և տքնաջան աշխատանքի շնորհիվ «Արարատը» հասավ հանրության կողմից բարձր գնահատանքի (**Վարժապետեան Ս., 1983**):

1939 թվականի երկրորդ համաշխարհային պատերազմի պատճառով «Արարատ»-ի լույս ընծայումը դադարեցվել է մինչև 1941 թվականի օգոստոս ամիսը: 1981 թվականից «Արարատ»-ի խմբագիրն է եղել Ժիրայր Նաիրին (**Այվազյան Հ., 2015**): Ներկայումս ՍԴՀԿ կենտրոնական վարչության և Լիբանանի շրջանի պաշտոնաթերթն է: Թերթի խմբագիրներ են եղել՝ Օնիկ Ճամպուլյանը, Արմենակ Էլոյանը, Արսեն Կիտուրը, Միհրան Սեֆերյանը, Արմեն Ղարիպը, Վահան Տոնապետյանը, Հովսեփ Ճիոյանը, Ասատուր Էլճանյանը, Հրանտ Գանգրունին, Ժիրայր Նայիրին, Ավետիս Փոշոլյանը, Ահարոն Շիրտմյանը, Անի Եփրեմյանը (**Վարժապետեան Ս., 1983**): Թերթը լուսաբանել է ՍՀԴԿ-ի գործունեությունը, անդրադարձել է արևմտահայության պատմության ճակատագրին, ծանոթացնում է ՀՀ, ԼՂՀ, Սփյուռքի և Լիբանանի հասարակական քաղաքական, տնտեսական, գիտական, մշակութային և մարզական կարևոր իրադարձություններին, վերլուծում միջազգային անցուդարձը: Երբեմն հրատարակում է հորեյանական բացառիկ համարներ (նաև արաբերենով): Ունեցել է «Արարատ շաբաթօրեակ» (1949-54, խմբագիր՝ Հակոբ Պարսումյան), «Արարատ գրական», «Արարատ մարզական» (1956-58, 1992-ին,

խմբագիրներ՝ Գևորգ Տարոնի, Գրիգոր Քյոշկերյան, Կարո Գոճավազյան, Ա.Փռնոզյան) և «Արարատ երիտասարդական» (1985-92, խմբագիրներ՝ Եղիկ Ճերեճյան, Ա. Փռնոզյան) հավելվածները **(Վարժապետեան Ա., 1983)**:

«**Զարթոնք**» ազգային, քաղաքական, հասարակական, գրական օրաթերթը սկսվել է հրատարակվել 1936 թվականից, խմբագիրն է եղել Վահան Թեքեյանը: Թերթը ղեկավարել է ՌԱԿ գործիչ Միհրան Տամատյանը: Գործընթացին օժանդակել են Հմայակ Գրանյանը, Մկրտիչ Մարյանը, Յ. Օզգատյանը, Տ. Տարագճյանը, Ներսես Շիրինյանը, Միքայել Նաթանյանը: Հատկապես արժանին պետք է մատուցել Մկրտիչ Մարյանին, ով ամբողջ ընթացքում նյութական մեծ աջակցություն ընծայեց թերթի հրատարակմանը **(Վարժապետեան Ա., 1983)**: Ձեռնարկը կուսակցական էր, հետևապես գործին լծվեցին կուսակցական գործիչները. վերջիններս ունեին իրենց համակիրները, որոնք նույնպես սկսեցին օժանդակել գործընթացին: Նրանցից մեկն էլ Սիսակ Վարժապետյանն էր, ում առաջին «Սարսափների գիրքը» լույս էր տեսել 1933թ.: Միհրան Տամատյանի նվիրումով գոտեպնդվելով և ներշնչվելով Վահան Թեքեյանի անձով՝ Վարժապետյանը հարեց «Զարթոնքին» և նրա ստեղծագործությունները Թեքեյանի բովով անցնելուց և նրա քննադատությանը ենթարկվելուց հետո սկսեցին տպագրվել: «Զարթոնքը», ևս լինելով կուսակցական օրգան, վայելեց թե՛ կուսակցական, թե՛ համակիրների և բարեկամների աջակցությունը: «Զարթոնքն» էլ է ունեցել իր տազնապալի օրերը նյութականի և խմբագիրների պակասի ձևով: Թեքեյանից հետո խմբագրական պաշտոններ վարեցին Հովհաննես Պողոսյանը, Լևոն Թութանջյանը, Գրիգոր Պեքերեջյանը և այլք, այնուհետև հերթը հասավ Գերսսամ Ահարոնյանին, ով ղեկավարում էր թերթը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո: Այնուհետև «Զարթոնքի» խմբագիրն է եղել ԵՊՀ շրջանավարտ Յ. Ավետիքյանը **(Վարժապետեան Ա., 1983)**: «Զարթոնքը» հայ գաղութի մեջ ստեղծեց երրորդ ուժը. առաջինը դաշնակցությունն էր, երկրորդը հնչակյան կուսակցությունը, իսկ երրորդը Ռամկավար ազատական կուսակցությունը, փաստորեն այն ՌԱԿ-ի

կենտրոնական վարչության պաշտոնաթերթն էր, լույս էր տեսնում Բեյրութում ընդհատումներով 1937 թվականից: Խմբագիրներն են եղել՝ Վահան Թեքեյանը, Լևոն Թյությունճյանը, Երվանդ Քեչիշյանը, Հովհաննես Պողոսյանը, Հակոբ Դավթյանը, Միքայել Նաթանյանը, Գրիգոր Պեքերեճյանը, Համբարձում Գումրույանը, Գերսամ Ահարոնյանը, Հակոբ Ավետիքյանը, Պարույր Աղապաշյանը, Պայծիկ Գալաթյանը (2008-ից): Ներկայացնում էր ՌԱԿ ծրագրերը, լուսաբանում Լիբանանի, ՀՀ և միջազգային, քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային անցուդարձը, սփյուռքահայ համայնքների կյանքը, անդրադառնում է ազգապահպան, եկեղեցիական, երիտասարդության հարցերին, ջատագովում հայրենադարձությունը, օժանդակում Հայրենիք - Սփյուռք կապերի ամրապնդմանը: Բացի «Զարթոնքը», լույս է ընծայվել նաև «Զարթոնք սփոր» (1955-57թթ, 1959թ., խմբագիր՝ Վարուժան Պետիկյան) և «Ալ-Յաքա» (արաբերեն՝ «Զգոնություն», 1957-1958թթ.) հավելվածները: Թողարկվում են նաև այլ բացառիկ համարներ (**Այվազյան Հ, 2015, Վարժապետեան Ս., 1983**):

Երկար ժամանակ կար կարծիք, որ թերթ կամ պարբերական հրատարակելու համար անհրաժեշտ է որևէ կուսակցության կամ կազմակերպության հովանավորությունը: Սակայն ժամանակը ցույց տվեց, որ այդ կարծիքը թյուր էր: Անդրանիկ Ծառուկյանն իր «Նայիրի»-ով, Սիմոն Սիմոնյանը «Սփիւռքով»/, Սիրան Սեզանը «Երիտասարդ հայունիով» ապացուցեցին, որ եթե հրատարակչության ղեկավարն ունի տակտ, անկեղծություն, հարատևելու կորով, կարելի է օրաթերթ կամ պարբերաթերթ հրատարակել առանց այլոց աջակցության: Դրա լավագույն օրինակը «Այգն» էր: 1952թ. «Այգը» սկսեց հրատարակվել Բեյրութում որպես օրաթերթ Լյուսի Թոսպաթի խմբագրապետությամբ: /Արտաշես Տէր Խաչատուրեանի աշխատության մեջ օրաթերթի սկիզբ նշված է 1953թ. մարտի 7-ը (**Տէր Խաչատուրեան, 2014**): Ճիշտ է, «Այգը» որևէ կուսակցությամբ հովանավորությամբ չէր հրատարակվում, սակայն չպետք է մոռանալ, որ այն լույս տեսավ «Լը Սուար» ֆրանսիատառ օրաթերթի տպարանից, որի տերը և տնօրենը Տիգրան Թոսպաթն էր, ում միջոցներով էլ

տպվում էր թերթը: Ժամանակը ցույց տվեց, որ այն անհրաժեշտություն էր: Թերթը նպատակադիր էր «հայկական կարծիքը առաջնորդել եւ զայն մղել աւելի մօտէն շահագրգռուելու Լիբանանի զարգացման համար էական նկատուող հարցերով» (**Տեր Խաչատուրեան, 2014**): 1953-75թթ. «Այգի» խմբագիրներ են եղել Երվանդ Կոպեյանը, Եղիա Նաճարյանը, Մինաս Թյոլոյանը, Նազարեթ Պերթիգյանը, Շահանդուխտը: Թերթում ներկայացրել են Լիբանանի, Հայաստանի, ինչպես նաև միջազգային քաղաքական անցուդարձերը, տպագրվել են տնտեսական, մշակութային, մարզական լուրեր, գրական հոդվածներ, գեղարվեստական ստեղծագործություններ: «Այգին» աշխատակցել են Խ.Գաբրիկյանը, Մուշեղ Իշխանը, Տ.Աճեմյանը, Ն. Պեշկյթաշյանը, Հ. Մնժուրին, Մ.Կյուրճյանը, Ս. Շահպազը, Մ.Սևակը, Զ.Մարտիկյանը և ուրիշներ: Թերթը հրատարակվել է 1973-1974թթ. և դադարել է հրատարակվել Լիբանանի քաղաքացիական կռիվների պատճառով (**Վարժապետեան Ս., 1983**), բացի դա թերթն ունեցել է աշխատակիցների խիստ պակաս (**Տեր Խաչատուրեան, 2014**):

Իսկ Հ.Բ.Ը. միության հայ երիտասարդական ընկերակցության հրատարակած «Ծիածան» (**Լևոնյան Գ. , 1934**) գրական պարբերաթերթը տասը տարի 1939-1949թթ. Բեյրութում իր տեսակի մեջ գրեթե միակ հրատարակությունն էր, որ քաջալերում էր հայ երիտասարդներին գրականությամբ հետաքրքրվելու: ՀԲԸՄ Հայ երիտասարդաց ընկերակցության գրասեր երիտասարդների միության հրատարակությունն էր: Թերթի խմբագիրն էր Բյուզանդ Եղիայանը: Կարևոր էր Գրիգոր Կիոլյանի, Գրիգոր Բեկմեզյանի, Պարզև Շահպազի և Ստեփան Ալաջաջյանի դերը, որոնք հետագայում գաղթեցին Հայաստան: Պարբերաթերթում մեծ տեղ է հատկացվել հայ գրողների գործերին, տպագրել է նաև օտարազգի գրողների ստեղծագործություններից, խիստ կարևորվել են նաև պատմաբանասիրական և գեղագիտական հոդվածները: Թերթին աշխատակցել են Գ. Հովսեփյանը, Վ. Թեքեյանը, Հ. Օշականը, Շ. Պերպերյանը և ուրիշներ (**Այվազյան Հ., 2015**):

1944–1960թթ. Բեյրութում լույս է տեսել «Ակօս» գրական գեղարվեստական երկամսյա պարբերագիրքը, որը 1953 թվականից հրատարակվում է ամսագրի ձևով: Համազգային մշակութային միության Հայ ճեմարանի շրջանավարտների հրատարակությունն էր այն: Խմբագիրներն են եղել՝ Գառնիկ Բանյանը, Հարություն Գեղարդը, Աշոտ Նուրյանը, Հակոբ Ժամկոչյանը, Շաքե Տեր-Մելքոնյանը: Հրատարակել է արձակ և չափածո գեղարվեստական ստեղծագործություններ, պատմաբանասիրական ուսումնասիրություններ, մշակութային նորություններ, համաշխարհային գրականության լավագույն նմուշների թարգմանություններ, լուսաբանել է միության գործունեությունը: Լիբանանահայ միակ հանդեսն է, որ պատմագրական ուսումնասիրություններին լայն տեղ է տվել, հատկապես տպագրվել են Գառնիկ Գիուգելեանի գիտական հոդվածները (**Տեր Խաչատուրեան Ա. , 2014**): Աշխատակցել են Գ. Հովսեփյանը, Լ. Շանթը, Ն. Աղբալյանը, Գ. Իփեկյանը, Հ/Հակոբ/. եւ Վ/Վահե/. Օշականները, Համաստեղը, Ս. Վրացյանը, Վ. Նավասարդյանը և ուրիշներ (**Այվազյան Հ. , 2015**): «Ակօս»-ի դադարումով սկսվեց «Բագին» թերթի հրատարակումը:

Բեյրութի ՀՅԴ բյուրոյի և Համազգայինի կենտրոնական վարչության հրատարակչությունում 1962թ.–ից մինչև 1989թ.՝ ամենամսյա, 1989–94թթ.–ին՝ երկամսյա, հետագայում նաև եռամսյա ձևաչափով լույս է տեսել «Բագին» գրականության և արվեստի հանդեսը: Խմբագիրներն են եղել՝ Կարո Սասունին, Պողոս Սնապյանը, Հակոբ Պալյանը: Հանդեսում հրատարակում են արևմտահայ և արևելահայ հեղինակների գործեր, արաբ և ճանաչված օտարազգի այլ գրողների արձակ ու չափածո ստեղծագործությունների թարգմանություններ, հայ միջնադարյան, նոր և նորագույն գրականության խնդիրներին վերաբերող հոդվածներ և ուսումնասիրություններ, մշակութային նյութեր: Այստեղ ներկայացվել են նոր անուններ, նոր հրատարակություններ: Բացառիկ համարներ են նվիրվել Սայաթ-Նովային, Ա. Բակունցին, Համաստեղին, Հ. Շիրազին, Պ. Սևակին: Աշխատակցել են Է. Պոյաճյանը, Տ. Ոսկունին, Բ. Փափազյանը, Ն.

Պարթևյանը, Ժ. Աթաբյանը, Վ. Օշականը, Հ. Պերպերյանը, Ս. Կիրակոսյանը և այլք (Այվազյան Հ., 2015):

1946–55թթ. Բեյրութում ընդհատումներով լույս է տեսել նաև «Անի», գրականության և արվեստի ամսագիրը, որի խմբագիր-հրատարակիչն էր Վահե Վահյանը, այն չի ունեցել պաշտոնական հովանավորություն և օժանդակություն (Տեր Ղաչատուրեան Ա., 2014): Տպագրել է հայ և օտար գրողների գործեր, անդրադարձել խորհրդահայ գրականության զարգացման ուղիներին, զգալի տեղ է հատկացրել բանասիրական, գրաքննադատական, մշակութային հոդվածներին, լուսաբանել սփյուռքահայ աշխատավորության կյանքը: «Հրատարակել է լուրջ ուսումնասիրություններ հայ ճարտարապետության և գեղարվեստի վերաբերյալ» (Տեր Ղաչատուրեան Ա., 2014): Նպաստել է Հայրենիք - Սփյուռք մշակութային կապերի ամրապնդմանը: Ունեցել է «Անի» մատենաշար: Ամսագրին աշխատակցել են Ս. Տերունյանը, Զ. Մելքոնյանը, Դևր, Բ. Թովալյանը, Ս. Փանոսյանը, Ա. Անդրեասյանը, Տ. Վարժապետյանը, Զ. Որբունին, Հ. Զարդարյանը, Գ. Սևանը, Ա. Դարյանը և ուրիշներ (Այվազյան Հ., 2015):

Բեյրութի մշակութային կյանքում արժևորվում է նաև «Երիտասարդ հայուհի» խորագրով, գրական գեղարվեստական երկշաբաթաթերթը, որը հետագայում դարձավ ամսագիր: Այն լույս է տեսել 1932–1934թթ. և 1947–1968թթ.: Հիմնադիր տնօրենը և խմբագիրն էր Սիրան Սեզանը (Զարիֆյան): Ինչպես թերթը, այնպես էլ ամսագիրը, կարևորել են սփյուռքում հայապահպանության մեջ հայ կնոջ դերը, ներկայացրել գիտության և մշակույթի ոլորտների նշանավոր հայուհիներին, լիբանանահայ կյանքի նշանակալի նորությունները: «Այս էջերեն հայ կինը պիտի կարենայ վերագտնել ոգեղեն լինելության այն բոլոր տուեալները, որոնք իրեն են եղած անցեալին մէջ: Այս էջերէն հայ կինը նոր արժէքատրումի եւ հետեաբար նոր գնահատումի պիտի տանի իր դերն ու դիրքը հայ պատմութեան, հայ մշակոյթին, հայ կրօնքին ու հայ անունին հետ դէմ առ դէմ» (Տեր Խաչատուրեան Ա., 2014): Առաջին շրջանում (1932–1934թթ) թերթին աշխատակցել են միայն տղամարդիկ՝ Վ. Վահյանը, Շ.

Պերպերյանը, Մ. Տամատյանը և ուրիշներ, իսկ հետագայում նաև կին գրողներ, արվեստագետներ, հասարակական գործիչներ՝ Շ. Գույումճյանը, Յ. Աճեմյանը, Ս. Դավիթյանը, Բ. Նաճարյանը, Հուրին և այլք (Այվազյան Հ. , 2014):

Բավականին երկար ժամանակ՝ 1971–2006թթ. Բեյրութում լույս է տեսել «Կանչ», հասարակական քաղաքական և գրական շաբաթաթերթը /1983–95թթ «Ազգային մշակույթ»/, որպես Լիբանանի կոմկուսի «Ալ-Նիդա»/Կանչ/ արաբերեն թերթի հայերեն հավելված: Խմբագիրներն են եղել՝ Հարություն Մադեյանը, Պողոս Թյությունճյանը, Գառնիկ Ադդարյանը, Պարույր Երեցյանը: Այն արտահայտել է Լիբանանի կոմկուսի և հատկապես նրա հայազգի ճանաչված անդամների տեսակետները, անդրադարձել է նաև ՀԿԿ գործունեությանը: Թերթը լուսաբանել է ՀՀ-ում, ԼՂՀ-ում, Լիբանանում և աշխարհում տեղի ունեցող քաղաքական և տնտեսական անցուդարձերը, տպագրել է նաև գրական էջեր, արվեստի հարցերին նվիրված նյութեր, մարզական լուրեր (Այվազյան Հ. , 2015):

Լիբանանի հասարակական կյանքում կարևոր դերակատարություն է ունեցել Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության պաշտոնական «Հասկ» կրոնական, գրական և բանասիրական ամսագիրը: Այն լույս էր տեսնում 1932 թվականից Անթիլիասում: Հիմնադիր խմբագիրն էր Մեծի Տանն Կիլիկիո Աթոռակից կաթողիկոս Բաբկեն Կյուլեսերյանը, ով աշխատեց մինչև 1936 թվականը, այնուհետև ի պաշտոնն պատասխանատու խմբագիր էին համարվում բոլոր գահակալ կաթողիկոսները: Սկզբնական շրջանում ունեցել է առավելապես տեղեկագրական բնույթ. հրապարակել է կաթողիկոսարանի որոշումները, զեկույցները, կոնդակները, իսկ 1940–ական թվականներից մեծ տեղ է հատկացնում կրոնակեղեցական թեմաներով հոդվածներին, տպագրում է նաև հայագիտական, պատմաբանասիրական նյութեր, գրական գեղարվեստական ստեղծագործություններ (Այվազյան Հ. , 2015):

«Մասիսը» նույնպես կրոնական, հասարակական, քաղաքական, գրական ամսաթերթ էր: Հայ կաթողիկե պատրիարքության հրատարակությունն է: Լույս է տեսնում 1947-ի հունվարի 1-ից Բեյրութում: Խմբագիրներն են եղել՝ Հարություն

վրդ. Թեքեյանը, Ռափայել վրդ. Պայանը, Մեսրոպ վրդ. Թերզյանը, Վարդան վրդ. Թեքեյանը, Անդրանիկ վրդ. Կռանյանը: Թերթը երկար ժամանակ խմբագրել է Հրաչ Քաջարենցը (**Տեր Խաչատուրեան Ա. , 2014**): Մեծ տեղ է հատկացնում սփյուռքահայ համայնքների, ՀՀ-ի, ինչպես նաև Մխիթարյան միաբանության կրթության, մշակութային, կրոնական կյանքի լուսաբանմանը, ներկայացնում է միջազգային անցուդարձը: Քարոզում է հայ քաղաքական կուսակցությունների համերաշխություն: Հոդվածներ էր հրապարակում Սայաթ-Նովայի, Սիամանթոյի, Դ. Վարուժանի, Մ. Մեծարենցի, Ա. Իսահակյանի, Պ. Սևակի, Դ. Դեմիրճյանի, Սարմենի, Ա. Վշտունու, Գ. Էմինի և ուրիշների մասին, տպագրում հայ և օտարազգի գրողների ստեղծագործություններ (**Այվազյան Հ. , 2015**):

Յուրահատուկ առաքելություն էր իրականացնում «Նայիրի» շաբաթաթերթը, որը լույս էր տեսել 1941–2013թթ., մինչև 1949 թվականը՝ Հալեպում՝ որպես գրականության և արվեստի ամսագիր, իսկ 1951–1983թթ. և 1995 թվականից՝ Բեյրութում՝ որպես ազգային գրական շաբաթաթերթ (**Այվազյան Հ. , 2015**): Խմբագիրներն են եղել՝ Անդրանիկ Ծառուկյանը, Ժիրայր Նայիրին (Թոսունյան, 1995 թվականից): Այն գործուն դեր է կատարել սփյուռքի ազգային, հասարակական կյանքում, անդրադարձել հայոց պատմության կարևոր անցքերին, նպաստել է հայրենիք սփյուռք կապերի ամրապնդմանը, մեծ տեղ է հատկացրել Հայաստանի սոցիալտնտեսական և կրթամշակութային կյանքին: Թերթը մեծապես նպաստել է սփյուռքահայ գրականության զարգացմանը, գրական քննադատական մտքի հասունացմանը, արվեստի արժեքների տարածմանը, տպագրել է նաև հայ գրողների (Ե. Չարենց, Գ. Մահարի, Հ. Շիրազ, Հ. Քոչար, Գ. Սարյան, Ս. Կապուտիկյան, Սարմեն և ուրիշների գործեր, անտիպ նամակներ, փաստաթղթեր, հուշեր, թարգմանություններ, լուսաբանել արվեստի նորություններ, ցուցահանդեսներ: Թղթակցել են Համաստեղը, Վահե Վահյանը, Մուշեղ Իշխանը, Արսեն Երկաթը, Կ. Չարյանը, Շ. Շահնուրը: 1971 թվականին հրատարակվել է «Նայիրի» 30-ամյակին նվիրված մեծածավալ

բացառիկ համար: 1995 թվականից թերթը լույս է տեսել երկշաբաթյա պարբերականությամբ (**Այվազյան Հ. , 2015**):

Բեյրութում եզակի կարևորությամբ մանկապատանեկան երկշաբաթաթերթ էր **«Պատանեկան արծազանքը»**, որը լույս էր տեսնում 1936 թվականից, իսկ 1973 թվականից այն դարձավ ամսաթերթ, որը հրատարակվում էր Հայ ավետարանական քրիստոնեական Ջանից միության հրատարակչության կողմից: Խմբագիրներն են եղել՝ Մանասե Շնորհոքյանը, Լևոն Սիմոնյանը, Պարգև Տարազյանը, Ժանեթ Քասունին, Փոլ Ներսեսյանը, Արամ Սարգիսյանը, Տիգրան Յումուշաքյանը, Երվանդ Քասունին (1993-ից): Թերթը տպագրում էր հոգևոր, պատմական, գիտական, մարզական, մշակութային թեմաներով հոդվածներ, լուրեր: Մեծ տեղ էր հատկացնում պատանիների կամ նրանց համար գրված հայագիր թարգմանված արծակ ու չափածո գրական ստեղծագործություններին: 1940–1942թթ. ունեցել է «Կիրակնօրյա դպրոցի դասեր» հավելվածը (**Այվազյան Հ. , 2015**):

Բեյրութի հասարակական կյանքում կարևոր դերակատարում է ունեցել մերձավոր արևելքի հայ ավետարանական քրիստոնեական Ջանից ընկերակցության հրատարակչության կողմից հրատարակվող **«Ջանասէր»**, կրոնական, գրական, հասարակական պարբերաթերթ: Այն լույս էր տեսնում 1937 թվականից Բեյրութում (նախ՝ եռամսյա հավելված «Պատանեկան արծազանգ»-ի, ապա՝ երկամսյա, ամսաթերթ, 1951–74թթ.՝ երկշաբաթաթերթ, 1975-ից՝ կրկին ամսաթերթ): Խմբագիրներն են եղել՝ Բյուզանդ Գալֆայանը, Տիգրան Քասունին, Բյուզանդ Ռուսյանը, Մանասե Շնորհոքյանը, Պարգև Տարազյանը, Եսայի Սարմազյանը, Արամ Սարգիսյանը, Տիգրան Յումուշաքյանը, Երվանդ Քասունին (1991թվականից): Թերթը լուսաբանում էր հայ ավետարանական եկեղեցու գործունեությունը, հրատարակում էր հասարակական, պատմամշակութային լուրեր և հոդվածներ (**Այվազյան Հ. , 2015**):

Հայկական ժողովրդային շարժման հրատարակչության կողմից 1958 թվականից Բեյրութում (1990-ից՝ անկանոն պարբերականությամբ) լույս էր տեսնում նաև «Սփյուռք», գրական, գեղարվեստական, հասարակական պարբերաթերթը, որի խմբագիրներն են եղել՝ Սիմոն Սիմոնյանը (հիմնադիր), Գևորգ Աճեմյանը, Գևորգ Յազըճյանը, Հովսեփ Արթինյանը, իսկ 2009 թվականից թերթը ունեցել է խմբագրակազմ: Թերթը անդրադառնում էր ՀՀ-ի, ԼՂՀ-ի և սփյուռքի հասարակական կյանքին, հայրենիք սփյուռք փոխհարաբերություններին, հայկական հարցին, արցախյան հիմնախնդրին, մերձավորարևելյան քաղաքական անցուդարձին, տպագրում էր նաև գեղարվեստական ստեղծագործություններ, մշակութային թեմաներով նյութեր (Օգնայեան Ա. , 1984, Տեր Խաչատուրեան Ա. , 2014):

Երգիծանքի ժանրը ապահովելու նպատակով Բեյրութում 1951–1952թթ. լույս է տեսել «Փարոս», երգիծական պատկերազարդ երկշաբաթաթերթը (ապա՝ շաբաթաթերթ): Խմբագիրներն են եղել՝ Բաբկեն Տեր-Գևորգյանը, Պետրոս Քիրենյանը: Թերթը ծաղրել է գաղթավայրի հոռի բարքերը, տպագրել է նյութեր՝ նվիրված հայապահպանությանը և հայոց լեզվի անաղարտության հարցերին, անդրադարձել է նաև Լիբանանի ներքին քաղաքականությանը (Այվազյան Հ. , 2015):

1955թ. սկսվեց հրատարակվել «Բժիշկ» վերնագրով միակ թժշկական ամսաթերթը, որը խմբագրում էին բժիշկներ Վարուժան Սահակյանը, Մելքոն Էպիֆանյանը և Հարություն Գազանճյանը: Ամսաթերթը լույս էր տեսնում Լիբանանահայ Բժշկական միության միջոցներով: Իր բովանդակությամբ հանրամատչելի հրատարակություն էր՝ իրականացնում էր հասարակության մեջ բժշկական լուսավորչական գործառույթ (Տեր Խաչատուրեան Ա. , 2014):

Բեյրութում լույս են տեսել նաև ժողովածուներ և ամսագրեր, ինչպիսիք են՝ «Ժողովածու գրականության և արվեստի», «Յառաջ», «Շիրակ» (Տեր Խաչատուրեան Ա. , 2014):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Վերը նշված մամուլը Լիբանանում հրատարակված ոչ բոլոր պարբերականները և թերթերն են, որոնք կարևորագույն գործիքակազմ են Սփյուռքում հայապահպանության, ազգային լուսավորչականության, օտար սոցիալական միջավայրում հարմարարվելու և տնավորվելու, ինչպես նաև հայ համայնքում արդյունավետ հաղորդակցում և կեցություն իրականացնելու համար:
2. Լիբանանի կառավարությունը այնտեղ ապրող հայերի, ինչպես նաև հրատարակվող պարբերականների նկատմամբ ուներ հարգալից և դրական վերաբերմունք, որն էլ նպաստել է մեծաթիվ ու որակով պարբերականների հրատարակմանը, նույնը չենք կարող ասել Օսմանյան Թուրքիայի մասին **(Խառատյան Ա., 1989, Խառատյան Ա. , 2015):**
3. Լիբանանում հրատարակված հայ մամուլը հիմնականում կենտրոնացած էր Բեյրութում, քանի որ հայերը մեծ մասամբ ապրում էին Բեյրութում:
4. Հրատարակված թերթերը հիմնականում գտնվում էին որևէ կառույցի հովանու ներքո, և այդ կառույցի հզորությունից կախված էր տվյալ մամուլի հարատևությունն ու արժևորվածությունը:
5. Հրատարակվող թերթերի խմբագիրները տվյալ ժամանակաշրջանի ճանաչված գործիչներն և մտավորականներն էին:
6. Լիբանանի համայնքներում հրատարակվող մամուլը իրականացրեց հայապահպանության, դպրոցաշինության, առողջապահական և բազմաթիվ այլ գործառույթներ:
7. Հրատարակվող մամուլի միջոցով լիբանանահայ ընթերցողը ծանոթանում էր նաև Խորհրդային Հայաստանի իրականությանը և նվաճումներին:
8. Հրատարակված թերթերը հարթակ էին հայ և արտասահմանյան գրողների, արվեստագետների, գիտնականների ստեղծագործություններին ծանոթանալու համար:
9. Հրատարակվող օտարալեզու թերթերը ինչպես արաբ, այնպես էլ այլազգի ընթերցողներին ծանոթացրել են հայ ազգի հնագույն ծագումնաբանությանը,

մշակույթին, ինչպես արաբական աշխարհում, այնպես էլ միջազգային կյանքում ունեցած ձեռքբերումներին, անդրադարձել հայ համայնքի հասարակական, քաղաքական և տնտեսական կյանքին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Բաբլոյան Մ. (1965)**, Սփյուռքահայ մամուլի պատմությունից. «Անի» (1946–1955), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ. :
2. **Լևոնյան Գ. (1934)**, Հայոց պարբերական մամուլը, Երևան, Մելքոնյան ֆոնդի հրատ:
3. **Դալլաքյան Կ. (1964)**, Լիբանանահայ դեմոկրատական մամուլի պատմությունից, Երևան, «Հայաստան» հրատ:
4. **Դանիելեան Ժ. (1986)**, Լիբանանահայ տպագրությունը պատերազմի տարիներուն. 1975–1984, Թեքեյան մշակութ. միութ. հրատ. :
5. **Եղիայեան Բ. (1975)**, Ժամանակակից պատմություն կաթողիկոսության հայոց Կիլիկիոյ. 1914–1972, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսության Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ:
6. **Եազըճեան Գ. (2004)**, Լիբանանահայ պարբերական մամուլը 2002 թուականին, Երևան, «Արմենիա» հրատ. :
7. **Թերզեան Մ. (1983)**, Կաթողիկոսական միաբանությունը, Բ. Ջմմառեան մատենաշար, թիվ 1, «Ջմմառ» հրատ. :
8. **Թովուզան Հ. (1986)**, Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթօջախների պատմություն (1841–1946), Երևան, «Հայաստան» հրատ. :
9. **Հայ գրատպություն և գրքարվեստ (2015)**, Հանրագիտարան (գլխ. խմբ. Հովհաննես Այվազյան), Երևան, «Հայկական հանրագիտարան» հրատ.:
10. **Վարժապետեան Ս. (1983)**, Հայերը Լիբանանի մեջ, Հանրագիտարան լիբանանահայ գաղութի, հ. Դ, 1920–1980, Դ. Ֆերլոն:
11. **Օգնայեան Ս. (1984)**, Մատենագիտություն «Սփիւռք» շաբաթաթերթի. 1958–1978, Պեյրութ:
12. **Խառատյան Ա. (1989)**, Արևմտահայ պարբերական մամուլը և գրաքննությունը Օսմանյան Թուրքիայում, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ. :
13. **Խառատյան Ա. (2015)**, Արևմտահայ մամուլն իր պատմության ավարտին (1900–1922), Երևան, Պատմության ինստիտուտ:

14. **Տեր Խաչատուրեան Ա. (2014), Հայ մամուլի մատենագիտական գործեր, Պեյրուբ:**

REFERENCES

1. Babloyan M. (1965), *Sp'yowr'qahay mamowli patmowt'yownic. «Ani» (1946–1955) /From the History of the Armenian Diaspora Press, "Ani" (1946-1955)/, Yerevan, NAS RA Publishing.*
2. Levonyan G. (1934), *Hayoc parberakan mamowly' /The Armenian Periodical Press/, Yerevan, Melkonian Foundation Publishing House.*
3. Dallakyan K. (1964), *Libananahay demokratakan mamowli patmowt'yownic /From the history of the Lebanese-Armenian democratic press/, Yerevan, "Hayastan" Publishing House.*
4. Danielian Z. (1986), *Libananahay tpagrowt'iwny' paterazmi tarinerown. 1975–1984 /Lebanese-Armenian Printing During the War Years, 1975-1984/, Tekeyan Cultural Union Publishing House.*
5. Egiayan B. (1975), *Jhamanakakic patmowt'iwn kat'oghikosowt'ean hayoc Kilikioy. 1914–1972 /Contemporary history of the Armenian Catholicos of Cilicia 1914-1972/, Antilias, Printed by the Catholicosate of the Great House of Armenians of Cilicia.*
6. Yazijian G. (2004), *Libananahay parberakan mamowly' 2002 t'owakanin /The Lebanese-Armenian Periodical Press in 2002/, Yerevan, "Armenia" Publishing House.*
7. Terzyan M. (1983), *Kat'oghikosakan miabanowt'iwny' /Zmaryan Catholic Congregation/. Beirut, No. 1, "Zmmar" Publishing House.*
8. Topuzyan H. (1986), *Siriayi & Libanani haykakan gaght'o'jaxneri patmowt'yown (1841–1946) /History of Armenian colonies in Syria and Lebanon (1841-1946)/, Yerevan, "Hayastan" Publishing House.*
9. *Hay gratpowt'yown & grqarvest /Armenian Printing and Book Art/ (2015), Encyclopedia, Chief Editor Hovhannes Ayvazyan, Yerevan, Encyclopedia Publishing House.*

10. Varzhapetyan S. (1983), *Hayery' Libanani me'j /Armenians in Lebanon/, Vol. 1-5, D.-Ferlon, 1920-1980.*
11. Ognayan S. (1984), *Matenagitowt'iwn «Sp'iwr'q» shabat'at'ert'i. 1958-1978 /Bibliography of the "Spyurk" Weekly Newspaper, 1958-1978/, Beirut.*
12. Xaratyan A. (1989), *Armevtahay parberakan mamowly' ev graqnnowt'yowny' O'smanyen T'owrqiyowm /The Western Armenian Periodical Press and Censorship in Ottoman Turkey/, Yerevan, NAS RA Publishing.*
13. Xaratyan A. (2015), *Arevmtahay mamowln ir patmowt'yan avartin (1900-1922) /Western Armenian Press at the End of Its History (1900-1922)/, Yerevan, Institute of History.*
14. Ter Khachaturyan A. (2014), *Hay mamowli matenagitakan gorc'er /Bibliographic Works of the Armenian Press/, Beirut.*

Ани Фишенкчян, Милена Катаян

Периодическая печать ливанских армян в 1945-1993 гг.

Заключение

Ключевые слова и выражения: Ливан, периодическая печать, типография, партийные, земляческие, художественно-литературные, культурные, религиозные, спортивные, молодежные, официальные издания.

В современных условиях переоценки национальных ценностей еще более важным становится многостороннее исследование различных проблем истории разбросанных по всему миру армянских колоний, и это один из важнейших приоритетов современных армянских историков как в колониях так и на Родине. Это делает функцию истории армянской диаспоры тех или иных стран сохранить

национальную идентичность более целостной, а также рассматривает известные, а иногда малоизвестные факты и исторические события.

Главной целью данного исследования является на основе многосторонних исследований представить периодическую печать армянской колонии в Ливане в различные годы, а также сравнить картину аналогичных явлений в период с 1945 по 1991 гг. в контексте существующих в данный период вызовов.

Исследование проводилось методом тщательного и сравнительного анализа неоспоримых и убедительных исторических фактов.

Изучение новейшей истории армянских колоний в Ливане имеет как научно-практическую и теоретическую, так и политическую и актуальную значимость. Оно с одной стороны проливает свет на произошедшие в исследуемый период запутанные события, а с другой стороны является путеводящим маяком для дальнейших исторических исследований в данной области. В этом смысле придается огромное значение деятельности типографий Зартонк и первопрестольного монастыря в Антилиасе, а также иных типографских структур. В данном смысле вышеупомянутое исследование представляет собой многосторонний, систематизированный и модернизированный анализ данной проблемы в годы вновь обретенной армянской государственности. Исследование имеет не только научное, но и практическое значение, так как факты, положения, интерпретации, заключения и соображения, приведенные в данной статье могут быть использованы в тезисах диссертации и при разработке всеобщего учебного курса, посвященного задачам истории ливанских армян.

Ani Fishenkchyan, Milena Katayan

Lebanese-armenian press from 1945 to 1991

Conclusion

Key words and expressions: Lebanon, press, printing house, party, compatriot, literary fiction, cultural, religious, sports, official, educational options.

In the current context of reinterpreting national values the comprehensive study of various issues in the history of various Armenian communities around the world is becoming even more important, which is one of the most important priorities of both Diaspora and domestic modern historiography. It completes the national preservation functions of a certain period in the history of Armenian Diaspora of a given country and examines well-known and sometimes less-known events and incidents. The main goal of the present study is to present the press published by the Lebanese Armenian community in different years based on comprehensive study of the periodical press as well as the picture of the existing connections in that field, in the context of the existing challenges from 1945 to 1991.

The research was conducted through a comparative study of undeniable and convincing historical facts. The study of a modern history of Lebanese Armenian communities is of both scientific, practical and theoretical, as well as political and contemporary significance. On the one hand, it reveals the complex events of the history of the colony during the period of study, and on the other hand, it becomes a landmark for the further development of historical thought. In this regard, we highly value the activities of the Mother See of Antelias, the Zartonk printing houses, as well as the publishing structures.

The above mentioned research in that article represents a systematic, comprehensive new analysis of the aforementioned issue during the years of the newly independent statehood.

This article has not only scientific but also practical significance. The facts presented in the work, the propositions put forward, the interpretations, the

conclusions and the considerations can be used in the future to compile a dissertation thesis and a unified university course dedicated to the problems of the history of Lebanese Armenians.

Անի Ֆիշենկյան - ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունները վերաբերվում են Մերձավոր Արևելքի, մասնավորապես 1946թ. առ այսօր Սիրիայի հայ համայնքի պատմության հիմնախնդիրներին, ինչպես նաև գրական արևմտահայերենի հիմնահարցերին: Հեղինակ է մեկ մենագրության և երեսունից ավելի հոդվածների: fishenkjianani@gmail.com

Միլենա Կատայան - ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի հայցորդ, Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ գիտահետազոտական կենտրոնի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները վերաբերվում են 1945-1991թթ. Լիբանանում հայ գրատպության հիմնախնդիրներին: Milenakatayan@gmail.com

Ани Фишенкчян - Научный сотрудник Института истории Национальной академии наук Республики Армения, кандидат исторических наук. Научные интересы касаются проблем истории Ближнего Востока, в частности сирийской армянской общины с 1946 года по сегодняшний день, а также проблем литературного западноармянского языка. Она автор одной монографии и более тридцати статей. fishenkjianani@gmail.com

Милена Катаян - Соискатель Института истории Национальной академии наук Республики Армения, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Армянского государственного педагогического университета имени Х. Абовяна. Научные интересы связаны с проблемами армянской печати в Ливане в 1945-1991 гг., Milenakatayan@gmail.com

Ani Fishenkchyan - Researcher of the Institute of History of the National Academy of Sciences /NAS/ of the Republic of Armenia, candidate of historical sciences. Scientific interests relate to the problems of the history of the Middle East, particularly the Syrian Armenian community from 1946 to today, as well as the problems of the literary Western Armenian language. She is the author of one monograph and more than thirty articles. fishenkjianani@gmail.com

Milena Katayan- Claimant of the Institute of History of the National Academy of Sciences /NAS/ of the Republic of Armenia, Researcher of the Armenian State Pedagogical University named after Kh. Abovyan. His scientific interests are related to the issues of Armenian printing in Lebanon in 1945-1991. Milenakatayan@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 16.01.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 28.01.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՄԱՐԻՆԵ ՍԱՀՐԱԴՅԱՆ

**ԹԻՖԼԻՍԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ ՀԱՅԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
ՆՎԱԶՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ (1918-1921 ԹԹ.)****DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.155****ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Հոդվածը ներկայացնում է Թիֆլիսի հայ համայնքի ներգրավվածությունը Վրաստանի Դեմոկրատական Հանրապետության (1918-1921թթ.) քաղաքական կյանքում և այդ ազդեցության նվազման պատճառները:

Չնայած ժողովրդավարական կարգերի հաստատմանը և ազգային փոքրամասնությունների իրավական հավասարության ապահովման մասին հայտարարությանը, որն արտացոլված էր նաև Վրաստանի անկախության հռչակագրում, հայ համայնքի քաղաքական դերի նվազումը պայմանավորված էր ինչպես պետական քաղաքականությամբ, այնպես էլ ներքին ու տարածաշրջանային գործոններով: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ վրացական իշխանությունների որդեգրած ազգային քաղաքականությունն ու օրենսդրական կարգավորումները խոչընդոտում էին հայերի մասնակցությունը պետական կառավարման համակարգին: Մասնավորապես, քաղաքացիական և լեզվական սահմանափակումները նվազեցնում էին հայ համայնքի քաղաքական ազդեցությունը: Նորաստեղծ պետության ազգային ռազմավարությունը նպատակ ուներ կրճատելու ոչ վրացական համայնքների ներգրավվածությունը պետական և տեղական կառույցներում:

Թիֆլիսի քաղաքային խորհրդի ընտրությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ թեև հայերը մինչ այդ զգալի դերակատարություն ունեին քաղաքային ինքնակառավարման գործընթացներում, նորաստեղծ պետության առաջնահերթությունները հանգեցրին նրանց ազդեցության կրճատմանը:

Ուսումնասիրությունը հիմնվում է օրենսդրական փաստաթղթերի, ժամանակի մամուլի և որոշ արխիվային նյութերի վերլուծության վրա՝ վեր հանելու համար, թե ինչպես ձևավորվեց և գործեց վրացական ազգային քաղաքականությունը: Այն ընդգծում է նաև Թիֆլիսի հայ համայնքի փորձերը՝ հաղթահարելու քաղաքական ակտիվության սահմանափակումները, սակայն ներքին կազմակերպչական խնդիրները և արտաքին քաղաքական զարգացումները խոչընդոտեցին նրանց մասնակցությանը Թիֆլիսի քաղաքական կյանքին:

Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ հայկական համայնքի քաղաքական ակտիվության անկումը կապված էր Վրաստանի քաղաքական վերնախավի ներսում առկա ազգայնական մոտեցումների հետ, որոնք ազդում էին քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացի վրա և սահմանափակում հայ համայնքի ներգրավվածությունը պետական քաղաքական գործընթացներում: Բացի այդ, հայ համայնքում առկա ներքին խնդիրները ևս նպաստեցին նրանց ազդեցության նվազմանը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, Թիֆլիսի հայ համայնք, Թիֆլիսի քաղաքային խորհուրդ, Խորհրդի ընտրություններ, հայերի իրավունքների սահմանափակում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1918 թ. մայիսի 26-ին Վրաստանի անկախության հռչակումից հետո Թիֆլիսի հայ համայնքի քաղաքական ներգրավվածությունը զգալի փոփոխությունների ենթարկվեց: Մինչ այդ հայերը կարևոր դեր էին խաղում քաղաքի հասարակական և քաղաքական կյանքում, սակայն անկախությունից հետո վրացական իշխանությունների որդեգրած ազգային քաղաքականությունը սահմանափակեց նրանց ազդեցությունը: Թիֆլիսը՝ որպես բազմազգ քաղաք և քաղաքական գործընթացների կենտրոն, նախկինում հայերի ակտիվ մասնակցության վայրն էր, բայց անկախությունից հետո նրանց դերը նվազեց:

Սույն հետազոտության հիմնական նպատակն է վերլուծել Վրաստանի անկախության և պետական քաղաքականության ազդեցությունը Թիֆլիսի հայ համայնքի քաղաքական ներգրավվածության վրա: Այն ընդգրկում է հայերի ազդեցության նվազմանը նպաստած իրավական, սոցիալական և քաղաքական գործոնների ուսումնասիրությունը:

Հետազոտության հիմնական խնդիրներն են՝

- **Վրացական ազգային քաղաքականության վերլուծություն.** ուսումնասիրել վրացական իշխանությունների որդեգրած քաղաքականությունը, որն ուղղված էր վրացական ազգային ինքնության ամրապնդմանը՝ սահմանափակելով ոչ վրացական համայնքների մասնակցությունը պետական կառավարման գործընթացներին:
- **Իրավական և օրենսդրական փոփոխությունների ազդեցության գնահատում.** վերլուծել այն օրենքներն ու կարգավորումները, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի սահմանափակել են հայ համայնքի քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքները (օրինակ՝ լեզվական քաղաքականություն, քաղաքացիության և ընտրական իրավունքների խնդիրներ):
- **Քաղաքական ակտիվության նվազում.** ուսումնասիրել Թիֆլիսի հասարակական և տնտեսական պայմանները, բազմազգ բնակչության կառուցվածքը, ինչպես նաև այն միջոցառումները, որոնք խոչընդոտել են հայերի մասնակցությանը տեղական ինքնակառավարման գործընթացներին:

Հետազոտության գիտական կարևորությունն այն է, որ բացահայտվում են Վրաստանի ազգային և պետական քաղաքականության ձևավորման վրա ազդած պատմական գործոնները՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով Թիֆլիսի հայ համայնքի քաղաքական իրավունքների սահմանափակումներին: Ուսումնասիրությունն ապահովում է ավելի լայն պատկերացում այն մասին, թե

ինչպես կարող է ազգային քաղաքականությունը ազդել բազմազգ հասարակությունների համերաշխության և համագործակցության վրա:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնախնդրի լուծման համար ուսումնասիրվել են պատմական գործընթացներ, ինչպես նաև տվյալ ժամանակաշրջանի իրավական և սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունների ազդեցությունը ազգային փոքրամասնությունների շրջանում: Ուսումնասիրությունը իրականացվել է տարբեր մեթոդների համադրմամբ, ինչը ապահովում է վերլուծության ամբողջականությունն ու խորությունը: Հետազոտության մեթոդաբանությունը ներառում է պատմաքաղաքական վերլուծության և համեմատական մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Վրաստանի անկախության ազդեցությունը հայերի քաղաքական ներգրավվածության վրա

Վրաստանի 1918թ. անկախությունը զգալիորեն փոխեց քաղաքական իրավիճակը, հատկապես Թիֆլիսում, որտեղ հայերը կազմում էին քաղաքի բնակչության մեծամասնությունը: Անկախությունից առաջ հայերն ակտիվորեն մասնակցում էին քաղաքի հասարակական և քաղաքական կյանքին՝ ունենալով էական ազդեցություն տեղական իշխանության վրա: Սակայն Վրաստանի անկախությունից հետո նոր իշխանությունները, որդեգրելով ազգայնական ռազմավարություն, սկսեցին կիրառել քաղաքական միջոցառումներ, որոնք սահմանափակում էին ոչ վրացի համայնքների, հատկապես հայերի ներգրավվածությունը: Նոր քաղաքականության հիմնական նպատակներից էր նվազեցնել ազգային փոքրամասնությունների, այդ թվում՝ հայերի, մասնակցությունը պետական կառավարման մարմիններում:

Թիֆլիսը մեծ մասամբ բնակեցված էր հայերով. քաղաքի ընդհանուր բնակչության շուրջ 43.1 տոկոսը (149,294 մարդ) հայեր էին: Մնացած բնակչությունն ուներ հետևյալ կազմը՝ 26.2 տոկոս (91,997) ռուսներ, 10.7 տոկոս (37,584) վրացիներ և 20 տոկոս (67,892) այլ ազգեր: Ընդհանուր առմամբ,

Թիֆլիսի բնակչությունը կազմում էր 346,767 մարդ (**«Հորիզոն» 1917, 27 հուլիս**): Բացի այդ, ողջ Վրաստանի տարածքում ազգային փոքրամասնության կարգավիճակում բնակվում էր շուրջ 400 հազար հայ (**«Հորիզոն» 1917, 27 հուլիս**): Այսպիսով, պարզ է դառնում, թե ինչպիսին կարող էր լինել հայերի դերակատարությունը Թիֆլիսի քաղաքական կյանքում, եթե վրացական կառավարությունը չձեռնարկեր քայլեր հայկական ազդեցությունը թուլացնելու ուղղությամբ:

Վրաստանն իր անկախության առաջին իսկ օրից մեծ ուշադրություն դարձրեց թե՛ քաղաքային, թե՛ զեմստվային ինքնավարությունների զարգացմանն ու կազմակերպմանը: 1918թ. հունվարի 25-ին ընդունվեց որոշում զեմստվոների վերաբերյալ, իսկ 1919թ. հունվարի 28-ին նրանց հանձնվեց տեղական վարչակազմի և միլիցիայի կազմավորման գործը: Հունվարի 30-ին վերացվեց նաև նահանգային կառավարման համակարգը, և Վրաստանը բաժանվեց գավառական զեմստվոների (**Մախլան Բ., 2011**):

Չնայած վարչատարածքային ինքնավարության ենթադրյալ ձևավորմանը՝ ընդունված օրենքները խոչընդոտում էին ազգային ինքնավարությունների հաստատմանը: Տեղական կառավարման մարմինները ենթարկվում էին կենտրոնական իշխանությանը, որն իրավասու էր կասեցնել նրանց որոշումները: Այսպիսով, Վրաստանը ձևավորել էր ինքնավար կառույցների ցանց, սակայն ազգային փոքրամասնությունները դրանցում սահմանափակ ներգրավվածություն ունեին՝ հակառակ սահմանադրական նախագծերով նախատեսվածի: Ընդ որում պետք է նշել, որ Վրաստանի Հայոց Ազգային խորհուրդը կազմել էր ազգային-մշակութային ինքնավարությանն առնչվող դրույթներ, որոնք պետք է ընդգրկվեին սահմանադրության մեջ (**Ստեփանյան Խ., 2008**):

Պետք է նշել, որ ինքնավար կառույցները ստեղծվում էին քաղաքական լարված պայմաններում. մի կողմից՝ վրաց ղեկավարության ազգայնական քաղաքականությունը, մյուս կողմից՝ բռնաճնշումները, որոնք ազգային

փոքրամասնությունների շրջանում ձևավորում էին հակապետական տրամադրություններ:

Վրաստանի Հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման համակարգը իրավականորեն վերջնականապես պետք է կարգավորվեր 1921 թ. Սահմանադրությամբ:

Անդրադառնալով ինքնակառավարման մարմիններում հայերի մասնակցության շրջանակներին՝ հարկ է ընդգծել այն հիմնական փոփոխությունները, որոնք իրականացրեց վրացական կառավարությունը: Այդ փոփոխությունները, կարծես նպատակ ունեին աստիճանաբար նվազեցնել հայերի ներգրավվածությունը, հատկապես քաղաքական գործընթացներում:

1918 թ. հոկտեմբերի 1-ին Վրաստանի Ազգային հորհուրդը (ՎԱՀ) վրացերենը ճանաչեց որպես պետական լեզու: Արդեն հուլիսին արձակվեց հրաման, ըստ որի՝ պաշտոններից ազատվում էին ոչ միայն վարչական ծառայության աշխատակիցները, այլ նաև մեծ թվով բժիշկներ և ուսուցիչներ, որոնք աշխատում էին պետական վերահսկողության տակ գտնվող հաստատություններում (ժեռուղծ խմբագրություն... 1919):

Պետք է նշել, որ սահմանադրական նախագծի մշակվող նորմերից մեկը, անդրադառնալով ազգային փոքրամասնությունների լեզվական իրավունքներին, նախատեսում էր, որ եթե տեղական ինքնակառավարման մարմինների քնակիչների մեծամասնությունը (ավելի քան 50%-ը) ազգությամբ վրացի չէ, ապա պետական լեզվին զուգահեռ տարբեր հաստատություններում գործավարությունը պետք է իրականացվեր նաև տվյալ փոքրամասնության լեզվով (ժեռուղծ խմբագրություն... 1919): Ըստ էության, սա ենթադրում էր լեզվական խնդիրների լուծում, սակայն գործնականում այդ քաղաքականության հետևանքով հայերը հեռացվում էին կարևոր պետական պաշտոններից:

1918թ. հուլիսի 16-ին ընդունված «Վրաստանի Դեմոկրատական Հանրապետության քաղաքացիության մասին» օրենքը զգալի ազդեցություն ունեցավ երկրում ապրող ազգային փոքրամասնությունների վրա: Օրենքի

համաձայն՝ Վրաստանի քաղաքացի կարող էր համարվել յուրաքանչյուր բնակիչ, որը մինչև 1914թ. հուլիսի 19-ը հաշվառված էր երկրի որևէ վարչական միավորման մեջ, իսկ երկքաղաքացիությունը բացառվում էր (ճեղքված չափերով... 1919):

Այս պահանջը դժվարություններ էր ստեղծում Թիֆլիսի հայերի և այլ փոքրամասնությունների համար, քանի որ նրանցից շատերը չունեին պահանջվող բնակության իրավունքը հաստատող փաստաթղթեր, որի հետևանքով քաղաքացիության դիմումները հաճախ մերժվում էին: Չնայած օրենքում բացահայտ ազգային խտրականություն չէր նշվում, գործնականում այն կիրառվում էր հայ համայնքի նկատմամբ քաղաքական անվստահության պայմաններում:

Այս ամենին զուգահեռ երկրում խորանում էր ճգնաժամը: Բնակարանային և սեփականության հարցերը դուրս էին մնում իշխանության վերահսկողությունից:

Արդեն 1918թ. փետրվարի 15-ի նիստում քաղաքագլուխը զեկուցեց հացի սուր ճգնաժամի մասին: «Պայքար» թերթի էջերում հայտարարվեց, որ անգամ ազգաբնակչությանը տրվող 0.5 ֆունտ հացը ժամանակավորապես կրճատվել է (**«Պայքար» 1918, 17 փետրվար**):

Բավական ծանր էր նաև գաղթականության խնդիրը: 1918թ. ապրիլի 5-ին Խորհրդի արտակարգ նիստում իրավասու Խուդադյանը առաջարկեց քննարկել փախստականների հարցը, քանի որ նրանց անհրաժեշտ էր ապահովել կացարանով: Քաղաքագլուխ Էլիավան հայտնեց, որ բացի բնակարաններից, քաղաքը մտադիր է գաղթականների համար վրաններ տեղադրել: Սակայն այս լուծումն առավել վատթար պայմաններ էր ստեղծում նրանց համար:

Այս բոլոր գործընթացները միանշանակ ազդեցություն ունեցան հետագա քաղաքական զարգացումների վրա:

1918թ. մարտի 14-ին «Պայքար» թերթը նշել էր, որ Թիֆլիսի քաղաքային դումայի նիստերը հաճախ չէին կայանում քվորումի բացակայության պատճառով, ինչը համարվել էր դումայի «կյանքի հիվանդություն»:

Սեպտեմբերի 2-ի նիստում քվեարկությամբ վերընտրվել է նախագահության նախկին կազմը. նախագահ՝ Ա. Լոմոտատիձե (սոցիալ-դեմոկրատ), առաջին օգնական՝ Ա. Եաղճյան (ՀՅԴ), երկրորդ օգնական՝ Լ. Թումանյան (ԷսէՆ), քարտուղար՝ Վ. Խախանով (**«Մշակ» 1918, 25 սեպտեմբեր**):

Սեպտեմբերի 25-ին վարչությունը գեկուցեց, որ անհրաժեշտ է նախաձեռնել քաղաքային դումայի իրավասուների ընտրությունը, քանի որ նրանց լիազորությունների ժամկետը լրանում էր հունվարի 1-ին (**«Մշակ» 1918, 25 սեպտեմբեր**):

Հոկտեմբերի 9-ին ընտրվեց նոր վարչություն, որի միակ հայ անդամը սոցիալ-դեմոկրատ Ս. Փիրումյանն էր: Քաղաքագլուխ ընտրվեց Ն. Էլիավան (**«Ժողովրդի ձայն» 1918, 11 հոկտեմբեր**):

Խորհրդի վերջին նիստերի օրակարգի հիմնական հարցերն էին սահմանային վեճերը: 1918թ. հոկտեմբերի 30-ին խորհուրդը, լսելով նախագահի գեկուցումը հայկական և վրացական հանրապետությունների գործառնների միջև ծագած միջադեպի մասին, հայտարարեց, որ կողմ է հայ-վրացական զինված հակամարտության խաղաղ լուծմանը (**«Մշակ» 1918, 30 հոկտեմբեր**):

Դեկտեմբերի 16-ին քաղաքային դուման սահմանային վեճերի ռազմական լուծումը համարեց հանցանք դեմոկրատիայի դեմ (**«Մշակ» 1918, 19 դեկտեմբեր**): Նույն նիստում, Սանահինի դեպքերի քննարկումից հետո, խորհրդում առաջացան հակադիր խմբեր, և սա Խորհրդի վերջին նիստն էր (**«Մշակ» 1918, 22 դեկտեմբեր**):

Կարող ենք եզրակացնել, որ Վրաստանի անկախացումից հետո Թիֆլիսի հայ համայնքի քաղաքական ներգրավվածության փոփոխությունները պայմանավորված էին երկրի ազգային և պետական ինքնության ձևավորման գործընթացով: 1918-1920 թթ. ընթացքում ձևավորվող վրացական պետական մարմինները նպատակ ունեին ամրապնդելու վրացական գերիշխանությունը, որի հետևանքով տեղի ունեցավ ոչ վրացական համայնքների, մասնավորապես հայերի, քաղաքական ազդեցության աստիճանական նվազում:

Հայերի մասնակցությունը Թիֆլիսի 1919թ. քաղաքային դումայի ընտրություններին

Վրաստանի 1917-1919թթ. ընտրական գործընթացները կարևոր փուլ էին երկրի սոցիալ-քաղաքական և ազգային պետության ձևավորման համար: Վրացական քաղաքական համակարգը ձևավորվում էր անկախության ձեռքբերումից հետո, երբ Վրաստանի Դեմոկրատական Հանրապետությունը փորձում էր հաստատել իր լեգիտիմությունը: Սակայն այս գործընթացը ոչ միայն բախվեց ներքին սոցիալ-քաղաքական լարվածությանը, այլև սրվեց ազգային փոքրամասնությունների, մասնավորապես հայերի և վրացական իշխանությունների հարաբերությունների համատեքստում:

1918թ. նոյեմբերին խորհրդարանում քննարկվեց քաղաքացիության և ընտրական նոր կանոնակարգի հարցը: Տպագրվող ընտրական ցուցակների լեզվական բազմազանությունը (վրացերեն, հայերեն և ռուսերեն) դարձավ նիստերի ժամանակ բուռն քննարկման առարկա (ՆՇՕՅԾ Ջ., 2018):

Այս գործընթացի շրջանակներում 1918 թ. դեկտեմբերի 17-ին հաստատվեց «Քաղաքային խորհուրդների ընտրողների ընտրությունների կանոնակարգը», որը բաղկացած էր 37 հոդվածից: Ըստ կանոնակարգի՝ ընտրություններին մասնակցելու իրավունք ունեին Վրաստանի՝ 20 տարին լրացած քաղաքացիները՝ անկախ սեռից, ազգությունից կամ կրոնից (ՆՇՕՅԾ Ջ., 2018): Սակայն հաստատված կանոնակարգով բնակչության մի մասը զրկվում էր ընտրական իրավունքից՝ ազգային պատկանելության հիմքով, քանի որ քաղաքացիություն ստանալու դիմումները հիմնականում մերժվում էին՝ պայմանավորված տարբեր հանգամանքներով:

Արդյունքում զգալի թվով մարդիկ չստացան Վրաստանի քաղաքացիություն և հետևաբար զրկվեցին քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական մի շարք իրավունքներից: Բացի այդ, ընտրացուցակներում բացահայտվում էին բազմաթիվ խնդիրներ, օրինակ՝ քաղաքացիների տվյալները հաճախ սխալ էին գրանցված կամ ընդհանրապես ընդգրկված չէին (ՆՇՕՅԾ Ջ., 2018):

1919թ. հունվարի 15-ին Թիֆլիսի քաղաքային խորհրդի նիստում քննարկվեցին ընտրողների ցուցակագրման և մարդահամարի հարցերը: Ընտրական ցուցակներում ընդգրկված էր 65 հազար ընտրող, մինչդեռ 19 հազար ձայներ դեռևս վիճելի էին: Համեմատության համար՝ 1917թ. ընտրություններին մասնակցել էր 117 հազար ընտրող (ՆՇՕՅԾ Ջ., 2018):

Հայկական համայնքի քաղաքական կազմակերպությունները, ներառյալ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն կուսակցությունը, բողոքեցին ընտրություններում անարդար վերաբերմունքի դեմ: Հատկանշական է, որ հայ պաշտոնյաները հաճախ դուրս էին մնում ընտրական ցուցակներից, ինչը վկայում է ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ կիրառվող քաղաքական ճնշումների մասին:

Ընտրական գործընթացներն այս ժամանակաշրջանում ոչ միայն տեղական ինքնակառավարման մարմինների ձևավորման, այլև Վրաստանի քաղաքական ուժերի հարաբերակցության ստուգման միջոց էին: Թիֆլիսի քաղաքային խորհրդի 1919 թ. ընտրություններն արդեն ստացան քաղաքական բնույթ՝ դուրս գալով մունիցիպալ խնդիրների շրջանակից (ՆՇՕՅԾ Ջ., 2018): Այսինքն՝ ընտրությունների ելքը դարձավ ազգային և քաղաքական առճակատման խորհրդանիշ, որի միջոցով արտացոլվեցին Վրաստանի հասարակական ուժերի միջև առկա հակասությունները:

Այսպիսով՝ 1917-1919թթ. ընտրական գործընթացները Վրաստանում ներկայացնում են ազգային և սոցիալ-քաղաքական պայքարի բարդ ու բազմաշերտ պատմություն, որտեղ ժողովրդավարության հաստատման փորձերը զուգորդվեցին ազգային հակամարտությունների խորացմամբ:

1919թ. փետրվարի 2-ին Թիֆլիսում տեղի ունեցան քաղաքային խորհրդի ընտրություններ: 72 հազար ցուցակագրված ընտրողներից մասնակցեցին 36 հազարը: Հավաքարը, ունենալով 50-60 հազար բնակչություն, տվել էր ընդամենը 1,455 ձայն: Ընտրություններում հաղթեց մենշևիկյան կուսակցությունը: Ձայները

բաշխվեցին հետևյալ կերպ (Տաբուլյուս ըմոգրատիւլո
րէսպուբլիկոս. . . 1918-1921, 1990):

1917 թ. Քաղաքական ուժեր	1917թ. մանդատների թիվը	1919 թ. Քաղաքական ուժեր	1919թ. մանդատների թիվը
Վրաց.սոցիալ- դեմոկրատական կուսակցություն՝ մենչևիկ	50	Վրաց. սոցիալ- դեմոկրատական կուսակցություն՝ մենչևիկ	69
Հայ Հեղափոխական Դաշնակցություն	24	Ռուսաստանի սոցիալ- դեմոկրատական բանվորական (բուլշևիկյան) կուսակցություն	1
Սոցիալիստական հեղափոխական կուսակցություն	20	Սոցիալիստական հեղափոխական կուսակցություն	7
Կատոլ	6	Ձախ սոցիալիստ- ֆեդերալիստ	1
Հայ Ժողովրդական կուսակցություն	1	Վրաց.ազգային կուսակցություն	1
Բուլշևիկ	7	Թբիլիսիի բնակարանատերերի միությունը	1
Ազգային Դեմոկրատական կուսակցություն	4	Ազգային Դեմոկրատական կուսակցություն	10

Սոցիալիստ- ֆեդերալիստ	4	Վրաստանի Մահմեդականների Ազգային խորհուրդ	0*
--------------------------	---	--	----

Ըստ ազգությունների՝ ծայները բաժանվել են հետևյալ կարգով («Հառաջ» 1919, 12 հունվար).

Ազգություն	1917 թ.	1919 թ.
Վրացիներ	38	78
Հայեր	48	5
Ռուսներ	20	4
Թուրքեր	5	1
Հրեաներ	3	1
Լեհեր	2	-
Գերման	2	1
Ուկրաինացիներ	2	-

Ընտրությունների արդյունքները՝ թիվ 1. Վրաստանի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություն՝ 68 իրավասու, որից հայեր էին 3-ը՝ Բազ. Մկրտումյանը, տիկ. Է. Տեր Բարսեղյանը /Մախվիլաձե/, Ա. Բարսեղյանը, թիվ 2.

*Համաձայն 1918թ. դեկտեմբերի 17-ին հաստատված «Քաղաքային խորհուրդների ընտրողների ընտրությունների կանոնակարգ»-ի՝ Թիֆլիսի խորհրդի անդամների թիվը սահմանափակվում էր 90-ով: Առկա աղբյուրներում կան որոշակի տարբերություններ մասնավորապես ՎՄԱԽ-ի խորհրդում մանդատ ունենալու առնչությամբ: Հայկական և վրացական որոշ աղբյուրներ նշում են 1 մանդատ, որոշ վրացական աղբյուրներ՝ 3: Սակայն հիմք ընդունելով ՎԴՀ-ի իրավական ակտերի ժողովածուն՝ 1918-1921 թթ. և համաձայն կանոնակարգով հաստատված մանդատների թվի, ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արժանահավատ է նշված աղբյուրը:

Վրաստանի ազգային դեմոկրատական կուսակցություն 10 իրավասու, թիվ 4. Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցություն՝ 1 իրավասու՝ Ա. Զոհրաբյանը, թիվ 5. Վրաց սոցիալիստ ֆեդերալիստական կուսակցություն՝ 7 իրավասու, թիվ 7. վրաց ծախ ֆեդերատիվ՝ 1 իրավասու, թիվ 8. վրաց Ազգային կուսակցություն՝ 1, թիվ 9. Թիֆլիսի տնատերերի և սեփականատերերի՝ 1 իրավասու (**«Մշակ» 1919, 9 փետրվար**):

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ վրացական քաղաքականությունն այնպիսի ազդեցություն ունեցավ, որ անգամ հայ քաղաքական կուսակցությունները չմասնակցեցին Թիֆլիսի Քաղաքային խորհրդի ընտրություններին: Հակահայկական քաղաքականության արդյունքում հալածանքների էին ենթարկվում հայ մտավորականները և մի շարք քաղաքական գործիչներ: Անգամ պատգամավորական անձեռնմխելիությունը չէր պաշտպանվում. խորհրդարանի անդամ Զ. Զորյանը, Թիֆլիսի քաղաքային դումայի իրավասուներ Ա. Աբեղյանը, Ս. Թոսունյանը, ինչպես նաև Հ. Թումանյանը ենթարկվեցին ձերբակալությունների (**Մախլան Բ., 2016**):

Բացի այդ, քաղաքում տարածված տիֆի, ջրծաղիկի և այլ հիվանդությունների համաճարակները ևս պատճառ դարձան, որ շատերը չմասնակցեն ընտրություններին: Ա. Զամալյանը գրել է. «Ժորդանիայի կառավարության օրհնութեամբ վրացիք 1919-ի բռնի եւ արհեստական ընտրութիւններով ասպարէզից քշեցին հայերին եւ «ազգայնացրին» Թիֆլիսի ինքնավարութիւնը, թէեւ նրանք այդ քաղաքի ազգաբնակչութեան հազիւ մի քառորդն էին կազմում: Այսօր էլ վրաց բոլշեւիկները արգոսեան աչքերով հետեւում են, որ ոչ մի «աւելորդ» հայ ներս չթափանցի քաղաքային գործերի մէջ» (**Զամալյան Ա. , 1929**):

1919 թ. փետրվարի 13-ին տեղի ունեցավ Թիֆլիսի նոր քաղաքային խորհրդի առաջին նիստը, որը բացեց նախկին քաղաքագլուխ Ն. Էլիավան: Իր խոսքում Էլիավան շեշտեց, որ հայ ներկայացուցիչները բացակայում են նոր խորհրդից, ինչը պայմանավորված էր հայ կուսակցությունների՝ ընտրություններին

չմասնակցելու որոշմամբ: Չնայած դրան, նա հայտարարեց, որ խտրականություն չի դրվի հայերի և վրացիների միջև (**Մախլյան Բ., 2016**):

Նիստի ընթացքում Ա. Զոհրաբյանը բարձրաձայնեց այլազգիների ներկայացուցիչների բացակայության խնդիրը՝ հարցնելով, թե արդյոք Թիֆլիսն այդքան փոխվել է, որ այլևս չի արտացոլում իր բազմազգ բնույթը (**«Մշակ» 1919, 13 փետրվար**): Հաջորդող ընտրությունների արդյունքում քաղաքագլուխ ընտրվեց Բենիամին Չիսկվիլիլին, իսկ վարչության 4 անդամներից միայն մեկը՝ ազգությամբ հայ Կոնստանտին Աբգարով Պանիկը, ինչը վկայում էր հայերի քաղաքական դիրքերի էական նվազման մասին: Այս փոփոխությունները ոչ միայն արտացոլվեցին նոր քաղաքային խորհրդի կազմի մեջ, այլև դրսևորվեցին հայ գործիչների նկատմամբ իրականացված իրավական և քաղաքական ճնշումներով (**«Մշակ» 1919, 19 փետրվար**):

Խորհրդի նիստերի մեծ մասը կրում էր ոչ թե կառավարչական, այլ ներքին քաղաքական բնույթ, ինչը հանգեցնում էր պառակտվածության և լարվածության, որոնք իրենց ազդեցությունն էին թողնում նաև քաղաքի ընդհանուր կառավարման վրա: Տնտեսությունը քայքայված էր, իսկ ինքնավար մարմինների ուշադրության կենտրոնում առավելապես քաղաքական խնդիրներն էին, քան կենսական առաջնահերթությունները (**«Աշխատավոր» 1919, 8 հունիս**):

Կարող ենք եզրակացնել, որ Վրաստանի Դեմոկրատական Հանրապետությունն իր ազգային քաղաքականությամբ պետականաշինության փորձ էր կատարում, սակայն, ունենալով կենտրոնացված պետական քաղաքականություն, հիմնականում անտեսում էր մյուս ազգերի ներկայացուցիչների իրավունքները: Այդպիսի գործողություններից մեկն էլ ՆԳ նախարարության 1919թ. աշնանը ընդունած որոշումն էր, որի համաձայն Թիֆլիսը պետք է «դատարկվեր օտար տարրից» (**Մախլյան Բ., 2016**):

Բազմազգ բնակչություն ունեցող Թիֆլիսը, որը երկար ժամանակ հանդես էր գալիս որպես բազմամշակութային քաղաքակրթության կենտրոն, այս որոշման հետևանքով բախվեց լուրջ մարտահրավերների: Այն ոչ միայն խորացրեց

էթնիկական լարվածությունները, այլև նպաստեց պետության ներսում պառակտումների՝ նույնիսկ վրաց շրջանակներում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վրաստանի (1918-1921թթ.) ազգային քաղաքականությունը, որի նպատակն էր ամրապնդել վրացական ինքնությունը, սահմանափակեց հայ համայնքի քաղաքական ներգրավվածությունը Թիֆլիսում: Քաղաքացիության, պետական լեզվի, ընտրական գործընթացների և ինքնակառավարման համակարգում ներկայացվածության սահմանափակումները, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամը, նպաստեցին հայերի սոցիալ-քաղաքական դերակատարության նվազմանը:

Այս քաղաքականությունը ոչ միայն թուլացրեց բազմազգ հասարակության համախմբվածությունը, այլև խորացրեց ազգամիջյան լարվածությունը՝ խաթարելով հասարակական ներդաշնակությունն ու բազմազգ Թիֆլիսի կառուցվածքը: Վրաստանի անկախության շրջանի այս իրադարձությունները ցույց են տալիս, որ ազգային քաղաքականության միակողմանի կիրառումը բազմազգ պետությունում կարող է հանգեցնել հասարակության ներքին պառակտման և երկարաժամկետ սոցիալական հետևանքների:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Վարդանյան Թ. (2010), Վրաստան. Ինքնությունը քաղաքական ծրագրերում և գործողության մեջ, Երևան, «21-րդ Դար», թիվ 3(31), «Նորավանք» հրատ.:
2. Մախյան Բ. (2011), Վրաստանի Հանրապետության կազմավորման և ներքին քաղաքականության հիմնական սկզբունքները (1918-1921թթ.), Արևելագիտական ժողովածու, Երևան, թիվ XXVIII, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ:
3. Ստեփանյան Խ. (2008), Վրաստանի հայության ազգային-մշակութային ինքնավարության հարցը 1918-1921թթ., Երևան, Բանբեր Հայաստանի արխիվների, թիվ 1(111):
4. Մախյան Բ. (2016), Ազգային հարցը և հայերի կացությունը Վրաստանի Հանրապետությունում, Երևան, «Գիտություն» հրատ:
5. Զամախան Ա. (1929), Հայ վրանական կնճիղը, «Հայրենիք» ամսագիր, ապրիլ, թիվ 6 (78):
6. Նմալաձե Յ. (1997), ადგილობრივი თვითმმართველობა საქართველო ჟი: წარული, თანამედროვეობა, ტენდენცია, თბილისი, გამოცემულია გაეროს განვითარების პროგრამის
7. სტივენ ჯ. (2018), დემოკრატიის ფორმირება საქართველოში: 1918-1921, https://archive.gov.ge/storage/old_files/doc/3/3965.pdf.
8. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუცია 1921 წ. თავი 10, http://constcentre.gov.ge/failebi/1921_clis_konstitucia_33442.pdf, [Հասանելի է եղել 08.10.2024թ.].
9. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული. 1918-192 (1990), .თბ.

ՄԱՄՈՒԼ

1. «Հորիզոն» (1917), 8 մարտ, 27 հուլիս:
2. «Մշակ» (1919), 9 փետրվար, 13 փետրվար, 19 փետրվար:

3. «Մշակ» (1918), 4 սեպտեմբեր, 30 հոկտեմբեր, 19 դեկտեմբեր, 22 դեկտեմբեր:
4. «Պայքար» (1918), 7 փետրվար, 17 փետրվար, 14 մարտ:
5. «Աշխատավոր» (1919), 8 նոյեմբեր:
6. «Ժողովրդի ձայն» (1918), 11 հոկտեմբեր:
7. «Հառաջ» (1919), 12 հունվար, 7 փետրվար:

LITERATURE

1. **Vardanyan T. (2010)**, Vrastan. Inqnowt'yowny' qaghaqakan c'ragrerowm & gorc'oghowt'yan mej /Georgia: Identity in Political Programs and Action/, Yerevan, "21st Century", No. 3(31), "Noravank" Publishing House.
2. **Mailyan B. (2011)**, Vrastani Hanrapetowt'yan kazmavorman & nerqin qaghaqakanowt'yan himnakan skzbowqnery' (1918-1921t't.) /The main principles of the formation and internal policy of the Republic of Georgia (1918-1921)/, Collection of Oriental Studies, Yerevan, No. XXVIII, ASSR Academy of Sciences.
3. **Stepanyan Kh. (2008)**, Vrastani hayowt'yan azgayin-mshakowt'ayin inqnavarowt'yan harcy' 1918-1921t't'. /The issue of national-cultural autonomy of the Armenian community in Georgia from 1918 to 1921/, Yerevan, Banber of the Archives of Armenia.
4. **Mailyan B. (2016)**, Azgayin harcy' & hayeri kacowt'yowny' Vrastani Hanrapetowt'yownowm /The National Question and the Situation of Armenians in the Republic of Georgia/, Yerevan, "Science" Publishing House.
5. **Jamalian A. (1929)**, Hay vratwakan kntwir'y' /The Armenian-Georgian Wrinkle/, "Hayrenik" Magazine, April, No. 6 (78).
6. **Khmaladze V. (1997)**, Adgilobrivi tvitmmartveloba sakartvelo zhi: ts'arsuli, tanamedrovkoba, t'endentsia /Local Self-Government in Georgia: Past, Present, Trends/, Tbilisi, published by the United Nations Development Programme.

7. **Stevens J. (2018)**, Demok'rat'iis pormireba sakartveloshi: 1918-1921 /The Formation of Democracy in Georgia: 1918-1921/, Mount Holyoke College (Massachusetts, USA).
8. Sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'is k'onst'it'utsia 1921 ts' tavi 10/ Constitution of the Democratic Republic of Georgia, 1921, Chapter 10/ (accessed 08.10.2024).
9. Sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'is samartlebrivi akt'ebis k'rebuli. 1918-1921 / Collection of Legal Acts of the Democratic Republic of Georgia, 1918-1921/, (1990), Tbilisi.

PRESS

1. "Horizon" (1917), March 8, July 27.
2. "Mshak" (1919), February 9, February 13, February 19,
3. "Mshak" (1918), September 4, October 30, December 19, December 22
4. "Paykar" (1918), February 7, February 17, March 14,
5. "Ashkhatavor" (1919), November 8.
6. "Joghovrdi Dzayn" (1918), October 11.
7. "Haratch" (1919), January 12, February 7.

Марине Саградян**Тенденции сокращения участия армян в политической жизни Тифлиса
(1918–1921 гг.)****Заключение**

Ключевые слова и выражения: Органы местного самоуправления, армянская община Тбилиси, Городской совет Тбилиси, выборы в Совет, ограничение прав армян.

В статье рассматривается участие армянской общины Тбилиси в политической жизни Демократической Республики Грузия (1918–1921) и причины снижения её влияния.

Несмотря на установление демократического строя и провозглашение принципа равноправия национальных меньшинств, закреплённого в Декларации независимости, уменьшение политической роли армянской общины было обусловлено как государственной национальной стратегией, так и внутренними и региональными факторами. Исследование показывает, что национальная политика и законодательные меры, принятые грузинскими властями, препятствовали участию армян в системе государственного управления. В частности, гражданские и языковые ограничения способствовали снижению их политического влияния. Национальная стратегия новообразованного государства была направлена на сокращение участия негрузинских общин в государственных и местных структурах.

Анализ выборов в городской совет Тбилиси свидетельствует о том, что, хотя армяне ранее играли значительную роль в процессе местного самоуправления, политические приоритеты новообразованного государства привели к сокращению их влияния.

Исследование основано на анализе законодательных документов, прессы того времени и архивных данных с целью выявить, как формировалась и функционировала грузинская национальная политика. Оно также подчеркивает

попытки армянской общины Тбилиси преодолеть ограничения политической активности, однако внутренние организационные проблемы и внешнеполитические события затрудняли её участие в политической жизни города.

Результаты исследования показывают, что снижение политической активности армянской общины могло быть обусловлено националистическими тенденциями в грузинской политической элите, которые влияли на процесс принятия решений и ограничивали участие армян в государственных и политических процессах, а также внутренними трудностями внутри самой армянской общины.

Marine Sahradyan

Trends in the decline of Armenian participation in the political life of Tiflis

(1918–1921)

Conclusion

Key words and expressions: *Local self-government bodies, the Armenian community of Tbilisi, Tbilisi City Council, Council elections, restrictions on Armenian rights.*

The article examines the involvement of the Armenian community of Tbilisi in the political life of the Democratic Republic of Georgia (1918–1921) and the reasons for the decline of this influence.

Despite the establishment of democratic principles and the policy of ensuring legal equality for national minorities, as reflected in the Declaration of Independence, the decline of the political role of the Armenian community was influenced by both the national strategy of the state and internal and regional factors. The study indicates that the national policies and legislative regulations adopted by the Georgian authorities hindered the participation of Armenians in the state administration system. Specifically, civil and linguistic restrictions reduced the political influence of the Armenian community. The newly formed state's national

strategy aimed to limit non-Georgian communities' involvement in state and local governance structures.

The analysis of the Tbilisi City Council elections shows that although Armenians had previously played a significant role in municipal self-governance processes, the priorities of the newly established state reduced their influence.

The study is based on analyzing legislative documents, contemporary press, and certain archival data to reveal how Georgian national policy was shaped and implemented. It also highlights the efforts of the Armenian community of Tbilisi to overcome restrictions on political activity. However, internal organizational challenges and external political developments hindered their participation in the political life of Tbilisi.

The study reveals that the decline in the political activity of the Armenian community may have been linked to nationalist approaches within the political elite of Georgia, which influenced decision-making processes and restricted the Armenian community's involvement in state and political affairs. Additionally, internal issues within the Armenian community also contributed to this decline.

The study indicates that the decline in the Armenian community's political activity may have been linked to nationalist tendencies within Georgia's political elite. These tendencies influenced decision-making processes and limited the Armenian community's participation in state and political affairs. Additionally, internal issues within the Armenian community contributed to this decline.

Մարինե Սահրադյան – Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊԱՀ հայոց պատմության ամբիոնի ասպիրանտ: Գիտական հետաքրքրությունը՝ հայ-վրացական հարաբերություններ: sahradyan.marine95@gmail.com

Marine Sahradyan – PhD student at the Chair of Armenian History at the Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan. Scientific interests

include Armenian-Georgian relations from 1918 to 1921 and the Armenian community in Georgia. Contact number: sahradyan.marine95@gmail.com

Марине Саградян – аспирант кафедры истории Армении Армянский Государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна. Научные интересы: армянско-грузинские отношения в 1918-1921 годах, армянская община в Грузии. sahradyan.marine95@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 10.02.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 02.03.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ՇԻՐԻՆՅԱՆ

**ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՎ ՀԱՎԵՐԺՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳՈՒՅԹՆԵՐԸ Ս.ԳՐԻԳՈՐ
ՏԱԹԵՎԱՑՈՒ «ՈՍԿԵՓՈՐԻԿ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.156

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Փիլիսոփայության և աստվածաբանության հիմնարար կարգույթներից մեկը ժամանակի ընկալումն է: Հայ փիլիսոփայական և աստվածաբանական ավանդույթների ուրվապատկերում հայեցակարգային առումով այդ նյութը մնում է քիչ ուսումնասիրված: Հայ միջնադարյան մտածողների ժառանգությունը ժամանակի հայեցակարգերի վերաբերյալ թեև աննշան է, բայց մինչ օրս գրեթե անտեսված է հետազոտների կողմից, ինչի պատճառով այն դուրս է մղվում ժամանակի խնդրի վերաբերյալ աշխարհիկ խոսույթի զարգացման ընդհանուր պատմությունից, և մեծ մասամբ ուղղակի կասկածի տակ է դրվում ազգային հատկանիշների ու ավանդույթների առկայությունը: Այս իրավիճակի արդյունքում հայ միջնադարյան փիլիսոփայության մեջ ժամանակ և հավերժություն հասկացությունները երկար ժամանակ չեն դիտարկվել կամ ուսումնասիրվել որպես միջնադարյան փիլիսոփայության ինքնուրույն գիտակարգ, այլ միայն հիշատակվել են որպես աշխարհի պատկերը կերտելու լրացյալ միջոց: Հոգվածը նվիրված է հայ միջնադարյան փիլիսոփա-աստվածաբան Գրիգոր Տաթևացու «Ոսկեփորիկ» աշխատության մեջ շարադրված ժամանակի և հավերժության մասին պատկերացումների հիմնական կողմերի բացահայտմանը և դիտարկմանը: Հոգվածում փորձ է արվում հավերժության և ժամանակի տրամաբանական և փիլիսոփայական վերլուծության հենքի վրա ուրվագծելու հիմնական խնդիրները: Ներկայացված է հայ միջնադարյան փիլիսոփայության ժամանակի և հավերժության կարգույթների վերաբերյալ կապը անտիկ

փիլիսոփայական ավանդույթի և միջնադարի արևելյան քրիստոնեական ավանդույթի հետ: Փիլիսոփայությունը և աստվածաբանությունը, փոխհատվում են այս աշխատությունում, որտեղ ժամանակն ու հավերժությունը Գրիգոր Տաթևացու «Ոսկեփորիկ» աշխատության մեջ վերլուծվում են գոյաբանության տեսանկյունից և փորձ է արվում ցույց տալ դրանց արժեքաբանական ուղղվածությունը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Գր. Տաթևացի, հավերժություն, ժամանակ, գոյաբանություն, արժեքաբանություն, արիստոտելականություն, նորպլատոնականություն, հայրաբանություն, հայ միջնադարյան փիլիսոփայություն, գիտություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ժամանակի ուսումնասիրությունը բարդ և բազմակողմանի խնդիր է, որն ազդում է գիտության տարբեր ոլորտների վրա. ֆիզիկայի, հոգեբանության մշակութաբանության, փիլիսոփայության և աստվածաբանության ժամանակի ուսումնասիրության փիլիսոփայական և աստվածաբանական մեթոդներն ուղղված են ժամանակի ըմբռնման և դրա սահմանման իմացաբանական, գոյաբանական, արժեքաբանական, ֆենոմենոլոգիական, բարոյաբանական և այլ եղանակների ուսումնասիրմանը: Յուրաքանչյուր դարաշրջան ժամանակի կոնկրետ տեսլականով առանձնանում է գիտելիքները սերնդեսերունդ փոխանցելու յուրահատուկ փորձով (Шпенглер О., 1998):

Չնայած այն հանգամանքին, որ ժամանակի և հավիտենության հասկացություններն առանցքային դեր են խաղում ինչպես փիլիսոփայության, այնպես էլ աստվածաբանության մեջ, հայ միջնադարյան փիլիսոփայությունը, ունենալով V-XIV դարերն ընդգրկող մտքի հարուստ պատմություն, հայեցակարգային առումով ամբողջությամբ չի մոդելավորվել ժամանակի ընկալման հարցում և մնում է քիչ ուսումնասիրված: Այս հարցի ուսումնասիրության համար նյութի ընտրությունը հղի է որոշակի դժվարություններով, թեև, իհարկե, միջնադարյան հայ փիլիսոփաները

մտաբերում էին, թե ինչպես կարող է անփոփոխ Աստված փոխազդել աշխարհի հետ, ազդել պատմության վրա, նաև խորհում էին ժամանակի հանդեպ Աստծո վերաբերմունքի մասին՝ դրանից եզրակացություններ անելով:

Այս հոդվածում կքննարկվի Գրիգոր Տաթևացու «Ոսկեփորիկ» փիլիսոփայական-աստվածաբանական աշխատությունը, որը Հայ Առաքելական եկեղեցու աստվածաբանական ուսմունքի ամբողջական շարադրանքն է, որտեղ ժամանակի հասկացությունը կարելի է դիտարկել հավիտենության և ժամանակի զարգացման և կատարելության, մարդկային կարգուկանոնի, Աստվածային մտադրության և ստեղծագործականության, թվի և կատարելության մասին կրոնափիլիսոփայական մտորումների համատեքստում: Այստեղ ժամանակն ու հավիտենությունը հիմնականում դիտարկվում են գոյաբանության և դրանց արժեքաբանական ուղղվածության տեսանկյունից: Անհերքելի փաստ է, որ Տաթևացու ուսմունքը հիմնված է Արիստոտելի գաղափարների վրա, ով իր հերթին սեփական եզրակացությունների զգալի մասին հանգել է Պլատոնական երկերի, ինչպես նաև աստղագիտական և մաթեմատիկական գիտությունների վերլուծության միջոցով՝ հիմնվելով պյութագորյան ավանդույթների վերաբերյալ ձեռք բերված գիտելիքների վրա՝ ընդամին զարգացնելով սեփական հայացքները: Չնայած այն հանգամանքին, որ ժամանակի մասին անտիկ, փուլային պատկերացումները և քրիստոնեության մեջ պատմական ժամանակի մասին պատկերացումները, որոնք կապված են Սուրբ Գրքի պատումի հետ, որոշակի դժվարություններ են ստեղծում քրիստոնեության ժամանակային գաղափարները անտիկ գաղափարների հետ կապելու հարցում, միևնույն ժամանակ, նրանց միջև այնուամենայնիվ գոյություն ունի որոշակի համաձայնություն, որը գտնվում է այլ՝ գոյաբանական հարթության վրա. անտիկ միտքը, լուծելով աշխարհի միասնության և բազմազանության խնդիրը, տրամաբանորեն առաջ է քաշում կեցության նվիրապետության գաղափարը՝ դրանով իսկ ներմուծելով բացարձակ գաղափարը որպես մեկ գոյության սկզբունք, և միայն քրիստոնեությունն է տրամաբանորեն ձևակերպում և վերջնականորեն ավարտում

Բացարձակի հանդեպ գերվերացական աշխարհի այս գաղափարը: Անդրանցականության վերաբերյալ որոշ անտիկ կանխադրույթների աստիճանական կիրառումը գոյաբանության մեջ որոշում է միջնադարյան ուսմունքի ողջ առանձնահատկությունը ժամանակի և հավիտենության հիմնական գոյաբանական կարգույթների մասին:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրության մեջ կիրառվել է համեմատական-վերլուծական մեթոդ՝ բացահայտելու Գրիգոր Տաթևացու մոտ ժամանակի արիստոտելյան և գիտական ըմբռնման տարբերությունները, ինչպես նաև պատմաբանասիրական մոտեցում՝ վերլուծել աղբյուրները և տերմինաբանությունը: Հերմենևտիկ մեթոդը թույլ է տալիս ուսումնասիրել նրա ժամանակի հայեցակարգի և աստվածաբանական ավանդույթի կապը, իսկ համատեքստային վերլուծությունն օգնում է՝ որոշելու բյուզանդական մտքի և հայկական սխոլաստիկայի ազդեցությունը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հայ միջնադարյան քրիստոնեական աշխարհայացքում միասնության և բազմազանության խնդիրը, լինելով նաև գոյաբանության մեջ առանցքային, լուծվում էր Աստծո Միասնության մեջ, որտեղ հավիտենությունը Նրա հատկանիշն է: Նյութը ստեղծվել է Աստծո կողմից, և համապատասխանաբար աշխարհի ողջ բազմազանությունը Աստծո արարչական ջանքերի արդյունքն է. «...Բոլոր բազմությունները մեկից են կազմվում, ինչպես տեսակը՝ անհատից, գիծը՝ կետից և թվերի բազմությունը՝ մեկից: ... Հարկավոր է այսպիսի միակ, որ բոլոր բազմությունների և միակների միակն է, որ Աստված ինքն է» (Քյոսեան Հ., 1995): Հայ փիլիսոփայության մեջ Բացարձակի գերվերացականության գաղափարը ձևակերպվել է կեղծ Դիոնիսիոս Արեսպագեցուց վերցված գաղափարի շնորհիվ և ընդհանրապես նորալատոնականության մեջ, որտեղ անդրանցականը գոյության բարձրագույն աստիճանն է: Քրիստոնեության մեջ անդրանցականության սկզբունքն իր արտահայտությունն է գտնում երկու նոր գաղափարների մեջ, որոնք հայտնի չէին անտիկ դարաշրջանում աշխարհի ստեղծման և աշխարհի սկզբի

մասին, բայց քանի որ այդ գաղափարները բնագանգական են և ոչ կրոնական, սա հնարավոր է դարձնում փիլիսոփայական բնագանցության և էքսեգետիկ հերմենևտիկայի փոխներկայացումը (**Յիմա B., 2008**):

Գր. Տաթևացու «Ոսկեփորիկ» աշխատության մեջ հստակ երևում են անտիկ փիլիսոփայությունն աստվածաբանության հետ փոխներկայացումը հեղինակի ջանքերը: Այս աշխատության գլուխներից մեկում Տաթևացին խոսում է Աստծո ճանաչման հինգ ուղիների մասին, որոնց հիմնադրույթները բնափիլիսոփայություն են և շատ առումներով համահունչ են Արիստոտելի «Մետաֆիզիկա» աշխատության մեջ գետեղված փիլիսոփայական ուսմունքին, որտեղ, ըստ Տաթևացու, անձը կարողանում է գիտելիքներ ձեռք բերել Աստծո մասին՝ հենվելով զգայական փորձի և նրա բանական ըմբռնման վրա, բայց վարդապետական աստվածաբանության օգնությամբ: Վերափմաստավորելով հավերժական շրջանառության հնագույն գաղափարը՝ միջնադարյան միտքը գոյությունը տեսնում է ներդաշնակված կարգով, որը կապված է Աստծո մասին պատկերացումների հետ: Գր. Տաթևացին յուրօրինակ կերպով համատեղում է աշխարհի հավերժության գաղափարը արիստոտելյան գաղափարի հետ, բայց ժխտում է նրա դիրքորոշումը աշխարհի չստեղծման և նյութի ու Աստծո հավերժության մասին, թեև չի պնդում, որ արարված աշխարհը հավիտենական չէ: Աշխարհը՝ որպես աննյութական ուրվապատկեր, որը գոյություն ունի Աստծո ծրագրում, եղել և գոյություն է ունեցել դեռևս մարդու արարումից առաջ. «Աստված արարիչ է երկու աշխարհների՝ հրեշտակների հավիտենության և մարդկանց ժամանակների»: Աստված ժամանակն ստեղծեց ոչնչից, իր հերթին՝ գերվերացական հավերժությունը, որպես Աստծուն պատկանող անհրաժեշտ էություն, երբեք չի վերածվում չգոյության. «Աստծուն է հատուկ լինել Հավիտենական և անփոփոխ» (**Ոսկեփորիկ, 1746**): Արիստոտելն ապացուցում էր Աստծո գոյությունը ժամանակի վերլուծության միջոցով: Ժամանակը չի կարող սկիզբ ունենալ, քանի որ ամեն «հիմա» ենթադրում է «առաջ», և քանի որ ժամանակը շարժվում է «նախքան» «հետո» -ից, ուրեմն շարժումը պետք է

հավերժական լինի: Ուստի իրականությունը միշտ եղել է, բայց ստեղծագործություն չի եղել (**Fuller B. A. G., 1907**): Աստված նրա համար հավերժական, անշարժ և աննյութական առաջնորդն է: Նա մաքուր, փաստացի ձև է, բացարձակապես պարզ և անփոփոխ, որի էությունը դեպի իրեն ուղղված մտածողությունն է (**Закарян С., 2017**):

Հավերժության մեջ, ինչպես ասում է Տաթևացին, կա անդրանցական ժամանակ, որը ենթադրում է նրա մեջ գործընթացի բացակայություն. «...այլև որ լոկ Աստծո լինելությունն է կատարյալ: Եվ սրա պատճառն այն է, որ նախ՝ կատարյալ է, որ իրենից դուրս ոչինչ չունի, մինչդեռ մեր էությունն իրենից դուրս իրողություններ ունի, այդ պատճառով կատարյալ չէ: Որովհետև մեր պակասավոր լինելության մեջ կա բան, որ անցյալ է, և կա, որ լինելու է, բայց Աստծո լինելությունն համահավասար է, քանզի Նրա [համար] չկա բան, որ անցյալ լինի, և չկա բան, որ լինելու է, այդ պատճառով հոյժ կատարյալ է» (**Ոսկեփորիկ, 1746**): Աստվածաբանը հավերժությունը բաժանում է չորս կարգույթների¹. «Իմանալու է, որ հավիտենությունները չորսն են. նախ այն, որ ոչ սկիզբ ունի և ոչ վերջ, երկրորդ՝ որ չունի սկիզբ, բայց ունի վերջ: Եվ թեպետ որոնք հավասարապես հավիտենություններ են կոչվում, բայց ունեն հատուկ անուններ. առաջինը հարաձգական հավիտյան, երկրորդը՝ սկզբնական հավիտյան, երրորդը՝ միշտ հավիտյան, չորրորդը՝ ժամանակային հավիտյան» (**Ոսկեփորիկ, 1746**): Այս ըմբռնման հիմքը Սուրբ Գիրքն էր, որը ոչ միայն Աստծուն է կոչում հավիտենական, այլև անտեսանելի հրեշտակային աշխարհը², Բարսեղ Մեծի հավերժության ըմբռնումը, որը կտրուկ գիծ անցկացրեց ստեղծված հավերժության և Աստվածային հավիտենության միջև: Հրեշտակների ստեղծած հավերժությունը համարժեք է ժամանակին, իսկ Աստծո հավիտենությունը անդրանցական է. նշենք նաև Դիոնիսիոս Արեոպագացու ըմբռնումը, ով

¹ Իր հերթին Տաթևացին մյուս աշխատության՝ «Գիրք հարցմանցում» ժամանակը բաժանում է երեք մասի: «Ժամանակն է ներքոյ երկնից եւ ի միշտն վերայ երկնից եւ յաւիտեանն ի վերոյ քան երկինս» (**Գիրք հարցմանց, Երուսաղեմ, Տպարան Սրբոց Հակոբեանց, 1993, էջ 116**):

² Ըստ Աստվածաշունչ մատյանի (Բ Կորնթացիս 4:18):

ժամանակի և հավերժության հասկացությունը բաժանեց երեք կարգույթների, որտեղ առաջինը նյութական՝ անցյալ, ներկա և ապագա ունեցող ժամանակն է, երկրորդը՝ արարված հավերժությունը, էոնը, որն ունի սկիզբ և պահպանում է զարգացման հնարավորությունը, իսկ երրորդն անսկիզբ է և կիրառելի է սկիզբ չունեցող Աստվածային գոյության դեպքում (**Зайцев А., 2022**)

Հարկ է ուշադրություն դարձնել այն փաստին, որ Տաթևացին հավերժություն հասկացության մեջ օգտագործում է նվիրապետության որոշակի ձևերի անկախ բնութագիր, չնայած այն հանգամանքին, որ ինչպես անտիկ, այնպես էլ միջնադարյան փիլիսոփայության մեջ կային հավերժության և ժամանակի առանձին կարգույթներ՝ հասկանալու մի շարք դժվարություններ, իսկ ժամանակը գործնականում երբեք հավերժության կարգույթից առանձին չի դիտարկվել: Հավերժությունը, որ բնորոշ է Աստծո էությանը՝ «Աստված հավիտենական է, և Աստծո մեջ չկա ստացական [մի բան], հույժ կատարյալ է», (**«Ոսկեփորիկ», 1746**) գտնվում է հասկանալի իրականության ամենաբարձր մակարդակներում և մարմնավորում է դրա միասնությունը՝ որպես անչափելի կետ կամ հավերժական ներկա, իսկ ժամանակը տարբերվում է մեկնարկային կետով և իրականության հետ փոխկապակցվածության տարամակարդակով՝ դրա մեջ արտացոլելով աշխարհի և մարդկության պատմության քրիստոնեական պատկերը:

Ուսումնասիրելով հավերժության գոյաբանական կարգավիճակը Տաթևացու փիլիսոփայության մեջ՝ ակնհայտ է, որ փիլիսոփան և աստվածաբանն այն ավելի բարձր են գնահատում, քան ժամանակի կարգավիճակը, քանի որ ժամանակը շարժվում է և այն անկատար է: Տաթևացին պնդում է. «Թե այն, ինչ շարժվում և փոփոխվում է, անկատար է, որովհետև երբ շարժվում և փոփոխվում է, կորցնում է այն, ինչ ունի, և ստանում այն, ինչ չունի» (**«Ոսկեփորիկ», 1746**), իր հերթին կատարյալ է հավիտենականությունը, որում չարարված, չծնված, սկիզբ չունեցող Աստված գտնվում է աշխարհի հանդեպ լիակատար անդրանցականության մեջ. «Հարկ է, որ այդ առարկան ունենա համակ կատարյալ մի էություն՝ անշարժ,

անփոփոխ և անմահ, և այն Աստված [ինքն] է» (**«Ոսկեփորիկ», 1746**): Ելնելով դրանից՝ կարելի է եզրակացնել, որ Տաթևացին հակադրում է ժամանակային կարգույթները և սահմանում դրանց արժեքային նվիրապետությունը: Չնայած այն հանգամանքին, որ արժեքաբանությունը՝ որպես փիլիսոփայական գիտություն, ձևավորվել է բոլորովին վերջերս (XIX-XXդդ.) և հատկապես միջնադարում փիլիսոփայական մտորումների առարկա չի եղել, հեղինակն այնուամենայնիվ ունի արժեքաբանական ուղղվածություն: Սա մեզ թույլ է տալիս պնդել, որ արժեքաբանությունը գոյություն է ունեցել փիլիսոփայության ոլորտում, բայց միայն միասնաբար այլ խնդիրների հետ, որոնք անմիջապես չեն բացահայտվել որպես այդպիսիք: Արժեքային երևույթների ըմբռնման վերաբերյալ հոգևոր աշխատանքը սկսվել է անտիկ դարաշրջանում, շարունակվել միջնադարում, իսկ հետո նոր ժամանակներում: Եվ միայն նոր ժամանակներում գիտության մեջ առաջին փորձն արվեց սահմանազատում կատարել շրջակա աշխարհի արժեքային և օբյեկտիվ հատկությունների, ճանաչողության և գնահատման միջև (**Мирошников Ю., 1993**):

Ժամանակի ընկալման մեջ Գր. Տաթևացին, ինչպես և Արիստոտելը, հարում են հարաբերական հայեցակարգին, և եթե վերջինս հավերժությանը տվել է ինքնուրույն բնութագրում, ապա հայ փիլիսոփա-աստվածաբանը ժամանակի մասին ասում է, որ այն չի կարող լինել ինքնուրույն գոյություն ունեցող և անփոփոխ, այլ սկսում է իր շարժումը և առաջանում որպես ավելի հիմնարար էության ածանցյալ՝ առաջին և մեկ շարժումից՝ Հիմնաշարժիչից, և հետևաբար չի կարող գոյություն ունենալ առանց Աստվածային հարթության տարածության հետ փոխկապակցվածության. «...ուրեմն առաջին շարժումը, որ մշտաշարժ և կարգավոր է, հարկավ պետք է, որ մի շարժումից շարժվի, և այն առաջին շարժողն Աստված է, հետևաբար պարտ է, որ մեկ Աստված լինի» (**«Ոսկեփորիկ», 1746**): Այսինքն՝ ժամանակը գոյություն ունի բացառապես այն դեպքում, եթե կա փոփոխություն և շարժում: Ցանկացած փոփոխություն՝ լինի դա ներքին, թե արտաքին, ժամանակն է:

Ժամանակի խնդրին Գր. Տաթևացին անդրադարձել է նաև Երրորդության իր աստվածաբանության մեջ: Այս դավանանքում ժամանակը կարելի է դիտարկել և՛ որպես կապ, և՛ արժեքաբանություն միմյանց հետ: Հանդես գալով արիոսականության գաղափարի դեմ, որ խոսում է ժամանակային նվիրապետության կառուցվածքի մասին, որտեղ Հայրը, գերակա լինելով Որդու նկատմամբ, ժամանակին ծնում է Նրան, Տաթևացին պնդում է. «Խոստովանել Հորը, Որդուն և Սուրբ Հոգուն. Հորը՝ անծին և անսկիզբ, Որդուն՝ Հորից ծննդով սկսված, Հոգուն՝ բխումով և դուրս գալով՝ ոչ [թե] ժամանակով և հետո եղած, քանզի անժամանակ էությունը ժամանակից հետո չի սկսվում, քանզի թեպետ Որդին Հոր ծնունդ է, սկսված լինելով Հորից, բայց թե ժամանակի մեջ, ապա թե ոչ նրան անսկիզբ կհամարես, քանզի Հորից անսկզբնաբար է սկսվում անսկիզբը՝ նրան մշանջենավորակից» (**«Ոսկեփորիկ», 1746**): Սուրբ Երրորդությունը գոյություն ունի որպես ամբողջություն, կայուն է ժամանակի մեջ և չի ենթարկվում որևէ փոփոխության: Երրորդության մասին քրիստոնեական վարդապետության պատմական, ուղղափառ ըմբռնումն այն է, որ գոյաբանական Երրորդության մեջ, հավերժության մեջ և արարումից առաջ, Որդին ամեն ինչում հավասար է Հորը: Ժամանակի և տարածության մեջ, մարմնավորման ընթացքում և հանուն մարդու փրկագնման նպատակների, Որդին կամավոր կերպով (գործառությամբ, ոչ թե էությամբ) իրեն հանձնեց Հորը. Երրորդության այս արտահայտությունը արձանագրված է Եկեղեցու հայրերի կողմից, որին հետևում էր Գր. Տաթևացին: Հավիտենական Աստված Որդու միջոցով մտնում է ժամանակի և պատմության մեջ: Մարմնավորումը Ծնունդը, Խաչելությունը և Հարությունը եզակիորեն կատարվում են մեկ անգամ և միևնույն ժամանակ՝ ընդմիշտ (**Davies P., 1982**): Այսպիսով, այս բոլոր իրադարձությունները ներկայացնում են արժեքաբանական իմաստ, որն ընկած է Գրիգոր Տաթևացու ստեղծագործության ժամանակային և ոչ ժամանակային իմաստային և արժեքային ուղենիշների համակարգի հիմքում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, Գր. Տաթևացու ժամանակի հայեցակարգը ձևավորվել է անտիկ փիլիսոփաների, մասնավորապես Արիստոտելի ազդեցության ներքո: Ինչպես և ողջ միջնադարյան փիլիսոփայությունը և արևելաքրիստոնեական ավանդույթը ժառանգելով անտիկ դարաշրջանի՝ նորալատոնականության և հայրաբանական գրականության գաղափարները, մեծ գիտնական և աստվածաբանն էգզեգետիկ հերմենևտիկայի միջոցով կարողացավ անտիկ ժառանգության փոխներհյուսել ժամանակի և հավերժության քրիստոնեական ըմբռնման հետ: Լինելով XIV-XV դարերում ապրած փիլիսոփա-աստվածաբան՝ նա բացահայտեց տիեզերքի բարդ, նվիրապետական համակարգը՝ դրանով իսկ ժամանակի և հավերժության հասկացություններին տալով արժեքաբանական կողմնորոշում, մասնավորապես բարդացնելով հավերժության մասին պատկերացումները՝ բաժանելով այն չորս կարգույթների: Լինելով հայրաբանության հավատարիմ հետևորդ՝ Տաթևացին խոսում է սկզբունքորեն այլ գոյաբանական, Աստծո բացարձակ ինքնատիպ, նմանը չունեցող հավերժության մասին: Արարված գոյության մեջ չկա ոչ մի հավերժական բան բառիս բուն իմաստով, և ոչ միայն այն պատճառով, որ արարվածն ունի իր գոյության ժամանակային սկիզբը, այլ նաև քանի որ չլինելով ինքնատիպ՝ այն Արարչի մշտական «աջակցության» կարիքն ունի (**Мейендорф И., 2001**): Աստված ստեղծեց միայն մեկ՝ արդարներին դեպի փրկություն տանող եզակի իրադարձությունների շարժման փուլ: Աշխարհը պետք է «իրագործվի» ժամանակի ընթացքում, հաղթահարի իրերի տեղաշարժը պատմության մեջ: Ժամանակն անշրջելիորեն գոյություն ունի տարածության մեջ, այն նաև անշրջելիորեն մոտենում է իր ավարտին, ինչը, անշուշտ, ներկա պահից ավելի կարևոր է, և այն տանում է լոկ դեպի իր վերջը, որը մատնանշում է պատմության ավարտը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Ոսկեփորիկ» (1746), Պոլիս, Աբրահամ Թրակացի տպարան:

2. **Քյոսեան Հ. (1995)**, Գրիգոր Տաթևացի, Ոսկեփորիկ, Թարգմանություն և ծանոթագրությունները, Երևան, «Գրություն» հրատ.:
3. **Зайцев А. (2022)**, Историческое развитие христианского учения о вечности https://azbyka.ru/istoricheskoe-razvitie-xristianskogo-ucheniya-o-vechnosti#ch_0_3
4. **Закарян С. (2017)**, Аристотелизм в средневековой армянской философии. Сборник материалов конференции «Наследие Аристотеля в контексте армянской культуры», ЕГУ, с. 10-22.
5. **Зима В. (2008)**, Категории времени и вечности в средневековой философии. <https://cyberleninka.ru/article/n/kategorii-vremeni-i-vechnosti-v-srednevekovoy-filosofii/viewer>
6. **Мейендорф И. (2001)**, Византийское богословие. Исторические тенденции и доктринальные темы, Пер. с англ. В. Марутик., Минск.
7. **Мирошников Ю. (1993)**, История аксиологии от Платона до Канта. Электронный научный ресурс УрФу. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/89745/1/5-7525-1621-8_008.pdf
8. **Шпенглер О. (1993)**, Закат Европы, в 2 т., Москва, “Мысль”.
9. **Davies P. (1982)**, God and the New Physics, N.Y., Православная энциклопедия, Т 9
10. **Fuller B. A. G. (1907)**, The Theory of God in Book of Aristotel's Metaphisics, The Philosophical Rewiew., Vol 16., No 2 (Mar.)

REFERENCES

1. **“Voskeporik. (1746)**, Constantinople, Abraham Trakatsi Printing House.
2. **Kyosian H. (1995)**, Grigor Tatevatsi, Voskeporik, Translation and annotation, “Gtutyun” Publishing House, Yerevan.
3. **Zaitsev A. (2022)**, Istoricheskoye razvitiye khristianskogo ucheniya o vechnosti /Historical development of the Christian doctrine of eternity/.

https://azbyka.ru/istoricheskoe-razvitie-xristianskogo-ucheniya-o-vechnosti#ch_0_3

4. **Zakaryan S. (2017)**, Aristotelizm v srednevekovoy armyanskoy filosofii /Aristotelianism in medieval Armenian philosophy/. Collection of materials from the conference "Aristotle's legacy in the context of Armenian culture", Yerevan State University. 2017, p. 10-22.
5. **Zima V. (2008)**, Категории времени и вечности в средневековой философии /Categories of time and eternity in medieval philosophy/. <https://cyberleninka.ru/article/n/kategorii-vremeni-i-vechnosti-v-srednevekovoy-filosofii/viewer>
6. **Meyendorff I. (2001)**, Vizantiyskoye bogosloviye. Istoricheskiye tendentsii i doktrinal'nyye temy /Byzantine theology/. Historical trends and doctrinal themes, Translated from English by V. Marutik., Minsk.
7. **Miroshnikov Yu. (1993)**, Istoriya aksiologii ot Platona do Kanta /History of Axiology from Plato to Kant/. UrFU Electronic Scientific Resource. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/89745/1/5-7525-1621-8_008.pdf
8. **Spengler O. (1993)**, Zakat Yevropy /The Decline of Europe/: in 2 volumes. Moscow, Mysl'.
9. **Davies P. (1982)**, God and the New Physics, N.Y., 1982 Orthodox Encyclopedia, Vol. 9
10. **Fuller B. A. G. (1907)**, "The Theory of God in the Book of Aristotle's Metaphysics.", The Philosophical Review., Vol 16., No. 2 (Mar.)

Арусяк Ширинян

Категории времени и вечности в «Златочреве» Грогория Татеваци

Заклучение

Ключевые слова и выражения: *Гр. Татеваци, вечность, время, онтология, аксиология, аристотелизм, неоплатонизм, патристика армянская средневековая философия, наука.*

Одной из фундаментальных категорий в философии и в богословии является понятие восприятия времени. В парадигме армянской философской и богословской традиций, постановка такого вопроса в концептуальном плане остается мало изученной. Наследие армянских средневековых мыслителей о концепциях времени, хоть и незначительные, но по сей день остается почти нетронутым цивилизацией, что изымает его из всеобщей истории развития секулярного дискурса о проблеме времени, а по большей части существование национальных особенностей и традиций просто подвергаются сомнению. В следствии такого положения концепции времени и вечности в армянской средневековой философии долгое время не рассматривались и не изучались как самостоятельная дисциплина средневековой философии, а всего лишь упоминались, как вспомогательное средство для построения картины мира. Статья посвящена выявлению и рассмотрению основных аспектов представлений о времени и вечности армянского средневекового философа-богослова Григория Татеваци, изложенных в труде «Ուղեփորիկ». В статье предпринята попытка логико –философского анализа вечности и времени с целью очертить основные актуальные вопросы. Показана взаимосвязь категорий времени и вечности в армянской средневековой философии с философской традицией античности и с средневековой восточно–христианской традицией. Данная статья выполнена на пересечении философии и теологии, где время и вечность. В труде Григория Татеваци «Ուղեփորիկ», анализируются с точки зрения онтологии, а также предпринята попытка показать их аксиологическую направленность.

Arusyak Shirinyan

Categories of Time and Eternity in Grigor Tatevatsi's "Voskeporik"

Conclusion

Key words and expressions: *Gr. Tatevatsi, eternity, time, ontology, axiology, Aristotelianism, Neoplatonism, patristics, Armenian medieval philosophy, science.*

Time perception is one of fundamental categories in theology and philosophy. The formulation of such a question, in the paradigm of the Armenian philosophical and theological tradition, remains superficially researched. Although insignificant, the legacy of Armenian Medieval thinkers on the concepts of time remain almost untouched by civilisation up to this day, which removes it from the general history of the development of secular discourse on the matter of time and mostly simply questions national characteristics and traditions. As a result the concepts of time and eternity in Armenian medieval philosophy were not studied for a long time as an independent discipline of medieval philosophy, but were only mentioned as an auxiliary means for building a peace picture of the world. The article is dedicated to identification and consideration of the main aspects of the ideas about time and eternity of the Armenian medieval philosopher-theologian Gregory Tatevatsi, set out in the scientific endeavour “Ոսկեփորիկ”. The article makes an attempt of a logical and philosophical analysis of eternity and time in order to outline the main current issues. The relationship between the categories of time and eternity in Armenian medieval philosophy with the philosophical tradition of antiquity and with the medieval Eastern Christian tradition is shown. This article is written at the intersection of philosophy and theology, where time and eternity are analyzed from the point of view of ontology in the book “Ոսկեփորիկ” authored by Grigory Tatevatsi, and an attempt is made to show their axiological orientation.

Արուսյակ Շիրինյան – ԵՊՀ Աստվածաբանական և Հայ եկեղեցու պատմության ամբիոնի հայցորդ, դասախոս: Գիտական հետաքրքրությունները՝ փիլիսոփայություն, հայ հոգևոր գրականություն, պատմություն, ժամանակի հերմենևտիկա: Հեղինակ է 1 գրքի և 4 հոդվածների. arusyak.shirinyan@ysu.am

Арусяк Ширинян – Соискатель, преподаватель ЕГУ. Научные интересы: философия, история, армянская духовная литература, герменевтика времени. Автор 1 книги и 4 статей: arusyak.shirinyan@ysu.am

Arusyak Shirinyan – Applicant at YSU, lecturer of YSU, Scientific interests: philosophy, history of Armenian spiritual literature, history, hermeneutics of time. Author of 1 book and 4 article. arusyak.shirinyan@ysu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 20.01.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 06.02.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

**ԵԳԻՊՏՈՍՈՒՄ «ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԳԱՐՆԱՆ» ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ,
ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.157

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են Մերձավոր Արևելքում, մասնավորապես Եգիպտոսում 21-րդ դարի առաջին, երկրորդ տասնամյակներում տեղի ունեցած և «Արաքական գարուն» անվանումը ստացած հեղափոխական շարժումների (կոնֆլիկտի) քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական պատճառներն ու հետևանքները: Հոդվածի հիմնանպատակը հասարակական ընդվզումների, բողոքի ակցիաների ուսումնասիրման ուղղությամբ գիտության մեջ առկա տարբեր մասնագետ-հետազոտողների մոտեցումների համեմատական վերլուծությունն է: Եգիպտոսում հասարակական ընդվզումների պատճառականությունը, դրսևորումների ձևերը ուսումնասիրել, վերլուծել ենք խմբային վարքի մեթոդաբանության, դեպրիվացիայի տեսության, ռեսուրսների մոբիլիզացիայի հիմնադրույթների, ամբոխի հոգեբանության համատեքստում:

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք եզրակացության, որ բնակչության աղքատությունը, ցածր կրթական ցենզը, գործազրկության մեծ տոկոսը, գնաճը, սոցիալական ապահովության մեխանիզմների բացակայությունը, կոռուպցիան այն հիմնական պատճառները չէին, որոնք, ինչպես ասում են, իրենք իրենցով հիմք դարձան Եգիպտոսում 2010-2011 թվականների հեղափոխության և ընդվզումների համար: «Արաքական գարնան» կոնֆլիկտի պատճառականության մեջ հիմնարար դեր ունեցան սոցիալ-հոգեբանական գործոնները՝ խմբային վարքի, դեպրիվացիայի, ռեսուրսների

մոբիլիզացիայի, ամբոխի հոգեբանական առանձնահատկություններն ու մեխանիզմները: Ընդվզումների, բողոքի ակցիաների մասնակից բնակչության հուզականության բարձրացման նպատակով օգտագործվում էին վերոնշյալ սոցիալ-հոգեբանական երևույթների ազդեցության մեխանիզմները: Վերջիններիս ազդեցությունն ընդլայնելու, դրանց գործառնության արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով հատուկ միջամտություններ էին իրականացվում նաև արտաքին ուժերի կողմից:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. «Արաբական գարուն», կոնֆլիկտ, սոցիալ-հոգեբանական, եգիպտոս, ամբոխ, աղքատություն, հեղափոխություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Արաբական գարուն» արտահայտությամբ անվանում են 2010-2011 թվականներին Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցած հեղափոխական շարժումները:

Եգիպտոսում 2011 թ. տեղի ունեցած հեղափոխության պատճառների վերլուծության համար առանձնացվում են մի շարք բաղադրիչներ՝ սոցիալ-տնտեսական, սոցիալ-հոգեբանական, սոցիալ-դեմոգրաֆիական, քաղաքական:

Ըստ որոշ վերլուծաբանների՝ հեղափոխության հաջողությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով. հասարակության հիմնական հատվածը չի վստահում իշխանությանը, նրա հետ չի կապում երկրի ապագան, ավելին. գտնում է, որ այդ իշխանությունը վտանգում է պետության ապագան:

Սույն հոդվածում ներկայացվում են հեղափոխության և ընդվզումների պատճառները, հոգեբանական տարբեր երևույթների ազդեցության մեխանիզմները:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գիտության մեջ առկա են տարբեր մոտեցումներ հասարակական ընդվզումների, բողոքի ակցիաների ուսումնասիրման ուղղությամբ: Մոտեցումներից մեկի համաձայն հասարակական ընդվզումների

պատճառականությունը, դրսևորումների ձևերը ուսումնասիրվում, վերլուծվում են խմբային վարքի մեթոդաբանության համատեքստում: Այստեղ որպես մեթոդաբանական հիմք ընդունվում են սոցիալական հոգեբանության մեջ առկա վարքաբանական տեսությունները, սոցիալ-հոգեբանական, քաղաքական գործոնները, ամբոխի հոգեբանության առանձնահատկությունները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

«Արաբական գարուն» արտահայտությամբ անվանում են 2010-2011 թվականներին Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցած հեղափոխական շարժումները, որոնք հետագայում ստացան տարբեր որակումներ՝ կապված հեղափոխական գործընթացների, անհնազանդության ակցիաների, բողոքի, դժգոհության շարժումների հետ (**Ермина Н., 2021**): Տարբեր մասնագետների կողմից ներկայացվող տեսակետների, մոտեցումների համաձայն՝ «Արաբական գարունը» որպես հեղափոխություն բնորոշելը դժվար է: Այն անվանում են սոցիալ-քաղաքական ցնցումների ուղի (**Верюгин И., Турк С., 2020**), համակարգային սոցիալական երևույթ, որը պայմանավորված է բազմաթիվ փոխկապակցված և՛ գլոբալ, և՛ տարածաշրջանային, և՛ ազգային գործոններով:

Գիտության մեջ առկա են տարբեր մոտեցումներ հասարակական ընդվզումների, բողոքի ակցիաների ուսումնասիրման ուղղությամբ: Դրանց համաձայն տարբեր երկրներում և տարբեր ժամանակաշրջաններում հասարակական ընդվզումները, զանգվածային դժգոհությունները պայմանավորված են հիմնականում արդարության պահանջով, որը լրջագույն մոտիվացիա է դառնում յուրաքանչյուր քաղաքացու համար պայքարի դուրս գալու: Իսկ արդեն փողոցում անձը կարող է դադարել ինքն իրենով, իր անձով հանդես գալը, դադարել վերահսկել իր վարքը և դառնալ ամբոխի մաս, կորցնել գիտակցական ինքնավերահսկողությունը, ամբողջությամբ ուղղորդվել հույզերով: Նման դեպքերում տեղի է ունենում հոգեբանական վարակ՝ ագրեսիայի տարածում:

Եզիպտոսում 2011 թ. տեղի ունեցած հեղափոխության պատճառների վերլուծության համար առանձնացվում են մի շարք բաղադրիչներ՝ սոցիալ-տնտեսական, սոցիալ-հոգեբանական, սոցիալ-դեմոգրաֆիական, քաղաքական: Տարբեր մասնագետներ, վերոնշյալ պատճառներն ավելի կոնկրետացնելով, առանձնացնում են բնակչության աղքատությունը, ցածր կրթական ցենզը, գործազրկության մեծ տոկոսը, գնաճը, սոցիալական ապահովության մեխանիզմների բացակայությունը, կոռուպցիան (Вольский А., 2011; Нейжмаков

Մ., 2011; Коротаев А., Зинькина Д., 2011; Akaev A., Sadovnichy V., Korotayev A., 2012): Եզիպտոսում նախագահը և իշխող ուժը երկար տարիներ քաղաքական դաշտում և տնտեսության ոլորտում չեզոքացրել էին այլընտրանքը. Հոսնի Մուբարաքը իշխանության ղեկին էր 1981 թվականից (1975-1981թթ.-ին երկրի փոխնախագահ): Թեև պետք է նշել, որ երկրում նրա նախագահության տարիներին տնտեսական ցուցանիշները բարձր էին երրորդ աշխարհի երկրների համեմատ(**Коротаев А., Зинькина Ю., 2011**): Լ.Ե Գրինին, Ա.Վ Կորոտաևը գտնում էին, որ 2010-2011 թթ. արաբական որոշ երկրներում տեղի ունեցողն աշխարհի համակարգային փոփոխության սկիզբն էր (**Grinin L., Korotayev A., 2011**): Ջ. Լանգի և Խ. դե Ստերկի մոտեցման համաձայն՝ արաբական գարնան հիմնական պատճառները դիկտատուրան և ոստիկանական ճնշումներն էին այդ երկրներում: Բնակչությունը դուրս եկավ պայքարի հենց դրանց դեմ՝ օգտագործելով համացանցի, այլ ցանցերի, մեդիայի հնարավորությունները (**Lang J., De Sterck H., 2014**): Հետաքրքիր է նաև ամերիկացի սոցիոլոգ Ջ. Գոլդսթոնի հեղափոխությունների մեկնաբանությունները: Նա իր մոտեցումների համար դիմում է կայուն և ոչ կայուն հավասարակշռություն հասկացություններին: Նա առանձնացնում է անկայուն հավասարակշռության իրավիճակի ձևավորման համար 5 հիմնական անհրաժեշտ պայման՝ 1-ին՝ տնտեսական և ֆինանսական ոլորտներում խնդիրներ, 2-րդ՝ էլիտարների միջավայրում աճող օտարացում և ընդդիմադիր տրամադրություններ, 3-րդ՝ հեղափոխական մոբիլիզացիա, որի հիմքը ժողովրդական աճող հուզումներն են անարդարությունից, 4-րդ՝ գաղափարախոսություն, հակազդման աճ, 5-րդ՝ միջազգային բարենպաստ իրավիճակ (**Goldstone J., 2014**): Ըստ Ջ. Գոլդսթոնի՝ հեղափոխության հաջողությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով. հասարակության հիմնական հատվածը չի վստահում իշխանությանը, նրա հետ չի կապում երկրի ապագան, ավելին. գտնում է, որ այդ իշխանությունը վտանգում է պետության ապագան, վերնախավը կամ էլիտաները չեն պաշտպանում պետությունը, ավելանում է հասարակության մեջ դժգոհողների թիվը, միջազգային ուժերը կամ

չեն միջամտում կամ օգնում են հեղափոխականներին (**Goldstone J., 2011**): Կ.Բեկի կարծիքով՝ «Արաբական գարունն» իսկապես նոր բնութագրիչներ ուներ. որպես հեղափոխություն՝ կանխատեսելի չէր: Նա առաջարկում է հեղափոխական տեսության մետահիմքը, որն իր մեջ ներառում է վերլուծության մի քանի մակարդակներ, չափումներ, դրանց փոխազդեցության հաշվառումներ: Կ.Բեկի հետազոտությունն ընդգրկում էր որակական համեմատական վերլուծություն՝ Մերձավոր Արևելքի 16 երկրների և Հյուսիսային Աֆրիկայի: Նա առանձնացրել է հետազոտության արդյունքում ներքին, արտաքին պատճառներ: Նրա համոզմամբ՝ վերոնշյալ երկրներում տեղի ունեցած հեղափոխություններում իրենց առանցքային դերն ունեցան միջազգային մոտեցումները, սցենարներն ու պրակտիկան (**Beck C., 2014**): Ֆ.Վոլպի կարծիքով՝ «Արաբական գարուն»-ը վերլուծելիս անհրաժեշտ է հենվել հայտնի կառուցվածքային բացատրական մոդելների վրա (**Volpi F., 2014**): Ա.Մալկովի ղեկավարած հետազոտական խումբն առանձնացրեց մի շարք պատճառներ արաբական աշխարհում հեղափոխությունների համար՝ քաղաքական ռեժիմի անցողիկ բնույթը, էլիտաների միջև ներքին կոնֆլիկտները, իշխանության փոխանցման մեխանիզմների անկատարությունը, իսլամիստների մասնակցությունը կառավարմանը, փոփոխությունների արդյունքում չիրականացված սպասումները (**Малков С., Исаев Л., Коротаев А., Кузьминова Е., 2013**): Հետազոտությունների արդյունքում հեղինակային խումբը մշակեց համալիր ինդեքս: Վերջինս ձեռք էր բերվում վիճակագրական տվյալների, փորձագիտական գնահատականների, որակական հետազոտությունների համադրման արդյունքում: Կ. Ույլենդը զուգահեռներ էր տանում արաբական գարնան 2011 և 1848 թվականների հեղափոխությունների միջև: Երկուսի միջև նմանությունն այն էր, որ դրանք արագորեն տարածվեցին իսկայական տարածաշրջաններ, սակայն արդյունքում՝ քաղաքական և տնտեսական առումով, լուրջ փոփոխություններ չբերեցին (**Weyland K., 2012**): Հետաքրքիր էր, որ Հոսնի Մուբարաքի հրաժարականից հետո էլ ժողովրդավարական արժեքների ու կառավարման սկզբունքների

ներդրման գործընթացը իրականացվում էր հանրային գիտակցության, խմբային սոցիալ-հոգեբանական երևույթների՝ հանրային կարծիքի, տրամադրությունների վրա ազդեցության հոգեբանական տեխնոլոգիաների միջոցով: Օրինակ՝ նախընտրական հանդիպումների, քաղաքական ճառերի մեջ հնչում էին նման մտքեր՝ «ով կքվեարկի հանրքվեի դրույթների համար «կողմ», ապա կհայտնվի դրախտում»: 2012 թ. հասարակական կարծիքի ամերիկյան ինստիտուտի կողմից իրականացված հարցումների համաձայն հարցված եգիպտացիների 11%-ի կարծիքով իրենց երկրում «Արաբական գարնան» իրադարձությունները պայմանավորված էին ոչ այնքան ներքին, որքան արտաքին գործոններով, այլ երկրների ազդեցություններով (**Шангараев Р., Кашина А., 2021**): Իհարկե, կան նաև այլ կարծիքներ, մոտեցումներ, համաձայն որոնց արտաքին ազդեցությունները պայմանավորված են զուտ այն հանգամանքով, որ եղել է աջակցություն դժգոհող, ցուցարար բնակչությանը, որոնք օբյեկտիվորեն դժգոհ են եղել իշխանության վարած քաղաքականությունից, իրենց սոցիալական վիճակից (**Фитуни Л., 2012**): Իհարկե, կարևոր է այստեղ ընդգծել, որ արտաքին ազդեցություններ «Արաբական գարնան» իրադարձություններին ունեցել են հատկապես միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպությունները: Դրա վառ ապացույցն է հետևյալ տեղեկատվությունը. 2009 թ. Եգիպտոսում միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպությունների թիվը երկրորդն էր Հյուսիսային Աֆրիկայում Թունիսից հետո (**Housseini B., 2009**): Միջազգային ոչ կառավարական կառավարություններն աջակցել են հիմնականում ֆինանսական միջոցներով, հավաքագրել են մասնագետների, մշակել տեխնոլոգիաներ, կառավարելի դարձրել կամ ուղղորդել քաղաքական գործընթացները՝ ցույցերը, բողոքի ակցիաները, դրանցում կարևորել և ակտիվացրել հոգեբանական, մասնավորապես՝ հուզական բաղադրիչը, նպաստել հասարակական կարծիքի, տրամադրությունների՝ իրենց համար «ցանկալի» ուղղությամբ փոփոխությանը (**Elagati M., 2013**): Եգիպտոսում հասարակական կառուցվածքի առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ 2011 և 2013 թվականների

հեղափոխությունները չկարողացան լուծել սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իրողությունները՝ գործազրկությունը, սոցիալ-տնտեսական ակտիվությունը, տնտեսական աճը, ժողովրդավարության ճգնաժամը: Եզիպտոսում տնտեսական աճի վերաբերյալ դրական ցուցանիշները պայմանավորված էին հատկապես 2004 թ. կառավարության կողմից պրոֆեսիոնալ տնտեսագետներին համապատասխան գործընթացներում ընդգրկելու և հաջողված տնտեսական հեղափոխական ծրագիր նախագծելու հանգամանքով (**Boubacar S., Herrera S., Yamouri N., Devictor X., 2010**): Նույնիսկ համաշխարհային տնտեսության ընդհանուր ճգնաժամի պարագայում Եզիպտոսի համախառն ներքին արդյունքը աճ է գրանցել: Իհարկե, պետք է փաստել, որ ոչ նույն տեմպերով, այլ որոշակի դանդաղումով՝ 7.2-ի փոխարեն տարեկան 4.6% (**Коротаев А., Халтурина Д., 2009**): Իսկ ահա 2010 թվականին Եզիպտոսի տնտեսության աճի տեմպերը վերականգնվեցին: Իհարկե, ներքին համախառն արդյունքի աճի պատճառներից մեկը նաև Եզիպտոսում ժողովրդագրական աճի հարաբերական տեմպի նվազումն էր (**Коротаев А., Зинькина Ю., 2011**): Փաստորեն, տնտեսության աճի տեմպերը Մութարաբի իշխանության օրոք իսկապես բարձր են եղել և 3-րդ աշխարհի երկրների համար նույնիսկ շատ բարձր: Վերջինս նշանակում է, որ հեղափոխության համար տնտեսական հիմքն իրական պատճառ չէր կարող դառնալ: Դրա վառ ապացույցը նաև հեղափոխության հետևանքով նոր իշխանության կողմից լիբերալ բարեփոխումների ծրագրից (2004թ.) չչեղվելու մասին հայտարարությունն էր (**Pitchford R., 2011**):

Եթե խոսենք հեղափոխության հաջորդ պատճառի՝ կոռուպցիայի մասին, ապա կարող ենք այս դեպքում էլ եզրակացնել, որ թեև այդ տարիներին բարձր է եղել կոռուպցիայի ցուցանիշը Եզիպտոսում՝ 80-րդ տեղ, սակայն նույն կամ համանման մոտ ցուցանիշներ արձանագրվել են նաև 2-րդ և 3-րդ աշխարհի երկրներում՝ Հնդկաստան, Հունաստան, Արգենտինա, Ղազախստան, Չինաստան, Բուլղարիա, Ալժիր, Ինդոնեզիա, Բելառուս և այլն, և չէր կարող հիմնական պատճառ հանդիսանալ (**Transparency International. 2010**):

Հեղափոխության համար հաջորդ պատճառի՝ տնտեսական անհավասարության պարագայում ևս, ինչպես կոռումպացվածության և գործազրկության դեպքում, Եգիպտոսը հեղափոխության և նախորդող տարիներին վատ ցուցանիշներ չի գրանցել: Համեմատության համար արձանագրենք, որ Եգիպտոսն ավելի լավ տեղում է եղել 2000-2010թթ.-ին, քան Ֆրանսիան, Իռլանդիան, Ալբանիան, Իսպանիան, Իտալիան, ԱՄՆ-ն (**UNDP, 2010**): Հեղափոխության հաջորդ պատճառը համարվում է աղքատությունը. ժողովրդական հուզումները, բողոքները կառավարության դեմ դրսևորվեցին հենց կենսամակարդակի իջեցման պատճառով: Պարենամթերքի գնաճի պայմաններում բնակչության մեծ զանգվածներ չէին կարողանում բավարարել իրենց նվազագույն պահանջները: Սակայն այս ցուցանիշով ևս Եգիպտոսը 2000-2010 թթ. համարվել է աշխարհում բարվոք վիճակում: Այսպես. Եգիպտոսում բնակչության 2%-ը, որը ապրում է օրական 1.25 դոլարից քիչ գումարով, բավականին քիչ է աշխարհի մասշտաբով և հավասար է Էստոնիայի, Սլովենիայի, Մարոկկոյի, Թունիսի ցուցանիշներին: (UNDP, 2010) Իսկ այնպիսի երկրները, ինչպիսիք են Հայաստանը, Վրաստանը, Բոլիվիան, Ֆիլիպինները, Հնդկաստանը, Լատսը, Շրի Լանկան, անհամեմատ ավելի վատ ցուցանիշներ են գրանցել այդ տարիներին: Նշենք, որ ՄԱԿ-ի տվյալներով՝ Եգիպտոսի գրանցած ծայրահեղ վատ ապրող բնակչության 2% թվաքանակը, համարվում է աշխարհում ամենաբարենպաստ ցուցանիշներից մեկը: Եթե համեմատենք 3-րդ և 2-րդ

աշխարհի երկրների աղքատ բնակչության հետ, ապա կարող ենք գնահատել, որ իսկապես Եգիպտոսում աղքատ բնակչությունն իր կենսապայմաններով տարբերվում է դրական առումով, ունի էլեկտրականություն, ջուր բնակարանում, կարողանում է սննդամթերքի որոշ չափաքանակ գնել խանութներից: Հետաքրքիր է նաև նշել, որ 2010 թվականին համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում ևս Եգիպտոսում 2 դոլարից պակաս, բայց 1,25 դոլարից բարձր օրական միջոցներով ապրող բնակչությունը 23 %-ից կրճատվել է 19.5 %-ի (**Siam G., Abdel Rady, 2010**): Նույն աղբյուրի հավաստմամբ՝ համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում պարենային որոշ մթերքների գնիջեցում է տեղի ունեցել Եգիպտոսում, որի արդյունքում մոտ 3 միլիոն բնակիչ աղքատության շեմից հաղթահարած են գնահատվում (**Siam G., Abdel Rady, 2010**):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգում ենք եզրակացության, որ բնակչության աղքատությունը, գնաճը այն հիմնական պատճառները չէին, որոնք, ինչպես ասում են, իրենք իրենցով հիմք դարձան հեղափոխության և ընդվզումների համար: «Արաբական գարնան» կոնֆլիկտի պատճառականության մեջ հիմնական դեր ունեցան խմբային վարքի, դեպրիվացիայի, ռեսուրսների մոբիլիզացիայի, ամբոխի հոգեբանական առանձնահատկություններն ու մեխանիզմները: Եգիպտոսում ժողովրդավարական արժեքների ու կառավարման սկզբունքների ներդրման գործընթացը իրականացվում էր հանրային գիտակցության, խմբային սոցիալ-հոգեբանական երևույթների՝ հանրային կարծիքի, տրամադրությունների վրա ազդեցության հոգեբանական տեխնոլոգիաների միջոցով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Верюгин И., Турк С. (2020)**, Арабская весна в Египте: причины и последствия, Эпоха науки, № 22. с. 314-317: DOI 10.24411/2409-3203-2020-12270.
2. **Вольский А. (2011)**, Дни гнева. НТВ 06 февраля. URL: <http://ip.ntv.ru/news/21442>.
3. **Ермина Н. (2021)**, «Сверхновая революционная ситуация»: общественный слом без лидера или управляемая трансформация систем?, РСМД. 13 апреля// URL: <https://russianconcil.ru/analytics-and-comments/analytics/sverkhnovaya-revolyuetsionnaya-situatsiya-obshchestvennyy-slom-bez-lidera-ili-upravlyaemaya-transform/>.
4. **Коротаев А., Зинькина Ю. (2011)**, Египетская революция 2011 года: социодемографический анализ, “Историческая психология и социология истории”. N2 // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/egiptskaya-revolyuetsiya-2011-goda-sotsiodemograficheskiy-analiz>
5. **Коротаев А., Халтурина Д. (2009)**, Современные тенденции мирового развития, Москва, ЛИБРОКОМ/ URSS., 103-116.
6. **Коротаев А., Зинькина Ю. (2011)**, Египетская революция 2011 г.. Азия и Африка сегодня. 6(647): 10–16; 7(648): 15–21.
7. **Малков С., Исаев Л., Коротаев А., Кузьминова Е. (2013)**, О методике текущего состояния и прогноза социальной нестабильности: опыт количественного анализа событий Арабской весны, Полис. Политические исследования. № 4. С. 137-163.
8. **Нейжмаков М. (2011)**, Беспорядки в Египте: кому это выгодно? Rabkor.ru 28 января. URL: <http://www.rabkor.ru/debate/11867.html>.
9. **Фитуни Л. (2012)**, «Арабская весна» в глобальном и региональном измерениях, Протестные движения в арабских странах. Предпосылки, особенности, перспективы. Материалы конференции «Круглого стола». Центр цивилизационных и региональных исследований Института Африки

- РАН (30 мая 2011г.) / отв. Ред. И.В.Следзевский, А.Д.Саватеев, Москва, 2012, с. 77.
10. **Шангараев Р., Кашина А. (2021)**, Десять лет «арабской весны» в Египте и Тунисе: итоги и перспективы. Обозреватель-Observer. 8/2021, с. 87. DOI: 10.48137/2074-2975_2021_8_81.
11. **Akaev A., Sadovnichy V., Korotayev A. (2012)**, On the dynamics of the world demographic transition and financial-economic crises forecasts. The European Physical Journal Special Topics, 205(1), pp. 355–373. <https://doi.org/10.1140/epjst/e2012-01578-2>.
12. **Beck C. (2014)**, Reflections on the Revolutionary Wave in 2011. – Theory & Society. 2014. Vol. 43. No. 2. P.197-223. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s11186-014-9213-8>.
13. **Boubacar S., Herrera S., Yamouri N., Devictor X. (2010)**, Egypt Country Brief. Washington, DC: World Bank. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTEGRITYPT/Resources/EGYPT-Web_brief-2010-AM.pdf.
14. **CAPMAS** (Central Agency for Public Mobilization and Statistics) **2010**. Egypt in Figures 2010. Cairo: CAPMAS. 31(данные за II квартал 2009г.).
15. **Elagati M. (2013)**, Foreign Funding in Egypt after the Revolution // URL: https://www.files.ethz.ch/isn/162759/WP_EGYPT.pdf.
16. **Goldstone J. (2014)**, Revolutions: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press. 2014. 160 p.
17. **Goldstone J. (2011)**, Understanding the Revolutions of 2011. – Foreign Affairs. 2011. Vol. 90. No. 3. P. 8-16.
18. **Grinin L., Korotayev A. (2011)**, The Coming Epoch of New Coalitions: Possible Scenarios of the Near Future. – World Futures. 2011. Vol. 67. No. 8. P. 531-563. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/02604027.2011.625749>.

19. **Housseini B. (2009)**, Middle-eastern and North African NGOs' Participations in the United Nations Economic and Social Council: Current Situation, Challenges and Solution. Website UN. Department of Economic and Social Affairs. 2009 // URL: <http://csonet.org/content/documents/MENA.pdf> Stangler D., Litan R. (2011). In Egypt, will an Economic Revolution Follow? Inc February 12. URL: <http://www.inc.com/articles/201102/egyptentrepreneurial-revolution.html>.
20. **Lang J., De Sterck H. (2014)**, The Arab Spring: A Simple Compartmental Model for the Dynamics of a Revolution. – Mathematical Social Sciences. 2014. Vol. 69. P. 12-21. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.mathsocsci.2014.01.004>.
21. **Pitchford R. (2011)**, UPDATE 1-Egypt Plans Stimulus Package after Blow to Growth. Reuters 22.02.2011. URL: <http://www.reuters.com/article/2011/02/22/egypt-finance-idUSLDE71L2GP20110222>
22. **Siam G., Abdel Rady, H. M. (2010)**, The Impact of the Global Food Crisis and the Economic Crisis on Poverty in Egypt. Paper presented at Inauguration Conference for Launching the Working Paper Series of the Information and Decision Support Center of the Egyptian Cabinet of Ministers (Cairo, March 28, 2010).
23. **Transparency International (2010)**, Corruption Perceptions Index 2010. Berlin: Transparency International, 8-14.
24. **UNDP (2010)**, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition / Ed. by J. Klugman. New York, NY: The UNDP Human Development Report Office/ Palgrave Macmillan, 152-155. 161-163.
25. **Volpi F. (2014)**, Framing Political Revolutions in the Aftermath of the Arab Uprisings. – Mediterranean Politics. 2014. Vol.19. No.1. P. 153-156. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13629395.2013.856186>.

26. **Weyland K. (2012)**, The Arab Spring: Why the Surprising Similarities with the Revolutionary Wave of 1848? – Perspectives on Politics. 2012. Vol. 10. No. 4. P. 917-934. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/S1537592712002873>.
27. **World Bank (2011)**, World Development Indicators Online. Washington, DC: world bank. url: <http://data.worldbank.org/indicator> (1980-2008).

REFERENCES

1. **Veryugin I., Turk S. (2020)**, Arabskaya vesna v Yegipte: prichiny i posledstviya /Arab Spring in Egypt/: Causes and Consequences, Epoch of Science No. 22. pp. 314-317: DOI 10.24411/2409-3203-2020-12270.
2. **Volsky A. (2011)**, Dni gneva /Days of Wrath/. NTV, February 6. URL: <http://ip.ntv.ru/news/21442>.
3. **Ermina N. (2021)**, «Sverkhnovaya revolyutsionnaya situatsiya»: obshchestvennyy vzlom bez lidera ili upravlyayemaya transformatsiya sistem? /"A Super-New Revolutionary Situation": Social Collapse Without a Leader or Controlled Transformation of Systems?/, RIAC. April 13// <https://russianconcil.ru/analytics-and-comments/analytics/sverkhnovaya-revolutsionnaya-situatsiya-obshchestvennyy-slom-bez-lidera-ili-upravlyaemaya-transform/>.
4. **Korotaev A., Zinkina Yu. (2011)**, Yegipetskaya revolyutsiya 2011 goda: sotsiodemograficheskiy analiz /The Egyptian Revolution of 2011: Sociodemographic Analysis/, Historical Psychology and Sociology of History. N2 // <https://cyberleninka.ru/article/n/egiptskaya-revolutsiya-2011-goda-sotsiodemograficheskiy-analiz>
5. **Korotaev A., Khalturina D. (2009)**, Sovremennyye tendentsii mirovogo razvitiya /Modern trends in world development/, Moskow, ЛИБРОКОМ/ URSS., 103-116.
6. **Korotaev A., Zinkina Yu. (2011)**, Yegipetskaya revolyutsiya 2011 g. /Egyptian revolution of 2011/. Asia and Africa today. 6(647): 10–16; 7(648): 15–21.
7. **Malkov S., Isaev L., Korotaev A., Kuzminova E. (2013)**, O metodike tekushchego sostoyaniya i prognoza sotsial'noy nestabil'nosti: opyt kolichestvennogo analiza sobytiy

- Arabskoy vesny /On the methodology of the current state and forecast of social instability: experience of quantitative analysis of the events of the Arab Spring/, Polis. Political studies. No. 4. P. 137-163.
8. **Neyzhmakov M. (2011)**, Besporyadki v Yegipte: komu eto vygodno? /Unrest in Egypt: Who Benefits?/ Rabkor.ru January 28. URL: <http://www.rabkor.ru/debate/11867.html>.
 9. **Fituni L. (2012)**, «Arabskaya vesna» v global'nom i regional'nom izmereniyakh, Protestnyye dvizheniya v arabskikh stranakh. /"Arab Spring" in the global and regional dimensions/, Protest movements in Arab countries. Prerequisites, features, prospects. Proceedings of the Round Table conference. Center for Civilizational and Regional Studies of the Institute for African Studies of the Russian Academy of Sciences (May 30, 2011) / Ed. I.V.Sledzevsky, A.D.Savateev. -M., 2012, p. 77.
 10. **Shangaraev R., Kashina A. (2021)**, Desyat' let «arabskoy vesny» v Yegipte i Tunisie: itogi i perspektivy /Ten years of the "Arab Spring" in Egypt and Tunisia: results and prospects/. Observer. 8/2021, p. 87. DOI: 10.48137/2074-2975_2021_8_81.
 11. **Akaev A., Sadovnichy V., Korotayev A. (2012)**, On the dynamics of the world demographic transition and financial-economic crises forecasts. The European Physical Journal Special Topics, 205(1), pp. 355–373. <https://doi.org/10.1140/epjst/e2012-01578-2>.
 12. **Beck C. (2014)**, Reflections on the Revolutionary Wave in 2011. – Theory & Society. 2014. Vol. 43. No. 2. P.197-223. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s11186-014-9213-8>.
 13. **Boubacar S., Herrera S., Yamouri N., Devictor X. (2010)**, Egypt Country Brief. Washington, DC: World Bank. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTEGYPT/Resources/EGYPT-Web_brief-2010-AM.pdf.
 14. **CAPMAS (Central Agency for Public Mobilization and Statistics) 2010**. Egypt in Figures 2010. Cairo: CAPMAS. 31(данные за II квартал 2009г.).
 15. **Elagati M. (2013)**, Foreign Funding in Egypt after the Revolution // URL: https://www.files.ethz.ch/isn/162759/WP_EGYPT.pdf.

16. **Goldstone J. (2014)**, *Revolutions: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. 2014. 160 p.
17. **Goldstone J. (2011)**, *Understanding the Revolutions of 2011*. – *Foreign Affairs*. 2011. Vol. 90. No. 3. P. 8-16.
18. **Grinin L., Korotayev A. (2011)**, *The Coming Epoch of New Coalitions: Possible Scenarios of the Near Future*. – *World Futures*. 2011. Vol. 67. No. 8. P. 531-563. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/02604027.2011.625749>.
19. **Housseini B. (2009)**, *Middle-eastern and North African NGOs' Participations in the United Nations Economic and Social Council: Current Situation, Challenges and Solution*. Website UN. Department of Economic and Social Affairs. 2009 // URL: <http://csonet.org/content/documents/MENA.pdf> Stangler D., Litan R. (2011). *In Egypt, will an Economic Revolution Follow?* Inc February 12. URL: <http://www.inc.com/articles/201102/egyptentrepreneurial-revolution.html>.
20. **Lang J., De Sterck H. (2014)**, *The Arab Spring: A Simple Compartmental Model for the Dynamics of a Revolution*. – *Mathematical Social Sciences*. 2014. Vol. 69. P. 12-21. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.mathsocsci.2014.01.004>.
21. **Pitchford R. (2011)**, *UPDATE 1-Egypt Plans Stimulus Package after Blow to Growth*. Reuters 22.02.2011. URL: <http://www.reuters.com/article/2011/02/22/egypt-finance-idUSLDE71L2GP20110222>
22. **Siam G., Abdel Rady, H. M. (2010)**, *The Impact of the Global Food Crisis and the Economic Crisis on Poverty in Egypt*. Paper presented at Inauguration Conference for Launching the Working Paper Series of the Information and Decision Support Center of the Egyptian Cabinet of Ministers (Cairo, March 28, 2010).
23. **Transparency International (2010)**, *Corruption Perceptions Index 2010*. Berlin: Transparency International, 8-14.

24. **UNDP (2010)**, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition / Ed. by J. Klugman. New York, NY: The UNDP Human Development Report Office/ Palgrave Macmillan, 152-155. 161-163.
25. **Volpi F. (2014)**, Framing Political Revolutions in the Aftermath of the Arab Uprisings. – Mediterranean Politics. 2014. Vol.19. No.1. P. 153-156. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13629395.2013.856186>.
26. **Weyland K. (2012)**, The Arab Spring: Why the Surprising Similarities with the Revolutionary Wave of 1848? – Perspectives on Politics. 2012. Vol. 10. No. 4. P. 917-934. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/S1537592712002873>.
27. **World Bank (2011)**, World Development Indicators Online. Washington, DC: world bank. url: <http://data.worldbank.org/indicator> (1980-2008).

Лилия Арутюнян

Политические, социально-экономические причины и последствия конфликта

«Арабская весна» в египте

Заключение

Ключевые слова и выражения: «Арабская весна», конфликт, социально-психологический, Египет, толпа, бедность, революция.

В статье обсуждаются политические, социально-экономические причины и последствия революционных движений (конфликта), которые произошли в первой и второй декадах XXI века на Ближнем Востоке, в частности, в Египте и получили название «Арабская весна».

Основная цель статьи заключается в сравнительном анализе подходов различных ученых-исследователей в области изучения общественных восстаний и акций протеста.

Мы исследовали и проанализировали причинность общественных восстаний в Египте, формы их проявления в контексте методологии группового

поведения, теории депривации, принципов мобилизации ресурсов и психологии толпы.

В результате исследования мы пришли к выводу, что бедность населения, низкий образовательный ценз, высокий уровень безработицы, инфляция, отсутствие механизмов социальной защиты и коррупция не были теми основными причинами, которые, как говорят, стали основанием для революции и восстаний в Египте в 2010-2011 годах.

Основную роль в причинности конфликта «Арабской весны» сыграли социально-психологические факторы — особенности и механизмы группового поведения, депривации, мобилизации ресурсов и психологии толпы.

Для повышения эмоциональности участников восстаний и акций протеста использовались механизмы влияния вышеупомянутых социально-психологических явлений. Для увеличения их воздействия и обеспечения эффективности их действия также осуществлялись специальные вмешательства со стороны внешних сил.

Lilia Harutyunyan

**Political, socio-economic causes and consequences
of the “Arab Spring” conflict in Egypt**

Conclusion

Key words and expressions: “Arab Spring” conflict, socio-psychological, Egypt, crowd, poverty, revolution.

This article discusses the political and socio-economic causes and consequences of the revolutionary movements (conflict) that took place in the first and second decades of the 21st century in the Middle East, particularly in Egypt, known as the 'Arab Spring.'

The primary objective of the article is to provide a comparative analysis of various approaches by different experts-researchers in the study of social uprisings and protests. We have studied and analyzed the causality of social uprisings in Egypt in the context of group behavior methodology, deprivation theory, resource mobilization principles, and crowd psychology.

As a result of the study, we concluded that poverty among the population, low educational standards, high unemployment rates, inflation, lack of social security mechanisms, and corruption were not the main causes that, as it is said, provided the groundwork for the revolution and uprisings in Egypt in 2010-2011.

The main role in the causality of the 'Arab Spring' conflict was played by socio-psychological factors—group behavior, deprivation, resource mobilization, and the psychological characteristics and mechanisms of the crowd. Mechanisms of the influence of the aforementioned socio-psychological phenomena were used to increase the emotionality of the participating population in protests and demonstrations. To expand their influence and ensure the effectiveness of their functioning, special interventions were carried out by external forces as well.

Լիլիա Հարությունյան – Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, Կիրառական հոգեբանության ամբիոնի հայցորդ), lilia.harutyunian@gmail.com

Лилия Арутюнян - Армянский государственный педагогический университет имени Х. Абовяна, Соискатель кафедры прикладной психологии lilia.harutyunian@gmail.com

Lilia Harutyunyan - Armenian State Pedagogical University named after Kh. Abovyan, Applicant of Chair of Applied Psychology, lilia.harutyunian@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 02.06.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 15.06.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՄՇԱԿՈՒՅԹ, ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

PEIGANG XU

BASIC IDEAS FOR THE STUDY OF CHINESE ART IN THE 1950S

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.158**ABSTRACT**

During the period of Chinese art history research in the 20th century, many art forums and historians have achieved remarkable results in the organization of materials and documents, which have provided important help for later research, including making remarkable contributions to the modern transformation of Chinese art historiography. In the research direction of methodology and systematics, we make a discussion of the basic research ideas on the study of Chinese art in the 1950s.

Key words and expressions: *Chinese art of the 20th century, research ideas, Chinese art historiography, German model, world integration, Soviet model, modern state of fine art.*

INTRODUCTION

This paper focuses on the methods and ideas of Chinese art research in the 20th century, synthesizes various research modes around the world, and reviews and reflects on some of the important literature on Chinese art in the 20th century, so as to newly organize the research history of Chinese art in the 20th century. The paper further clarifies that the study of Chinese art in the 20th century should be researched and summarized from multiple perspectives and opposites as an entry point, not only from the perspective of historiography but also from the perspective of socio-history.

METHODOLOGY

By analyzing and rearranging the research literature on Chinese art history in the 20th century, this study redefines the research ideas on Chinese art in the 20th

century by adopting the comparative research method and the literature analysis method.

In the long history of art history, the Chinese art historians in particular began to organize and reflect on a great deal of 20th century art literature at the end of the 20th century, and achieved fruitful results. First of all, there was a review of 20th century art, a systematic review and organization of the research history and results of the recent past, in which a large amount of literature argued that Chinese art history research in the 20th century had experienced three important moments, namely: the study of the development of ancient art, the selection of the best, and the intermingling of art and culture with the West. It is also the presentation of these three points that has led to the formation of a completely new research model for the determination of research directions, research materials, research forms and research methods. Taking Mr. Chen ChiYu's articles as the first, starting from the ideology and culture of modern Chinese art at the beginning of the 20th century, he newly organized the research history of Chinese art history, and made a comprehensive and brand-new summary and organization of art history, interrupted history, and thematic research at that time. Secondly, many of the articles include case studies of some representative art historians and their writings in the 20th century. Due to the changes in society and the times, the study of Chinese art history in the 20th century has become particularly important. Of course, during this period, a large number of scholars with outstanding achievements in the field of art history research appeared in China, and a large number of documents have survived to this day. Among them, Teng Gu, as the first person who studied in the West and obtained a doctoral degree in art history, holds the honorary title of "the founder of modern art historiography", and his research methodology has played an important role in influencing later scholars' research.

Later scholars have affirmed the significance of his "German Model" for the study of the history of contemporary Chinese painting, including Mr. Chen, who discussed

the methodological significance of Mr. Teng Gu's art history in his writings, arguing that his introduction of the concepts of the development of Western art to the Chinese art historiography community had a directional guiding role and significance for the later researchers and scholars. In his writings, Mr. Teng Ku discusses the methodological significance of Mr. Teng Ku's art history, arguing that his introduction of the concept of Western art development to Chinese art historians has a directional role and importance for later scholars and realizes "world integration". In recent years, while paying attention to the academic achievements of the above scholars, academics have also paid more and more attention to their contributions to the development of Chinese art historiography, so that scholars are still carrying out more systematic research on Chinese art in the twentieth century, and this paper focuses on the basic idea of the research on Chinese art in the 1950s.

The study of Chinese art history in the 20th century should continue from the direction of its thematic study, focusing in this way on the study of Chinese art under the influence of Soviet art, and organizing and reflecting on it through a multi-faceted, multi-directional, and multi-documentary approach, including focusing on exploring the new trends of Chinese and Armenian fine art paintings of the 1950s at a later stage. Focusing on a series of works such as George Qiang's *Studies in the History of Chinese Art*, Wu Zhixiang's *Aesthetics of Twentieth-Century China*, and Xue Fuxing's *Divergence and Breakthrough*, including *History of Chinese Art in the Twentieth Century* by Lv Peng. Through the techniques and attitudes of comparison, sifting, elimination and skepticism, new trends in Chinese art and painting in the 1950s are examined and confirmed. In proceeding, it should come to consider Wu Shixin's development and preparation of Chinese art since the 20th century. Mr. Wu pointed out that the preparation of the history of Chinese art since the 20th century and the historiographical methods used have more of the imprint of the times and politics, and there are all sorts of problems, which should be considered to be reconstructed and prepared. We should inherit the direction of our predecessors' arguments and

continue to try to argue the traditional problems in art history with new methods, taking into account multiple factors: the context of the times, the political environment, the social environment, academic research, and the existing literature. We should also note that the study of art history in the social context of the time should be multifaceted, and should also be studied and summarized from the point of entry of the opposing sides. Of course, we should not only study it from the perspective of socio-history, but also correct the errors or add the deficiencies in it in a timely manner.

It is noteworthy that the literary and artistic theories of Soviet Socialist Realism created during the Stalinist period had a great influence on Chinese art after 1949, and also confirmed the current state of Chinese literary and artistic thought and Sino-Soviet relations at that time. However, China's influence on modern Soviet art really began in the 1930s, when Lu Xun, a famous Chinese writer and educator, and Xu Beihong, who had returned from his studies in France, highly affirmed the Soviet model of art, marking the introduction of the realist method of creation, whose artistic ideas and methods were the only model for later artists to learn from. Meanwhile, on February 14, 1950, China and the Soviet Union signed the Treaty of Friendship and Alliance between China and the Soviet Union, which also marked the start of the "revolutionary painting theme", including after the National Art Conference, the People's Daily, Issue 4, also focused on the introduction of Soviet art, starting from the 1950s with the "Exhibition of Soviet Propaganda Paintings and Satirical Paintings", all kinds of Soviet art works came one after another, and the "Exhibition of Soviet Propaganda Paintings and Satirical Paintings" was also a major success. Beginning with the Exhibition of Soviet Propaganda Paintings and Satirical Paintings in the 1950s, various types of Soviet artworks were exhibited in China, and the People's Daily devoted a special page to "Learning from Soviet Artists. In the following research, we should focus on the artists who were "invited in and went out" at that time, and analyze and study the art forms and art theories before and after 1950, because these "invited

in" Soviet artists had a far-reaching influence on the development of modern art in China, and the "invited in" Soviet artists had a far-reaching influence on the development of modern Chinese art. Because these "invited" Soviet artists had a far-reaching influence on the development of modern Chinese art, the "going out" artists also played an important role in the research and dissemination of Soviet art theory after their return to China, and on July 8, 1958, the Exhibition of Works of Artists of the USSR 1955-1957 was opened in Beijing, with a total of more than 540 pieces of various kinds of works of art on display.

Of course, it should also be noted in the study that the tendency towards a monolithic model of art has certain side effects. At the same time, it is necessary to consider how to combine Soviet painting with Chinese painting, how to absorb the complete Soviet painting system and how to integrate and develop it in a period of several decades, which is also one of the entry points of our research on the development of Chinese painting in the 1950s. The study of literature and works in the research will certainly receive the limitation of objective subject cases, and the exaggeration and omission of the researcher's subjective consciousness should also be noted. Because in the study of fine arts, history is often not purely objective just, it is people's subjective understanding of it, as well as people's subjective feelings obtained in different time backgrounds, different positions, and different cultural backgrounds. In the development of Chinese art in the 20th century, it can also be concluded that the progress of Chinese art is not the progress of technique but the progress of conception: from the historical theory at the beginning to the evolutionary theory later on to the class theory, the theory of the nature of the society, and the materialistic view of history.

Therefore, we should discuss the process of change and the law of evolution of historical data as an important research content, derive the framework structure on the basis of historical data, and then sort out the changes in the thinking and concepts

of art researchers, and finally arrive at the development trend of China's art history and painting in the 1950s, which is built on the basis of historical data.

CONCLUSION

The study of Chinese art history in the 20th century should take a multi-dimensional approach, combining the interaction between political and social changes and artistic styles to comprehensively explore the transformation and development of Chinese art at different historical stages. The study needs to focus on the influence of historical background on artistic creation, especially how China formed a unique artistic language in the artistic collision of tradition and modernity, East and West, as it went through political change, social upheaval, and cultural exchanges. At the same time, the schools of thought of artists, the influence of cross-cultural exchanges, and the role of art education and institution-building are all important factors that have shaped the face of Chinese art in the 20th century. By systematically analyzing these elements, the trajectory of 20th century Chinese art and the historical and cultural logic behind it can be better understood. This paper synthesizes the many research literatures on 20th century Chinese art history to analyze and reorganize them. In summary, the research ideas of 20th century Chinese art historiography have undergone complex transformations and changes. From the initial emphasis on the continuation of traditional art forms and documentary evidence, to the introduction of Western art historiographical theories and methods, to the gradual focus on the close relationship between art and society, politics, and culture, the whole process demonstrates the collision and fusion of Chinese and Western cultures. Looking back on this journey, although art history research has made important theoretical breakthroughs in the process of modernization, it has also revealed some limitations. First, the over-reliance on Western-centered art historical methods has led to a tendency of "Westernization" of Chinese art history for a certain period of time, neglecting the uniqueness and diversity of local art. Secondly, the ideological function

of artworks in history, especially in politically turbulent times, has often led art history research to fall into a monolithic narrative framework, ignoring the multidimensionality and complexity of art. Although art history research in the 20th century emphasized the connection between art and its socio-historical context, at some stages it still failed to fully explore the deeper role of art at the social and cultural levels. Entering the 21st century, interdisciplinary research methods have brought new opportunities for art history research, but how to truly realize the organic integration and innovation of interdisciplinary research, and to avoid formality and patchwork, is still a major challenge facing art history research at present. On the whole, the 20th century Chinese art history research has come to this day in continuous adjustment and improvement, and future research should pay more attention to the combination of theory and practice, avoid a single perspective, and promote a more open and diversified academic discussion.

REFERENCES

1. **Clark T. (1997)**, Modern China. A Very Short Introduction. Oxford University Press.
2. **Gao M. (2008)**, The China Model: A New History of Art and Politics. Harvard University Press.
3. **Liu X. (2000)**, The Modern Art Movement in China. University of California Press.
4. **Shen C. (2003)**, Art in Modern China: History and Modernization. Shanghai People's Publishing House.
5. **Wang Y. (2015)**, Chinese Art: 20th Century Transformations. Tsinghua University Press.
6. **Xu L. (2011)**, Chinese Avant-Garde Art: The Intersection of Art and Politics. Beijing University Press.

7. **Zhang X. (2005)**, Art and Revolution in Twentieth Century China. Hong Kong University Press.
8. **Zhang Y. (2019)**, The Birth of Chinese Modern Art. The University of Chicago Press.
9. **Chen Chih-Yu (1999)**, "An Overview of Chinese Art History Research in the First Half of the 20th Century", published in Art Observations, No. 11 and No. 12.
10. **Chen ChiYu (2002)**, "The Methodological Significance of Teng Gu Art History Research", Fine Arts, No. 10.
11. **Wu Shixin (2010)**: "Reflections on the Writing of Chinese Art History since the 20th Century and its Utilization of Historical Methods", Journal of Yunnan Art Academy, No. 2.
12. **Li Puyuan (2009)**, Introduction to Chinese Art History, Times Literary Publishing House.

Chen Chiyu (1956-)

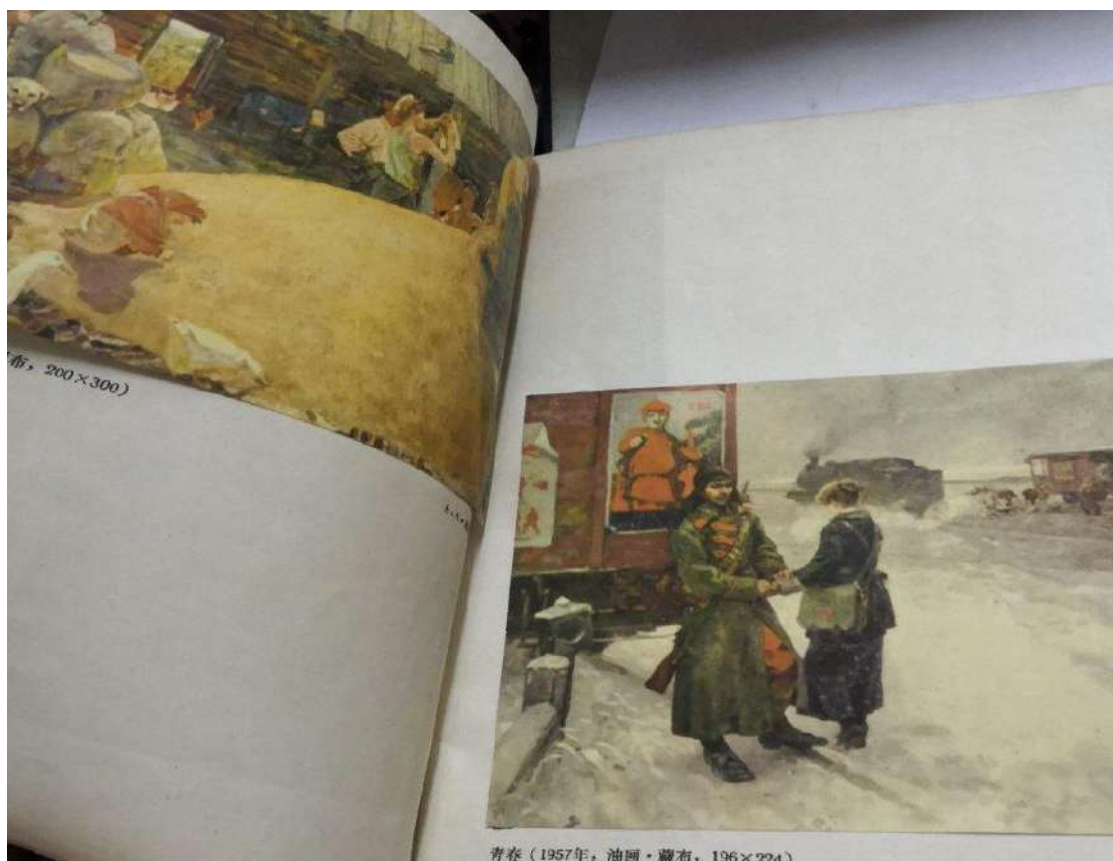
Teng Gu (1901-1941)

Soviet satire of the 1950s

Collection of works from the exhibition of Soviet art works 1955-1957

Collection of works from the exhibition of Soviet art works 1955-1957

Пэйган Сюй

Основные идеи изучения китайского искусства в 1950-х годах**Заключение**

Ключевые слова и выражения: *китайское искусство 20-го века, исследовательские идеи, китайская художественная историография, немецкая модель, мировая интеграция, советская модель, современное состояние, изобразительного искусства.*

Статья сосредотачивается на исследовательских подходах к истории китайского изобразительного искусства 20 века, главным образом, на взаимодействии традиции и современности. Исследование начинается с преобразований в изобразительном искусстве начала века, рассматривая влияние западного искусства на китайскую живопись. Внимание также уделяется возникновению китайского современного художественного движения, влиянию советской живописи на развитие китайского искусства, а также анализу воздействия нового культурного движения на искусство того времени. В статье обобщены различные подходы ученых к изучению истории китайского изобразительного искусства 20 века, заново структурированы новые исследовательские направления, что оказало определенную помощь в дальнейшем изучении китайского изобразительного искусства 20 века, более ясно обозначив направление и исключив некоторые односторонние исследовательские подходы.

В период китайских искусствоведческих исследований в XX веке многие художественные форумы и историки добились замечательных результатов в организации материалов и документов, которые стали важной базовой основой для более поздних исследований, а также внесли заметный вклад в современную трансформацию китайской художественной историографии. В статье обсуждаются

главные направления методологии и системы основных исследовательских идей в изучении китайского искусства в 1950-х годах.

Պեյզանգ Սյու

Չինական արվեստի ուսումնասիրման հիմնական գաղափարները

1950-ական թվականներին

Ամփոփում

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. չինական արվեստը 20-րդ դարում, հետազոտական գաղափարներ, չինական գեղարվեստական պատմագրություն, գերմանական մոդել, համաշխարհային ինտեգրացիա, խորհրդային մոդել, կերպարվեստի ժամանակակից վիճակը:

Այս հոդվածը կենտրոնանում է 20-րդ դարի Չինաստանի գեղարվեստի պատմության ուսումնասիրության մոտեցումների վրա, հիմնականում՝ ավանդույթի և ժամանակակցի միաձուլման շուրջ: Հետազոտությունը սկսվում է դարասկզբի գեղարվեստական միայնակապներից, անդրադառնալով արևմտյան արվեստի ներմուծման ազդեցությանը չինական կերպարվեստի վրա: Միաժամանակ ուշադրություն է դարձվում Չինաստանի ժամանակակից գեղարվեստական շարժման առաջացմանը, խորհրդային նկարարվեստի ազդեցությանը չինական նկարարվեստի զարգացման վրա, ինչպես նաև նոր մշակութային շարժման ազդեցությանը այն ժամանակվա արվեստի վրա: Հոդվածում համակցված են բազմաթիվ գիտնականների մոտեցումները 20-րդ դարի Չինաստանի գեղարվեստի պատմության ուսումնասիրության վերաբերյալ, նորից վերանայվել են հետազոտական նոր ուղղությունները, ինչը օգնել է Չինաստանի 20-րդ դարի գեղարվեստի հետագա ուսումնասիրության համար՝ հստակեցնելով ուղղությունները և բացառելով միակողմանի մոտեցումները:

20-րդ դարում՝ չինական արվեստի պատմության ուսումնասիրության շրջանում, բազմաթիվ արվեստի ֆորումներ և անհատ արվեստաբաններ, ուշագրավ արդյունքների են հասել՝ նյութեր և փաստեր հավաքագրելու հարցում և

արժանի հիմք նախապատրաստել հետագա ուսումնասիրությունների համար: Այս շրջանի արվեստագետները նշանակալի ներդրում ունեցան չինական արվեստի պատմագրության ժամանակակից վերափոխման գործում:

Հոդվածում քննարկվում են 1950-ական թվականների չինական արվեստի ուսումնասիրության մեթոդաբանության հիմնական ուղղություններն ու հիմնարար հետազոտական գաղափարների համակարգը:

Peigang Xu - The graduate student of the State Academy of Fine Arts of Armenia
Research interests: 20th century Chinese art history, Armenian art history, philosophy, 6 articles published in international journals.
peigangmaxsim@outlook.com

Пэйган Сюй - Аспирант Государственной академии художеств Армении.
Научные интересы: история китайского искусства XX века, история армянского искусства, философия, 6 статей, опубликованных в международных журналах.
peigangmaxsim@outlook.com

Պեյգանգ Սյու – Հայաստանի գեղարվեստի պետական ակադեմիայի ասպիրանտ: Արձանագրությունների հետաքրքրություններ՝ 20-րդ դարի չինական արվեստի պատմություն, հայկական արվեստի պատմություն, փիլիսոփայություն, 6 հոդված միջազգային հանդեսներում:
peigangmaxsim@outlook.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 14.12.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 08.01.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ԱՍՏՂԻԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՆՈՐ ՄԵԴԻԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԸ. ՓՈԽԱԶԴՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.159

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Վերջին տասնամյակներում նոր մեդիան արմատապես փոխել է արվեստի ստեղծման, տարածման և ընկալման ձևերը: Թվային տեխնոլոգիաների, վիրտուալ իրականության, արհեստական բանականության և սոցիալական մեդիայի զարգացումն արվեստագետներին տվել է նոր գործիքներ՝ փոխելով ավանդական մոտեցումները: Արվեստն այլևս սահմանափակված չէ ֆիզիկական տարածքով. այն դարձել է դինամիկ, ինտերակտիվ և համացանցային: Այս հոդվածը հետազոտում է, թե ինչպես է նոր մեդիան ձևափոխում արվեստի բնույթը, սահմաններն ու հանրային ընկալումը՝ ուսումնասիրելով թվային տեխնոլոգիաների ազդեցությունն արվեստի արտադրության, տարածման և հանրային մասնակցության վրա: Հոդվածը մանրամասնում է մեդիաարվեստի տարբեր տեսակները, ինչպիսիք են կիբերգ-արտը, նեթ-արտը և մուլտիմեդիա-ինստալյացիաները, ինչպես նաև ուսումնասիրում է դրանց ազդեցությունն ավանդական արվեստի ձևերի վրա, ինչպիսիք են թատրոնը, գեղանկարչությունը և կինեմատոգրաֆիան: Այն ներկայացնում է Հայաստանում արվեստի թվայնացման գործընթացը թանգարանային նախագծերի և նախաձեռնությունների միջոցով, ինչպես նաև քննարկում է մշակութային ժառանգության պահպանման և հանրայնացման համար թվային գործիքների կիրառումը: Այս ուսումնասիրությունը ընդգծում է արվեստի և տեխնոլոգիայի միջև աճող սերտաճումը՝ կանխատեսելով ապագա միտումները, որոնք կստեղծեն փոխգործակցության նոր հորիզոններ արվեստագետների և հանդիսատեսի համար:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. նոր մեդիա, մեդիաարվեստ, թվային արվեստ, վիրտուալ արվեստ, կիբեռգ-արտ, նեթ-արտ, փերֆորմանս, թանգարաններ, հանրայնացում, հաղորդակցություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Տեխնոլոգիաները սկսել են արվեստի ոլորտ մտնել դեռ 20-րդ դարում՝ լուսանկարչության և կինեմատոգրաֆիայի արտահայտչականության նոր ձևերի ի հայտ գալով: Սակայն արվեստն արմատապես փոխվել է թվային տեխնոլոգիաների ներդրմամբ: Արվեստագիտության ժամանակակից բառարանում կարելի է գտնել «մեդիաարվեստ» կամ «նոր մեդիայի արվեստ» եզրույթները: Այս հասկացությունը միավորում է արվեստի այն ձևերը, որոնցում օգտագործվում է բովանդակության թվային մշակումը (**Шустрова О., 2013**): Հետևաբար, այն կարող է ներառել և՛ մուլտիմեդիա-ինստալյացիա, և՛ տեսա-պերֆորմանս, և՛ կիբեռգ-արտ: Կիբեռգ արվեստ (անգլ.՝ Cyborg art), որը նաև հայտնի է որպես կիբորգիզմ, արվեստի շարժում է, որն սկսվել է 2000-ական թթ. կեսերին Մեծ Բրիտանիայում: Այն հիմնված է կիբեռ իմպլանտների միջոցով մարմնի նոր զգայարանների ստեղծման և լրացման, ինչպես նաև նոր զգայարանների միջոցով արվեստի գործեր ստեղծելու համար: Կիբեռգ արվեստի գործերն ստեղծվել են կիբորգ նկարիչների կողմից (**Ավետիսյան Ա., 2024**): Նրանք այն նկարիչներն են, որոնց զգայարաններն ինքնակամ ուժեղացել են կիբեռ իմպլանտների միջոցով: Կիբեռգյան արվեստի շարժումը ձևավորող նկարիչների շարքում առաջիններից մեկը Նիլ Հարբիսոնն է, ում գլխի վրա տեղադրված ալեհավաքի իմպլանտն իրեն թույլ է տալիս ընկալել ուլտրամանուշակագույն և ինֆրակարմիր գույները: Այդ շարքում է նաև Մուն Ռիբասը, ում ոտքերի իմպլանտները թույլ են տվել զգալ երկրաշարժի և լուսնի ցնցումները: Կիբորգյան նկարիչների ցանկը ներառում է նաև (**Ավետիսյան Ա., 2024**):

Մանել Դե Ագուասը՝ կատալոնյան լուսանկարիչ, ով ստեղծել և տեղադրել է իր գլխում բարոմետրիկ համակարգ, որը թույլ է տվել նրան ընկալել մթնոլորտային ճնշման փոփոխությունները:

Օեո Դեկնին՝ նկարիչ, ով իր գլխում ռադարային համակարգ է մշակել և տեղադրել: Զգայական համակարգը նրա այտերի մեջ ներառում է երկու իմպլանտ:

Պա Պրատսն այնպիսի համակարգի ստեղծող է, որը նրան թույլ է տալիս զգալ ուլտրամանուշակագույն ճառագայթների մակարդակները, որոնք հասնում են նրա մաշկին:

Ալեքս Գարսիան, ում կրծքավանդակում տեղադրված սենսորը թույլ է տալիս նրան զգալ իր շուրջը օդի որակի մակարդակը:

Կայի Լանդերեյ՝ երաժիշտ, ով զարգացնում է երկու իմպլանտներ՝ լսելու տիեզերական ճառագայթների բախման հետևանքով տուժած մասնիկների ձայնը (<http://seriouswonder.com/art-cybernetic-union/>, <https://www.theguardian.com/artanddesign/2014/may/06/neil-harbisson-worlds-first-cyborg-artist>, <https://www.pinterest.com/tuhuunguyen/cyborg-art/>):

Եթե փորձենք գլոբալ նայել ժամանակակից արվեստի զարգացման նոր մեղիաների ազդեցության գործընթացին, ապա կարելի է առանձնացնել երկու հիմնական ուղղություններ: Նախ՝ **տեղի է ունենում ավանդական արվեստի ձևերի վերափոխում** (օրինակ՝ նկարչության թվային տարրերի օգտագործում), և երկրորդ՝ հայտնվում են նոր ուղղություններ, որոնք կառուցված են բացառապես թվային միջավայրի արտահայտչամիջոցների վրա, օրինակ՝ **ներթ-արտ**, այսինքն՝ **ցանցային արվեստը**:

Թանգարանները, լինելով շարունակական կրթության տարածք, հանդես են գալիս որպես տվյալ ազգի մշակութային ժառանգության կենտրոններ: Տարբեր ժամանակներում մարդու երևակայությունը փորձել է գտնել այդ ժառանգությունը մարդկանց ներկայացնելու առավել գեղեցիկ և հետաքրքիր միջոցները: Նոր տեխնոլոգիաների ի հայտ գալը նույնպես իր ազդեցությունն է ունեցել՝

թանգարաններում ձևավորելով արվեստի նոր տեսակ, որն անվանում են «**նոր մեդիա արվեստ**»: Չնայած նրան, որ այս եզրույթը հստակ սահմանում չունի, այն կապում են նոր մեդիայի հետ, որն օգնում է թվային տեխնոլոգիաների միջոցով նորովի մատուցել թանգարանային նմուշները՝ դրանք դարձնելով առավել շոշափելի և ազդեցիկ:

Ներկայումս նոր մեդիա արվեստն իր զարգացման շարունակական գործընթացում է, սակայն այս պահին սահմանված են հետևյալ տեսակները՝

- ✚ Net art / նեթ-արտ կամ ինտերնետային արվեստ,
- ✚ Virtual art / վիրտուալ արվեստ,
- ✚ Robotic art / ռոբոտային արվեստ,
- ✚ Artificial life art / արհեստական կյանքի արվեստ,
- ✚ Digital art / թվային արվեստ,
- ✚ Multimedia art / մուլտիմեդիա արվեստ (Ավետիսյան Ա., 2024):

Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ այսօր նոր տեխնոլոգիաները դարձել են արվեստի անբաժանելի մասը:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն ուսումնասիրությունը հիմնված է համալիր մոտեցման վրա, որը ներառում է պատմահամեմատական, համադրական-վերլուծական և նկարագրական մեթոդներ: Պատմահամեմատական մեթոդը կիրառվել է արվեստի և տեխնոլոգիայի փոխազդեցության պատմական զարգացումը հետազոծելու համար՝ սկսած 20-րդ դարի սկզբից մինչև նոր մեդիայի արվեստի ժամանակակից դրսևորումները: Այս մոտեցումը թույլ է տվել հասկանալ, թե ինչպես են նախորդող ավանգարդիստական շարժումները, ինչպիսիք են դադաիզմը, կինետիկ արվեստը և փերֆորմանսը հիմք հանդիսացել թվային արվեստի զարգացման գործընթացում:

Համադրական-վերլուծական մեթոդը օգտագործվել է նոր մեդիայի արվեստի բարդ երևույթները քայլ առ քայլ վերլուծելու և դրանց բաղադրիչները համադրելու համար՝ հասկանալու դրանց փոխկապակցվածությունը և

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հովհաննես Թումանյանի երևանյան թանգարանն առաջիններից մեկն էր, որ 2012 թվականին Հայաստանում առաջին անգամ կիրառեց եռաչափ մոլտիմեդիա մոդելավորումը: «Պատրանք Վերնատանն» անկյունում թանգարանի այցելուները տեսնում էին Թումանյանին, որի եռաչափ պատկերը Վերնատան սրահներից մեկում քայլում է, թերթ կարդում: Հետագայում ստեղծվեց նաև բջջային հավելված՝ «Toumanian Museum Ar/Vr»-ը, որը թումանյանական աշխարհի բացահայտման ևս մեկ հնարավորություն տվեց: Թումանյանի երևանյան թանգարանն իր մանուկ այցելուներին առաջարկում է նաև եռաչափ երկու մոլտֆիլմ՝ «Անբան Հուլին» և «Ձախորդ Փանոսը»: Մուլտ-սրահում է գտնվում նաև «Ստվերների թագավորությունը»: Հատուկ սարքը մարդկանց ստվերներն արտացոլում է պատին, բայց կենդանիների ստվերների տեսքով: Ըստ

մարդու ֆիզիկական տվյալների՝ սարքը մարդուն կարող է պատկերել աքլորի, շան կամ կատվի տեսքով: Մարդու ցանկացած շարժմանը համարժեք արձագանքում է նաև ստվեր-կենդանին (**Media.am, 2019**):

Ավ. Իսահակյանի անվան տուն-թանգարանը սկսել է ցուցադրել Ռեալտոյի կամրջի եռաչափ մոդելը՝ համագործակցելով Interactive World կազմակերպության հետ: Իսկ Արամ Խաչատրյանի տուն-թանգարանի և Arloopa կազմակերպության համագործակցության արդյունքում այսօր այցելուների համար պատին պատկերված կոմպոզիտորը կենդանանում է իր հեղինակած «Դիմակահանդեսի» հնչյունների ներքո: Arloopa հավելվածի շնորհիվ Հայաստանում շատ թանգարաններ, արվեստի տարբեր ուղղություններ, օգտագործելով նորագույն տեխնոլոգիաների հնարավորությունները, վերակենդանացրին ցուցանմուշներն ու հերոսներին: Հայկական PR ասոցիացիան հանրային կապերի հետազոտությունների արդյունքում իրականացնում է ամենամյա PR մրցանակաբաշխություն, որն ամեն անգամ թեմատիկ երաժշտական հատված է ունենում: Arloopa ընկերության հետ համատեղ 2019 թ. ստեղծեց երգող հրավիրատոմսեր՝ հավելվածի միջոցով միանում էր անիմացիոն տեսանյութ և հնչում էր Ազնավուրի երգ (**Armpr.org, 2019**):

Թվային տեխնոլոգիաների ներդրմամբ տեղի է ունեցել նոր արտահայտչամիջոցների ձևավորում (հիպերտեքստ, ծրագրային կոդ, վիրտուալ իրականություն և այլն): **Բոլոր կատեգորիաները սերտորեն կապված են պոստմոդեռնիզմի փիլիսոփայության հետ, ըստ որի՝ ստեղծագործությունն այլևս չի պատկանում մեկ մարդու, իսկ լսարանը կարող է լրամշակել և փոխել այն:** Ժամանակակից արվեստի բազմաթիվ ստեղծագործությունների հաղորդվել է ինտերակտիվություն, այսինքն՝ լսարանի և արվեստի օբյեկտի փոխգործակցության, ինչպես նաև սյուժեի/ստեղծագործության ձևավորման գործում ակտիվ մասնակցության հնարավորություն է ընձեռվել:

Սթիվեն Սփիլբերգը՝ որպես «Յուրայի դարաշրջանի այգի» ֆիլմի ստեղծող, այս նոր գեղագիտության ամենավառ ներկայացուցիչներից մեկն է: Ինչպես նշում է Լև Մանովիչը «Նոր մեդիայի լեզուն» գրքում, Սփիլբերգի ֆիլմի իրական բեկումներից մեկը հենց նկարահանված նյութի և համակարգչի վրա ձևավորված գրաֆիկական օբյեկտների ներդաշնակ ինտեգրումն է: Մեկ այլ հեղափոխություն տեղի է ունեցել **անիմացիայում**, որը նախկինում ստեղծվել է անալոգային եղանակով, իսկ համակարգչային գրաֆիկայի առաջացման հետ ամբողջությամբ անցել է թվային միջավայր (Манович Л., 2018):

Նեթ-արտը կամ ցանցային արվեստն ի հայտ է եկել 1990-ականներին: Այն մեդիաարվեստի նոր տեսակ է, որտեղ օգտագործվում են ցանցի ընձեռած արտահայտչամիջոցները: Մեդիաարվեստի այս տեսակի վրա ազդել են այնպիսի հոսանքներ, ինչպիսիք են **դադաիզմը, կինետիկ արվեստը, վիդեոարտը, պերֆորմանսները և հեփենինգը**:

Դադա կամ դադաիզմը 20-րդ դարասկզբի ավանգարդ արվեստի ուղղություն է, որ դրսևորվեց գրականության, նկարչության, թատրոնի, կինոյի և քանդակագործության մեջ: Դադաիզմի կենտրոն է համարվում Յյուրիխի «Վոլտեր» կաբարեն (1916թ.), թեպետ գրեթե միաժամանակ այն ձևավորվեց նաև Նյու Յորքում (1915թ.), իսկ 1920 թվականից հետո տարածում գտավ Փարիզում: Դադան ձևավորվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին՝ այդպիսով դառնալով բողոքի մի ձև: Դադաիզմի ներկայացուցիչները մերժում էին տրամաբանությունը, դատողությունը և կապիտալիստական հասարակության գեղագիտությունը՝ փոխարենն իրենց գործերում արտահայտելով անմտություն, անտրամաբանություն և բողոք քաղքենիության դեմ: Դադաիստներն իրենց դժգոհությունն էին արտահայտում բռնության, պատերազմի և ազգայնամոլության դեմ՝ հաստատելով կապեր ծախ արմատականների հետ: Շարժման անվան ծագման հարցի շուրջ ընդհանուր կարծիք գոյություն չունի. տարածված պատմություն կա, որի համաձայն՝ ավստրիացի գրող Ռիչարդ Հյուսենբեկի ձեռքից դանակը պատահաբար ընկել է բառարանին և խրվել «դադա» բառի վրա,

որը ֆրանսերենում խոսակցական բառ է և նշանակում է «փայտե ձի»: Ոմանց կարծիքով «դադան» խորհրդանշում է երեխայի արտաբերած առաջին տառերը՝ այդպիսով կապ ստեղծելով շարժմանը բնորոշ երեխայական և աբսուրդային կողմերի հետ: Մինչդեռ մյուսները կարծում են, որ «դադա» բառն է ընտրվել, քանի որ այն բոլոր լեզուներում ունի միևնույն իմաստը՝ արտացոլելով շարժման ինտերնացիոնալիզմը (**The Dada Almanac, ed Richard Huelsenbeck, 1920**):

Դադայի ակունքներում նախապատերազմյան ավանգարդն է: 1913 թ. Մարսել Դյուշանի կողմից առաջ քաշվեց «հակաարվեստ» եզրույթը, որով մարտահրավեր էր նետվում արվեստի ընդունված սկզբունքներին: Կուբիզմը, կոլաժի զարգացումը և աբստրակցիոնիզմն արդեն իսկ նախապատրաստում են շարժման կարևոր կողմերից մեկը՝ հակադրումն իրականությանը: Ֆրանսիացի բանաստեղծների, իտալացի ֆուտուրիստների և գերմանացի էքսպրեսիոնիստների ազդեցությամբ և հետևությամբ դադան հերքեց բառի և իմաստի սերտ հարաբերակցությունը: Այնպիսի գործեր, ինչպես Ալֆրեդ Ջարրիի «Ուբու Ռոյը» (1896թ.) և Էրիկ Սատիի «Շքերթ» բալետը (1916-17 թթ.), նախապատրաստեցին դադաիստական երկերի մուտքը: Դադաիզմի սկզբունքներն առաջին անգամ ամբողջական տեսքով ներկայացվեցին Հուգո Բալի «Դադայի մանիֆեստում» 1916 թ.: Շարժումն իր հերթին ազդեցություն ունեցավ հետագայում ձևավորված մի շարք այնպիսի ոճերի վրա, ինչպիսիք են երաժշտական դաունթաուն ոճը, նոր ռեալիզմը, փոփ արտը և ֆլյուկսուսը (լատ.՝ fluxus՝ «կյանքի հոսք»):

Կինետիկ արվեստը (1965-1970) պլաստիկ արվեստի տեսակ է, որը փորձում էր վերարտադրել շարժումը նաև օպտիկական էֆեկտների միջոցով, երբ դիտողը մուտք էր գործում կամ քայլում քանդակի կամ նկարի կողքով: Որոշ դեպքերում փոքր շարժիչները նույնիսկ օգտագործվում էին շարժում ստեղծելու համար: Ամենառացիոնալ արվեստներից էր, որը մոտ է դիզայնին, քանի որ աշխատանքները պահանջում էին երկարաժամկետ պլանավորում:

Վիդեոարտը (անգլ.՝ Video art) վիզուալ արվեստի մի ճյուղ է, որը զարգացել է վերջին 20 տարում: Վիդեոարտի գործերն սկսել են պատկերասրահներում

ցուցադրել 1960-ական թվականների վերջին: Կարելի է ասել փոքրիկ հեղինակային տեսանյութեր են, որոնք միայն առևտրային նպատակներ չեն հետապնդում, այլ կոնցեպտուալ արվեստի ոգով ստեղծված փորձարարական ֆիլմեր են: Վիդեոարտ նկարահանելու ու մոնտաժելու համար օգտագործվում են համակարգչի վիդեոտեխնիկայի առավելագույն հնարավորությունները:

Վիդեոարտին նվիրված առաջին ցուցահանդեսն անցկացվել է 1969 թվականին Նյու Յորքում՝ Հովարդ Վայզի պատկերասրահում և ստացել է «Հեռուստատեսությունը որպես ստեղծարար միջավայր» անունը: Չնայած դրանից առաջ ևս արվեստագետներն աշխատել էին տեսագրությունների միջոցով, ինչպես օրինակ՝ Ֆլուքսուսի մասնակիցներ Նամ Ջան Փայքն ու Վոլֆ Ֆոշթելն իրենց ցուցադրություններում հեռուստաէկրաններ են ներառել, սակայն դրանք հիմնականում օգտագործվել են այդ ցուցադրություն-ներկայացումները տեսագրելու համար: Իսկ վերոնշյալ ցուցահանդեսում հեռուստատեսությունը ներկայացվել է որպես ինքնուրույն գեղարվեստական միջավայր՝ ծայնագրման, պահպանման միջոց (Томашвили А., 2010).

Փերֆորմանսը (անգլ.՝ performance, կատարում, ներկայացում, ելույթ) ժամանակակից արվեստի ձև է, որտեղ ստեղծագործությունը նկարչի կամ գեղարվեստական խմբի գործողություններն են որոշակի վայրում և որոշակի ժամանակամիջոցում: Փերֆորմանսին կարելի է վերագրել ցանկացած իրավիճակ, որը ներառում է հիմնական չորս տարրերը՝ ժամանակ, վայր, նկարչի մարմինն ու նկարչի և հանդիսատեսի հարաբերությունները: Սրանով է փերֆորմանսը տարբերվում կերպարվեստի այնպիսի ձևերից, ինչպիսիք են նկարը կամ քանդակը, որտեղ ստեղծագործությունը որոշվում է ցուցադրվող օբյեկտով: Երբեմն փերֆորմանս են կոչվում գեղարվեստական գործունեության այնպիսի ավանդական ձևեր, ինչպիսիք են թատրոնը, պարը, երաժշտությունը, կրկեսային ելույթը և այլն, սակայն ժամանակակից արվեստում «փերֆորմանս» եզրույթը սովորաբար վերաբերում է ավանգարդ կամ կոնցեպտուալ արվեստին, որը ժառանգել է կերպարվեստի ավանդույթները:

Փերֆորմանսի արմատները կարելի է տեսնել ֆուտուրիստների փողոցային ելույթներից, դադաիստների կլոունադայից, Բաուհաուզի թատրոնից: «Փերֆորմանս» բառն առաջին անգամ օգտագործել է Ջ. Քեյջը, 1952 թվականին՝ իր «4'33» ստեղծագործության համար համերգի ազդագրին գրված էր փերֆորմանս: Որպես արվեստի ուղղություն փերֆորմանսը հաստատվել է 1960-ական թվականներին այնպիսի նկարիչների ստեղծագործության մեջ, ինչպիսիք են Իվ Բլեյնը, Վիտո Ակկոնչին, Գերման Նիչը, Քրիս Բուրդենը, Յոկո Օնոն, Յոգեֆ Բոյսը և այլն: Մեր օրերում այս ուղղությամբ ստեղծագործում են Մարինա Աբրամովիչը, Վահրամ Զարյանը, Սթիվեն Քոենը և այլք (Гниренко Ю., 1999):

Հայաստանում «Փոքր թատրոնի» գեղարվեստական ղեկավար, բեմադրիչ Վահան Բադալյանն իրականացնում է «Շնչող արվեստ» («Art Alive!») նախագիծը: Գեղարվեստական նախագծի նպատակը նոր շունչ հաղորդելն է Երևանի մի քանի թանգարաններին՝ ներկայացնելով նրանց ամենանշանավոր ցուցանմուշները նոր մեղիաներով և անսպասելի ձևով: Սա հայ հանրության համար հիանալի հնարավորություն էր վերանայելու և վերաիմաստավորելու սեփական գեղարվեստական ժառանգությունը, տեսնելու նոր ու արտառոց մատուցում: Թանգարանների այցելուները հնարավորություն ունեցան տեսնելու թե ինչպես են որոշ հոչակ վայելող ցուցանմուշներ «վերակենդանանում»:

Նախագծի ընթացքում ժամանակակից պարի, ֆիզիկական թատրոնի, դերասանական արվեստի, բողի-արտի, վիդեո-արտի, ինստալյացիայի և տարբեր գեղարվեստական լուծումների միջոցով Փոքր թատրոնի արտիստները փորձել են նոր, կենդանի շունչ հաղորդել կտավին կամ քանդակին՝ առաջացնելով անսպասելի տպավորություններ և հույզեր: Ընտրվել են Մարտիրոս Սարյանի երկու կտավները Սարյանի տուն-թանգարանում, Սարո Գալենցի «Մադոննան»՝ Կալենց թանգարանում, Արև Պետրոսյանի «Բացարձակ ազատությունը»՝ «Արև» արվեստի պատկերասրահում, Երվանդ Քոչարի «Էրեբունի-Երևան» եռաչափ աշխատանքը Երվանդ Քոչարի թանգարանում, Վարդգես Սուրենյանցի մի քանի

գործեր Հայաստանի ազգային պատկերասրահի հավաքածուից և Գաֆեսճյան արվեստի կենտրոնի Ֆերնանդո Բոտեռոյի «Կատուն» (Aravot.am) :

Արևմուտքում արտ-ներքը ներկայացված է Մարտին Նեդամի, Քեյսի Մաքքուոթերի և այլոց ստեղծագործություններով: 1996 թվականին ԱՄՆ-ում համացանցում ստեղծվեց «Ռիզոմա» անունով հարթակ, որը համահունչ էր ֆրանսիացի փիլիսոփա Ժիլ Դելյոզի հայեցակարգին: Այս հարթակում համակարգվում են արտ-ների շարժմանը պատկանող նկարիչների աշխատանքները: Հարկ է նշել, որ թվային արվեստի այս ճյուղը շատ արագ զարգացավ, բայց որոշ ժամանակ հետո աստիճանաբար ցանցային նախագծերի անկում գրանցվեց: Դա առաջին հերթին պայմանավորված էր ֆինանսական անկախություն ձեռք բերելու անհնարինությամբ: Այսօր արդեն հատուկ ժողովրդականություն են վայելում ցանցային նախագծերը, որոնցում ինտեգրված են վիրտուալ իրականության տարրերը:

Ժամանակակից արվեստում առանձին ուղղություն կարելի է անվանել **մուլտիմեդիոն ներկայացումները**: Ինչպես արդեն նշել ենք, մուլտիմեդիա ստեղծագործություններում համադրվում են մի քանի նշանային համակարգեր մեկ ստեղծագործության մեջ: Ռոբերտ Ռաուշենբերգը, Ջոն Բեյջը և Մերս Բաննինգեմը 1960-ական թվականներին մուլտիմեդիա բեմադրությունների հիմնադիրներից էին: Նրանք ստեղծել են արվեստի առաջին այդպիսի գործերից մեկը՝ «Վարիացիաներ» անվամբ: Այս ստեղծագործության ժամանակ օգտագործվել են սարքեր, որոնք արձագանքել են ծայնին, շարժմանը և շրջակա միջավայրի այլ փոփոխություններին: Մեկ այլ հայտնի նկարիչ, ով մինչ այժմ աշխատում է մուլտիմեդիա բեմադրության ձևաչափով, Ջոան Ջոնասն է: Հարցազրույցներից մեկում նա նշում է՝ «բեմադրությունում ինձ գրավում էր ծայնը, շարժումը, պատկերն ու այլ տարրեր իրար խառնելու հնարավորությունը՝ բազմաբաղադրիչ արտահայտչաձևեր ստեղծելու համար» (Раш М., Новые медиа в искусстве) :

Հայաստանում Իտալիայի դեսպանությունը Գաֆէսճեան արվեստի կենտրոնի (ԳԱԿ) աջակցությամբ 2019 թվականին իրականացրեց «ՕՐԲԻՍ» նախագիծը: Գաֆէսճեան արվեստի կենտրոնում ցուցադրվեց իտալացի վիզուալ արվեստագետ Դանիելե Սպանոյի կողմից եռաչափ արտապատկերման (3D մափինգ) սկզբունքով ստեղծված ինստալյացիա: Նախագծի համադրողը Իզաբելա Ինդոլֆին էր, իսկ երաժշտությունը՝ Ֆրանց Ռոզատիինը:

Առանձին ուշադրության են արժանի պատմական և մշակութային ժառանգության թվայնացման հետ կապված նախագծերը: Աշխարհում դեռ 1990-ականների վերջին 2000-ականների սկզբին հայտնվել են բազմաթիվ խոշոր նախագծեր, որոնք կոչված են պահպանելու գրքերը, արվեստի գործերը և այլ արտեֆակտներ հաջորդ սերունդների համար՝ թվայնացնելով այդ մշակութային բովանդակությունը: Ինչպես նշում են որոշ գիտնականներ, մշակույթի թվայնացումը մի շարք միջոցառումների, տարբեր արտ-օբյեկտների թվանշանի փոխանցման գործողությունների համախումբ է: Օրինակ՝ Վ. Յու. Մուզիչուկն առաջարկում է մի քանի ուղղություն առանձնացնել մշակույթի ոլորտում թվայնացման համատեքստում.

1. մշակութային արժեքների ուսումնասիրություն,
2. մշակութային բարիքների ստեղծում,
3. մշակութային արժեքների և մշակութային բարիքների տարածում ու սպառում,
4. մշակութային կազմակերպությունների գործունեության կազմակերպական տնտեսական ասպեկտներ,
5. մշակութային արժեքների օբյեկտների պետական հաշվառման տեղեկատվական համակարգեր (Музычук В., 2020):

Հարկ է նշել, որ ձևավորվել են նաև թվային արվեստի տեսակներ.

- ✚ Թվային գեղանկարչություն,
- ✚ Թվային նկար (թվային նկարի արվեստ),
- ✚ Հիպերտեքստային գրականություն,
- ✚ Ցանցային արվեստ (նետ-արտ),

- ✚ Ինտերակտիվ տեղակայումներ,
- ✚ Խաղ-արտ,
- ✚ ASCII արտ,
- ✚ Պիկսել-արտ,
- ✚ Chiptune,
- ✚ Դեմոսցենա,
- ✚ ANSI արտ,
- ✚ Դեմո (**Роменкова Е., 2016**):

Մայքլ Սթերն Հարթը էլեկտրոնային գրքի հայտնագործողն է և «Գուտենբերգ» նախագծի հիմնադիրը, որը էլեկտրոնային գրքերը դարձրել է հասանելի համացանցի միջոցով: Առաջին նյութերի մեծամասնությունը նա տպագրել և զետեղել է անձամբ: 1971 թվականին ստեղծված «Գուտենբերգ» նախագծով ստեղծվեց թվային հանրային գրադարանը: Հարթն առաջինը թվայնացրեց ԱՄՆ-ի Անկախության հռչակագիրը, սակայն ավելի ուշ սկսեց հավաքել նաև այլ նյութեր: Այս պահին թվային գրադարանը պարունակում է հիմնականում անգլերեն լեզվով գրքեր, սակայն կան նաև տեքստեր ֆրանսերեն, գերմաներեն, ֆիններեն, նիդերլանդերեն և մի շարք այլ լեզուներով:

Հայաստանում գրադարանների թվայնացման գործընթացը սկսվել է 2001 թվականից: Հայաստանի ազգային գրադարանում ներդրվել է էլեկտրոնային քարտարան, իսկ 2006 թ.-ից իրականացրել են տեքստային նյութերի թվայնացում (**Panorama.am, 2012**):

Շատ խոշոր կազմակերպություններ զբաղվում են տարբեր երկրներում պատմական և մշակութային ժառանգության պահպանմամբ և ուսումնասիրմամբ: Օրինակ՝ Google ընկերությունը Իսրայելի հնությունների վարչության հետ համատեղ միացել է Կումրանի ձեռագրերի թվայնացման նախագծին: Այս հին ձեռագրերը պարունակում են աստվածաշնչյան և ապոկրիֆիկ տեքստեր, որոնք վերաբերում են մ. թ. ա. I-II դդ.: Թվայնացման շնորհիվ հետազոտողները հնարավորություն են ստացել որակյալ ուսումնասիրություններ իրականացնելու:

Լեոնարդո դա Վինչիի ձեռագրերի թվայնացումը նույնպես կարող է վերագրվել այդ ուղղությանը: 2018 թվականին Լոնդոնի Վիկտորիա և Ալբերտ թանգարանները հրապարակել են իտալացի մեծ գեղանկարչին և գյուտարարին պատկանող գրառումների մի մասն իրենց կայքի առանձին բաժնում (**Leonardo da Vincis notebooks, Victoria and Albert Museum**):

Վերջապես, հարկ է նշել, որ թանգարանները և պատկերասրահներն ակտիվորեն սկսում են օգտագործել թվային տեխնոլոգիաները: Արվեստի տարբեր ճյուղերում կիրառվում են թվային սթորիթելինգները, շատ ցուցահանդեսներ ապահովված են թվային նյութերով, որոնք լրացնում են այս կամ այն ցուցանմուշի մասին եղած պատմությունը: Մի քանի տարի առաջ լայն ժողովրդականություն էր ձեռք բերել I-beacon տեխնոլոգիան, որը թանգարանում կամ պատկերասրահում թվային սարքի միջոցով ապահովում էր այցելուի ընթացքը: Երբ այցելուն մոտենում է այս կամ այն ցուցարությանը դահլիճում Wi-Fi-ի կամ Bluetooth տեխնոլոգիայի միջոցով, կարելի է ավտոմատ կերպով միացնել բջջայինի կամ պլանշետի վրա այդ էքսպոնատի մասին նյութի նվագարկումը աուդիո, վիդեո կամ տեքստային ձևաչափով: Երբեմն այդ տեխնոլոգիայի փոխարեն օգտագործվում են QR ծածկագրեր, որոնք տեղադրված են ցուցանմուշների տեսանելի հատվածներում: QR ծածկագրով այցելուն ազատվում է աուդիոգիդի համար հերթ կանգնելու անհրաժեշտությունից: Բոլոր անհրաժեշտ տեղեկությունները նա ստանում է իր սարքավորման միջոցով: Թանգարաններում տեղեկատվության ներկայացման մեկ այլ միջոց են բջջային հավելվածները: Համաշխարհային ճանաչում ունեցող պատկերասրահներում և թանգարաններում որոշ ծրագրեր հնարավորություն են տալիս միացնելու գեոլոկացիա և ավտոմատ կերպով որոշելու դահլիճում գտնվելու վայրը, ինչպես նաև մուտք գործելու այս կամ այն թեմայի աուդիոդասախոսություն:

Բավականին հայտնի է թանգարաններում մեդիատեխնոլոգիաների օգտագործումը: Օրինակ՝ դա կարող է արտահայտվել այս կամ այն ցուցահանդեսին նվիրված թվային նախագծերի ստեղծման, ինչպես նաև

թանգարանային սթորիթելինգի առանձին մեդիաձևաչափերի համատեղման ժամանակ:

Հարկ է նշել, որ ներկայումս ժամանակակից արվեստը ներմուծվում է նաև տեխնոլոգիաների և գիտության բնագավառ: Օրինակ, որոշ նկարիչներ յուրացնում են այնպիսի ուղղություն, ինչպիսին է **science art**-ը, որը հիմնված է կենսաբանության, ֆիզիկայի, քիմիայի, գիտության այլ ուղղությունների գենետիկական փորձերի վրա:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նոր մեդիայի զարգացումը ոչ միայն տեխնոլոգիական նորարարությունների հետևանք է, այլև արմատապես վերափոխում է արվեստի ստեղծման, տարածման և ընկալման եղանակները: Դժվար է կանխատեսել, թե հետագայում ինչպես կզարգանա թվային արվեստը, սակայն վստահաբար կարելի է ասել, որ թվային տեխնոլոգիաներն ավելի խորն են ներթափանցելու արվեստի բնագավառ, ինչպես նաև ամբողջությամբ վերափոխելու են արտահայտչամիջոցները: Ապագայի միտումները վկայում են, որ արվեստն ավելի է սերտաճելու նոր մեդիայի հետ՝ ստեղծելով նոր հորիզոններ, որտեղ արվեստագետները և հանդիսատեսը փոխգործակցության նոր ձևեր կգտնեն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ավետիսյան Ա. (2024), Նոր մեդիա և հաղորդակցություն, ԵՊՀ հրատ. , <https://doi.org/10.46991/YSUPH/9785808426597>.
2. Манович Л. (2018), Язык новых медиа, Москва, Ад Маргинем Пресс.
3. Пол К. (2017), Цифровое искусство, Москва, Ад Маргинем Пресс.
4. Раш М. (2018), Новые медиа в искусств, Москва, Ад Маргинем Пресс.
5. Шустрова О. (2013), Пространство медиа искусства, Санкт-Петербург, Алетейя.
6. Томашвили А. (2010), Дискурсивные аспекты взаимоотношения видеоарта и телевидения на примере работ российских видеохудожников периода

- 1985-2000 гг., Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение». № 10, Искусствоведение.
7. **Музычук В. (2020)**, Основные направления цифровизации в сфере культуры: зарубежный опыт и российские реалии, Вестник Института экономики РАН.
 8. **Гниренко Ю. (1999)**, Перформанс как явление современного отечественного искусства, gif.ru.
 9. **Роменкова Е. (2016)**, Искусство технологий: интерактивные инсталляции, глитч-арт, 400 оттенков красного, <http://artoblaka.ru/blog/iskusstvo-tehnologij-interaktivnyie-installya/>
 10. The Dada Almanac, ed Richard Huelsenbeck (1920), re-edited and translated by Malcolm Green et al., Atlas Press, with texts by Hans Arp, Johannes Baader, Hugo Ball, Paul Citroën, Paul Dermée, Daimonides, Max Goth, John Heartfield, Raoul Hausmann, Richard Huelsenbeck, Vincente Huidobro, Mario D'Arezzo, Adon Lacroix, Walter Mehring, Francis Picabia, Georges Ribemont-Dessaignes, Alexander Sesqui, Philippe Soupault, Tristan Tzara. ISBN 0-947757-62-7
 11. www.aravot.am
 12. www.armpr.org
 13. www.panorama.am
 14. www.rhizome.org
 15. www.media.am
 16. www.arloopa.am

REFERENCES

1. **Avetisyan, A. (2024)**, Nor media & haghordakcowt'yown /*New Media and Communication*/. Yerevan State University.
<https://doi.org/10.46991/YSUPH/9785808426597>.

2. **Manovich L. (2018)**, YAzyk novykh media /*The Language of New Media*/, Moscow: Ad Marginem Press.
3. **Paul C. (2017)**, Tsifrovoye iskusstvo /*Digital Art* /, Moscow, Ad Marginem Press.
4. **Rush M. (2018)**, Novyye media v iskusstv /*New Media in Art*/, Moscow, Ad Marginem Press.
5. **Shustrova O. (2013)**, Prostranstvo media iskusstva /*The Space of Media Art*/, St. Petersburg: Aletheia.
6. **Tomashvili A. (2010)**, Diskursivnyye aspekty vzaimootnosheniya videoarta i televideniya na primere rabot rossiyskikh videokhudozhnikov perioda 1985-2000 gg./ *Discursive Aspects of the Relationship Between Video Art and Television Based on the Works of Russian Video Artists from 1985 to 2000*/, Electronic Journal "Knowledge. Understanding. Skill." No. 10, Art Studies.
7. **Muzychuk V. (2020)**, Osnovnyye napravleniya tsifrovizatsii v sfere kul'tury: zarubezhnyy opyt i rossiyskiye realii /*Main Trends of Digitalization in the Cultural Sphere: International Experience and Russian Realities*/, Bulletin of the Institute of Economics, RAS.
8. **Gnirenko Yu. (1999)**, Performans kak yavleniye sovremennogo otechestvennogo iskusstva /*Performance as a Phenomenon of Contemporary Domestic Art*/, gif.ru
9. **Romenkova E. (2016)**, Iskustvo tekhnologiy: interaktivnyye installyatsii, glitch-art, 400 ottenkov krasnogo /Nor media & haghordakcowt'yown /*Art of Technology: Interactive Installations, Glitch Art, 400 Shades of Red*. <http://artoblaka.ru/blog/iskusstvo-tehnologij-interaktivnyie-installiya/>
10. *The Dada Almanac*, edited by Richard Huelsenbeck (1920), re-edited and translated by Malcolm Green et al., Atlas Press, with texts by Hans Arp, Johannes Baader, Hugo Ball, Paul Citroën, Paul Dermée, Daimonides, Max Goth, John Heartfield, Raoul Hausmann, Richard Huelsenbeck, Vicente

Huidobro, Mario D'Arezzo, Adon Lacroix, Walter Mehring, Francis Picabia,
Georges Ribemont-Dessaignes, Alexander Sesqui, Philippe Soupault, Tristan
Tzara. ISBN 0-947757-62-7

11. www.aravot.am
12. www.armpr.org
13. www.panorama.am
14. www.rhizome.org
15. www.media.am
16. www.arloopa.am

Астхик Аветисян

Новые медиа и искусство: процессы взаимодействия**Заключение**

Ключевые слова и выражения: *новые медиа, медиаискусство, цифровое искусство, виртуальное искусство, киборг-арт, нет-арт, перформанс, музеи, популяризация, коммуникация.*

В последние десятилетия новые медиа кардинально изменили способы создания, распространения и восприятия искусства. Развитие цифровых технологий, виртуальной реальности, искусственного интеллекта и социальных сетей предоставило художникам новые инструменты, трансформируя традиционные подходы. Искусство больше не ограничивается физическим пространством; оно стало динамичным, интерактивным и интернет-ориентированным. Коммуникация между художником и аудиторией стала мгновенной и двусторонней, усилив вовлечённость и доступность. В данной статье исследуется, как новые медиа изменяют природу, границы и общественное восприятие искусства, анализируя влияние цифровых технологий на художественное производство, распространение и вовлечение аудитории. Подробно рассматриваются различные виды медиа искусства, такие как киборг-арт, нет-арт и мультимедийные инсталляции, а также их влияние на традиционные формы искусства, включая театр, живопись и кинематограф. Особое внимание уделяется развитию нового медиа искусства в Армении через музейные проекты и инициативы по оцифровке культурного наследия. Обсуждается применение цифровых инструментов для сохранения и популяризации культурного наследия. Они формируют новую экосистему коммуникации, в которой искусство становится частью глобального цифрового диалога. Это открывает уникальные возможности для популяризации и сохранения культурной идентичности.

Astghik Avetisyan

New Media and Art: Processes of Interaction

Conclusion

Key words and expressions: *New media, media art, digital art, virtual art, cyborg art, net art, performance, museums, popularization, communication.*

In recent decades, new media has fundamentally transformed how art is created, communicated, and perceived. Digital technologies—including virtual and augmented reality, artificial intelligence, blockchain, and social media—have equipped artists with innovative tools, reshaping traditional artistic practices. Art is no longer limited to physical spaces; it has become dynamic, interactive, and digitally accessible. This article examines how new media redefines the nature, boundaries, and social perception of art by transforming methods of production, dissemination, and audience engagement. Special attention is given to forms such as net art, cyborg art, video art, and multimedia installations, and their influence on conventional disciplines like painting, theater, and cinema. The paper also explores developments in Armenia, focusing on digital museum projects, cultural heritage digitization, and public art communication initiatives. Emphasizing the communicative and publicizing power of new media, the article highlights how technology not only augments artistic expression but also opens new pathways for cultural dialogue and preservation in the digital age.

Աստղիկ Ավետիսյան – Երևանի պետական համալսարանի ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի Տպագիր և հեռարձակվող լրատվամիջոցների ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, Հայկական PR ասոցիացիայի նախագահ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հանրային կապեր (PR), նոր մեդիա, թվային հաղորդակցություն, հանրային կարծիքի ուսումնասիրություն, ԶԼՄ-ներ: Հեղինակ է 7 գիտական մենագրության և 32 գիտական հոդվածի: astghikavetisyan@ysu.am

Astghik Avetisyan - Associate Professor at the Department of Print and Broadcast Media, Faculty of Journalism, Yerevan State University (YSU), PhD in Philology, President of the Armenian PR Association. Research interests: public relations (PR), new media, digital communication, public opinion research, and mass media. Author of 7 scientific monographs and 32 scholarly articles. astghikavetisyan@ysu.am

Астхик Аветисян - Доцент кафедры печатных и эфирных СМИ факультета журналистики Ереванского государственного университета, кандидат филологических наук, президент Армянской PR ассоциации. Научные интересы: связи с общественностью (PR), новые медиа, цифровая коммуникация, изучение общественного мнения, средства массовой информации. Автор 7 научных монографий и 32 научных статей. astghikavetisyan@ysu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 12.03.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 25.03.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՎԵՏԻՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԷԴԳԱՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՊՈՅԱՆ

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԻՆԻԿԻԱ. ՊԱՏՄԱՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԲՈՒՀՈՒՄ¹**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.160

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայոց պատմության բազմաբնույթ հիմնահարցերի ուսումնասիրության բնագավառում առանձնահատուկ կարևորություն է ներկայացնում հայկական պետականությունների պատմության արժևորումը: Այդ առումով անժխտելի նշանակություն ունի Կիլիկյան Հայաստանի պատմության շուրջ 300-ամյա շրջափուլի հետազոտումը, որը կապված է պատմաքաղաքական ու մշակութային ծավալուն փորձի առկայության հետ:

Հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնելու հայոց պետականության պատմության շատ կարևոր մի ժամանակահատվածի՝ Կիլիկյան Հայաստանի պատմության պատմաքաղաքակրթական հիմնախնդիրների վերհանումը և դրանց դասավանդման առանձնահատկությունների կարևորությունը բուհում: Կիլիկյան Հայաստանի պատմական անցյալը մեր պատմության ողբալի դրվագներից չէ, հետևաբար կատարված հետազոտությունը կարող է օգնել ճանաչել պատմական անցյալի տիպաբանական այնպիսի էական

¹ Հեղափոխությունն իրականացվել է ՀՀ բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ (Գիտական ծրագիր № 10-5/TB-24):

իրողություններ, որոնց ազդեցությունը ներկայի վրա ակնհայտ է և անցյալը դարձնում է ավելի հասկանալի:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. Հայկական Կիլիկիա, Կիլիկիայի հայկական իշխանապետություն, Կիլիկիայի հայկական թագավորություն, աշխարհագրական յուրահատկություններ, ժողովրդագրական միավորություն, պետականության վերականգնում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի նկատմամբ Բյուզանդիայի տաճած ազգային ու կրոնական ատելության արդյունքում և 1045թ. Անիի դավաճանական անկումով Հայաստանը թեև կորցրեց իր թագավորական հարստությունը, սակայն հայ ժողովուրդը երբեք չկորցրեց իր անկախության ոգին և ազատության հասնելու ըղձանքը: Դեռ ավելին. Հայաստանի դառնաղետ իրավիճակը և անցյալի փառահեղ պատմության ներշնչանքը դարձան հայ ժողովրդի ապագա գործունեության մեծագույն ուժը: Այս անգամ, հայկական քաղաքական և ազգային նոր գործունեության ասպարեզ դարձավ Կիլիկիան կամ Սիսուանը:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունը կատարվել է պատմական սկզբնաղբյուրների, գրականության տվյալների և ընդհանրապես փաստերի պատմաքննական, պատմահամեմատական-համադրական, մեթոդաբանության քննությամբ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

1. Պատմաքաղաքակրթական առումով մեր կողմից առանձնացված առաջին դիտարկումը վերաբերում է **Հայկական Կիլիկիայի պատմության ժամանակաբաժանմանը և այդ բաժանումների տիպաբանական յուրահատկությունների ու տարբերությունների առանձնացմանը:**

Հայկական Կիլիկիայի պատմությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել **հինգ ժամանակափուլերի:**

Ա. Հայկական իշխանությունների հաստատման ժամանակաշրջան:

Բ. Կիլիկիայի տարածքների գրավման ժամանակաշրջան՝ 1080-1137թթ.:

Գ. Կիլիկիայի տարածքների վերստին նվաճման և հաստատման ժամանակաշրջան՝ 1137-1198թթ.:

Դ. Կիլիկիայի թագավորության ժամանակաշրջան՝ 1198-1342թթ.:

Ե. Վերջին՝ կիսով չափ օտար և կիպրոսցի թագավորների գահակալման ժամանակաշրջան՝ 1342-1375թթ. (Մովսիսեան Յ., 1939):

Առաջին՝ Կիլիկիայում հայկական իշխանությունների հաստատման ժամանակաշրջան՝ 1045-1080թթ., որը տևել է՝ շուրջ **35 տարի:** Մինչև 1080թ. Կիլիկիայի մերձակա տարածքներում, հիմնականում իշխանական տոհմերից սերված հայերը, բյուզանդացիների մոտ ծառայության էին անցնում որպես զինվորականներ և կառավարիչներ: Սակայն 1071թ. Մանազկերտի ճակատամարտից հետո, երբ կայսերական իշխանությունն արևելքում թուլացավ, հայ իշխաններն օգտվելով առիթից դարձան ինքնիշխան կալվածատերեր, որոնց ենթակայությունը բյուզանդացիներից սկսեց կրել սոսկ ձևական բնույթ: Տիրելով ընդարձակ կալվածքների, քաղաքների և բերդերի՝ հայերն աստիճանաբար իրենց ձեռքում կենտրոնացրին նաև Կիլիկիայի ռազմական, քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքը:

1042-80-ին Դաշտային Կիլիկիայի կառավարիչն էր հայ իշխան Աբղարիբ Արծրունին, սակայն այս շրջանում ամենահաջողակ իշխաններից էր Փիլարտոսը, որի իշխանապետությունն ընդգրկում էր Մելիտենի, Մարաշի, Եդեսիայի ու Անտիոքի շրջանները:

11-րդ դարավերջին Փիլարտոսի մահից և նրա իշխանության կազմալուծումից հետո, Կիլիկիայում իրենց գոյությունն էին շարունակում պահպանել հայկական **վեց** իշխանություններ՝

1. Գանձակի շրջանից գաղթած և Լամբրոն ու Պապեռոն բերդերում հաստատված **Օշինի** Հեթումյանների իշխանությունը,

2. Բարձրբերդում և Վահկայում **Ռուբեն Ա** իշխանի հիմնած Ռուբինյանների իշխանությունը,

3. Բյուզանդական նախկին զորական **Թաթուլ իշխանի** իշխանությունը Մարաշում,

4. **Գող Վասիլի**՝ որպես սելջուկյան հպատակի, իշխանությունը Մարաշի ծայրամասում գտնվող Ռապան և Քեսուն ամրոցներում,

5. Եփրատի վերին հոսանքում՝ Մելիտենեում հաստատված **Փիլարտոսի** նախկին զինվորականներից՝ **Գաբրիելի** իշխանությունը՝ սելջուկյան ձևական ենթակայությամբ:

6. Փիլարտոսի մեկ այլ զորականի՝ **Թորոսի** վերահսկողության տակ գտնվող Եդեսիայի իշխանությունը:

Երկրորդ՝ Հայերի կողմից Կիլիկիայի տարածքների գրավման ժամանակաշրջան՝ 1080-1137թթ., որը տևել է շուրջ **57 տարի**: XI-XII դդ. Ռուբինյանները միջազգային իրադրության բավականին բարդ պայմաններում, խելամտորեն օգտագործելով բյուզանդացիների, խաչակիրների, սելջուկների փոխադարձ թշնամանքը, ամրապնդեցին Կիլիկյան Հայաստանի դիրքերը: Հայկական Կիլիկիայի գերագույն իշխանությունը մարմնավորող թագավորամեծար հայոց իշխանաց իշխանը (պարոնաց պարոն), կամ մեծ իշխանը (մեծ պարոն) ի դեմս՝ Ռուբեն Ա-ի, նրա որդի՝ Կոնստանտին Ա-ի և երկու թոռների՝ Թորոս Ա-ի և Լևոն Ա-ի, աստիճանաբար, թիզ առ թիզ գրավեցին Լեռնային Կիլիկիայի հայաբնակ հողերը և հնազանդեցնելով շրջակա բոլոր բերդատերերին՝ դարձան նրանց կալվածքների տեր ու տիրականը՝ միաժամանակ հաղթահարելով երկրի մասնատվածությունը: Ռուբինյան առաջին հայ իշխանները ոչ թե ինքնակոչ բախտախնդիրներ էին, ինչպես երբեմն նրանք ներկայացվում են պատմագիտության մեջ (**Grousset R., 1934; Տեր-Պետրոսյան L., 2005**), այլ հայրենիքի անկախությունը ճաշակած վերջին սերնդի ներկայացուցիչներ՝ օժտված պետականամետ մտածողությամբ:

Երրորդ՝ Հայերի կողմից Կիլիկիայի տարածքների վերստին նվաճման և հաստատման ժամանակաշրջան՝ 1137-1198թթ.: Այն տևել է շուրջ **61 տարի** և համընկնում է Թորոս Բ-ի (1145-1169), Մլեհ Ա-ի (1169-1175), Ռուբեն Գ-ի (1175-1187)

և Լևոն Բ իշխանի (1187-1198) կառավարման ժամանակաշրջանների հետ: Ռուբինյանները վերագրավումների արդյունքում էլ ավելի ամրապնդեցին կիլիկյան իշխանապետությունը և նպաստավոր նախապայմաններ ստեղծեցին Կիլիկիայում հայկական թագավորության հաստատման համար (**Բոզոյան Ա., 1988**):

Չորրորդ՝ Կիլիկիայի հայկական թագավորության ժամանակաշրջան՝ 1198-1342թթ.: 144 տարիների ընթացքում, որը համընկնում է Լևոն Բ թագավորի (1198-1219), Զաբեյի և Ֆիլիպի (1219-1226), Հեթում Ա-ի (1226-1270), Լևոն Գ-ի (1270-1289), Հեթում Բ-ի (1289-1305), Լևոն Դ-ի (1305-1308), Օշինի (1308-1320) և Լևոն Վ-ի (1320-1342) կառավարման ժամանակաշրջանների հետ, Կիլիկիան ամբողջությամբ ձերբագատվեց բյուզանդական կայսրության իրավասությունից:

Հինգերորդ՝ կիսով չափ օտար թագավորների գահակալման ժամանակաշրջան՝ 1342-1375թթ. (Մովսիսյան Յ., 1939), որը տևել է շուրջ **33 տարի** և համապատասխանում է Գվիդոն (1342-1344), Կոնստանտին Գ (1344-1363), Կոնստանտին Դ (1365-1373), և Լևոն Զ (1374-1375) թագավորների կառավարման շրջանին: Արդյունքում Կիլիկիայի գահը Պապեռոնի երբեմնի հայկական տոհմից անցավ կիսով չափ ֆրանսիական ծագում ունեցող Լուսինյաններին²:

2. Երկրորդ՝ առավել մեծ հետաքրքրություն ներկայացնող հարցը՝ Հայկական Կիլիկիայի պետականության գոյության **երկարակեցության խնդիրն է:** Ուղղակի զարմանալ կարելի է, թե ինչպես Ռուբեն Ա-ը և Կիլիկիա տեղափոխված հայերը կարողացան **օտար հողում** ապստամբել բյուզանդական տիրապետության դեմ, բյուզանդացիներին վտարել իրենց իսկ պատկանող կիլիկյան տարածաշրջանից և պարարտ հող ստեղծել փոքրիկ մի իշխանության՝ Ռուբինյան հարստության հաստատման և գոյության համար, որը հետագայում տարիների ընթացքում

² Լուսինյանները խաչակիրների հետ Եվրոպայից եկած ազնվականական գերդաստան էր, որն իր անունը ստացել էր Ֆրանսիայի Բուրգին գավառի Լուսինյան դոյակից: Այս գերդաստանից են սերում նաև Երուսաղեմի և Կիպրոսի թագավորները:

պիտի վերաճեր երկարակյաց ու ընդարձակ մի իշխանապետության, ապա թագավորության (1080-1375թթ.): Շրջապատված լինելով մրցորդ քրիստոնեական (բյուզանդական և խաչակիր) և թշնամի մահմեդական (Ռումի սելջուկյան սուլթանություն, Սիրիայի ամիրայություն, Եգիպտոսի մամլյուքյան սուլթանություն և մոնղոլ-թաթարական կայսրություն) ուժերով, որոնք պարբերաբար արշավում էին Կիլիկիա՝ երբեմն հաղթելով ու թալանելով, իսկ կիլիկյան իշխաններն ու թագավորները հարկադրված էին ռազմական ուժի հետ մեկտեղ նաև դիվանագիտական ճկուն քաղաքականություն վարել՝ պաշտպանելով երկիրը, հայության ազատ ապրելու կամքը և մշտանորոգ կենսունակությունը **(Եղիայեան Բ., 1994)**:

Հետաքրքրական է, որ Կիլիկիո Հայոց պետականությունն իր գոյության ողջ ընթացքում ունեցել է միմյանց հաջորդած սահմանակից **16** պետություններ: Սակայն XI-XIV դարերում Մերձավոր և Միջին Արևելքի քաղաքական համակարգը կազմող քրիստոնեական և մահմեդական պետությունների շարքում Կիլիկիայի հայկական պետականությունը՝ իշխանության, իշխանապետության և թագավորության տեսքով գոյատևեց անհամեմատ ավելի երկար՝ **շուրջ 295 տարի**, ավելին քան իրեն ժամանակակից հարևան որևէ պետություն: Այսպես.

Դանիշմենդյան էմիրությունը (1071-1174 թթ.), 103 տարի

Փիլարտոսի իշխանությունը (1072-1090 թթ.), 18 տարի

Իկոնիայի՝ Ռումի սուլթանությունը (1077-1277 թթ.), 200 տարի

Սելջուկյան սուլթանությունը (1077-1192 թթ.), 115 տարի

Բյուզանդական կայսրությունը (1080-1176 թթ. սեպտեմբերի 17), 96 տարի

Գող Վասիլի իշխանությունը (1082-1117 թթ.), 35 տարի

Եդեսիայի կոմսությունը (1098-1150 թթ.), 52 տարի

Անտիոքի իշխանապետությունը (1099-1268 թթ.), 169 տարի

Երուսաղեմի թագավորություն (1099-1291), 192 տարի

Տրիպոլիի կոմսություն (1104-1289/1291), 187 տարի

Կիպրոսի թագավորություն (1197-1489), 292 տարի

Հալեայի Զանգիդյան աթաբեկությունը (1150-1181 թթ.), 31 տարի
 Սիրիայի և Եգիպտոսի սուլթանությունը (1181-1268թթ.), 87 տարի
 Եգիպտոսի Մամլուքյան սուլթանությունը (1268-1375 թթ.), 107 տարի
 Իրանի Հուլավյան իլ-խանությունը (1277-1335 թթ.), 58 տարի
 Կարամանյան էմիրությունը (1277-1375 թթ.), 98 տարի (**Քիւրքճեան Վ.,**

1919):

3. Պատմա-քաղաքակրթական առումով կարևոր հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև Հայկական Կիլիկիայի գոյության **կենսունակության հարցը, այն, թե ինչպես ստացվեց, որ XI-XIV դդ. Մերձավոր Արևելքում տիրող քառսային իրավիճակի պայմաններում Կիլիկիայի հայկական պետությունը դարձավ տարածաշրջանի ամենակենսունակ երկիրը:**

Կենսունակության գործոնները բազմազան են, և մենք փորձել ենք առանձնացնել առավել կարևորները:

Ա) Հայկական պետականության երկարատև գոյության մասին հստակ պատկերացում կազմելու համար նախ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ **Կիլիկիայի արտակարգ աշխարհագրական յուրահատկությունները:** Ռուբինյանների կողմից փոփոխական հաջողությամբ իրականացված քաղաքականությունը զգալի չափով նախասահմանված էր երկրի աշխարհագրական դիրքով: Հայկական տիրույթները, որքան էլ որ սահմանափակ էին, ունեին կարևոր ռազմավարական նշանակություն, որոնց տիրելու համար հնարամտորեն օգտվեցին հայերը: Դաշտային Կիլիկիան բաժանված է երկու հիմնական մասի: Ստորին կամ արևմտյան հարթավայրը ձգվում է Տավրոսի ստորոտից մինչև ծով և ոռոգվում Սիդնոս, Սարոս և Պիրամոս գետերով: Միջնադարում նրա գլխավոր քաղաքներն էին Ադանան և հատկապես Տարսուրը, իսկ Սելևկյան նրա հիմնական նավահանգիստն էր: Վերին կամ արևելյան հարթավայրը արևմտյանից ու ծովից բաժանվում է Ջեբել-Նուր կոչվող լեռնաշղթայով: Մսիս քաղաքը վերահսկում էր վերին հարթավայրից դեպի ստորինը տանող ճանապարհի վրա գտնվող Պիրամոսի լեռնանցքը: Անավարզան և Սիսը գտնվում են ավելի հյուսիս,

Պիրամոսի վտակների վրա: Արևելքում հարթավայրը սահմանափակված է Ամանոսի լեռնաշղթայով, և այստեղ է, որ Կիլիկիան առավել խոցելի էր, քանի որ դեպի Սիրիա տանող լեռնանցքները ավելի լայն ու կարճ էին, քան նշանավոր Կիլիկյան դռները:

Ելնելով տնտեսական առաջնահերթություններից՝ Ռուբինյանները վերահսկողություն սահմանեցին առևտրական ճանապարհներին գտնվող քաղաքների վրա, դուրս եկան Միջերկրական ծով՝ ընդամին ապահովելով Կիլիկյան դռների լիակատար հսկողությունը՝ հյուսիս-արևմուտքից և հյուսիսից սպառնացող հարձակումներից պաշտպանվելու համար: Այդ ամենը նրանց հակամարտության հանգեցրեց Հեթումյանների հետ: Արևելյան սահմանների պահպանության տեսակետից կարևոր էր Ամանոսի լեռնանցքների վերահսկողությունը, որն էլ նրանց հակամարտության հանգեցրեց Անտիոքի հետ: Բայց նրանց գլխավոր հակառակորդը ողջ տասներկուերորդ դարի ընթացքում Բյուզանդիան էր, քանի որ Կիլիկիայի տարածքը պատկանում էր նրան:

Կիլիկիայի պատմաաշխարհագրական շքեղ ու բազմապիսի միջավայրում, առատ գետերով, արգասաբեր ու բերրի դաշտերով, հարուստ հանքերով, ծովեզերյա գեղեցիկ ափերով օժտված տարածքի վրա էր, որ բազում պատերազմներից ու արշավանքներից, ներքին և արտաքին խժոժություններից հոգնած հայկական բեկորները եկան փորձելու իրենց քաղաքական բախտը:

Բ) Կիլիկիո Հայոց պետության կենսունակության հիմնական ակունքը և ամենավճռորոշ գործոնը, իհարկե, **ժողովրդագրական միատարրությունն** էր: Չնայած Կիլիկիայում առկա էին այլազգիներ՝ որոշակի թվով հույներ, ասորիներ, իտալացիներ, ֆրանկներ, սակայն հայերը կազմում էին երկրի բնակչության ճնշող, նույնիսկ միատարրության հասնող մեծամասնությունը՝ ի տարբերություն այլ պետությունների ժողովուրդների: Այս առումով ամենաբնութագրականն իհարկե խաչակրաց պետությունների օրինակն է, որոնցից յուրաքանչյուրում ֆրանկները, տիրապետող ազգ լինելով հանդերձ, կազմում էին բնակչության չնչին փոքրամասնությունը, ինչը վերջիվերջո պիտի դառնար նրանց կործանման

գլխավոր պատճառը (Grousset R., 1949; Runciman S., 1952; Prawer J., 1975; Prawer J., 2001; Mayer Hans E., 2000; Mayer Hans E., 1990; Riley-Smith J., 2005):

Կարելի է նշել նաև 400-500 հազար բնակչություն ունեցող Երուսաղեմի թագավորության օրինակը, որտեղ լատինական ազգաբնակչությունը կազմում էր միայն 120 հազարը (Nicholson H., Nicolle Dr D., 2005):

Կիլիկյան Հայաստանի ռազմաքաղաքական հաջողությունը պայմանավորված էր հայերի բացարձակ գերիշխանությամբ, որոնք իրենց ձեռքում էին կենտրոնացրել երկրի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքը:

Գ) Հայոց պետությունը միատարր էր նաև կրոնական առումով: Ճիշտ է, մինչև XIV դ. սկիզբը հայերի շրջանում առկա էին կրոնական ինչ-ինչ տարաձայնություններ և հակասություններ, սակայն դավանաբանական կործանարար պառակտումներ գոյություն չունեին: Նշված հանգամանքը Կիլիկիան շեշտակիորեն առանձնացնում էր Մերձավոր Արևելքի մնացյալ պետություններից, որոնք բոլորն էլ այս կամ այն չափով բազմազգ և բազմադավան էին, իսկ նրանցից շատերում իշխանությունը գտնվում էր փոքրամասնություն կազմող ազգերի ձեռքում:

Դ) Ժողովրդագրական և դավանական միատարրությունը, անշուշտ, պարարտ հող էր ստեղծում **ազգային մշակույթի, լեզվի, ազգային գիտակցության և ազգային արժանապատվության ձևավորման ու զարգացման համար**: Թեև միջնադարում ազգ հասկացությունը սովորաբար նույնացվում էր դավանական պատկանելությանը, ինչի պատճառով, օրինակ, վրացադավան կամ հունադավան հայերը կոչվում էին վրացի կամ հույն (Laurent J., 1980; Garsoïan Nina G., Mahé, J.-P., 1997; Հովհաննիսյան Ն., 2003), սակայն կիլիկյան շրջանում կարծես թե արդեն սկսում էր տարբերություն դրվել ազգության և դավանանքի միջև:

Ե) Հայկական Կիլիկիայի կենսունակության կարևորագույն գործոններից մեկն էլ **ներքին կայունությունն էր, պետական համակարգի ամրությունը, հստակ կանոնակարգված գահաժառանգության իրավունքի առկայությունը և իշխանության օրինական փոխանցման ապահովումը**, որը թույլ էր տալիս երկիրը զերծ պահել ներքին գահակալական ցնցումներից և մանավանդ արտաքին միջամտություններից: **Կիլիկյան Հայաստանի պատմության մեջ հայտնի չէ որևէ դեպք, երբ գահակալության խնդիրը դառնար արտաքին ուժերի լուրջ միջամտության առարկան:** Ընդհակառակը, առնվազն երկու անգամ Հայոց պետությունն ինքն է խառնվել հարևան երկրներից մեկի՝ Անտիոքի իշխանապետության գահակալական վեճերին: Սակայն Կիլիկիայի պարագայում իշխանության «լեգիտիմության» խնդիրը չի սահմանափակվել միայն գահաժառանգության կանոնակարգված իրավունքի գործադրմամբ, որն ընդամենը ապահովել է իշխանության փոխանցման օրինական ընթացքը իշխող արքայատոհմի ներսում: Դրանից բացի, Ռուբինյանները բաժվել են իրենց «լեգիտիմության» հետ կապված ևս երկու լուրջ խնդիրների. առաջին՝ հույներից զավթված երկրին տիրելու իրավունքի ճանաչումը, որն ի վերջո իրականություն պիտի դառնար Կիլիկիայի և Բյուզանդիայի միջև ուժերի հարաբերակցության փոփոխության արդյունքում, երկրորդ՝ Կիլիկիայում հաստատված մյուս հայ իշխանների վրա իրենց գերակայությունը տարածելու օրինականության հիմնավորումը, որին մասնավորապես ծառայել են Գագիկ թագավորի հետ Ռուբինյանների նախնու ունեցած մերձավորության իրողությունը և նրա արքայական ծագման մասին հետագայում հորինված լեգենդը (**Grousset R., 1995**):

Ինչպես հայտնի է, հայկական միջնադարյան բազմաթիվ աղբյուրների տվյալներով՝ Ռուբինյան իշխանները սերում էին Մեծ Հայքի վերջին թագավորական հարստության, այն է՝ Բագրատունյաց տոհմից: Տվյալ ավանդույթի առաջացմանն անկասկած նպաստել է այն հանգամանքը, որ Ռուբեն Ա-ը եղել է վերջին Բագրատունի թագավորի՝ Գագիկ Բ-ի զորականներից կամ

իշխաններից մեկը, իսկ նրա թոռը՝ Կիլիկիո Թորոս Ա իշխանը, հույներից լուծել է Գագիկի սպանության վրեժը: Սակայն վաղուց նկատված է, որ Ռուբինյանների ու Բագրատունիների ազգակցական կապի մասին վկայում են ոչ թե իրադարձությունների բուն ժամանակակիցները (ինչպես, օրինակ, Մատթեոս Ուտհայեցին), այլ շատ ավելի ուշ շրջանի, այն է՝ XIII դարի երկրորդ կեսի կամ հետագա դարերի հայ ժամանակագիրներն ու գրիչները (**Միխայել Ասորի, 1871; Ալիշան Ղ. հ., 1901**):

2) Հայկական Կիլիկիայի կենսունակության պատճառը պետք է որոնել նախ՝ **գերտերությունների հակասությունների և ապա տարածաշրջանի փոքր պետությունների ուժերի հավասարակշռության ոլորտում**:

Է) Հայկական Կիլիկիայի դիմացկունության անձաձուկ բաղադրիչ կարելի է համարել անկասկած Կիլիկիո Հայոց պետության իրավական կարգավիճակի շեշտակի փոփոխությունը, որը պայմանավորված էր միջազգային ասպարեզում Լևոն Բ-ի անձնական տեսանելի հեղինակությամբ, որն առանց այդ էլ բարձր էր մահմեդականների դեմ տարած նրա տպավորիչ հաղթանակների շնորհիվ: Թագադրությունից հետո նա սկսել էր իր անունով ոսկե ու արծաթե դրամ հատել, որոնք շրջանառու էին ոչ միայն Կիլիկիայում, այլև տարածաշրջանում, և ինչը Կիլիկիայի առջև ճանապարհ էր հարթում տարածաշրջանային և համաշխարհային առևտրում ներգրավվելու համար: Միաժամանակ, ճանաչված լինելով գեմանական և բյուզանդական կայսրերի, ինչպես նաև Հռոմի պապի կողմից՝ Կիլիկիո Հայոց թագավորությունը դարձել էր միջազգային իրավունքի լիարժեք սուբյեկտ, որի հետ հարկադրաբար հաշվի պիտի նստեին նաև մահմեդական երկրները, իսկ հետագայում՝ անգամ մոնղոլները:

Ը) Կիլիկիայում ազգային գիտակցության ձևավորման խթաններից մեկը պետք է համարել **Բագրատունյաց թագավորության հիշատակի թարմությունն ու կորուսյալ պետականության վերականգնման երազանքը**: Անիի անկումից (1045թ.) մինչև Կիլիկիո հայկական իշխանության սկզբնավորումն (1080թ.) ընկած երեսունհինգամյա ժամանակաշրջանում, քանի դեռ ողջ էր ազգային պետության

խորհրդանիշը հանդիսացող Գագիկ Բ գահագուրկ թագավորը, հայությունը դեռևս չէր կորցրել սեփական հայրենիք ունենալու հույսերը, որոնք ամրապնդվում էին կապադովկյան աքսորում վերջինիս ծավալած բուռն գործունեությամբ **(Մատթեոս Ուռհայեցի, 1991; Grousset R., 1949):**

Նույնքան ուշագրավ պետք է համարել այն փաստարկը, որ Գագիկի ողբերգական վախճանը ոչ թե հուալըող, այլ համախմբող նշանակություն ունեցավ Հայոց իշխանների և զինվորականների համար **(Մատթեոս Ուռհայեց, 1991)**, որոնք ապաստանելով Կիլիկիայում և Կոմմագենեում, նոր եռանդով լծվեցին օտար եզերքներում ազգային պետականության վերականգնման գործին

Թ) Կիլիկիայի հայ թագավորները բարիդրացիական հարաբերություններ ունեին անգլիական թագավորական ընտանիքի հետ: Հայտնի է, որ Լևոն Բ եղել է Ռիչարդ II Անյուծասիրտ (1377-1399) թագավորի հարսանիքի ամենահարգարժան հյուրերի թվում:

Կիլիկիայի թագավորության անկումից հետո Լևոն VI Լուզինյանը մեկնեց Արևմտյան Եվրոպա՝ Հռոմի պապից և եվրոպական միապետներից օգնություն խնդրելու և իր իշխանությունը վերականգնելու ակնկալիքով: Սակայն Պապը բավարարվեց միայն Լևոն VI «Ոսկե վարդի» շքանշանով պարգևատրելուց:

Լևոնին առանձնապես ջերմ էր վերբերվում Ֆրանսիայի թագավոր Շառլ (Կառլոս) VI-ը՝ նրան դարձնելով իր մշտական սեղանակիցն ու խորհրդատուն: 1385 թ. վերջինիս խնդրանքով Հայոց թագավորը միջնորդական առաքելությամբ մեկնում է Լոնդոն՝ դադարեցնելու Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև 1337թ.-ից ընթացող հարյուրամյա պատերազմը: Այնտեղ Լևոնը ջերմ ընդունելության արժանացավ Անգլիայի թագավոր Ռիչարդ II Անյուծասիրտ թագավորի կողմից **(Ерканян А., 2012):**

Հայկական և բրիտանական միապետները պայմանագիր կնքեցին, որի համաձայն Կիլիկիայի պետական գանձարանը՝ երկրի ոսկյա պահուստը, դրվեց Անգլիայի պահպանության տակ այնքան ժամանակ, մինչև Կիլիկիայի թագավորության ազատագրումը և վերականգնումը: Իսկ ինչո՞ւ հենց

Անգլիայում: Այդ հարցի պատասխանը դժվար է գտնել: Միգրացե այն պայմանավորված էր հայերի և բրետոն-բրիտների ընդհանուր ծագումնաբանական արմատներով: 1861թ. անգլիացի նշանավոր պատմաբան Բենիամին Թորփիի կողմից Լոնդոնում հրատարակված «Անգլոսաքսոնական ժամանակագրություններ» քառահատոր աշխատության առաջին հատորի առաջին էջում հին անգլերենով՝ անգլոսաքսոներենով նշվում է, որ VIII դ. բրիտանական կղզիներում ապրում էին 5 ազգություններ՝ անգլերը, բրետոնները, շոտլանդացիները, պիկտերը և լատինները: Բրիտանական կղզիներն առաջին անգամ բնակեցրել են բրետոնները, որոնք եկել են Հայաստանից և բնակեցրել են Բրիտանական կղզիների հարավը (**Thorpe B., 1861**):

Եվ քանի որ թագավորության վերականգնումը տեղի չունեցավ, Կիլիկիայի հայկական գանձարանն առ այսօր մնում է Անգլիայում: Հետագա 600 տարիների ընթացքում Անգլիան, իսկ հետագայում՝ Մեծ Բրիտանիան ամեն գնով խանգարել է հայկական պետականության վերականգնմանը, որպեսզի գանձարանը, որը ժամանակին որոշակիորեն հարստացրել է բրիտանական պետությունը, հետ չվերադարձվի:

Հետաքրքրական է, որ գոյություն ունի գանձարանի պահպանման պայմանագիրը, որը կարելի է գտնել բրիտանական կայսրության օրենքների Свод-ում: Հայաստանի նորանկախ պետականության պայմաններում կիլիկյան հարստության և դրա տոկոսների (ըստ Սուրեն Այվազյանի՝ խոսքը դեպոզիտում գտնվող շուրջ 1 մլրդ \$. ստերլինգի մասին է) վերադարձը իրավական տեսանկյունից խնդրահարույց է (**О. Максименко, А. Саркисян, Англичане – это армяне и Британия должна Армении много денег, 2001**): Բանն այն է, որ բրիտանական իշխանություններին պետք է ապացուցվի, թե ներկայիս հայկական պետությունն ինչ առնչություն ունի Կիլիկիան հայկական պետության հետ:

Նմանատիպ խնդիր ծագել է նաև XX դ. վերջին, երբ ուկրաինական իշխանությունները ցանկացել էին հետ ստանալ զապրոժյան հետմաններից մեկի՝ Լոնդոնում պահ տրված գումարը: Անգլիական իշխանություններն ուկրաինական

իշխանություններին առաջարկել էին նախ և առաջ ապացուցել Զապորոժյան Սեչի և Ուկրաինայի Հանրապետության իրավահաջորդության հարցը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայկական Կիլիկիայի պատմաքաղաքակրթական հիմնախնդիրների ուսումնասիրումը և դրանց դասավանդման առանձնահատկությունների տարբերակումը բուռն իմացական առաջնահերթ կարևորություն ունի հայոց պատմության ընդհանուր ճանաչողության դիտանկյունից: Պատմական հեռավորությունից տեսանելի է, որ պետականության գոյությունը Կիլիկիայում և ազգային-մշակութային կյանքի զարթոնքը գոյատևելու հնարավորություն ընձեռեց հայ ժողովրդին օտար նվաճողների երկարատև տիրապետության ընթացքում՝ միաժամանակ նպաստելով ազգային ինքնության պահպանմանը, որը բուռնական դասընթացի ժամանակ խիստ ուսանելի է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ալիշան Ղ. հ. (1901)**, Հայապատում, Վենետիկ, ս. Ղազար:
2. **Բոգոյան Ա. (1988)**, Բյուզանդիայի արևելյան քաղաքականությունը և Կիլիկյան Հայաստանը ԺԲ դարի 30-70-ական թվականներին, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
3. **Եղիայեան Բ. (1994)**, Հայաշունչ մատեան, գիրք ԺԲ, Կիլիկիոյ Հայոց թագավորութեան երեք դարերը, (1070-1375 թթ.), Երեւան, ա. հ.:
4. **Ծովիկեան Յ. (1939)**, Ռուբինեան հարստութիւն եւ Կիլիկիա, Ա. հ., Պոստոն:
5. **Հովհաննիսյան Ն. (2003)**, Արաբական երկրների պատմություն, հ.1, Արաբները VII դարից մինչև 1516 թ., Երևան, «Զանգակ- 97» հրատ.:
6. **Մատթեոս Ուռհայեցի (1991)**, Ժամանակագրություն, աշխարհաբար թարգմանությունը, ծանոթագրությունները Հրաչ Բարթիկյանի, Երևան, «ԵՊՀ հրատ.»:

7. **Միխայել Ասորի (1871)**, Ժամանակագրություն Ռուսենեց, աշխատասիրութեամբ Կարապետ վրդ. Շահնազարեանցի, յերուսաղէմ, ս. Ղազար:
8. **Տեր-Պետրոսյան Լ. (2005)**, Խաչակիրները եւ հայերը, Ի. Ա. Ոստանասիրություն եւ թարգմանություններ, Երեւան, 2005, «Փրինթինգ»:
9. **Քիրքենան Վ. Մ. (1919)**, Հայկական Կիլիկիա, Նիւ Եորք, «Կոչնակ»:
10. **Ерканян А. (2012)**, Армянский след в истории Великобритании, “Собеседник Армении”, 01 Августа.
11. **Максименко О., Саркисян А. (2001)**, Англичане – это армяне и Британия должна Армении много денег, Газета “Коммерсантъ”, N 81 (2211) от 15.05.2001, (<https://kommersant.ru/daily>).
12. **Garsoian Nina G., Mahé. J.-P. (1997)**, *Des Parthes au califat. Quatre leçons sur la formation de l'identité arménienne, avec une préface de G. Dagron*, Paris, De Boccard.
13. **Grousset R. (1995)**, *Histoire de l'Arménie*, Paris, Payot.
14. **Grousset R. (1949)**, *L'Empire, du Levant: Histoire de la question d'Orient*, Nouvelle édition revue, Paris, Payot.
15. **Grousset R. (1934)**, *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jérusalem*, v I, Paris, Perin.
16. **Laurent J. (1980)**, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886*, Lisbonne, Librairie Bertrand.
17. **Mayer Hans E. (2000)**, *Geschichte der Kreuzzüge, Neunte, verbesserte und erweiterte Auflage*, Stuttgart.
18. **Mayer Hans E. (1990)**, *The Crusades*: Translated by John Gillingham, Oxford University Publication.
19. **Nicholson Helen, Nicolle Dr D., (2005)** *God's Warriors: Crusaders, Saracens and the battle for Jerusalem*, Osprey Publishing.

20. **Prawer J. (1975)**, *Histoire du royaume latin de Jérusalem*, t. I-II, Paris, French Edition.
21. **Prawer J. (2001)**, *The Crusaders' Kingdom: European colonialism in the Middle Ages*, London, Phoenix.
22. **Riley-Smith J. (2005)**, *The Crusades: A Short History*, Yale University Press.
23. **Runciman S. (1952)**, *A History of the Crusades*, v. II, London, Cambridge University Press.
24. **Thorpe B. (1861)**, *The Anglo-Saxon chronicle, according to the several original authorities*, London, Longman, Green, Longman, and Roberts.

REFERENCES

1. **Alishan Gh. (1901)**, *Hayapatum*, Venice.
2. **Bozoyan A. (1988)**, *Byowzandiayi ar&elyan qaghaqakanowt'yowny' & Kilikyan Hayastany' JhB dari 30-70-akan t'vakannerin /The Eastern Policy of Byzantium and Cilician Armenia in the 12th Century 30s-70s/*, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
3. **Yeghiayan B. (1994)**, *Hayashownch matean /Hayashunch Matyan/*, Book XII, *Three Centuries of the Armenian Kingdom of Cilicia, (1070-1375)*, Yerevan.
4. **Tsovikian H. (1939)**, *R'owbinean harstowt'iwn ew Kilikia /The Rubinian Dynasty and Cilicia/*, A. ed., Boston.
5. **Hovhannisyan N. (2003)**, *Arabakan erkrneri patmowt'yown /History of Arab Countries/*, vol. I, *Arabs from the 7th century to 1516*, Yerevan, "Zangak-97" Publishing House.
6. **Matthew Urhayetsi (1991)**, *Jhamanakagrowt'yown /Chronology/*, translation into Armenian/, annotations by Hrach Bartikyan, Yerevan.
7. **Mikhayel Asori (1859)**, *Jhamanakagrowt'iwn R'owbenenc /Chronology/ of Ruben/*, with the diligence of Rev. Karapet Shahnazaryan, Paris.

8. **Ter-Petrosyan L. (2005)**, *Xachakirnery' ew hayery' /The Crusaders and the Armenians/*, vol. A, Studies and Translations, Yerevan, 2005.
9. **Kurkjian V. (1919)**, *Haykakan Kilikia /Armenian Cilicia/*, New York.
10. **Yerkanyan A. (2012)**, *Armyanskiy sled v istorii Velikobritanii /The Armenian trace in the history of Great Britain/*, “Собеседник Армении”, 01 August.
11. **Maksimenko O., Sargsyan A. (2001)**, *Anglichane – eto armyane i Britaniya dolzhna Armenii mnogo deneg /The English are Armenians and Britain owes Armenia a lot of money/*, Newspaper “Коммерсантъ”, N 81 (2211) от 15.05.2001, (<https://kommersant.ru/daily>).
12. **Garsoian Nina G., Mahé. J.-P. (1997)**, *Des Parthes au califat. Quatre leçons sur la formation de l'identité arménienne, avec une préface de G. Dagron*, Paris, De Boccard.
13. **Grousset R. (1995)**, *Histoire de l'Arménie*, Paris, Payot.
14. **Grousset R. (1949)**, *L'Empire, du Levant: Histoire de la question d'Orient*, Nouvelle édition revue, Paris, Payot.
15. **Grousset R. (1934)**, *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jérusalem*, v I, Paris, Perin.
16. **Laurent J. (1980)**, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886*, Lisbonne, Librairie Bertrand.
17. **Mayer Hans E. (2000)**, *Geschichte der Kreuzzüge, Neunte, verbesserte und erweiterte Auflage*, Stuttgart.
18. **Mayer Hans E. (1990)**, *The Crusades*: Translated by John Gillingham, Oxford University Publication.
19. **Nicholson Helen, Nicolle Dr D., (2005)** *God's Warriors: Crusaders, Saracens and the battle for Jerusalem*, Osprey Publishing.
20. **Prawer J. (1975)**, *Histoire du royaume latin de Jérusalem*, t. I-II, Paris, French Edition.

21. **Prawer J. (2001)**, *The Crusaders' Kingdom: European colonialism in the Middle Ages*, London, Phoenix.
22. **Riley-Smith J. (2005)**, *The Crusades: A Short History*, Yale University Press.
23. **Runciman S. (1952)**, *A History of the Crusades*, v. II, London, Cambridge University Press.
24. **Thorpe B. (1861)**, *The Anglo-Saxon chronicle, according to the several original authorities*, London, Longman, Green, Longman, and Roberts.

Аветис Арутюнян, Эдгар Оганнесян, Арутюн Папоян

Армянская Киликия: Особенности преподавания некоторых историко-

Цивилизационных задач в вузе

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** Армянская Киликия, Киликийское армянское княжество, Киликийское армянское королевство, географические особенности, демографическое единство, восстановление государственности.*

Изучение истории армянской государственности имеет важное значение в контексте исследования армянской истории в целом. В этом плане почти 300-летнее наследие Киликийской Армении занимает особое место благодаря своему богатому историческому, политическому и культурному опыту.

Настоящая статья рассматривает ключевые историко-цивилизационные аспекты Киликийской Армении — важнейшего периода армянской государственности — и подчеркивает значение эффективного преподавания этих тем в вузах. История Киликийской Армении — это не страница национальной трагедии, а формирующий этап, чьи типологически значимые элементы продолжают оказывать влияние на современность. Проведенное исследование

направлено на более глубокое понимание прошлого через выявление и анализ этих устойчивых исторических реалий.

Avetis Harutyunyan, Edgar Hovhannisyan, Harutyuny Papoyan

Armenian Cilicia: Features of Teaching some Historical-Civilizational Issues in Higher School

Conclusion

Key words and expressions: Armenian Cilicia, Armenian Principality of Cilicia, Armenian Kingdom of Cilicia, geographical features, demographic unity, statehood restoration.

Understanding the history of Armenian statehood holds significant value in the broader study of Armenian history. Within this context, the nearly 300-year legacy of Cilician Armenia stands out due to its rich historical, political, and cultural heritage.

This article explores key historical and civilizational aspects of Cilician Armenia—a pivotal era in Armenian statehood—and emphasizes the importance of effectively teaching these topics in higher education institutions. The history of Cilician Armenia is not a chapter of national tragedy, but rather a formative period whose typologically important elements continue to influence the present. Through this research, we aim to enhance comprehension of the past by identifying and analyzing these enduring historical realities.

Ավետիս Հարությունյան - Պատմական գիտությունների թեկնածու, Խ. Արսլյանի անվան ՀՊՄՀ Հայոց պատմության ամբիոնի պրոֆեսորի պաշտոնակատար: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակն ընդգրկում է՝ Առաջին աշխարհամարտ, հայ գաղթականություն, Հայոց ցեղասպանություն, Վասպուրականի պատմություն, Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն:

Հեղինակ է 3 մենագրության, հայերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն, պարսկերեն, հունգարերեն և գերմաներեն լեզուներով հրատարակված շուրջ 200 գիտական հոդվածների, գիտամեթոդական 3 ժողովածուների (համահեղինակությամբ), Հայոց եկեղեցու պատմության 10-րդ դասարանի դասագրքի (համահեղինակությամբ): avharutunyan@mail.ru,

Էդգար Հովհաննիսյան – Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ պատմության և հասարակագիտության ֆակուլտետի դեկան, պ.գ.թ., դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Հայկական սփյուռքի պատմություն, Հայաստան-Սփյուռք հարաբերություններ, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության պատմության հարցեր: Հեղինակ է շուրջ հիսուն գիտական հրապարակումների: hovhannisyanedgar16@aspu.am

Հարություն Պապոյան – Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ համաշխարհային պատմության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակում են պատմության ուսուցման հիմնախնդիրները: papoyanharutyun17@aspu.am

Аветис Арутюнян – К. и. н., профессор кафедры истории Армении Армянского государственного педагогического университета имени Х. Абовяна. Научные интересы: Первая мировая война, армянская эмиграция, Геноцид армян, история провинции Ван, историческая география Армении. Является автором 3-х монографий, около 200 научных статей, опубликованных на армянском, русском, английском, французском, персидском, венгерском и немецком языках, а также 2-х учебно-методических сборников (в соавторстве), учебника школы 10-го класса по истории Армянской церкви (в соавторстве, avharutunyan@mail.ru)

Эдгар Оганнисян – Декан факультета истории и общесловесных наук АГПУ им. Х. Абовяна, кандидат исторических наук, доцент. Сфера научных интересов: История армянской диаспоры, взаимоотношения Армения-Диаспора, История

Католикосата Великого Дома Киликийского. Является автором около пятидесяти научных публикаций. hovhannisyanedgar16@aspu.am

Արутյոն Պապոյան – Кандидат педагогических наук, доцент кафедры всеобщей истории и методики её преподавания Армянского государственного педагогического университета имени Х. Абовяна. Сфера научных интересов - проблемы преподавания истории. papoyanharutyun17@aspu.am

Avetis Harutyunyan - Candidate of historic scienceis, profesor at the Chair of the History of Armenia at the State Pedagogical University after Kh. Abovyan. Scientific interests: First World War, Armenian emigration, Armenian Genocide, history of Van province, historical geography of Armenia. He is the author of 2 monographs, about 200 scientific articles published in Armenian, Russian, English, French, Persian, Hungarian, and German languages, as well as 2 teaching methodical and teaching aid collections (co-authored), a 10th grade school textbook on the history of the Armenian Church (co-authored). avharutunyan@mail.ru

Edgar Hovhannisyan - Dean of the Faculty of History and Social Sciences of the Armenian State Pedagogical University, PhD, Associate Professor. Scientific interests: History of the Armenian Diaspora, Armenia-Diaspora relationship, History of the Catholicosate of the Great House of Cilicia. He is the author of about fifty scientific publications, hovhannisyanedgar16@aspu.am

Harutyun Papoyan – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of World History and Teaching Methodology, Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University. Scientific interests include issues related to the teaching of history. papoyanharutyun17@aspu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 01.06.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 10.06.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ԼԻԼԻԹ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ – ԴԱՐՁՎԱԾԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ
ՀԱԿԱՆՇՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԲՈՒՀՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.161

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Համեմատություն-դարձվածային միավորները (այսուհետև՝ ՀԴՄ) խոսքի պատկերավորության հիման վրա առաջացած երկանդամ կայուն, պատրաստի վերարտադրելի և մասամբ կամ ամբողջությամբ վերախմաստավորված կապակցություններ են: Անվանողական ՀԴՄ-ներում առանձնացվում են ածականական, բայական և մակբայական հականիշ ՀԴՄ-ներ: Հականիշ ՀԴՄ-ները դասակարգվում են նաև ըստ կազմության և իմաստային առանձնահատկությունների: Բազմիմաստ ՀԴՄ-ների համար բնութագրական են հոմանշային և հականշային հարաբերությունները: Բազմիմաստությունն ու հականշությունն ակնառու ընդհանրություններ ունեն. միևնույն դարձվածքը այլ ՀԴՄ-ների հետ հականշային հարաբերությունների մեջ է մտնում ոչ թե ամբողջությամբ, այլ իր առանձին իմաստներով: Հականիշ ՀԴՄ-ների հուզարտահայտչական տարբեր գունավորումները, իմաստային բևեռայնությունն առավել ցայտուն դրսևորվում են խոսքային միջավայրում:

Բուհական համակարգի բանասիրական ֆակուլտետներում ժամանակակից հայերենի հականիշ ՀԴՄ-ների ուսուցման հարցերը հողվածում քննության են առնվել հոմանշություն և հականշություն, բազմիմաստություն և հականշություն փոխհարաբերությունների վերհանման միջոցով: ՀԴՄ-ների հականշային շարքերն ուսուցանելիս կարելի է դրանք քննարկել հոմանշային շարքերին զուգընթաց (հականշության առկայություն հոմանշային զույգերի կամ շարքերի միջև հականշահոմանշային շարքերի կազմություն): Առաջարկվում է ուսանողների՝ ըստ **դասախոսության** ձեռք բերած տեսական գիտելիքները կիրառել գործնականում՝ ըստ **խմբավորում և հասկացությունների քարտեզ**

մեթոդական հնարների, **տեքստային աշխատանք, խմբային հետազոտություն** և **հարցում** մեթոդների, վարժությունների, առաջադրանքների, բառարանային և ստեղծագործական աշխատանքների, ինչպես նաև համակարգչային Microsoft Power Point (կամ Google) ներկայացման:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. համեմատություն-դարձվածային միավորներ, հականիշ ՀԴՄ-ների դասակարգումն ըստ կազմության և իմաստային առանձնահատկությունների, ածականական, բայական և մակբայական հականիշ ՀԴՄ-ներ, ՀԴՄ-ների հականշահոմանշային շարքեր, հականշություն և բազմիմաստություն, հականշություն և խոսքային միջավայր, բուհական ուսուցում, փոխներգործուն մեթոդներ, մեթոդական հնարներ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Համեմատություն-դարձվածային միավորների հիմքում ընկած պատկերավոր համեմատությունն արտահայտում է որևէ առարկայի ու նրա հատկանիշի կամ գործողության, այլև հատկանիշի հարաբերությունը մեկ այլ առարկայի հատկանիշի, գործողության հիմնական կամ ընդհանուր հատկանիշների հետ (Բադիկյան Խ., 2000):

Այդ կարգի կապակցությունները լայն գործածություն ունեն հայերենում և ըստ լեզվի զարգացման գոյավիճակների՝ ցուցաբերում են իմաստակառուցվածքային յուրահատկություններ: Դրանք, միաժամանակ, ծառայում են տեքստի գեղարվեստական ոճավորմանը (Խաչատրյան Լ., Ավետիսյան Լ., 2015):

ՀԴՄ-ների կազմության համար անհրաժեշտ է երեք անդամ. Երեխան (1. համեմատության առարկան) ծկան պես (2. համեմատության հենակետը) լուռ է (3. այն ընդհանուրը, որը հատուկ է թե՛ առարկային, թե՛ հենակետին): Երեխան (1) լուռ է (3) ինչպես ծուկը (2): Աղջիկը (1) մոմի պես (2) հալվում է (3): Աղջիկը (1) հալվում է (3) ինչպես մոմը (2): ՀԴՄ-ների կազմում մշտական անդամներ են համարվում վերջին երկուսը: Այդ պատճառով էլ ՀԴՄ-ները կոչվում են երկանդամ

միջև (միջկապակցական իրողություններ) առկա իմաստային տարաբնույթ հարաբերությունների, այլև նրանցում գործող իմաստային փոփոխությունների բացահայտման հարցն է:

Տվյալ հոդվածը գրվել է Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ բանասիրական ֆակուլտետում հեղինակի դասավանդման փորձի ընթացքում:

Ժամանակակից հայերենի ՀԴՄ-ների հականշության (տեսական և գործնական) ուսուցմանն առնչվող նյութերը, որոնք բերված են ստորև, էլեկտրոնային տարբերակով (առցանց ուսուցման հարթակում) կանխավ տրվում են ուսանողներին:

Դասախոսություն

ա) Դասախոսության թեմայի անվանում. Հականշությունը համեմատություն-դարձվածային միավորներում

բ) Հիմնական հասկացություններ, առանցքային հարցեր. հականշությունը համեմատություն-դարձվածային միավորներում. հականիշ ՀԴՄ-ների դասակարգումն ըստ ձևաբանական արժեքի, ՀԴՄ-ների հականշային շարքերը, հականիշ ՀԴՄ-ների դասակարգումն ըստ կազմության և իմաստային առանձնահատկությունների, հականշություն և բազմիմաստություն, հականիշ ՀԴՄ-ները խոսքային միջավայրում:

գ) Դասավանդման և ուսումնառության մեթոդներ և հնար(ներ). դասախոսություն, գծագրական դասակարգիչ, առաջադրանքներ, խմբային հետազոտություն, տեքստային աշխատանք, հարցում:

դ) Դասախոսության տեքստ (բովանդակություն) և էլեկտրոնային նյութեր. Թե՛ բառերի, թե՛ դարձվածքների իմաստաբանական այս խումբը հատկանշվում է իմաստային բևեռայնությամբ. հականշության համար անհրաժեշտ է հասկացական հակադրություն: Ե՛վ հականիշ բառերը, և՛ հականիշ դարձվածքները ձևով տարբեր (կամ մասամբ տարբեր) են լինում, սակայն կարևորը նրանցում առկա իմաստային հակադրությունն է: ՀԴՄ-ների

հականշությունը ոչ թե նրանց առանձին բաղադրիչների, այլ նրանց ընդհանուր իմաստային հակադրության հետևանք է (**Игнатьева Л., 1976**):

1. Հականիշ ՀԴՄ-ների դասակարգումն ըստ ձևաբանական արժեքի. Ընդհանրապես թե՛ բառերի, թե՛ դարձվածքների հականշային շարքի անդամների միևնույն խոսքիմասային պատկանելությունն անհրաժեշտություն է: Ժամանակակից հայերենում առկա են ածականական, բայական և մակբայական հականշային ՀԴՄ-ներ:

ա) Ածականի արժեք ունեցող հականիշ ՀԴՄ-ներ. կաթի պես ճերմակ – ածուխի պես սև, դառն ինչպես լեղի – քաղցր որպես շաքար, արևի // ցերեկվա լույսի պես պարզ – գորոյան հանգույցի պես բարդ, գունատ ինչպես պատի ծեփը – կարմիր ինչպես վարդի թերթը, շուն ու կատվի պես – մի դռան երկու շան նման, սև ուրբաթի պես – երկնքի թռչունների պես և այլն:

բ) Բայի արժեք ունեցող հականիշ ՀԴՄ-ներ. տարբերվել ինչպես երկինքը երկրից – ջրի երկու կաթիլի պես նման լինել (իրար), կարծես փշերի վրա նստած լինել – կարծես մոր գիրկն ընկնել, սովերի պես հետևել – փախչել ինչպես ժանտախտից և այլն:

գ) Մակբայի արժեք ունեցող հականիշ ՀԴՄ-ներ. Ժամանակակից հայերենում բուն մակբայներով ՀԴՄ-ներ հիմնականում չկան: Որոշ ՀԴՄ-ներ շարահյուսական կիրառության մեջ, նայած լրացյալին, կարող են դիտվել կա՛մ իբրև ածականներ, կա՛մ իբրև մակբայներ: Հմմտ. դառն ինչպես լեղի – շաքարի նման քաղցր (խոսք), (ած.), դառն ինչպես լեղի – շաքարի նման քաղցր (խոսել), (մկբ.), կրակի նման – կրիայի նման (ընթացք), (ած.), կրակի նման – կրիայի նման (ընթանալ), (մկբ.) և այլն:

2. ՀԴՄ-ների հականշային շարքերը. Առհասարակ ԴՄ-ների հականշային շարքերին անդրադառնալիս հարկ է դրանք քննարկել հոմանշային շարքերի հետ զուգընթաց. հականիշ դարձվածքները մյուս դարձվածքների հետ մտնում են հոմանշային հարաբերությունների մեջ՝ կազմելով հականշահոմանշային

յուրատեսակ շարքեր: ՀԴՄ-ներում տարբերակվում են հականշային երկանդամ և բազմանդամ շարքեր:

Ինչպես բոլոր դարձվածքների, այնպես էլ ՀԴՄ-ների հականշային շարքն ընդգրկում է նվազագույնը երկու անդամ. դառն ինչպես լեղին – քաղցր ինչպես մեղրը, օխտը դևի հեքիաթի պես երկար – երազի պես անցողիկ, մոմի նման ուզած ձևն ընդունել – կատվի նման մեջքի վրա չընկնել, սնկի նման աճել – ձյան պես հալվել:

Ի տարբերություն ՀԴՄ-ների հականշային երկանդամ շարքերի՝ արդի հայերենում առավել մեծ թիվ են կազմում քննարկվող դարձվածքների բազմանդամ շարքերը: Այս հանգամանքը կապված է ՀԴՄ-ների դարձվածային հոմանիշների, ինչպես նաև նրանց դարձվածային տարբերակների առատության հետ. 1. Ձյունի պես ճերմակ, կաթի // փրփուրի // բամբակի պես սպիտակ – Ածուխի // մազութի // ձյութի // կուպրի // մրի // գիշերի պես սև: 2. Արյան // վարդի // վարդի թերթի պես կարմիր – Քաթանի // կտավի // կավճի պես գունատ: 3. Քամու նման թռչել // սուրալ, հողմի պես սլանալ – Կրիայի պես դանդաղ ընթանալ // քայլել, ասես ոտքի տակ ձու լինել: 4. (Ձգալ) ինչպես ձուկը ջրում, ինչպես հավը հավաբնում – (Ձգալ) ինչպես ափ նետված // ջրից հանած ձուկը, ինչպես թռչնակը վանդակում:

3. Հականիշ ՀԴՄ-ների դասակարգումն ըստ կազմության և իմաստային առանձնահատկությունների. Հականիշ ՀԴՄ-ներում իմաստային հակադրությունը կարող է դրսևորվել՝

ա) գերադաս անդամների միջոցով. Հոբի պես աղքատ – Կրեսոսի նման հարուստ, առյուծի պես քաջ – նապաստակի նման վախկոտ, ստվերի պես հետևել – փախչել ինչպես ժանտախտից և այլն,

բ) կախյալ (համեմատական) բաղադրիչներով. խոզի պես ուտել – ծտի պես ուտել, հյուրի պես զգալ (իրեն) – զգալ ինչպես իր տանը, շան պես ապրել – վարդի պես ապրել, օրվա պես պարզ – պարզ ինչպես պղտոր գետը և այլն:

Ժամանակակից հայերենի ՀԴՄ-ներում երբեմն և՛ գերադաս, և՛ կախյալ բաղադրիչները միաժամանակ կարող են հականշություն արտահայտել. հավիտենության չափ երկարատև – ակնթարթի պես անցողիկ, օրվա պես պարզ – գիշերվա նման մութ, հրեշտակի պես գեղեցիկ – սատանայի պես տգեղ:

Հականիշ ՀԴՄ-ները կարող են նաև իրենց բառային կազմով միանգամայն տարբեր լինել՝ հակադրություն արտահայտելով զուտ իրենց ընդհանուր իմաստներով՝ անկախ բառային ուղղակի հակադրություններից (Աբրահամյան Ս., 1978): Հմմտ. մոմի նման ուզած ձևն ընդունել (մեկի ուզածի պես վարվել, ենթարկվել) – եզան պես կողքի ընկնել (իր ասածը պնդել, համառել), ասես ասեղների վրա նստած լինել (նյարդային՝ անհանգիստ վիճակում լինել) – կարծես մոր գիրկն ընկնել (հանգիստ՝ անհոգ լինել), մոմի պես այրվել (ողջ կյանքում հանուն ուրիշների բարօրության ապրել) – ուրազի պես միշտ իր կողմը տաշել (միշտ միայն իր մասին մտածել, ամեն ինչ իրեն վերցնել, ընկերոջ և մյուսների մասին չմտածել) և այլն:

Մասնագիտական գրականության մեջ իմաստային առումով առանձնացնում են՝

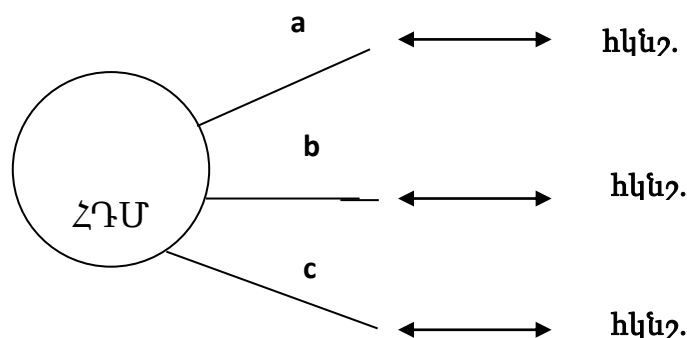
ա) լիարժեք հականիշներ, որոնց բնորոշ են բառային իմաստի լրիվ հակադրությունը, առարկայական միանման հարաբերակցությունը և ոճական միևնույն առանձնահատկությունը, սակայն դրանք, որպես կանոն, շատ չեն. հավիտենության պես երկարատև – ակնթարթի պես անցողիկ, հրեշտակի նման գեղեցիկ – սատանայի նման տգեղ, օրվա պես պարզ – գիշերվա պես մութ,

բ) նշված կողմերից որևէ մեկով տարբերվող հականիշներ, որոնք ավելի մեծ թիվ են կազմում (Неведомская О., 1973). տղի պես կպչել (խսկց.) – փախչել ինչպես սատանան խնկից (գրք.), նման լինել ինչպես մի սաջի հաց (ժող.) – տարբերվել ինչպես երկիր ու օվկիան (գրք.), խոզի պես կեղտոտ (խսկց.) – բյուրեղի պես մաքուր (գրք.), ծոփ նման թռչել (խսկց.) – կրիայի պես քայլել (խսկց.) և այլն:

4. Հականշություն և բազմիմաստություն. Ընդհանրապես յուրաքանչյուր դարձվածք հոմանիշ կամ հականիշ է համարվում մեկ այլ դարձվածքի ոչ թե ամբողջությամբ վերցրած, այլ իր առանձին իմաստով:

Այսպես, սարի պես կանգնել // ~ ինչպես սարը դարձվածքը բազմիմաստ է. իր առաջին՝ «պաշտպանել» իմաստով այն հականիշ է Պիղատոսի նման ձեռքերը լվանալ (չեզոք դիրք գրավել) դարձվածքին, իսկ երկրորդ՝ «հաստատուն» ուժեղ լինել» իմաստով հականիշ է երեխայի // մանկան նման թույլ // անզոր // անօգնական լինել // զգալ իրեն (խիստ թույլ լինել) դարձվածքին: Հմմտ. 1. Այդքան ասլան – բալասիներ, և թիկունքում սարի պես կանգնած Աբոն, որի կինը հարկադրված չէ ուրիշ շատերի պես ամեն օր մտատանջվել, թե վաղվա ճաշի համար որտեղից ինչ ձեռք բերի (Անահիտ Սահինյան): Զարմանդուխտի նամակը նրան պարզ հայտնել էր, որ ինքը որդիական պարտավորությունից Պիղատոսի նման ձեռքերը լվացել, մի կողմ էր կանգնել, ծնող, ազգական բոլորեքյան կոտորվել են ու իրանց համար գլուխը մահու տալու բնական պարտավորությունից ազատել (Պերճ Պոռչյան): 2. Կանգնեց - Դավիթ, ինչպես սարը, Գըրգուտ սարը մեզ-մշուշում (Հովհաննես Թումանյան): Փոքրիկ երեխայի նման նա անզոր է զգում իրեն (Անահիտ Սեկոյան):

Բազմիմաստ ՀԴՄ-ի՝ յուրաքանչյուր իմաստի համար առանձին հականիշ ունենալու հատկությունը կարելի է ներկայացնել հետևյալ գծապատկերով.

Միևնույն ՀԴՄ-ի իմաստային կառուցվածքում a, b, c-ն տարբեր նշանակությունների ցուցիչներ են, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր հականիշը: Հմմտ. Լույսի պես – 1. մարմնով շատ սպիտակ, 2. շատ գեղեցիկ, 3. շատ պարզ. 1.

լուսի պես (սպիտակ) – ածխի // մագուրի // մրի // ձյուրի պես (սև), 2. լուսի պես (գեղեցիկ) – սատանայի նման (տգեղ), 3. լուսի պես (պարզ) – գորոյան հանգույցի պես (բարդ):

Կրակի նման – 1. շատ աշխույժ, եռանդուն, շարժուն, 2. չափազանց արագ, 3. կատաղի, մոլեգին. 1. կրակի նման (շարժուն, աշխույժ) – արձանի պես, փայտ կուլ տվածի պես (անշարժ, անկենդան), 2. կրակի նման (արագ) – կրիայի նման, մեռածի նման (խիստ դանդաղ), 3. կրակի նման (կատաղի) – գառան // աղավնու նման (հեզ) և այլն:

5. Հականիշ ՀԴՄ-ները խոսքային միջավայրում. Հականշային երկանդամ և բազմանդամ շարքերի անդամներից յուրաքանչյուրը կարող է օժտված լինել տարբեր հուզարտահայտչականությամբ և գործառվել խոսքի ինչպես նույն, այնպես էլ տարբեր ոճերում: Հմտ. փետի նման (բրբ.) – ջանը կրակ ընկածի նման (բրբ.), փետի նման տնկվել (բրբ.) – հոլի պես պտտվել (խսկց.), մեռելի պես սփրթնել (խսկց.) – նորահարսի պես շառագունել (գրք.):

Գեղարվեստական երկերում առավել ցայտուն են երևում հականշային ՀԴՄ-ների հուզարտահայտչական տարբեր գունավորումները: Ստորև բերվող բնագրային օինակներում ակնառու է խնդրո առարկա դարձվածային հականիշների բազմերանգությունը:

1. Ինչպե՞ս. նա ամբողջ օրը խանութում արյուն-քրտինք թափի, շան պես չարչարվի, իսկ կնիկն անառակությո՞ւն անի... (Շիրվանզադե): Ամեն կողմից նշանավոր այդ բեյն առանձնացած ապրում էր տանը, ինչպես իշխանը դղակում (Ակսել Բակունց):

2. Ճղճղացին, ինչպես (անմիտ) Կաշաղակներ լեզվազար (Հովհաննես Թումանյան): Եվ արժե՞ միթե, երբ գիտեմ, որ ես Կարող եմ հիմա Կոճղի պես լռել (Պարույր Սևակ):

3. Սաքոն մի կաթիլ ջրի պես Երևանու մեջ աներևութացավ (Պերճ Պողոջան):

- Ինչո՞ւ ծառ տնկենք,- կարծես գետնի տակից բսնելով՝ մեջ ընկավ Յոթնովիմերանը (Նաիրի Զարյան):

Այսպիսով՝

1. Ըստ ձևաբանական արժեքի՝ ժամանակակից հայերենում առանձնացվում են ածականական, բայական և մակբայական հականշային ՀԴՄ-ներ:

2. Ըստ կազմության՝ տարբերակվում են՝ ա) իրենց բառային կազմում հականիշ (թե՛ գերադաս, թե՛ ստորադաս) անդամ ունեցող, բ) իրենց բառային կազմով լիովին տարբեր հականշային ՀԴՄ-ներ:

3. Իմաստային դիտվածքում առանձնացվում են լիարժեք և ոչ լիարժեք հականիշ ՀԴՄ-ներ:

4. Հականիշ ՀԴՄ-ները, հոմանշային հարաբերությունների մեջ մտնելով այլ ՀԴՄ-ների հետ, կազմում են յուրօրինակ հականշահոմանշային շարքեր:

5. Հականշային ՀԴՄ-ները բնութագրվում են խոսքի ինչպես նույն, այնպես էլ տարբեր ոճերում հանդես գալու հնարավորություններով և հուզարտահայտչական տարբեր գունավորումներով:

Ե) Հետադարձ կապ

• Առաջադրանքներ

1. Ներկայացրե՛ք դարձվածային հոմանշություն և բազմիմաստություն, հականշություն և բազմիմաստություն ընդհանարություններն ու տարբերությունները:

2. Բերե՛ք համեմատություն-դարձվածային միավորների հականշային շարքերի օրինակներ:

4. Արտահայտիչ ընթերցե՛ք դասախոսության՝ թեմային համապատասխան բնագրային օրինակները և կատարե՛ք լեզվաոճական վերլուծություններ. հականշություն և խոսքային միջավայր:

5. Իրականացրե՛ք խմբային հետազոտություն՝ կատարելով վերլուծական աշխատանք: Ե. Չարենցի ստեղծագործություններից (օրինակ՝ «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուից, Երկերի ժողովածու, հ. 3, Ե., «Սովետական գրող»

հրատ., 1987) դո՛ւրս գրեք տասը ՀԴՄ.

1-ին խումբ. Դասակարգե՛ք ըստ ձևաբանական արժեքի, կազմե՛ք դրանց դարձվածային հականշային զույգերը:

2-րդ խումբ. Կազմե՛ք դրանց դարձվածային հականշահոմանշային շարքերը. ցո՛յց տվեք հականիշ դարձվածքների հոմանշային հարաբերությունները մյուս դարձվածքների հետ:

3-րդ խումբ. Բազմիմաստ կապակցությունների յուրաքանչյուր իմաստով կազմե՛ք մեկական դարձվածային հականշային զույգ (առկայության դեպքում):

6. Ամփոփե՛ք քննարկված ենթաթեմաները՝ ըստ հարցման:

- **Ինքնաստուգման հարցեր**

1. Որո՞նք են համեմատություն-դարձվածքները և ոճական ի՞նչ դեր են կատարում գեղարվեստական խոսքում:

2. Ըստ ձևաբանական արժեքի՝ հականիշ ՀԴՄ-ներն ի՞նչ տեսակների են բաժանվում:

3. Ըստ կազմության և իմաստային առանձնահատկությունների՝ հականիշ ՀԴՄ-ներն ի՞նչ խմբերի են բաժանվում:

4. Ի՞նչ յուրահատկություններ են դրսևորում ՀԴՄ-ների հականշային շարքերը:

5. Ի՞նչ առանձնահատկություններ են ի հայտ բերում հականիշ ՀԴՄ-ները խոսքային միջավայրում:

Թեմայի գնահատում: Վերջինս իրականացվում է առարկայական նկարագրի՝ **գնահատման չափանիշներ (մեխանիզմներ)** սյունակի պահանջներին համապատասխան:

Գործնական պարապմունք

ա) Գործնական պարապմունքի թեմայի անվանում. Հականշությունը համեմատություն-դարձվածային միավորներում

բ) Հիմնական հասկացություններ, առանցքային հարցեր. հականշությունը համեմատություն-դարձվածային միավորներում. հականիշ ՀԴՄ-ների

դասակարգումն ըստ ձևաբանական արժեքի, ՀԴՄ-ների հականշային շարքերը, հականիշ ՀԴՄ-ների դասակարգումն ըստ կազմության և իմաստային առանձնահատկությունների, հականշություն և բազմիմաստություն, հականիշ ՀԴՄ-ները խոսքային միջավայրում:

գ) Գործնական պարապմունքի անցկացման մեթոդներ, հնարներ և միջոց(ներ):

Խմբավորում, վարժություններ, առաջադրանքներ, հարցում, հասկացությունների քարտեզ, համակարգչային Microsoft Power Point կամ Google ներկայացում:

դ) Գործնական պարապմունքի թեմային առնչվող ուսումնառության նյութեր և էլեկտրոնային նյութեր. Վարժություններ .

1. Հետևյալ համեմատություն-դարձվածքները խմբավորել ըստ հականշային հարաբերության.

Քամու նման, խոզի նման կեղտոտ, կմախքի պես նիհար, աշխարհի չափ, մետաքսի պես, եղունգի չափ, սարի չափ, քարի պես, ինչպես երկինք ու երկիր, գայլի պես լափել, կարծես մորից նոր ծնվել, ծոփ չափ ուտել, թրջված մկան պես լինել, տաշեղի նման թեթև, ինչպես մի ծառի պտուղ, կրիայի պես, թռչունի կտուցի չափ, խոզի պես գեր, քարի պես ծանր, բյուրեղի պես մաքուր:

2. Հետևյալ հականիշ համեմատություն-դարձվածքները խմբավորել ըստ ձևաբանական արժեքի:

Կորեկի չափ - սարի չափ, կարծես այս աշխարհում չլինել - թրջված հավի նման լինել, քաթանի պես գունատվել - նորահարսի պես շառագունել, կոճղի նման կարճահասակ - չինարի պես բարձրահասակ, վարդի պես - սատանայի նման, ջահի պես վառվել - ուրագի պես միշտ իր կողմը տաշել, շուն ու կատվի պես - մի դռան երկու շան նման, մի դռան շան նման յուրա գնալ - ապրել ինչպես շուն ու կատու, ավանակի պես անխելք - Սողոմոնի նման իմաստուն, կարծես այս աշխարհում չլինել - թրջված հավի նման լինել, տաշեղի նման թեթև - կապարի

պես ծանր, սոխակի պես գեղգեղալ – ագռավի պես կոռալ, դառն ինչպես լեղին – քաղցր ինչպես մեղրը:

3. Հետևյալ հականշային տարարժեք զույգը գործածել նախադասություններում թե՛ իբրև ածականներ, թե՛ իբրև մակբայներ՝ ըստ շարահյուսական կիրառության.

Քորոցի գլխի չափ – աշխարհի չափ:

4. Նշե՛ք հետևյալ ՀԴՄ-ներից յուրաքանչյուրի՝ ՀԴՄ-ով արտահայտված հականիշը. 1. դառն ինչպես լեղին –, 2. ավանակի պես անխելք –, 3. կոճղի նման կարճահասակ –, 4. կապարի պես ծանր –, 5. մի դռան շան նման յոլա գնալ –, 6. սոխակի պես գեղգեղալ –:

5. Կազմե՛ք հետևյալ հականշային զույգերից յուրաքանչյուրի հոմանշային շարքը՝ ձևավորելով հականշություն հոմանշային շարքերի միջև:

Գնդասեղի գլխի չափ – սարի չափ:

Կարծես մի ծանր բեռ ընկնել ուսերից – քարի պես ծանրանալ սրտին:

Շան նման չարչարել – վարդի պես պահել:

Կաշաղակի նման շաղակրատել – քար զցած գորտի պես ծայնը կտրել:

Ասես գետնի տակն անցնել – ասես երկնքից հայտնվել:

Նմուշ՝ ջանը կրակ ընկածի նման լինել – մումիայի նման անշարժանալ

1. Ջանը կրակ ընկածի նման լինել, հողի նման պտտվել, անիվի պես դառնալ, սատանի չարխի պես պտույտ գալ (հոմանիշ ՀԴՄ-ներ):

2. Մումիայի նման անշարժանալ, փայտ // շամփուր կուլ տվածի նման լինել, քարի պես արձանանալ, արձանի նման կանգնել (հոմանիշ ՀԴՄ-ներ):

3. Ջանը կրակ ընկածի նման լինել, հողի նման պտտվել, անիվի պես դառնալ, սատանի չարխի պես պտույտ գալ – Մումիայի նման անշարժանալ, փայտ // շամփուր կուլ տվածի նման լինել, քարի պես արձանանալ, արձանի նման կանգնել (հականշություն հոմանշային շարքերի միջև):

6. Նշե՛ք, թե հետևյալ հականիշ ՀԴՄ-ներում իմաստային հակադրությունը ինչո՞վ է դրսևորվել՝

- ա) գերադաս անդամների միջոցով,
- բ) կախյալ (համեմատական) բաղադրիչներով,
- բ) և՛ գերադաս, և՛ կախյալ բաղադրիչներով,
- գ) զուտ իրենց ընդհանուր իմաստներով՝ անկախ բառային ուղղակի

հակադրություններից:

Մոմի պես փափուկ - կապարի նման կարծր, հավիտենության չափ երկարատև- ակնթարթի պես անցողիկ, առյուծի պես քաջ - նապաստակի պես վախկոտ, թթվածնի պես անհրաժեշտ լինել - հերվա ձյան պես անհրաժեշտ լինել, մոմիայի պես անշարժանալ - սնդիկի պես շարժվել, ցուրտը թրի նման կտրել - բոլորած թոնրի նման լինել, ասես ասեղների վրա նստած լինել - կարծես մոր գիրկն ընկնել, օրվա պես պարզ- գիշերվա նման մութ, հեղեղի պես թափվել - ասես դանակով կտրել, շան պես ապրել- ապրել ինչպես իշխանը դղյակում:

ե) Հետադարձ կապի ապահովում և ստուգում (գնահատում)

Հարցեր

1. Ըստ խոսքիմասային պատկանելության՝ հականիշ ՀԴՄ-ների ի՞նչ տեսակներ գիտեք: Որո՞նք են տարարժեք ՀԴՄ-ները:
2. Ըստ կազմության՝ հականիշ ՀԴՄ-ներն ի՞նչ խմբերի են բաժանվում:
3. Որո՞նք են լիարժեք և ոչ լիարժեք հականիշ ՀԴՄ-ները:
4. Ի՞նչ փոխհարաբերություններ են դրսևորում հականշությունը և բազմիմաստությունը, այլև հոմանշությունը և հականշությունը:

Առաջադրանքներ

1. Ինքնուրույն-հետազոտական աշխատանք. Կատարե՛ք թեմայի շուրջ բառարանային աշխատանք. Պ. Ս. Բեդիրյանի «Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարանից» (Բեդիրյան Պ., 2011) դո՛ւրս գրեք առնվազն յոթ այնպիսի ՀԴՄ-ներ, որոնք ունեն իրենց հականիշը:

ա) Կազմե՛ք այդ դարձվածային միավորների հականշահոմանշային շարքերը (հականշություն հոմանշային զույգերի կամ շարքերի միջև):

բ) Համակարգչային Microsoft Power Point կամ Google ներկայացման միջոցով (մինչև 7 սահիկ) դրանք ներկայացրե՛ք առցանց ուսուցման հարթակում:

2. Կապակցված խոսք. Ինքնուրույն շարադրե՛ք սկիզբը և շարունակությունը¹ (մեկ էջի սահմաններում)² գործածելով հականիշ ՀԴՄ-ներ. Նրա ականջների մեջ դեռ զարկում էին մոր կծու խոսքերը և սուր սլաքների նման թափանցում էին մինչև սրտի խորքը (Րաֆֆի):

3. Ամփոփում. Ըստ հասկացությունների քարտեզի՝ ամփոփե՛ք քննարկված թեման:

Թեմայի գնահատում: Վերջինս իրականացվում է առարկայական նկարագրի՝ **գնահատման չափանիշներ (մեխանիզմներ)** սյունակի պահանջներին համապատասխան:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Բուհերի բանասիրական ֆակուլտետներում հականիշ ՀԴՄ-ների (տեսական և գործնական) ուսուցումը կարող է նպաստել ընդհանրապես դարձվածքների ձևախմաստային այս խմբի ուսուցման արդյունավետության բարձրացմանը:

2. Կարևոր է հականիշ ՀԴՄ-ների դասակարգումը՝ ըստ ձևաբանական արժեքի, ըստ կազմության և իմաստային առանձնահատկությունների, քննարկվող դարձվածքների բազմիմաստության և հականշության, հականշային զույգերի (շարքերի) և խոսքային միջավայրում նրանց բազմերանգության վերհանումը:

3. Ուսանողների ձեռք բերած տեսական գիտելիքները հարկ է կիրառել գործնականում՝ ըստ տարաբնույթ վարժությունների և առաջադրանքների: Կարևորվում են բառարանային և վերլուծական աշխատանքները, կապակցված խոսք կազմելը և, առհասարակ, ուսանողների ինքնուրույն աշխատանքներ

¹ Պահանջվում է պահպանել ուղղագրական, կետադրական, քերականական և ոճական անհրաժեշտ կանոնները, ինչպես նաև խմբագրական աշխատանք կատարելուց հետո կապակցված խոսքն արտահայտիչ ընթերցանությամբ ներկայացնել լսարանում:

կատարելու հմտությունների մշակումը: Առաջարկվում է կիրառել փոխներգործուն ուսուցումն ապահովող գծագրական դասակարգիչներ, ինչպես նաև ուսուցման միջոցներից մեկը՝ համակարգչային Microsoft Power Point (կամ Google) ներկայացումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբրահամյան Ս. (1978)**, Հայոց լեզու, բառ և խոսք, Երևան, «Լույս» հրատ.:
2. **Ավետիսյան Լ. (2018)**, Համեմատություն-դարձվածային միավորները ժամանակակից հայերենում, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ.:
3. **Բադիկյան Խ. (2000)**, Դարձվածային ոճաբանություն, Երևան, Եր. համալս. հրատ.:
4. **Բեդիրյան Պ. (2011)**, Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
5. **Խաչատրյան Լ., Ավետիսյան Լ. (2015)**, Համեմատություն-դարձվածային արտահայտությունները հայերենում (V-XVI դդ.), Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
6. **Սարուխանյան Ս., Դավաթյան Ա., Դիշաղաջյան Ն. (2008)**, Ուսուցման ժամանակակից մեթոդներ, հնարներ, վարժություններ, Վանաձոր, «Վանատուր» հրատ.:
7. **Игнатьева Л. (1976)**, Структурные и семантические свойства фразеологических единиц с фразообразующим компонентом «как» в современном русском языке, АКД, Ленинград, Изд-во ЛГПИ.
8. **Неведомская О. (1973)**, Компаративные фразеологизмы немецкого языка в сопоставлении с русскими, АКД, Ленинград, Изд-во ЛГУ.
9. **Раджабов Б. (2017)**, Современные методы обучения студентов с использованием ИКТ в условиях Республики Таджикистан, Сборник научных статей по итогам международной научно-практической конференции “Наука нового времени: от идеи к результату” 18-19

августа 2017 года, Санкт-Петербург, Изд-во “КультИнформПресс”, с. 79-81.

REFERENCES

1. **Abrahamyan S. (1978)**, Hayoc lezow, bar' & xosq /Armenian Language, word and speech/, Yerevan, “Luys”.
2. **Avetisyan L. (2018)**, Hamematowt'yown-dard'vac'ayin miavorneri' jhamanakakic hayerenowm /The comparative phraseological units in Modern Armenian Language/, Yerevan, “Edit Print”.
3. **Badikyan Kh. (2000)**, Dard'vac'ayin otwabanowt'yown /Phraseological stylistics/, Yerevan, YSU Publishing House.
4. **Bediryan P. (2011)**, Hayeren dard'vac'qneri y'ndard'ak bacatrankan bar'aran /Extensive Explanatory Dictionary of Armenian Idioms/, Yerevan, YSU Publishing House.
5. **Khachatryan L., Avetisyan L. (2015)**, Hamematowt'yown-dard'vac'ayin artahaytowt'yownneri' hayerenowm (V-XVI dd.) /The comparative phrases in Armenian Language (V-XVI centuries)/, Yerevan, “Zangak”.
6. **Sarukhanyan S., Dallak'yan A., Dishaghajyan N. (2008)**, Owsowcman jhamanakakic met'odner, hnarner, varjhowt'yownner /The modern methods, methodological approaches, exercises of teaching/, Vanadzor, “Vanatur”.
7. **Ignat'yeva L. (1976)**, Strukturnyye i semanticheskiye svoystva frazeologicheskikh yedinit s frazobrazuyushchim komponentom «kak» v sovremennom russkom yazyke /The structural and semantic specifications of phraseological units with phrase-forming component “like” in Modern Russian Language/, ACD, Leningrad, LSPI ed.
8. **Nevedomskaya O. (1973)**, Komparativnyye frazeologizmy nemetskogo yazyka v sopostavlenii s russkimi /The comparative phrases of German Language compared to Russians/, ACD, Leningrad, LSU ed.

9. **Radzhabov B. (2017)**, Sovremennyye metody obucheniya studentov s ispol'zovaniyem IKT v usloviyakh Respubliki Tadzhikistan /The modern methods of teaching students using ICT in the conditions of the Republic of Tajikstan, Collection of scientific articles based on the results of International Scientific and Practical Conference “Science of the New time: from idea to result”/, Saint-Petersburg, “Kul'tInformPress”, p. 79-81.

Лилит Аветисян

Изучение антонимии компаративных фразеологических единиц в вузе

Заключение

Ключевые слова и выражения: компаративные фразеологические единицы (КФЕ), классификация антонимических КФЕ с точки зрения их состава и смысловых особенностей, антонимические адъективные, глагольные и адverbальные КФЕ, антонимо-синонимические ряды КФЕ, антонимия и полисемия, антонимия и речевая среда, вузовский курс, интерактивные методы, методические приемы.

Компаративные фразеологические единицы (далее - КФЕ) представляют собой устойчивые, воспроизводимые в готовом виде и переинтерпретированные словосочетания. Среди номинативных КФЕ современного армянского языка адъективные, глагольные и адverbальные антонимические КФЕ различаются. Антонимичные КФЕ классифицируются с точки зрения их состава и смысловых особенностей. Для многозначных КФЕ характерны синонимические и антонимические отношения. Синономия и полисемия, а также антонимия и полисемия имеют явную общность: одно и то же ФЕ вступает в синонимические и антонимические отношения не целостно, а со своими частными значениями. Экспрессивно-эмоциональные различные оттенки, семантические противопоставление антонимичных КФЕ более ярко проявляются в речевой среде.

В данной статье рассматриваются вопросы изучения антонимии КФЕ современного армянского языка на филологических факультетах высших учебных заведений в рамках лекции, а также практических занятий. Во время изучения антонимических рядов КФЕ необходимо рассматривать эти ряды параллельно со синонимическим рядам: антонимичные КФЕ вступают в синонимические связи с другими КФЕ, образуя антонимо-синонимические своеобразные ряды. Предлагается практическое применение полученных студентами теоретических знаний, базирующееся на таких методических приемах как группирование и картографирование понятий, метод текстовой работы и группового исследования, выполнение словарной и творческой работы, заданий и упражнений, создание презентаций с помощью Microsoft Power Point (или Google), и проведение опроса.

Lilit Avetisyan

The study of antonymy of comparative phraseological units at the Institute**Conclusion**

Key words and phrases: *comparative phraseological units (CPU), classification of antonymic CPU by structure and semantic characteristics, adjectival, verbal and adverbial antonymic CPU, synonymic-antonymic lines of CPU, antonymy and polysemy, antonymy and speech environment, case study at the Institute, interactive teaching methods, methodological approaches.*

The comparative phraseological units (CPU) built on imagination are stable binominal compounds, those components are linked. Among nominative CPU of modern Armenian adjectival, adverbial and verbal antonymic compounds are distinguished. Antonymic CPU can also be classified by their structure and semantic characteristics. The synonymous and antonymous relations are typical of the polysemantic CPU. In general synonymy and polysemy, antonymy and polysemy have obvious generalities: the same PU gets a synonymic or antonymic correlation with other PU not entirely, but by its separate meanings. Different emotionally expressive colorings, semantic contrast of antonymic CPU are more brightly demonstrated in the speech environment.

This article examines the questions of teaching modern Armenian antonymic CPU by discovering of the relationship of polysemy and antonymy in the philological faculties of the university system (according to the lectures and practical lessons). Recurring to the antonymic lines of the CPU it is necessary to observe them in parallel with synonymic lines: antonymic CPU are included into synonymic correlation with other CPU making certain synonymic - antonymic lines. Recommended to apply students' acquired theoretical knowledge in practice according to the chunking and concepts map methodological approaches, text work and group research methods, dictionary and creative works, computer Microsoft Power Point (or Google) presentation, question, as well as according to performing of exercises and tasks.

Լիլիթ Ավետիսյան – Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունները՝ լեզվաբանություն, հայոց լեզվի պատմություն, գրաբար, ժամանակակից հայոց լեզու և նրա դասավանդման մեթոդաբանական հարցեր: Հեղինակ (այլև համահեղինակ) է 5 գրքի և 36 գիտատեսական և գիտամեթոդական հոդվածների: lilit.avetisyan1981@mail.ru

Лилит Аветисян – Кандидат филологических наук, доцент кафедры армянского языка и методики его преподавания АГПУ имени Х. Абовяна. Сфера научных интересов: Лингвистика, история армянского языка, грабар, современный армянский язык и методологические вопросы их преподавания. Является автором (а также соавтором) пяти книг и 36 научных статей. lilit.avetisyan1981@mail.ru

Lilit Avetisyan– PhD of Philological Sciences, Associate Professor of the Chair of Armenian Language and its Teaching Methods of ASPU after Kh. Abovyan. Scientific interests: Linguistics, history of Armenian Language, old Armenian, modern Armenian and methodological issues of their teaching. Author (and co-author) of five books and 36 scientific articles. lilit.avetisyan1981@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 21.12.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 08.01.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՍԱՍՈՒՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

**ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱՅԻՆ ՊԱՏՃԵՆՈՒՄՆԵՐԻ,
ԴՐԱՆՑ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ****DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.162****ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Հայոց լեզվի բառային կազմը՝ որպես կենսական հարատև իրողություն, մշտանորոգվում ու համալրվում է ներքին և արտաքին միջոցներով: Բառապաշարի ներքին հարստացումը կամ զարգացումը տեղի է ունենում բառակազմական և իմաստաբանական միջոցների ու եղանակների գործադրումով: Հարափոփոխ կյանքը, գիտատեխնիկական թռիչքային զարգացումները, միջմշակութային և միջհաղորդակցական կապերը համաշխարհայնացման արդի դարաշրջանում պատճառ են դառնում նորանոր հասկացությունների ձևավորման և դրանք համապատասխան լեզվական նշաններով արտահայտելու անհրաժեշտության: Նոր սարքավորումները և գիտական ձեռքբերումները համընդհանուր դարձած անգլերեն անվանումներով ու եզրերով ներթափանցում են աշխարհի տարալեզու ժողովուրդների բառապաշար ու մաս դառնում օտարալեզու հանրության բառային կազմի: Հայոց լեզուն ևս անմասն չի մնում համամարդկային այս գործընթացներից: Նորամուտ բազմաթիվ բառեր հաճախ քաղաքացիություն են ձեռք բերում և դառնում են սովորական, կիրառելի, մի շարք հասկացությունների անուններ էլ թարգմանվում կամ պատճենվում են՝ մեր լեզվի բառակազմական օրենքների համաձայն: Այդ ճանապարհով արդի գրական հայերենում ստեղծվել և ստեղծվում են բազմաթիվ գիտական, տեխնիկական և այլ կարգի բառեր ու տերմիններ: Բնական այս գործընթացն անկասելի է և հարակա:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. հայերեն, բառապաշար, բառիմաստ, պատճենում, գոյական, ածական:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխարհի լեզուները զարգանում են ոչ միայն իրենց ներքին միջոցներով, այլև ուրիշ լեզուների հետ ունեցած առնչությունների հիման վրա, և դա ամենից առաջ նկատելի է բառապաշարի մեջ, ինչ-որ չափով նաև հնչյունական, շարահյուսական մակարդակներում: Բառապաշարի ներքին հարստացումը կամ զարգացումը տեղի է ունենում նոր բառեր կազմելով, ինչպես նաև եղած բառերը նոր իմաստներով գործածելով, այսինքն՝ բառակազմական և իմաստաբանական միջոցների ու եղանակների գործադրումով: Ըստ այդմ՝ արդյունքում ունենում ենք ոչ միայն նոր բառեր, այլև բառերի նոր իմաստով գործածություններ: Այս առումով լայն և ընդգրկուն են հայոց լեզվի բառապաշարի հարստացման ուղիները: Առանձնակի ուշադրության են արժանի միջլեզվական մակարդակներում տեղի ունեցող բառային պատճենումները: Մեր լեզուն պատճենումներ է կատարել դեռևս գրաբարյան շրջանում: Հոդվածում ներկայացվում են փոխառության այս տեսակի՝ ժամանակակից հայերենում ի հայտ բերած տարբեր եղանակներն ու միջոցները, նաև դրանց դասավանդման արդյունավետ մոտեցումները: Ուսումնասիրության առաջադիր լեզվական իրողությունները պարզաբանված են համապատասխան օրինակներով:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ժամանակակից արևելահայերենում գործածվող մի շարք բառային պատճենումների հիման վրա կատարված է բառագիտական համաժամանակյա քննություն, հարաբերակցող բաղադրիների իմաստային կապերի բացահայտում և հիմնավորում:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հայոց լեզվի պատմությունից հայտնի է, որ ժամանակի ընթացքում տարբեր լեզուների բառակազմական կաղապարներով ստեղծվել են բառեր, կայուն բառակապակցություններ, դարձվածաբանական միավորներ ու

արտահայտություններ, որոնք՝ որպես լեզվական ներթափանցումներ, պատճառաբանվել են տվյալ լեզուները կրող ժողովուրդների հասարակական, քաղաքական և մշակութային, հաղորդակցական առնչություններով:

Հատկապես վերջին տասնամյակներում ժամանակակից գրական հայերենի բառապաշար ներթափանցել են այնպիսի նոր բառեր, որոնք ավելի շատ օտարաբանություններ են, քան ներքին բառակազմական միջոցներով ու եղանակներով առաջացած բառեր:

Ամեն մի օտար բառ, որը տեղ է գտնում լեզվում, սկզբնապես համարվում է անսովոր և անհարկի գործածություն՝ *օտարաբանություն* կամ ըստ Պ. Պողոսյանի՝ *օտարամոծություն* (Պողոսյան Պ., 1990, Քամայան Ա., 2015): Օտար բառը շարունակաբար գործածվելու ընթացքում դառնում է սովորական, որի պատճառով հաճախ այն համարում ենք *փոխառություն*: Լեզվական այսպիսի միավորների մասին Հ. Պետրոսյանը գրում է. «**Փոխառություն**//займствование, լեզվական այս կամ այն տարրի, հիմնականում բառի անցումը մի լեզվից մյուսին՝ այդ լեզուների շփման, փոխազդեցության հետևանքով (կատարվում է նոր հասկացություններ, իմաստներ կամ եղածների տարբերացումներ արտահայտելու նպատակով)» (Պետրոսյան Հ., 1987): Լեզվի զարգացման որևէ աստիճանում երբեմն դժվար է լինում փոխառությունը և օտարաբանությունը միմյանցից տարբերելը: Տվյալ շրջանում օտարաբանություն համարվող այլալեզու բառը, դարձվածքը, արտահայտությունը, որոնց օտարամուտ լինելը խոսող հանրության կողմից գիտակցվում է, ժամանակի ընթացքում ընկալվում են որպես փոխառություն: «Լեզվաբանական բառարանը» *օտարաբանություն* կամ *օտարություն* հասկացության համարժեք է դիտարկում «այն փոխառյալ բառերը, արտահայտությունները (ոճերը), արտասանության յուրահատուկ եղանակները, որոնք չեն արմատավորվել տվյալ լեզվի մեջ, դիտվում են որպես ընդունված գործուն նորմաներից շեղվող և խորթ լեզվական երևույթներ» (Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Ղարազյուլյան Թ., 1975):

Փոխառություններից և օտարաբանություններից որոշակիորեն տարբերվում են բառային պատճենումները: Ինչպես գիտենք, դա այն երևույթն է, երբ մի լեզվից հայերենին է անցնում ոչ թե տվյալ բառն իր օտարաբան ձևով և իմաստով, այլ նկատի է առնվում նրա իմաստը և ըստ այդմ հայերենի է պատճենվում: Օրինակ՝ վերջին շրջանում համակարգչային տեխնիկայի և համացանցի լայն տարածման շնորհիվ մի շարք բառեր և բառակապակցություններ պատճենվել են անգլերենից կամ ռուսերենի միջոցով՝ **համակարգիչ, զննարկիչ, համացանց, առցանց, մկնիկ, շնիկ, տպիչ, դիմապատկեր, հոլովակ, փոստադր, համաշխարհային սարդոստայն, կայքերի շտեմարան, պաշտոնական կայք, հեռավար ուսուցում, սպասառու ծրագիր, նորությունների ժապավեն, վազող տող, հաճախորդ ծրագիր, ակնթարթային հաղորդակցման ծրագիր** և այլն (handbook.armedu.am/?p=authors): Ճիշտ է, նշված կազմությունները հայերենի բառապաշարում կային, սակայն պատճենման հետևանքով ձեռք են բերել նոր իմաստներ:

Պատճենումները կատարվում են տարբեր ձևերով և եղանակներով, որոնցից նշելի են հիմնական երկու տեսակ՝ 1) **ուղղակի պատճենում**, օրինակ՝ ռուսերեն՝ *уличное движение* – հայերեն՝ *փողոցային երթևեկություն*, ռուսերեն՝ *самолет* – հայերեն՝ *ինքնաթիռ*, ռուսերեն՝ *подпольный*, հայերեն՝ *ընդհալակյա*, ռուսերեն՝ *найти общий язык*, հայերեն՝ *ընդհանուր լեզու գտնել* և այլն, 2) **անուղղակի պատճենում**, օրինակ՝ ռուսերեն՝ *железная дорога* – հայերեն՝ *երկաթուղի*, ռուսերեն՝ *поезд* – հայերեն՝ *գնացք*, ռուսերեն՝ *детский сад* – հայերեն՝ *մանկապարտեզ*, ռուսերեն՝ *удовольствие*, հայերեն՝ *գոհունակություն, հաճույք* և այլն (Մուրվալյան Ա., 1955):

Լեզվաբանները փաստում են, որ «ռուսերենից պատճենումներն ընդհանրապես, բառապատճենումները՝ մասնավորապես, որոշ տեղաշարժեր են առաջ բերել արդի արևելահայերենի ձևաբանական ու շարահյուսական մի շարք կարգերում» (Բեդիրյան Պ., Հեքեքյան Ն., 1982):

Կան բառային և բառակապակցական պատճենումների բավականին անսովոր ձևեր: Օրինակ՝ համեմատենք ուռերեն *чайник* և հայերեն *թեյնիկ* բառերը: Վերջինս ուռերեն *чайник* «թեյաման» բառի պատճենումն է, որ նկատի ունենալով ուռերեն *чай-* և *-ник* բաղադրիչները (արմատ՝ *чай* և ածանց՝ *-ник*) հայերնում կազմվել է *թեյնիկ* (արմատ՝ *թեյ* և ածանց՝ *-նիկ*): *Թեյ* բառը, որը Չինաստանի հյուսիսում ուներ *չայ*, իսկ հարավում՝ *թեյ* հնչյունական զուգաձևությունները (Աղայան Է., 1987), ևս օտար է կամ փոխառյալ, ինչպես որ *թեյնիկ* բառի երկրորդ բաղադրիչը՝ *-նիկ*, ուռերեն ձև է: Սա կարելի է կոչել կիսապատճենում կամ այլաձև («տարօրինակ») պատճենում: Կիսապատճենման օրինակներ են նաև հետևյալ նորակազմությունները՝ կատարված բառաբարդման, ածանցման կամ բառակապակցական միջոցներով. *հայլենդ*, *հիպերիդում*, *հիպերիքսուր*, *կոդավորում*, *հայկական ֆորում*, *բջջային օպերատոր*, *օպերացիոն համակարգ*, *լազերային սկավառակ*, *դոմենային անվանում*, *ինտերնետ-պարբերական*, *վեբ-սպասարկու* և այլն:

Հայերենում փոխառություն է նորմա բառը, որ հաճախ թարգմանում ենք *կանոն*՝ երբեմն առանց ճանաչելու, որ *կանոն*-ը նույնպես փոխառություն է, որը հունարենում ուներ «եղեգի ցողուն» իմաստը: Ավելին՝ *կանոն* ձևաիմաստային միավորի հնչյունական տարբերակն է *քանոն* բառը, որը նույնպես անճանաչելի է: Այնպես որ, հայերենում ունենք *նորմա*, *կանոն* և *քանոն* բառերը, որոնք փոխառյալ են, և արդի հայերենում որպես օտարաբանություն չեն ընկալվում, քանի որ իրենց արտահայտած իմաստով և ձևով ծուլվել են հայերենի բառապաշարին: Այս կարգի փոխառությունների թիվը բավականին շատ է և հետաքրքիր: Օրինակ՝ պարսկերեն *شاگرد* (շագերդ), հայերեն՝ *աշակերտ*, *کفش* (քավշ), որից՝ հայերեն՝ *կաշ+իկ* > *կոշիկ* և այլն:

Հայերենում *տարի* և *տարեկան* «ամբողջ տարվա, մեկ տարվա» բառերի դեպքում գործ ունենք բառակազմական իրողության հետ. երկրորդը կազմված է առաջինից՝ *-ական* ածանցով՝ *տարի+ական*, ընդ որում՝ *իա>ե* հնչյունափոխությամբ: Մյուս կողմից՝ *տարեկան*-ը, ըստ Էդ. Աղայանի

բացատրական բառարանի, ունի շուրջ մեկ տասնյակ իմաստներ, որոնցից մեկը գոյական է. նշանակում է «մեկ տարում աճող բույս. աշորա»: Տվյալ դեպքում *տարի* բառի և *ական* ածանցի միացման միջոցով ունեցանք նոր բառիմաստ՝ *տարեկան*՝ որպես բուսատեսակի անվանում:

Օրինակ՝ «Բուռն սովորել եմ հինգ *տարի*». «Յոթ *տարեկան*ում գնացել եմ դպրոց»: «*Տարեկանի* դաշտը պատվել է մոլախոտով» և այլն:

Այուս կողմից՝ բերված օրինակներում նկատում ենք տարբեր խոսքի մասերի միջև անցումներ. գոյականից անցում ածականի՝ **տարի – տարեկան**, ածականից անցում գոյականի՝ **տարեկան – տարեկան** (բուսատեսակ): Այդպես նաև **ժամանակ** բառի դեպքում՝ իբրև գոյական կամ մակբայ. **ժամանակ** «օրվա մի պահ» («Տուն գնալու ժամանակն է») և **ժամանակ** «ժամանակի հատված՝ տարի, դար և այլն» («Ժամանակը իր վախճանին կհասնի եվ արևը մի բուռ մոխիր կդառնա» (**Իսահակյան Ավ.**, <https://times.am/259216/>), «Ուտելու ժամանակ չեն խոսում» և այլն: Տարբեր լեզուների միջև կատարվող շփումների հետևանքով տեղի են ունենում բառապաշարային միավորների՝ բառերի փոխանցումներ, որն ընդունված է լայն իմաստով կոչել փոխառություններ, օտարաբանություններ, պատճենումներ և այլն:

Վերջին տարիներին հայերենին են անցել օտար բառեր և բառապատճենումներ՝ հատկապես անգլերենից, մասամբ նաև եվրոպական այլ լեզուներից, ընդ որում ոչ միայն Հայաստանում հիմնական բնակվողների, այլև սփյուռքահայ բանավոր և այլ պայմաններում հանդես եկող խոսքում. օրինակ՝ *գաջեթ, թաք, պլանշետ, քարտ, բանկոմատ, տերմինալ, գեյթ, բլոգեր, սպամ, ֆայլ, բուրիկ, ֆորում* և այլն: Մայրենի լեզվով հաղորդակցվողները հաճախ որոնում և առաջարկում են օտար բառերի հայերեն հաջողված համարժեքներ:

Կան օրինակներ, որոնցում օտարլեզվյան-խոսակցական բառի կամ օտար հապավման դիմաց հայերենում ունենք գրական պատճենում. օրինակ՝ *մարշրուտկա – երթուղային*, կամ՝ *երթուղային տաքսի, աստանովկա – ավտոբուսի կանգառ, դիսպետչերանոց – երթակարգավորման կետ*, ռուսերեն՝ *сберкасса –*

հայերեն՝ *խնայողամարկդ, շոպինգ – առևտուր, մարկետ - խանութ, մարկետինգ – արևտուր*, ռուսերեն՝ *ярмарка* – հայերեն՝ *տոնավաճառ* և այլն:

Հանդիպում են նաև սխալ, իմաստի շփոթման հետևանքով կերտված պատճենումներ. օրինակ՝ *պանդոկ* «օթևան. գիշերելու տեղ» - հայերեն՝ *ռեստորան* «ճաշարան. խնջույքի տեղ» և այլն:

Թե՛ մեկ և թե՛ մյուս դեպքում օտարաբանությունը նկատելի է ոչ միայն բառերի, կապակցությունների, անվանումների գործածության դեպքում, այլև դրանց ոչ ճիշտ՝ օտարալեզվյան արտասանության մեջ: Դրանց գումարած քաղաքային միջավայրում գործածվող գովազդների և այլ միջոցների գրավոր ներկայացումը՝ խանութների, սպասարկման մյուս ոլորտների, հիմնարկների վահանակներում այլ լեզվով նշումները, որոնց մի մասը ևս պատճենման հետևանքով է ստեղծված: Եվրոպական լեզուներին մոտենում են արևելյան մեկերկու լեզուներով գովազդների նշումները, թեկուզ հայերեն գրերով: Շատ տարածված են նաև հատկապես առևտրի կենտրոնների և զանազան կազմակերպությունների՝ թեկուզ երբեմն հայերեն բաղադրիչներով անհասկանալի հապավումներով անվանումները, որոնք ժամանակի ընթացքում սերտաճում են մեր բառապաշարում: Օրինակ՝ *ԱՄԻՕ* բանկ, *ԳԱԱ «Գիտությունների ազգային ակադեմիա»*, *ԳԱՄԿ «գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոն»*, *ԳԹԿ «գնահատման և թեստավորման կենտրոն»*, *ԳՄԿ «գիտակրթական միջազգային կենտրոն»*, *ԱՍՀՆ «աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն»*, *ԿԳՄՄՆ «կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն»*, *ՓԴԾ «փոքր դրամաշնորհների ծրագիր»* և այլն (Գյուրջինյան Դ., Հեքեքյան Ն., 2007, langcom.am): Մասնագիտական դիտարկման համապատասխան՝ «Հապավման այս տեսակի մեջ ակտիվացում սկսվեց բոլորովին վերջերս. համաշխարհային, տարածաշրջանային, հայաստանյան և համազգային նոր, բեկումնային զարգացումները հանգեցրին մեծաթիվ նորագույն հապավումների

կազմության և բազմաթիվ փոխառությունների» (**Գյուրջիյան Դ., Հեքեքյան Ն., 2003**), ուստի թեման տարբերակային է, միշտ արդիական և ուսումնասիրելի:

Այս կացությունը լեզվի գործածության նոր իրողություն է, որքան էլ այն համարենք ոչ տեղին, հայերենի հաշվին հանդես եկող: Ո՞րն է նման պարագայում այն ուղին, որը տանում է դեպի հայերենի անաղարտություն, առավել ևս, դպրոցական և բուհական կրթության ասպարեզում՝ կանոնականություն, պատշաճություն:

Կարծում ենք՝ ամենից առաջ չափավորությունը, որից այն կողմ՝ լեզվական խաթարումն է, գրական նորմի կամ կանոնի անկանոնությունը, որն այնքան էլ նպաստավոր չէ ամեն մի լեզվի, այդպես և ժամանակակից հայերենի գործածության, ներքին կայունության և զարգացման համար: Մի շարք մասնագետներ ևս կարծում են, որ «յուրաքանչյուր լեզու, այնուամենայնիվ, իր դոմենները լայն չի բացում օտար բառերի առջև և փորձում է դրանք փոխարինել սեփական բառային կազմի նոր (նորակազմություններ) կամ նախկին (իմաստային նորաբանություններ) միավորներով» (**Ավետիսյան Յու., Թեյան Լ., Սարգսյան Լ., 2020**):

Օտար բառերի, փոխառությունների և պատճենումների ուսուցման ընթացքում առաջ են գալիս տարբեր կարգի դժվարություններ, դրանք խնդիրներ են, որոնք ենթադրում են որոշակի լուծումներ:

Ուսուցման գործում էական է օտար բառի կամ բառակապակցության բուն իմաստի վերաբերյալ ճիշտ պատկերացումը, անհրաժեշտ է դիտել տվյալ բառն օտար լեզվի խոսքային համատեքստում: Այնուհետև, կարևոր է նաև հայերեն բառի, առհասարակ բառապաշարի իմացությունը, որի հիմամբ էլ հնարավոր է լինում ճիշտ բացատրել փոխառության կամ պատճենման հնարավորությունը կամ անհրաժեշտությունը: Օրախնդիր է ճիշտ եղանակների գործադրումը, և միայն հաջողված և անհրաժեշտ պատճենումները կամ թարգմանությունները շրջանառության մեջ դնելը: Արհեստական, շինծու բառապատճենումները հաճախ երկար կյանք չեն ունենում և մոռացվում են:

Ուսուցումը պիտի իրականացվի ոչ միայն ամեն բառի կամ լեզվական նման միավորի դեպքում, այլև առհասարակ լեզուների փոխադարձ առնչության դիտարկման առումով, քանի որ, ի վերջո, այդ ճանապարհով նույնպես, լեզուների միջև տեղի են ունենում փոխլրացումներ, ապա և՛ հարստացում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, ներկայիս գերարդիական հաղորդակցության բազմազան միջոցները լայն հնարավորություններ են ընձեռում, որպեսզի այլալեզու հանրությունները շփվեն միմյանց հետ ու համագործակցեն, որը հանգեցնում է լեզվական և մշակութային փոխներթափանցման, տարբեր բարքերի ու սովորույթների բախման և հանդուրժողականության: XXI դարի այս շոնդալից ընթացքը անկարելի է կասեցնել, ուստի անհրաժեշտ է խելամիտ ճկունություն ու զգոնություն՝ առաջադեմն ու օգտակարը յուրացնելու, այսպանելին մերժելու համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աղայան Է. (1987)**, Լեզվաբանության հիմունքներ, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
2. **Ավետիսյան Յու., Թեյան Լ., Սարգսյան Լ. (2020)**, Արդի հայերենի բառապաշարը, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
3. **Բեդիրյան Պ., Հեքեքյան Ն. (1982)**, Ռուսերենից նորագույն բառապատճենումների մասին, «Լրաբեր», № 12, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., https://arar.sci.am/Content/36161/file_0.pdf
4. **Գյուրջինյան Դ., Հեքեքյան Ն. (2003)**, Տարբերակայնությունը հայերենի նորագույն տառային հապավումներում, «Հայագիտություն և զուգադրական լեզվաբանություն», Գ պրակ, Երևան, «Լինգվա» հրատ.:
5. **Գյուրջինյան Դ., Հեքեքյան Ն. (2007)**, Հայերենում գործածվող տառային հապավումների բառարան, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ.:
6. **Մուրվալյան Ա. (1955)**, Հայոց լեզվի բառային կազմը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:

7. **Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Ղարազյուլյան Թ. (1975)**, Լեզվաբանական բառարան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
8. **Պետրոսյան Հ. (1987)**, Հայերենագիտական բառարան, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
9. **Պողոսյան Պ. (1990)**, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք 1, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
10. **Քամալյան Ա. (2015)**, Փոխառություն, օտարաբանություն և էկզոտիզմ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն», № 2 (17), Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
11. old.yasu.am/files/07A_Kamalyan.pdf
12. handbook.armedu.am/?p=authors-ԿՏԱԿ
13. langcom.am - Լեզվի կոմիտե
14. <https://times.am/259216/> Խառնակյան Ավ.
15. langcom.am- Գյուրջինյան Դ., Հեքեքյան Ն.

REFERENCES

1. **Aghayan E. (1987)**, *Lezvabanowt'yan himownqner /Fundamentals of Linguistics/*, Yerevan, YSU Publishing House.
2. **Avetisyan Yu., Telyan L., Sargsyan L. (2020)**, *Ardi hayereni bar'apashary' /Modern Armenian Vocabulary/*, Yerevan, YSU Publishing House.
3. **Bediryan P., Hekekyan N. (1982)**, *R'owserenic noragowyn bar'apattwenowmneri masin /On the latest word copying from Russian/*, "Lraber", № 12, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, https://arar.sci.am/Content/36161/file_0.pdf
4. **Gyurjinyan D., Hekekyan N. (2003)**, *Tarberakaynowt'yowny' hayereni noragowyn tar'ayin hapavowmnerowm /Diversity in the latest letter abbreviations of Armenian/*, "Armenology and Comparative Linguistics", G prak, Yerevan, "Lingva" publishing house.

5. **Gyurjinyan D., Hekekyan N. (2007)**, Hayerenowm gorc'ac'vogh tar'ayin hapavowmneri bar'aran /Dictionary of Letter Abbreviations Used in Armenian/, Yerevan, "Edit Print" Publishing House.
6. **Murvalyan A. (1955)**, Hayoc lezvi bar'ayin kazmy' /Vocabulary of the Armenian language/, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
7. **Petrosyan H., Galstyan S., Gharagyulyan T. (1975)**, Lezvabanakan bar'aran /Linguistic Dictionary/, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
8. **Petrosyan H. (1987)**, Hayerenagitakan bar'aran /Armenian Linguistic Dictionary/, Yerevan, "Hayastan" Publishing House.
9. **Poghosyan P. (1990)**, Xosqi mshakowyt'i ev otwagitowt'yan himownqner /Fundamentals of Speech Culture and Stylistics/, Book 1, Yerevan, YSU Publishing House.
10. **Kamalyan A. (2015)**, P'oxar'owt'yown, o'tarabanowt'yown ev e'kzotizm /Borrowing, foreign studies and exoticism/, "Journal of Yerevan University. Philology", № 2 (17), Yerevan, YSU Publishing House.
11. old.yasu.am/files/07A_Kamalyan.pdf
12. handbook.armedu.am/?p=authors- KTAK
13. langcom.am - Language Committee
14. [https://times.am/259216/-](https://times.am/259216/) Isahakyan Av.
15. langcom.am- Gyurjinyan D., Hekekyan N.

Сасун Амбарцумян

Калькированные слова современного армянского языка,

о их действиях и вопросах обучения

Заклучение

Ключевые слова и выражения: армянский язык, словарный запас, значение слова, калькирование, существительное, прилагательное.

В статье в основном представлены прямые и косвенные дословные калькирование современного армянского языка: так же говорится об их употреблении в речи и вопросах обучения. Известно, что внутреннее обогащение или развитие словарного запаса происходит как путем образования новых слов, так и путем использования уже существующих слов с новыми значениями. Часть лексики современного армянского языка составляют калькированные слова, которые имеют своеобразную специфику и требуют особого изучения. В статье представлены различные методы и средства этого вида заимствования в современном армянском языке, а также эффективные подходы к их преподаванию. Представленные языковые реалии проиллюстрированы соответствующими примерами. Разновидности современной коммуникации предоставляют широкие возможности сотрудничества для общин говорящим на разных языках. Это становится основой языкового и культурного взаимопроникновения, столкновения различных обычаев и традиций, толерантности.

Sasun Hambardzumyan

**Traced words of the modern Armenian language,
about their actions and issues of teaching**

Conclusion

Key words and expressions: armenian language, vocabulary, word meaning, copying, noun, adjective.

The article mainly presents direct and indirect literal calques of the modern Armenian language: it also discusses their use in speech and issues of teaching. It is known that internal enrichment or development of vocabulary occurs both through the formation of new words and through the use of existing words with new meanings.

Part of the vocabulary of the modern Armenian language consists of calqued words, which have their own specific features and require special study. The article presents various methods and means of this type of borrowing in the modern Armenian language, as well as effective approaches to their teaching. The presented linguistic realities are illustrated with relevant examples. Modern forms of communication provide ample opportunities for cooperation among communities speaking different languages. This becomes the basis for linguistic and cultural interpenetration, the clash of different customs and traditions, and tolerance.

Սասուն Համբարձումյան – Բանասիրական գիտ. թեկնածու, Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի հայագիտության ամբիոնի դասախոս: Գիտական ուսումնասիրությունները վերաբերում են ժամանակակից հայերենի բառապաշարի, ինչպես նաև դասավանդման խնդիրներին: Հեղինակ է վեց գրքի և երեք տասնյակ հոդվածների: vetarmeria@gmail.com

Сасун Амбарцумян - Кандидат филологических наук, преподаватель кафедры арменоведения государственного университета имени В. Брюсова. Научные исследования касаются словарного состава современного армянского языка, а также вопросов преподавания. Является автором 6 книг и 30 статей. vetarmeria@gmail.com

Sasun Hambardzumyan- Candidate of Philological Sciences, lecturer at the Department of Armenian Studies at V. Bryusov State University. His scientific research concerns the vocabulary of the modern Armenian language, as well as teaching issues. He is the author of 6 books and a 30 articles. vetarmeria@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 27.01.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 11.02.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ԱՐՄԻՆԵ ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ
ԼՈՒՍԻՆԵ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
ՆԱԻՐԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ԱՂՋԻԿՆԵՐԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆ
ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՕՐԻՈՐԴԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ (XIX դար)

*Մայրերի ափի մեջ պիտի փնտրել ազգերի ճակատագիրը:
Գարեգին Նժդեհ*

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.163

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ամփոփ դիտարկել ենք մինչև XIX դարն ընկած ժամանակաշրջանի հասարակական և մշակութային կյանքում նշանակալից հետք թողած հայ մտավորականներին, ներկայացրել նրանց հայացքները, վեր հանել նրանց ձեռքբերումները, մասնավորապես հայ կնոջ կերպարի հայեցի դաստիարակության և ձևավորման գործում: Ուսումնասիրել և ներկայացրել ենք Արևմտյան Հայաստանի մի շարք իգական վարժարանների կրթական գործունեության առանձնահատկությունները, արժևորել դրանց անգնահատելի դերն ու նշանակությունը ոչ միայն ազգային ինքնությունը պահելու, փայփայելու, այլև հայ կնոջ՝ իբրև հասարակության լիիրավ անդամի կրթության միջոցով իրավահավասարության ու ազատության հասնելու պահանջմունքի գիտակցման գործում:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. նախագծային աշխատանք, օրիորդաց վարժարաններ, կանանց իրավունքներ, ասեղնագործություն, ազգային դիմագիծ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վերոնշյալ հիմնախնդրի նախագծային աշխատանքի ուսումնասիրությունն իրականացրել են «Տարրական մանկավարժություն և մեթոդիկա» մագիստրոսի

կրթական ծրագրի 1-ին կուրսի ուսանողները՝ դասախոս-ուսանող համատեղ համագործակցության ձևաչափով՝ մասնակցելով «Ուսյալ ազգի վկայագրերը» խորագրով նախագծին: Ուսումնական նախագծային աշխատանքն իրականացվել է հետևյալ փուլերով:

- **Նախագծման փուլ**՝ թեմայի ընտրություն, հիմնահարցի ձևակերպում, խմբերի և ենթախմբերի քայլերի հաջորդականության պլանավորում:
- **Իրականացման փուլ**՝ կանխատեսման, խմբերի աշխատանքների հետազոտական հարցերի առաջադրում, հետազոտական, որոնողական հնարների կիրառում:
- **Ռեֆլեքսիվ փուլ**՝ ստացված արդյունքների միջանկյալ քննարկումներ, ճանաչողական կարողությունների և հմտությունների զարգացում, պատճառահետևանքային կապերի վերհանում, իրականացրած հետազոտական աշխատանքի՝ բովանդակային և գործնական մասերի փուլային վերլուծություն և համակարգում:
- **Հետնախագծման փուլ**՝ խմբերի աշխատանքի արդյունքների կանոնակարգում և ներկայացում, ստացված նախագծի առաջադրում, գնահատում և ամփոփում:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխատանքն իրականացնելիս կիրառել ենք նախագծային ուսուցման տեխնոլոգիան համապատասխան՝ փուլերով, օգտվել պատմահամեմատական, մանկավարժական առաջավոր փորձի ընդհանրացման մեթոդներից:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Կրթված կանայք հասարակության համար գանձ են:

Մխիթար Գոշ

«Դափաստանագիրք» (12-րդ դար):

Սփյուռքում ազգային արժեքների և ավանդույթների պահպանմամբ՝ հայ կնոջ կերպարի ձևավորման և զարգացման գործընթացն այսօր էլ համարվում է արդիական: Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ XIX դարի դարից մինչև մեր օրերը

մարդկության քաղաքակրթությունը բարձր վերելք է ապրել, այնուամենայնիվ առկա լուրջ մարտահրավերները մեզ ստիպում են վերանայել մեր առաջնահերթությունները՝ հատկապես կրթական գործընթացում նոր ռազմավարությունների մշակման և մոտեցումների իրականացման հարցում:

Նախագծային աշխատանքում ուսումնասիրվել են մինչև XIX դարը Արևմտյան Հայաստանի՝ Կ. Պոլսի, Զմյուռնիայի, Մարաշի օրիորդաց վարժարանները և Ուրֆայի «Հայ կանանց կարի դպրոցի» գործունեությունը՝ լուսաբանելով տվյալ ժամանակաշրջանով պայմանավորված իզական սեռի ուսուցման և դաստիարակության բնորոշ առանձնահատկությունները, տարբերիչ գծերը:

Չնայած թուրքերի որդեգրած հայաջինջ քաղաքականությանը, դեռ հնագույն ժամանակներից սկսած հայերը միշտ էլ ունեցել են տարաստիճան դպրոցներ, որոնցից մի մասը շարունակաբար գործում են Արևմտյան Հայաստանի հայաշատ վայրերում առ այսօր:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ դեռևս XIX դարի 60-ական թվականներին հայ իրականության մեջ բարձրացվել էր աղջիկների դաստիարակության և կրթության հարցերը՝սեռով պայմանավորված խտրական մոտեցումները: Սակայն, որքան էլ զարմանալի է, կանանց հասարակական գործունեությունն առավել ակտիվ էր Օսմանյան Թուրքիայի տիրապետության ներքո, առաջին հերթին՝ Կոստանդնուպոլսում, որտեղ օրիորդաց վարժարաններն ավարտելուց հետո հայ կանանցից շատերը շարունակում էին իրենց ուսումնառությունը Եվրոպայում: Դրանով էր պայմանավորված XIX դարի վերջում Կոստանդնուպոլսում հատկապես հասարակական ակտիվ գործունեություն ծավալող շատ հայտնի Սրբուհի Տյուսաբը (Վահանյան), ով առաջիններից մեկն էր, որ իր ստեղծագործություններում, ինչպես նաև հրապարախոսական հոդվածներում դարձավ ֆեմինիստական շարժման ազդարարը, որին հետևեցին Սիպիլը, Զապել Եսայանը, Անաիսը, Զարուհի Գալաքմերյանը և ուրիշներ (Ոսկանյան Շ., 2009):

Հայ կին գործիչները, ոգեշնչված եվրոպական լուսավորչական գաղափարներով, նաև արևմտահայ իրականության մեջ բարձրաձայնում են ամենատարբեր հարցեր կանանց իրավահավասարության վերաբերյալ, դատապարտում էին տղամարդու բռնությունները կնոջ նկատմամբ, որն էլ հիմք դարձավ՝ «Կանանց իրավունքների հռչակագիր» նախագծի ստեղծման համար: Հռչակագրի դրույթները հետևյալն էին.

- հավասար իրավունքներ տղամարդկանց և կանանց համար, մասնագիտության ընտրության իրավունք,
- երկակի բարոյախոսության ստանդարտների վերացում, որոնցից ամուսնական կյանքում օգտվում են տղամարդիկ,
- բարձրագույն կրթություն ստանալու իրավունք՝ որպես երեխայի դաստիարակության բարելավման միջոց,
- համայնքի գործունեության մեջ կանանց հավասար մասնակցության իրավունք,
- օժիտի սովորույթի վերացում,
- ազգի պահպանման և նրա մշակույթի փոխանցման մեջ կնոջ դերի ընդունում:

Օսմանյան կայսրությունում հայկական առաջին դպրոցները հիմնվել են 1790-ական թթ.՝ Կ. Պոլսում՝ հիմնականում եկեղեցուց ստացված հասույթով կամ հայության միջոցներով ու նախաձեռնությամբ: Արդեն 1866թ. դրությամբ՝ Կ. Պոլսում գործել է 46 հայկական դպրոց (32 արական, 14 իգական)՝ 4700 աշակերտ, 1472 աշակերտուհիներով և 142 ուսուցիչներով: XIX դարի կեսերից սկսած երկսեռ վարժարաններ են հիմնվել նաև Արևմտյան Հայաստանի բոլոր գավառական կենտրոններում, ապա նաև գյուղերում: Հայկական առաջին դպրոցների և երկսեռ վարժարանների հիմնումը կարևոր իրադարձություն էր արևմտահայության կյանքում:

1865 թվականին Կ. Պոլսի Գում-Գաբու թաղամասում որպես երկսեռ նախակրթարան բացվեց Մեզապոլյան վարժարանը: Անշուշտ, անգնահատելի է

Մեզպուրյան վարժարանի դերակատարությունը տվյալ ժամանակաշրջանում վարժուհիներ և դաստիարակչուհիներ պատրաստելու գործում, և քանի որ վարժարանի համբավը տարածված էր Կ. Պոլսի սահմանների դուրս՝ այն ավարտած նվիրյալ ուսուցիչները գործուղվում էին շրջաններ՝ շարունակելու իրենց առաքելությունը: Այս առումով «Ծաղիկը» արձանագրում է. «Վստահությամբ կրնամք հայտնել թե՛ սոյն շահավոր տնօրինությամբ շատ գաւառ կ'ունենայ ընտիր և պարկեշտ դաստիարակուհիներ իւր վարժարանաց համար, և այդ կերպիվ մեր վարժարանը գոհացուցած կ'ըլլայ սոյն մեծ պահանջն որով հաճախ կը դիմեն մեզ խնդրանք վարժուհիվոյ»:

Վարժարանն ուներ ցերեկային ու գիշերօթիկ բաժիններ:

Վարժարանում դասավանդվում էին հետևյալ առարկաները՝ հայերեն, ֆրանսերեն, օսմաներեն (նախասիրությամբ), տեսական ու գործնական, առտնին (տնային.- Շ.Ո.) տնտեսություն, գործիքային և ծայնական երաժշտություն (սոլֆեջիո), դաշնամուր, նոտագրություն, կար ու ձև, ձեռագործ (**Ոսկանյան Շ., 2012**):

1869 թվականին Կ. Պոլսում հիմնվեց Ազապյան երկրորդական իգական վարժարանը, իսկ 1876 թվականին Կ. Պոլսի Օրթազյուղ թաղամասում բացվեց Գուրգենի Հայկական Կրթարան (**Ոսկանյան Շ., 2012**): Չնայած այն հանգամանքին, որ վերոնշյալ վարժարանների հիմնական նպատակը հայաբնակ գավառների համար մանկավարժներ պատրաստելն էր, վարժարաններն ունեցել են հարուստ կրթական ծրագրեր, կարողացել են ապահովել կրթության որակ, սակայն բացակայել են կրթության բովանդակությունն արտահայտող ուսուցման միասնական ծրագրերն ու պլանները և յուրաքանչյուր վարժարան ունեցել է իր ներքին «Կանոնադրությունը»՝ նպաստելով սփյուռքում ազգային դպրոցաշինության գործին:

Ինչպես տեսնում ենք Կ. Պոլսում XIX դարի կեսերից սկսած երկսեռ վարժարանների հիմնումը և կրթական գործի կազմակերպումը մեծ ազդեցություն է թողնում այդ ժամանակաշրջանում ընկած արևմտահայ դպրոցի ու մշակույթի

ծեռք բերած վիթխարի նվաճումների վրա, կնոջ և տղամարդու իրավահավասարությունների, կնոջ կրթության իրավունքի, հասարակության մեջ կնոջ ունեցած դերի կարևորության մասին, որով պայմանավորված տվյալ ժամանակաշրջանն աչքի է ընկել նշանավոր հայ կանանց տարբեր ոլորտներում ակտիվ ներգրավվածությամբ :

Հայկական դպրոցների պատմությանը նվիրված տարբեր հեղինակների ուսումնասիրություններում, որոնք անհասանելի են եղել հայ հասարակությանը, անդրադարձ է կատարվել այնպիսի դպրոցներին, որոնք առանձին ուսումնասիրության օբեկտ չեն հանդիսացել և մնացել են ստվերում:

Դրանցից է հանդիսանում 1831թ. Ձմյուռնիայում բացված «Նունյան» վարժարանը, որն իր անունը ստացել է Սրբուհի Նունե կույսի պատվին և հետագայում այն լրիվ անվամբ հանդես է գալիս «Սուրբ Նունյան վարժարան աղջկանց»: Վարժարանի կառույցն ամբողջությամբ եղել է փայտաշեն:

Ցավոք սրտի, 1845թ. Ձմյուռնիայում տեղի ունեցած մեծ հրդեհի հետևանքով այրվել է նաև Նունյան վարժարանը: Չեն մնացել անգամ տպագիր տեղեկություններ այս վարժարանի մասին:

Հրկիզումից հետո՝ 1872թ., Գասպար Կյումյուճիյանի ծախսերով վերաբացվում է մի նոր վարժարան, որն ի հիշատակ նրա վախճանված կնոջ կոչվում է **«ՆՈՒՆՅԱՆ _ ՎԱՐՊՈՒՀԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆ»**: Վարժարանում դասավանդում էին՝լեզուներ (ֆրանսերեն, անգլերեն, հունարեն), ազգային ընդհանուր և եկեղեցական պատմություն, թվաբանություն, տոմարակալություն, բնագիտություն, բարոյագիտություն և այլն (**Նազիկյան Գ., 1969**):

1868-1878թթ. զբաղեցնելով վարժարանի տեսուչի պաշտոնը՝ «Արևելյան մամուլ»-ի խմբագիր Մաթեոս Մամուրյանը արևմտահայ դպրոցների և մանկավարժության խնդիրները քննադատել է, սահմանափակել գրաբարի և բարոյագիտության դասերը՝ քարոզելով եվրոպական առաջավոր մանկավարժության նվաճումները, շեշտը դնելով գործնական առարկաների և

բնագիտության վրա, այն առանձնանում էր նաև իր դասավանդման մեթոդներով և կրում էր գործնական-կիրառական բնույթ:

Վարդուհեան օրիորդաց վարժարանում կրթական հենքը դրվել է հայ կին-մայր դաստիարակելու սկզբունքի վրա: Նպատակն էր՝ հոգատար և գրագետ մայրեր դաստիարակելը: Դպրոց են ընդունվել աղջիկներ՝ սկսած 6 տարեկանից, որոնք սովորել են հիմնական դասերը, բայց ունեցել են յուրահատուկ կանացի արհեստագործական հմտություններ՝ կար ու ձևը, ասեղնագործությունը, հատկապես հայկական թռչնատառերը:

Նշելի է, որ Վարդուհեան վարժարանի կրթական ուղին եղել է «Ա» և «Բ» մակարդակներով: «Ա» մակարդակը համարվել է նախակրթական կամ ստորին ուսմունք, հաճախել են 6-ից 14 տարեկան աղջիկները, որոնք սովորել են ընթերցանություն, գեղագիտական ճաշակ (երաժշտություն, նկարչություն և ձեռագործ աշխատանքներ), թվանշանների ընթերցում: «Բ» մակարդակը համարվել է ավարտական կամ բարձրագույն ուսմունք, որտեղ հաճախել են 14-ից 16 (կամ ըստ ցանկության 18) տարեկան օրիորդներ: «Բ» մակարդակների ավարտին՝ 16-18 տարեկան հասակում, դասավանդել են մանկավարժություն, հոգեբանություն և տրամաբանություն այն աղջիկների համար, որոնք ցանկացել են իրենց հետագա գործունեությունը ծավալել դպրոցներում: Ակնհայտ է նաև, որ վարժարանում ուսման նկատմամբ ձգտում ունեցող և առաջխաղացում արձանագրող սաներից են ընտրվել հետագայում դասավանդման գործունեությունը շարունակելու և, ինչու չէ, նաև դպրոցի լավագույն կրթական ավանդույթները պահպանելու և փոխանցելու ազնվագույն գործը:

Նկատենք, որ «ՆՈՒՆՅԱՆ _ ՎԱՐԴՈՒՀԵԱՆ ՎԱՐՎԱՐԱՆ»-ում գործել է նաև հստակ սահմանված սովորողների գիտելիքների գնահատման հետևյալ չափանիշները.

- ❖ 6 թվանշանը՝ քաջալավ,
- ❖ 5 թվանշանը՝ լավագույն,
- ❖ 4 թվանշանը՝ լավ,

- ❖ 3 թվանշանը՝ միջակ,
- ❖ 2 թվանշանը՝ տկար,
- ❖ 1 թվանշանը՝ տկարագույն,
- ❖ 0 թվանշանը՝ անպիտան:

Վարդուհեան օրիորդաց վարժարանին հատուկ է եղել պատժի այն մեթոդը, որ ստեղծված կանոնակարգերի անհամապատասխանության կամ խախտման դեպքում՝ աշակերտին հանձնարարվում էր տնային աշխատանք՝ որպես պատիժ: Արդիական է և անշուշտ կարևոր դպրոցական կանոնադրության մեջ սահմանված մանկավարժական պահանջները և սովորողներին առաջադրված պարտականությունները (**Նազիկյան Գ., 1969**): Իհարկե, վարժարանն ունեցել է իր ուրույն դաստիարակչական մեթոդները՝ աշակերտներին խթանելու, ուսման մեջ առաջընթացի տեսանկյունից, բայց մեր օրերում «պատիժ» հասկացությանը փոխարինում է բոլորովին այլ մոտեցում՝ «սահմանափակում», քանի որ ցանկացած բռնությունը երեխայի հանդեպ սկսվում է «պատիժ»-ից: Ավելին. անթույլատրելի է աշակերտներին պիտակավորել առավել ևս գնահատման նման սանդղակով, սակայն հաշվի առնելով ժամանակաշրջանը և գնահատման համակարգի զարգացման փուլը՝ մանկավարժական նման մոտեցումը ընդունելի է եղել մի շարք վարժարանների կողմից:

Արևմտահայ դպրոցի և մշակույթի պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ ունի և պակաս ուշագրավ չեն նաև Մարաշի գավառն իր կրթական ավանդույթներով, որը ունեցել է հայ երեք համայնքներին պատկանող տասներկու եկեղեցի, բազմաթիվ դպրոցներ, որոնցից առավել հայտնի է Ազգային Կենտրոնական վարժարանը: Տեղի հայերն ունեցել են որբանոցներ, հիվանդանոցներ, աստվածաբանական ճեմարան, Աղջկանց բարձրագույն վարժարան, բարեսիրական միություններ, տպարան և այլն:

Մարաշի հայոց պատմությունն արձանագրող հեղինակների հավաստմամբ ի սկզբանե, երբ դեռ Մարաշի եկեղեցիներին կից դպրոցներ և ծաղկոցներ չկային, վանքի միաբանները իրենց ջուլհակի հորի կամ գործատեղի մեջ իրենց

աշակերտ--աշակերտուհիներին գրել-կարդալ էին սովորեցնում թախթա (տախտակ) կարդացնելով:

Թախթան քառակուսի տախտակ էր, որի վրա գրված էր այբուբեն, այն պարանով կախում էին աշակերտների վզից: Սա վկայում է այն մասին, որ Մարաշի հայությունը վաղուց ի վեր անտարբեր չի եղել ուսման և կրթության հանդեպ և հնարավորին չափով փորձել է նորահաս սերնդին փոխանցել մայրենի լեզվի հետ նաև կրոնական գիտելիքներ: Սակայն փաստենք, որ Մարաշում աղջիկների կրթությունը ոչ միայն անուշադրության էր մատնված և բարձիթողի էր, այլև իբրև ավելորդություն բոլորովին անտեսված էր: Տեղի հայությունը չափազանց պահպանողական էր, ինչը ստիպում էր նրանց ինքնամփոփ կյանք վարել՝ տեղի այլ ժողովուրդների հետ բախումներից, ընդհարումներից խուսափելու համար: Այս ամենին գումարվում են նաև նահապետական բարքերն ու սովորությունները, որոնք անջրպետ են իգական սեռի ուսման և կրթության ճանապարհին: «Աղջիկներուն թոյլատրուած չէր այն ատեն դպրոց երթալ, - իր յուշերուն մէջ կը պատմէ Վեր. Յ. Ճէնանեան,- արդէն անոնց համար դպրոց ալ չկար: Աղջկան մը դպրոց երթալը բոլորովին անտեղի կը նկատուէր: Երբեմն աղջնակներ կ'եսօրին իրենց եղբայրներուն ճաշ կը բերէին ու ակնարկ մը կը նետէին ներս՝ տեսնելու համար թէ ի՞նչի կը նմանէր դպրոցը: Խեղճե՛րը, ո՛րքաններ կը բաղձային այդ պատեհութեանց համար» **(Թորանեան Թ., 1988)**: Հայկական շատ բնակավայրերի նման, Մարաշի մեջ նույնպես, աղջիկների կրթական գործի կազմակերպումը հայ բողոքականների շրջանում մեծ ալիք էր բարձրացնում: Եվ Մարաշում առաջին իգական վարժարանը հիմնվում է 1856 թվականին: Անկասկած և՛ արական, և՛ իգական կրթօջախների հիմնման և հետագա գործունեության ընթացքի համար մեծ դեր են խաղում արևմտյան միսսիոներական կազմակերպությունները: Այսպես, տարեցտարի զգալի է դառնում իգական վարժարանների անհրաժեշտությունը Մարաշում: Ավելի ուշ, Մարաշի բոլոր վեց եկեղեցիների մեջ բացվում են իգական հատուկ Ծաղկոց-նախակրթարաններ:

Իգական նախակրթարանների մասին մեզ են հասել ամփոփ տեղեկություններ, սակայն դա էլ բավական է հասկանալու համար, որ Մարաշի իգական սեռի կրթական մակարդակը մեծ առաջընթաց է արձանագրում 1880-ականներից սկսած, որի մեջ մեծ դեր է խաղում Մարաշի իգական վարժարանը, որը թեև ամերիկյան-բողոքական կրթօջախ էր, սակայն բաց էր բոլորի առջև, առանց դավանական խտրականության: Այն լայն հնարավորություններ ուներ բարձր ուսում տալու տեղի նախակրթարանների շրջանավարտ օրիորդներին:

Նշելի է, որ հայ առաքելական համայնքի նախակրթարաններ ավարտած աղջիկներից շատերը, իրենց ուսումը շարունակում էին վարժարանում, նրանցից շատերը դառնում էին ուսուցչուհի և աշխատում էին ազգային վարժարաններում: 1905 թ-ին Մարաշի իգական վարժարանի ուսանողուհիների թիվը եղել է 669: Շրջանավարտներից հատկապես հիշատակվում են տիկին՝ Հրանուշ Ազատյանը, օրիորդներ՝ Օվսաննա Քեոմպեճյանը, Էլմաս Սադազարյանը և ուրիշներ: Մարաշի իգական սեռի կրթությանը սատարում էր մի խումբ կրթասեր տիկինների կազմած «Հայուհիների ընկերությունը»: Ընկերության միջոցները գոյանում էին խմբի անդամների ամսավճարներից և նվիրատվություններից: Ընկերության շուրջ համախմբված տիկիններին՝ Թամամ Մուրադյան, Վարդիկ Փարթամյան, Համմալ Պուրումսուլյան և ուրիշներ, հաջողվում է Կենտրոնական վարժարանում կառուցել մի շենք, որը կծառայի որպես իգական վարժարան: Շենք կոչված այդ կառույցը եղել է երկայնաձև, միահարկ, համեստ մի շինություն: Բնականաբար, ինչպես մյուս բոլոր դպրոցները, աղջիկների այս վարժարանը կանոնավոր կերպով չի ծավալել իր գործունեությունը: Ինչ-ինչ պատճառներով, այն ժամանակ առ ժամանակ փակվել է : «Իգական սեռը դաստիարակելով՝ կը պատրաստենք ապագայ մայրը, հետեաբար պատրաստած կ'ըլլանք ապագայ առողջ ու դաստիարակուած սերունդը», նշում էին ժամանակակիցները:

Նկատենք՝ չնայած գործող բարքերին և մի շարք խոչընդոտների, Մարաշի իգական սեռի կրթությունը մեծ ներդրում էր 1880-1890 թվականներին Մարաշի կրթական կյանքի զարգացման գործում:

Դա ցայտուն վկայությունն էր այն բանի, որ Մարաշի իգական սեռի դպրոցի և դաստիարակության մեջ ներմուծվել են բազում մանկավարժական առաջավոր և կառուցողական գաղափարներ:

Նկատենք, որ XIX դարում երեխաների կրթության իրավունքներն անհավասար էին, ունևոր ընտանիքի աղջիկները հայերենի և ֆրանսերենի մասնավոր դասեր էին ստանում տանը, իսկ աղքատ ընտանիքի աղջիկները զրկված էին այդ հաճույքից: Գավառային վարժարանները լուծում էին անապահով ընտանիքի երեխաների կրթության հարցը, իսկ ապահովված ընտանիքի երեխաները հաճախում էին ոչ հայկական դպրոցներ: Բարերարների և հանգանակությունների միջոցով լուծվում էին անապահով ընտանիքի երեխաների կրթության հարցը:

Իգական սեռի կրթության հիմնահարցերը իրենց յուրօրինակ շեշտադրումն են ունեցել նաև Եդեսահայ բնակչության շրջանում: Տվյալ ժամանակաշրջանի հայկական Ուոհան համարվել է քաղաքակրթության հնագույն կենտրոններից, որն աչքի է ընկել իր բարձրագույն արհեստներով և արվեստներով, ճարտարապետական հիանալի կոթողներով և հուշարձաններով, երաժշտասեր հանրությամբ:

Չնայած այն հանգամանքին, որ 1890թ. հայերը կազմել բնակչության 40%-ը, իսկ սուլթան Համիդի ջարդերից հետո բնակչության թիվը կտրուկ նվազել է, այնուամենայնիվ հայերը լուրջ դերակատություն են ունեցել քաղաքի տնտեսական և մշակութային կյանքում:

Մեզ հասած տվյալներով, բավականին հայտնի է եղել «Հայ կանանց կարի դպրոցի» գործունեությունը:

«Ուրֆայի Գործ» անվանումը շատ հայտնի է ասեղնագործության մեջ: Ուրֆացի կանանց ձեռագործ արտադրությունները (թաշկինակ, սեղանի ծածկոց, բարձի երես, զգեստներ և այլն) յուրահատուկ են և տարբերվող: Ասեղնագործության այս տեսակները կոչվում էին «պուլուխթո» կամ «թաթարի» գործ: 1895թ.-ի ջարդերից հետո այս արհեստը մեծ թափ առավ:

1896թ. ամերիկյան որբանոցի մեջ՝ Քորինա Շաթթըքի նախաձեռնությամբ, ժողովրդի մեջ ծանոթ էր «Նշխին տուն» անունով: Այստեղ ուսուցանում էին ձեռագործի վարպետուհիներ՝ Շահմել Գալաճյանը, Խորոզենց Խանմը, վարպետ Հոռոմը, վարպետ Եվան և Հազարվարդ Թաշճեանը: Կարի դպրոցում ուսուցանվել են արվեստի և արհեստի տարբեր ուղղություններ. նկարչություն, պասմայագործություն (դրոշմատպություն), ոստայնագործություն (ալիճայի գործ), կտավագործություն:

«Ուտհայի ասեղնագործությունների հուզական ներգործության հիմնական միջոցը փափուկ և զուսպ գունահարաբերումներով ստեղծված կոլորիտն է» **(«Բնօրրան» պարբերաթերթ, 1996թ) :**

Սաթենիկ Պեգիկյանի և գերմանացի սպա Պրունո Էքարտի շնորհիվ մեզ է հասել «Նշխին» տանը աշխատած զարդաձևերի ամբողջական 73 ձեռագործ հավաքածուն:

«Ուրֆայի զարդամոտիվներում գերիշխում են տերևազարդ ծաղիկներ պարզեցված և ոճավորված: Գույները մեղմ են, հաճախ զուգակցված ոսկեթել բանվածքով» **(Պրունո Էքարտի հավաքածու Բերիոյ հայոց թեմ, 2014):**

Ուրֆայի արհեստանոցի հաջողությունն այնքան մեծ էր, որ Միս Շաթթըքը մի մասնաճյուղ էլ է բացում քաղաքի մոտակա Կարմունճ գյուղի մեջ, և մասնաճյուղի տնօրինությունը հանձնվում է Եվա Ալահայտոյանին: Այսպիսով, ուսումնասիրելով Ուրֆայի իգական սեռի կրթադաստիարակչական բնույթը, կարող ենք նշել, որ հայ կնոջ կերպարի ձևավորման մեջ գերիշխել է գեղագիտական դաստիարակության ուղղվածությունը, որը շարժառիթ է հանդիսացել ստեղծելու «Ուրֆայի Գործ»-ի յուրօրինակ և անկրկնելի գեղագիտական մեծ արժեք ներկայացնող արհեստի գործեր, որոնք իրենց վրա անմիջականորեն կրում են տվյալ ժամանակաշրջանին բնորոշ մշակույթի, արվեստի ձեռքբերումները, հետևապես գեղարվեստական հսկա ժառանգություն են յուրօրինակ ազգային ավանդույթների պահպանման և փոխանցման տեսանկյունից:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վերլուծելով XIX դարի առաջին տասնամյակներին օրիորդաց վարժարանների գործունեությունը, կարող ենք փաստել. վարժարաններում եղել են տարբեր կրթական ծրագրեր և ուղղվածություն, բացակայել են ուսումնական ծրագրերի ընդհանրական պահանջներ և չափանիշներ, յուրաքանչյուր վարժարան գործել է ըստ իր մշակած կանոնադրության, կրթությունը թեպետև ընդհանուր էր, սակայն առկա բոլոր մակարդակները հիմնականում հասանելի էին ունևոր ընտանիքի զավակների համար: Արևմտահայ իրականության մեջ իգական սեռի դատիարակության և կրթության հիմնախնդիրը գոյաբանական անհրաժեշտ պայման էր ոչ միայն ազգային գաղափարների, ավանդույթների և առանձնահատկությունների հետագա զարգացման գործում, այլև փաստագրումն էր կրթության նկատմամբ նրանց ունեցած վերաբերմունքի և արժեքային դիրքորոշման:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Բնօրրան» պարբերաթերթ (1996),Երևան, <https://historymuseum.am/wp-content/uploads/2024/09/%D5%80%D5%8A%D4%B9%D5%A1%D5%B7%D5%>
2. «Պրունօ Էքարտի հավաքածու. Ուրֆայի ասեղնագործություն» (2014), Բերիոյ հայոց թեմ, <https://www.academia.edu/21517475/%D5%91%D5%A5%D5%B2%D5%A1%D5%>
3. Թորանեան Թ.(1988), Մեսրոպեան Կեդր. երկսեռ վարժարանը, 65 տարի հայ սերունդների ծառայության մեջ, Հալեպ, «Յոթելենական» հրատ.:
4. Նազիկյան Գ. (1969), Արևմտահայ մանկավարժական միտքն ու դպրոցը, Երևան, «Լույս» հրատ.:
5. Ոսկանյան Շ. (2012), Արևմտահայ դպրոցի կրթության և մշակույթի նշանավոր գործիչները (1850-1920 թթ.), Երևան, «Մանկավարժ» հրատ.:
6. Ոսկանյան Շ. (2009), Ուրվագծեր արևմտահայ դպրոցի և մանկավարժական մտքի պատմության (1850-1920 թթ.), Երևան, 2-րդ հրատ.,
7. http://www.genocide-museum.am/arm/online_exhibition_13.php
8. <https://www.houshamadyan.org>
9. <http://lousavor-avedis.org/?p=20748>

REFERENCES

1. «Bno'rran» parberat'ert'/ «Bnorran» newspaper/ (1996),Yerevan. <https://historymuseum.am/wp-content/uploads/2024/09/%D5%80%D5%8A%D4%B9%D5%A1%D5%B7%D5%>
2. «Prownō' E'qarti havaqac'ow. Owrfayi aseghnagorc'owt'yown» /«Pruno Ecart's collection: Ourfa neeldework»/ (2014), Armenian Diocese of Beroea. <https://www.academia.edu/21517475/%D5%91%D5%A5%D5%B2%D5%A1%D5%>

3. **Toranean T. (1988)**, Mesropean Kedr. erkser' varjharany', 65 tari hay serowndneri c'ar'ayowt'yan mej /Mesropean central bisexual school, 65 years in service of the armenian generations/, Aleppo, "Aniversary" ed.
4. **Nazikyan G. (1969)**, Arevmtahay mankavarjhakan mitqn ow dprocy' /Western armenian pedagogical mind and school/, Yerevan, «Luys» publishing house.
5. **Voskanyan SH. (2012)**, Arevmtahay dproci krt'owt'yan ev mshakowyt'i nshanavor gorc'ichnery' (1850-1920 t't'.) / The prominent figures of education and culture of the western armenian school (1850-1920yrs.)/, Yerevan, Pedagogy ed.
6. **Voskanyan Sh. (2009)**, Owrvagc'er arevmtahay dproci ev mankavarjhakan mtqi patmowt'yan (1850-1920 t't'.) /Outlines of the western Armenian school and the history of pedagogical mind, (1850-1920yrs.)/, Yerevan, Second ed.
7. http://www.genocide-museum.am/arm/online_exhibition_13.php
8. <https://www.houshamadyan.org>
9. <http://lousavor-avedis.org/?p=20748>

Армине Даллакян, Лусине Погосян, Наира Мартиросян
Фундаментальная проблема воспитания и образования в в школах для
девочек в западной Армении (XIX век)

Заклучение

Ключевые слова и выражения: Проектная работа, школа для девочек, права женщин, вышивка, национальные черты.

В статье мы кратко рассмотрели представителей армянской интеллигенции, оставивших значительный след в общественной и культурной жизни периода до XIX века, представлени их взгляды, выделили их достижения, в частности в области армянского воспитания и формирования образа армянской женщины.

Мы изучили и представили особенности просветительской деятельности ряда женских лицеев Западной Армении, придали важности их неоценимой роли и значению не только в сохранении национального, поддержании и лелеянии национальной идентичности, но и в осознании потребности достижения равенства в правах и свободе через воспитание армянской женщины как полноправного члена общества. В статье также рассматривается важная миссия женских лицеев того периода, где подчеркиваются не только их образовательные традиции, но и социальное неравенство и дискриминационное отношение к детям из бедных семей. Представлены также известные учителя и выпускники лицея. Охарактеризованы вопросы школьного управления, учебных программ и их соответствии к современным образовательным стандартам.

Armine Dallakyan, Lusine Poxosyan, Naira Martirosyan

Fundamental problem of upbringing and education in schools for girls in western Armenia (XIX century)

Conclusion

Key words and expressions: *Project work, school for girls, women rights, needlework, national lineament.*

In the article, we briefly presented the Armenian intellectuals who left a significant mark in the social and cultural life of the period up to the 19th century, observed their views, highlighted their achievements, particularly in formation and upbringing of the image of the Armenian woman. We studied and presented the features of the educational activities of a number of women's colleges in Western Armenia, we emphasized their invaluable role and importance not only in preserving, maintaining and nurturing the national identity, but also in realizing the need to achieve equality in rights and freedom through the education of Armenian women as a

full-fledged member of society. The article addresses the important mission of female colleges of the period, highlighting not only their educational traditions, but also the social inequality and discriminatory attitude towards children from poor families. Eminent scholars and alumni of the High School have been presented. Matters concerning the High School management, curricula and their alignment with contemporary educational standards have been characterised.

Արմինե Դալլաքյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ մանկավարժության ամբիոնի դասախոս, մանկավարժական գիությունների թեկնածու, դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ տեսական մանկավարժություն, ուսուցչիների մասնագիտական կոմպետենցիաների և նորարարական մոտեցումների ուսումնասիրումը տարրական դպրոցում: Հեղինակ է շուրջ երեք տասնյակից ավելի գիտամեթոդական հոդվածների: armine.dallakyan.75@mail.ru

Լուսինե Պողոսյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ մանկավարժության ամբիոնի դասախոս, մանկավարժական գիությունների թեկնածու, դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հումանիստական մանկավարժություն, մանկավարժական մարդաբանություն, մանկավարժական հետազոտությունների մեթոդաբանություն: Հեղինակ է շուրջ հիսուն հոդվածի: poghosyanlm@gmail.com

Նաիրա Մարտիրոսյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ մանկավարժության ամբիոնի դասախոս, մանկավարժական գիությունների թեկնածու, դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ տեսական մանկավարժություն, գործնական մանկավարժություն, սոցիալական մանկավարժություն, կրթության և մանկավարժական մտքի պատմություն: Հեղինակ է երեք տասնյակից ավելի հոդվածի: mnaira72@mail.ru

Армине Даллакян- Преподаватель кафедры педагогики АГПУ им. Х. Абовяна, кандидат педагогических наук, доцент. Сфера научных интересов: новые подходы системы оценивания и профессиональной компетенции учителей в начальной школе : Автор около трех десятков статей . 077123021 armine.dallakyan.75@mail.ru

Лусине Погосян – Преподаватель кафедры педагогики АГПУ им. Х. Абовяна, кандидат педагогических наук, доцент. Научные интересы: гуманистическая педагогика, педагогическая антропология, методология педагогических исследований. Автор около пятидесяти статей. poghosyanlm@gmail.com

Наира Мартиросян - Доцент кафедры педагогики АГПУ им. Х. Абовяна, кандидат педагогических наук. Научные интересы: теоретическая педагогика, практическая педагогика, социальная педагогика, история образования и педагогической мысли. Автор более трех десятков статей. mnaira72@mail.ru

Armine Dallakyan – Phd, lecturer at the Department of Pedagogy of Khachatur Abovyan ASPU, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Scientific interests: Theoretical Pedagogy, Study of Elementary School Teachers' Competency, Study of Innovative Technologies at Elementary School. Author of about of more than three dozen articles. 077123021 armine.dallakyan.75@mail.ru

Lusine Poghosyan - Lecturer at the Department of Pedagogy of Khachatur Abovyan ASPU, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Research interests: humanistic pedagogy, pedagogical anthropology, methodology of pedagogical research. Author of about fifty articles. poghosyanlm@gmail.com

Naira Martirosyan - Associate Professor of the Department of Pedagogy of the Kh. Abovyan ASPU, M.Sc. Scientific interests: theoretical pedagogy, practical

pedagogy, social pedagogy, history of education and pedagogical thought. Author of more than three dozen articles. mnaira72@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 01.11.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 21.11.2024թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՍԻՍՅԱՆ
ԻԶԱԲԵԼԼԱ ԲԱԲԱՅԱՆ

ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ 19-ՐԴ ԴԱՐԻ ԶՄՅՈՒՌՆԱՀԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.164

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Պատմության բոլոր ժամանակաշրջաններում էլ հայ դպրոցը եղել է ազգային կրթության, լուսավորության տարածման և գոյապահպանության կարևորագույն օրրանը: Այս առումով չափազանց մեծ է 19-րդ դարի Զմյուռնիայի հայկական կրթօջախների և դրանցում հայրենանվեր գործունեություն ծավալած մտավորականների առաջադեմ գործունեությունը, որի հիմնական առաքելությունը սերունդներին հայեցի կրթելն էր, իրենց պատմական ակունքներին հաղորդակից դարձնելը և հայապահպանության գործն իրականացնելը:

Հոգվածում հնատիպ մամուլի, արխիվային նյութերի և մասնագիտական այլ աղբյուրների քննական հետազոտությամբ վերլուծել ենք զմյուռնահայ կրթական հաստատությունների՝ այսօրվա տեսանկյունից արդիական կրթադաստիարակչական բնույթի որոշ հարցեր և արժևորել առաջադեմ այն հայ մտավորականների նշանակալի դերը, որոնք սովորել, ապա նաև շարունակել են հայեցի սերունդներ կրթել Արևմտյան Հայաստանի այդ վարժարաններում:

Հիրավի, ինչպես մեծն Հր. Աճառյանն է ասել. «Իզմիրը (Զմյուռնիան) Պօլսոյ մրցակիցն է, շատ կետերու մէջ մինչեւ իսկ անկէ գերազանց, հայութիւնը հոն պարծանքով քայլեցավ միշտ օտար հասարակութեանց մէջ. նա տուավ ազգին երևելի վաճառականներ, մեծամեծ պաշտօնատարներ, գրագէտներ, գիտուններ»:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. գիտության ու լուսավորության փարոս, հայեցի կրթություն, գոյապահպանության խնդիր, ուսյալ ազգ, առաքելություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

19-րդ դարի սկզբից մինչև 20-րդ դարի 20-ական թվականները Ձմյուռնիան Կոնստանդնուպոլսի հետ մեկտեղ գրեթե բոլոր հայաբնակ վայրերի համար եղել է գիտության ու լուսավորության փարոս՝ վտարանդի հայության համար համարվելով «փոքր Հայրենիք», ազգային մշակույթի ու դպրոցի զարգացման նշանավոր կենտրոն, որի համբավը տարածվել է գաղթավայրի սահմաններից դուրս, <<փառավոր օրինակ և գրգիռ է ընծայել>> Արևմտյան Հայաստանի գրեթե բոլոր հայաբնակ վայրերի համար, նույնիսկ Կ.Պոլսի՝ հաճախ դառնալով վերջինիս արժանավոր մրցակիցը: **(Գրիգորյան Ա., Բրուսյան Վ., 2007):** Ձմյուռնահայ դպրոցական միջավայրից է սերել հայ լուսավորիչների մի տաղանդավոր սերունդ՝ Ստեփան Ոսկանյան, Գրիգոր Չիլինկիրյան, Մարկոս Աղաբեկյան, Մատթեոս Մամուրյան, Սրբուհի Երիցյան, Մեսրոպ և Գրիգոր Նուպարյաններ և շատ ուրիշներ, ովքեր ոգեշնչված ֆրանսիական լուսավորչական գաղափարներով, ծավալել են կրթական-մշակութային լայն գործունեություն, ստեղծել են ընկերություններ, ակումբներ, մշակույթի տներ, դպրոցներ, ընթերցատներ, թատրոն և այլն, դարձել են գրող, թարգմանիչ, հրապարակախոս, հասարակական, քաղաքական, մշակութային, հոգևոր գործիչ, բժիշկ, մանկավարժ, իրավաբան, խմբագիր, հրատարակիչ: Պատահական չէ, որ Փարիզում հրատարակվող «Փարիզ» թերթը ժամանակին գրել է. «Ձմյուռնահայ Հայոց կեսը խմբագիր, օրագրի թղթակից, հեղինակ, թարգմանիչ, ուսուցիչ և ուսանող են: Հարկավ մյուս կեսն ալ ընթերցող պիտի ըլլան: Նախանձելի հառաջադիմություն» **(Գրիգորյան Ա., Բրուսյան Վ., 2007):**

Ձմյուռնահայ կրթական գործունեության կազմակերպմանը մեծապես նպաստել են մի քանի տասնյակից ավելի դպրոցական-կրթական հոգաբարձուներ՝ Հովհ. Նուպարյանը, Գր. Մսերյանը, Ս. Թագվորյանը, Մ.

Նուպարյանը և ուրիշներ, որոնցից շատերը տարբեր ժամանակներում ընտրվել են նաև Ուսումնական խորհրդի անդամներ:

Ընդհանուր առմամբ 19-րդ դարի առաջին տասնամյակներին արևմտահայ ուսումնական գործը գտնվել է անմխիթար վիճակում. գրեթե բացակայել են դասագրքերը, ուսուցման միասնական ծրագրերն ու պլանները, յուրաքանչյուր մանկավարժ աշխատել է իրեն հատուկ դասավանդման ոճով, ուսումնական առարկայի տևողությունը կախված է եղել աշակերտների անհատական առանձնահատկություններից և ուսուցչի դասավանդման սկզբունքներից ու մեթոդներից: Չմյուռնահայ դպրոցներում թեպետև կրթությունը համարվել է ընդհանուր ու հավասար բոլորի համար, սակայն նախակրթարանից հետո միայն հարուստ ընտանիքների զավակներն են կարողացել ուսումը շարունակել բարձր դասարաններում: Հիմնականում չքավոր և միջին կարողության տեր բազմաթիվ հայ ծնողների «նյութապես ապրելու» կարիքն ստիպել է նախակրթարանում ընդամենը 1-2 տարի սովորող իրենց զավակների դպրոցական կրթությունը ընդհատել և աշխատելու ուղարկել:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

19-րդ դարի արևմտահայ կրթօջախների և դրանցում հայրենանվեր գործունեություն ծավալած մտավորականների առաջադեմ գործունեությանն առնչվող ուսումնասիրությունները թեմատիկ առումով լայն ընդգրկվածություն ունեն: Դրանք հավասարապես պատմական, աշխարհագրական, բանասիրական, հնագիտական, աղբյուրագիտական և կրթադաստիարակչական մեծ արժեք ունեն: Ուստի հետազոտությունը կատարվել է հետազոտության գիտական ճանաչողության տեսական, պատմահամեմատական և համադրական-վերլուծական մեթոդներով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Չմյուռնիայում դպրոցների հիմնադրման սկիզբը համարվում է 18-րդ դարի վերջը, երբ Կ. Պոլսի պատրիարքական վարժարանի օրինակով հիմնադրվել է Ս. Մեսրոպյան վարժարանը (1799-1922): Ապրոյան գերդաստանն իր սեփական

տներից մեկը նվիրել է դպրոցին, որտեղ հայ մանուկները գրել և կարդալ են սովորել: Ավելի ուշ՝ 1825 թվականին, Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու միջոցներով նույն տեղում հիմնվել է դպրոցի նոր շենքը:

«Մեսրոպյան վարժարանս հայոց ազգին թե՛ մեծատուն և թե՛ աղքատ ընդհանուր զավակաց ըլլալուն համար, երբեք խտրություն չէ կարող ընել աշակերտաց մեջ, վարժարանիս տված դաստիարակության ամենն ալ հավասար իրավունք ունին ընդունելու» **(Նազիկյան Գ., 1969):**

Տարբեր տարիներին նախակրթարանում դասավանդվել են ընթերցանություն, համառոտ քրիստոնեական վարդապետություն, թվաբանություն, մի շարք օտար լեզուներ (տաճկերեն, հունարեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, իտալերեն), գեղագիտություն, գլխավոր ուշադրությունը կենտրոնացվել է գրաբարի քերականության ուսուցման վրա: Քերականության դասընթացն ավարտելուց հետո դպրոցականներն ուսումը շարունակել են ավելի բարձր՝ ճարտասանության դասում, որտեղ բոլոր դասերը (գրաբար) դասավանդվել է Մեսրոպյան վարժարանի տնօրեն Անդրեաս Փափազյանը: Նա ձգտել է հայերենի ուսուցումը դարձնել աշխարհաբար, սակայն այս փոփոխությունը կասեցվել է հետադիմական ուժերի կողմից: Այնուամենայնիվ, լուսավորիչ մանկավարժ Ա. Փափազյանը մասնակցել է մի շարք գրքերի աշխարհաբար թարգմանություններին, սահմանել է տարեվերջյան քննություններ, կազմակերպել մրցանակաբաշխության հանդեսներ, մեծ աշխատանք իրականացրել ֆիզիկական դաստիարակության ուղղությամբ: Բացի այդ, նրան հաջողվել է կանոնակարգել դպրոցական արձակուրդների և դասամիջոցների ժամանակացույցը:

Ա. Փափազյանի ավելի քան 25-ամյա տեսչական-մանկավարժական գործունեության ընթացքում զմյուռնահայ դպրոցական-լուսավորական կյանքում տեղի է ունեցել լուրջ բեկում: Պատահական չէ, որ Մեսրոպյան վարժարանի փափազյանական շրջանը համարվել է «**Ոսկեդար**»: 1867-1889թթ. վարժարանի տեսչության պաշտոնն ստանձնել է Մատթեոս Մամուրյանը և այն վարել է մոտ 20 տարի:

- Մեսրոպյան վարժարանն ունեցել է **Դպրոցական կանոնադրություն**, որը սահմանել է վարժարանի կրթության ուղղվածությունը, նպատակը, խնդիրները, բնույթը, հռչակել անվճար և պարտադիր կրթություն: Չափազանց արդիական են դպրոցական կանոնադրության մեջ սովորողներին առաջադրված պարտականությունները.
- սերը պետք է ընկերության հիմքը լինի,
- եղբայրասիրությունը և ընկերասիրությունը յուրաքանչյուր աշակերտ գործով պետք է ցույց տա,
- իրար հետ քեն և ատելություն չունենալ,
- կովարար, վրիժառու և հակառակորդ չլինել,
- մեծերը պետք է ներողամիտ լինեն փոքրերի նկատմամբ, իսկ փոքրերը՝ հարգալից մեծերի նկատմամբ,
- օգնել կարիքի մեջ գտնվող ընկերոջը,
- մեկը մյուսի սխալները ներել և միմյանց թերությունները չնկատել,
- սիրել ծնողներին,
- հարգել խոստովանահորը և պատվել ուսուցչին,
- յուրաքանչյուր հայազգի պատանի պարտավոր է սիրել սեփական ազգը, կրոնը և լեզուն՝ իր ողջ հոգով և իր անձի պես:

Մեսրոպյան վարժարանը այն հայ դպրոցներից է, որի մասին ժամանակին շատ է խոսվել, շատ է գրվել, եղել են իրարամերժ կարծիքներ. գրվել են թե՛ գովասանական, և թե՛ քննադատական հոդվածներ: Սակայն ճշմարտությունն այն է, որ «բոլոր ժամանակներում, թե՛ իր վերելքի և թե՛ անկումային իրավիճակներում, վարժարանը մշտապես արժանացել է առաջադեմ հասարակայնության ջերմ համակրանքին, ստացել ժողովրդի նյութական ու բարոյական աջակցությունը» (Ոսկանյան Շ., 2012): Մանկավարժական տեսակետից արդիական ենք համարում այն փաստը, որ Ա. Փափազյանը Մեսրոպյան դպրոցում հմտորեն կիրառել է աշակերտների ինքնագործունեությունը, արհեստագործությունն ու գեղագիտական

դաստիարակությունն զարգացնելու հետաքրքիր հնարներ: Հիմնական նպատակն էր դեռևս աշակերտական նստարանից սաներին նախապատրաստել հանրօգուտ գործունեության: Ուստի վարժարանում աշակերտներին գործնականում սովորեցրել են զանազան արհեստներ, նաև տեսական գիտելիքները գործնականում կիրառելու ժամանակի համար անսովոր միջոցներ: Դրա վառ օրինակն էր վարժարանում սեփական ուժերով ստեղծված «ինքնաշեն» տպարանը, որտեղ տպագրվել են աշակերտների խմբագրած հանդեսները, նաև սեփական ստեղծագործությունները, որը բացառիկ երևույթ էր ժամանակի դպրոցների համար: Չնայած «խմբագիր-տպագրիչների» աշակերտական խմբակի կարճատև, բայց բավականին արդյունավետ գործունեությանը՝ այն անուրանալի դաստիարակչական դեր է խաղացել ինչպես ժամանակի, այնպես էլ հետագա տասնամյակների զմյուռնահայ դպրոցականների համակողմանի և հայեցի դաստիարակության գործում:

1850թ. Ձմյուռնիայում սկսել է գործել «**Մարկոս Աղաբեկյան**» մասնավոր **երկսեռ վարժարանը**, որի հիմնադիրներ Մ. Աղաբեկյանի և Մ. Մամուրյանի մշակած ուսումնական նախագիծը լիովին բխել է ժամանակի զմյուռնահայության սոցիալ-տնտեսական ու մշակութային կյանքի պահանջներից և իր առաջադիմական մանկավարժությամբ ոչնչով չի զիջել ժամանակի եվրոպական, հատկապես ֆրանսիական միջնակարգ դպրոցների ուսումնական ծրագրերին: Այստեղ են բազմակողմանի կրթություն ու դաստիարակություն ստացել հայրենասեր մտավորականներ և լուսավորիչ մանկավարժներ Ներսես Պարտիզականյանը, Գրիգոր Մսերյանը, Մեսրոպ Նուպարյանը, Արբուհի Աղաբեկյանը և ուրիշներ:

Դիտարժան է, որ վարժարանում երեխաների ընդունելությունն սկսվել է 6 տարեկանից, նախակրթարանում ուսանել են մինչև 10-12 տարեկանը, ապա շարունակել ուսումը երկրորդական (միջնակարգ) դասարանում: Ուսումը վճարովի էր. եթե որևէ աշակերտ սահմանված առարկաներից բացի ցանկացել է այլ առարկա ևս (երաժշտություն, օտար լեզու և այլն) ուսանել, ապա դրա համար

վճարել է լրացուցիչ գումար: Եռամսյա ստուգարք-քննություններից բացի դպրոցում անցկացվել են տարեկան «փառավոր» քննություններ, որոնց ներկա են գտնվել համայնքի հայտնի անձինք, կազմակերպվել են նաև պարզևատրման շքեղ հանդեսներ:

Ուշադրության է արժանի այն փաստը, որ զմուռնահայ մանկավարժները ժամանակի համար առաջադիմական ոգով են լուծել հատկապես ուսուցման ու դաստիարակության միասնականության հարցը: Հայ լուսավորիչների կողմից հստակ առաջադրվել են դպրոցական ուսումնական դաստիարակությունը զմուռնահայ գաղթավայրի ժողովրդի կենսական կարիքների բավարարմանը հարմարեցնելու և ծառայացնելու, նրա պահանջների համեմատ համակողմանի հայեցի ոգով զարգացման կարիքներ պատրաստելու պահանջները (**Գրիգորյան Ա., Բրուսյան Վ., 2007**): Այդ նպատակով դպրոցականների բարոյական դաստիարակությունը բազմազան մեթոդներով ու հնարներով համակցվել է նրանց մտավոր, հոգևոր-բարոյական, ֆիզիկական, աշխատանքային, տնտեսագիտական, գեղագիտական, հայապահպանական դաստիարակության հետ՝ հաշվի առնելով դպրոցականների տարիքային և անհատական պահանջմունքները: Դպրոցներում կազմակերպվել են դաստիարակչական զրույցներ, ամենամյա հայրենասիրական և ազգային շքեղ տոնախմբություններ՝ նվիրված Ավարայրի ճակատամարտին, Մեսրոպ Մաշտոցին, Սահակ Պարթևին:

Զմուռնահայ դպրոցներում աստիճանաբար արմատավորված դաստիարակչական աշխատանքի կազմակերպման բազմազան ձևերն ու սկզբունքները կիրառվել են նաև արևմտահայ այլ դպրոցներում: Երեխաներին ճիշտ դաստիարակելու գործում շատ կարևոր է համարվել ծնողներին մանկավարժական-հոգեբանական, բժշկական անհրաժեշտ գիտելիքներով զինելը: Այս նպատակով նրանց համար հրատարակվել են առանձին հոդվածներ, գրքեր, կազմակերպվել զրույցներ, հորդորվել է վաղաժամ չընդհատել իրենց զավակների, մասնավորապես դուստրերի դպրոցական կրթությունն ու դաստիարակությունը: Ըստ այդմ, համակողմանիորեն դաստիարակված ու

կրթված հայ մայրեր պատրաստելը դարձել է ժամանակի հրամայական պահանջը: 19-րդ դարի սկզբին Ջմյուռնիայում ընդունված ավանդույթի համաձայն, աղջիկներն իրենց կրթությունը ստացել են ընտանիքում, իսկ ովքեր գիտակցել են կրթության կարևորությունը, իրենց աղջիկ երեխաներին ուղարկել են մասնավոր գրաճանաչություն սովորելու: Սակայն 1920-ական թվականներին աղջիկների համար տեղի ազգային հիվանդանոցից հատկացվել է սրահ, որը որպես վարժարան է ծառայել ուսումնասեր ընտանիքների աղջիկների համար և որտեղ նրանք սովորել են գրել ու կարդալ տեղի քահանայի հսկողությամբ: Հետագայում հայազգի աղջիկների կանոնավոր կրթության համար Ջմյուռնիայում կառուցվել է (1830-1835թթ.) առաջին իգական վարժարանը, ասեղնագործություն, որտեղ ուսումնական գործընթացներին համընթաց կազմակերպվել են թատերական ներկայացումներ, կարի ու ձեռքի աշխատանքի ցուցահանդես-տոնավաճառներ և այլն: Ընդհանուր առմամբ արևմտահայ մանկավարժներն առաջնորդվել են եվրոպական դասական մանկավարժների առաջադիմական գաղափարներով՝ մեծապես կարևորելով հայ աղջկա դպրոցական կրթությունը, իսկ դաստիարակության հիմքը տեսել են ընտանիքում, որտեղ ծնողական ամենօրյա խնամքի և դաստիարակության միջոցով սկսվել է ապագա հայ կնոջ հոգևոր կերպարի ձևավորման գործընթացը: Ուստի պատահական չէ, որ Մ.Մամուրյանն ու նրա գաղափարակիցները հայ մայրերին են ապավինել երեխաների դաստիարակության նպատակների իրականացումը, պահանջել կնոջ սիրտը բարոյականությամբ կազդուրել, միտքը՝ լուսավորել կրթությամբ, քանզի «ապագան անոր ձեռքն է, այն պիտի ըլլա մեր հույսը, այն պետք է ըլլա կերպիվ իլիք հիմնարկու բարոյական գեներն մը, զոր ոմանք կերազեն և որուն կանգնումը ցնորք մէ առանց ազատաբոյր գրականության ու դաստիարակության» (Գրիգորյան Ա., Բրուտյան Վ., 2007):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփելով ասվածը, վստահաբար կարող ենք փաստել, որ զմյուռնահայ կրթօջախների նորարարական, լուսավորչական գործունեությունը իրավամբ հայ

մանկավարժական մտքի մի կարևոր մասն է: Պատահական չէ, որ զմյուռնահայ դպրոցները արժանացել են «Նոր Աթենք», «Նոր Պառնաս», «Աթենյան տաճար» և այլ պատվանունների (**Գրիգորյան Ա., Բրուտյան Վ., 2007**):

Համոզված ենք, որ զմյուռնահայ կրթական գործի իմացությունը կարող է նպաստել ժամանակակից անձի ազգային հոգեկերտվածքի և ինքնության ձևավորմանը՝ նրա մեջ զարգացնելով հայ ժողովրդի կրթական ժառանգությունը գիտակցաբար վերլուծելու, արժևորելու և դրանում առկա հարուստ գիտելիքը իր գործունեության ընթացքում կիրառելու մասնագիտական կարողություններ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Գրիգորյան Ա., Բրուտյան Վ. (2007)**, Զմյուռնահայ կրթական-մշակութային կյանքի պատմության ուրվագծեր, Երևան, «Իրավունք» հրատ.:
2. **Նազիկյան Գ. (1969)**, Արևմտահայ մանկավարժական միտքն ու դպրոցը, Երևան, «Լույս» հրատ.:
3. **Ոսկանյան Շ. (2012)**, Արևմտահայ դպրոցի կրթության և մշակույթի նշանավոր գործիչները /1850-1920թթ/, Երևան, «Մանկավարժ» հրատ.:

REFERENCES

1. **Grigoryan A., Brutyan V. (2007)**, Zmyowr'nahay krt'akan-mshakowt'ayin kyanqi patmowt'yan owrvagc'er /Outlines of the History of 's Armenian Educational and Cultural Life of the Armenians of Zmyrnia/, Yerevan, «Irvunq» Publishing House.
2. **Nazikyan G. (1969)**, Ar&mtahay mankavarjhakan mitqn ow dprocy' /Western Armenian Pedagogical Thought and School/, Yerevan, "Luys" Publishing House.
3. **Voskanyan Sh. (2012)**, Ar&mtahay dproci krt'owt'yan & mshakowyt'i nshanavor gorc'ichnery' /1850-1920t't' / /Prominent Figures of Education and Culture of the Western Armenian School /1850-1920//, Yerevan, «Mankavarj» Publishing House.

Сусанна Сисян, Изабелла Бабаян

Образование в школах Змюрнии 19 века

Заключение

Ключевые слова и выражения: маяк науки и просвещения, армянское образование, проблема выживания, образованная нация, миссия.

Во все периоды истории армянская школа была важнейшей колыбелью национального образования, распространения просвещения и выживания. В этом отношении прогрессивная деятельность армянских просветительских центров Змюрнии XIX века и осуществлявших в них патриотическую деятельность интеллигенции, основной миссией которых было воспитание поколений на армянском языке, донесение их исторических истоков и проведение работы сохранения Армении, чрезвычайно важно. В статье на основе изучения старой печати, архивных материалов и других профессиональных источников мы проанализировали некоторые вопросы образовательного характера армянских учебных заведений Змюрнии с точки зрения сегодняшнего дня и оценили значительную роль прогрессивной армянской интеллигенции, которая училась, а затем продолжила обучать армянские поколения в школах Западной Армении.

Как отметил Г. Ачарян «Измир (Змюрния) является соперником Константинополя, даже превосходит его во многих вопросах. Армяне там всегда с гордостью ходят в чужом обществе. Змюрния дала нашему народу знаменитых купцов, великих чиновников и ученых».

Susanna Sisyan, Izabella Babayan

Education in the schools of Zmyrnia in the 19th century

Conclusion

Key words and expressions: beacon of science and enlightenment, Armenian education, problem of survival, learned nation, mission.

In all periods of history, the Armenian school has been the most important cradle of national education, the spread of enlightenment, and the preservation of existence. In this regard, the progressive activities of the Armenian educational institutions of Smyrna in the 19th century and the patriotic activities of the intellectuals who carried out their activities there are extremely significant, whose main mission was to educate generations as Armenians, to make them aware of their historical origins, and to carry out the work of preserving the Armenian identity.

In the article, through a critical study of old press, archival materials, and other professional sources, we have analyzed some issues of a modern educational nature of the Armenian educational institutions of Zmyrnia from today's perspective and valued the significant role of those progressive Armenian intellectuals who studied and then continued to educate Armenian generations in those schools of Western Armenia.

As G. Acharyan noted, "Izmir (Zmyrnia) is a rival of Constantinople, even surpassing it in many matters. Armenians there always walk proudly in foreign company. Zmyrnia gave our people famous merchants, great officials and scientists."

Սուսաննա Սիսյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ մանկավարժության ամբիոնի դոցենտ, մանկ. գիտ. թեկն.: Գիտական հետաքրքրությունները՝ բարձրագույն և մասնագիտական դպրոցի մանկավարժություն, մանկավարժական արժեքանություն, մանկավարժական հետազոտությունների մեթոդաբանություն, մանկավարժական մարդաբանություն: Հեղինակ է 72 հոդվածի: sisyan.susanna@gmail.com

Իզաբելլա Բաբայան - Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ մանկավարժության ամբիոնի դոցենտ, մանկ. գիտ. թեկն.: Գիտական հետաքրքրությունները՝ բարձրագույն և մասնագիտական դպրոցի մանկավարժություն, մանկավարժական հաղորդակցում, մանկավարժական հետազոտությունների մեթոդաբանություն, մանկավարժական մարդաբանություն: Հեղինակ է 54 հոդվածի: izabellababayan@gmail.com

Сусанна Сисян - Кандидат педагогических наук, доцент, преподаватель. Кафедра педагогики в АГПУ им. Х. Абовяна. Научные интересы: Педагогика высшей и профессиональной школы, Педагогическая Аксиология, Методология педагогических исследований, Педагогическая антропология. Автор 72 статей.
sisyan.susanna@gmail.com

Изабелла Бабаян - Кандидат педагогических наук, доцент, преподаватель. Кафедра педагогики в АГПУ им. Х. Абовяна. Научные интересы: Педагогика высшей и профессиональной школы, Педагогическая Аксиология, Методология педагогических исследований, Педагогическая антропология. Автор 54 статей.
izabellababayan@gmail.com

Susanna Sisyan- PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Lecturer. Chair of Pedagogy, ASPU after Kh. Abovyan. Scientific interests: Higher and Professional School Pedagogy, Pedagogical Axiology, Pedagogical Research Methodology, Pedagogical Anthropology. Author of 72 articles. Phone number:
sisyan.susanna@gmail.com

Izabella Babayan- PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Lecturer. Chair of Pedagogy, ASPU after Kh. Abovyan. Scientific interests: Higher and Professional School Pedagogy, Pedagogical Axiology, Pedagogical Research Methodology, Pedagogical Anthropology. Author of 54 articles. Phone number:
izabellababayan@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 14.10.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 28.10.2024թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՄՈՒԼՏԻՄԵԴԻԱ ՆԱԽԱԳԻԾԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ
ԴԱՍԸՆԹԱՑՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.165

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում սահմանվում է մուլտիմեդիա նախագիծը, տեղեկատվական, հետազոտական, ստեղծագործական, խաղային նախագծերի կիրառման առանձնահատկությունները գործարարական անգլերենի դասընթացում: Ներկայացվում են մուլտիմեդիա նախագծի գործառական և բովանդակային բնութագրերը: Հիմնավորվում է այն գաղափարը, որ նախագծային մեթոդը կիրառելով գործարարական անգլերենի դասընթացում՝ ուսանողները զարգացնում են ոչ միայն իրենց օտարալեզու հաղորդակցական կարողունակությունները, այլև մասնագիտական կոմպետենցիան: Կարևորվում է տարբեր մուլտիմեդիա նախագծեր իրականացնելիս համակարգչային-հեռահաղորդակցական միջոցներից օգտվելու կարողությունները, նշված միջոցների դինամիկ և շարունակական զարգացման պայմաններում: Շեշտադրվում է մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի միջոցով ինքնուրույն աշխատանքի մշակույթի ձևավորման հիմնախնդիրը:

Նշվում է, որ մուլտիմեդիա նախագծերի կարևոր գործառույթ է ուսանողների ծանծրույթի հաղթահարումը: Բացահայտվում է մուլտիմեդիա նախագծի ևս մի գործառույթ. այն մոտիվացնում, շահադրստում է ուսանողներին, ուսուցման գործընթացը դարձնում է ավելի հետաքրքիր և արդյունավետ: Դասախոսը մուլտիմեդիա նախագծի կիրառման արդյունքում դադարում է լինել տեղեկատվության միակ աղբյուր: Հիմնավորվում է տարբեր նախագծերի պլանավորված կիրառման անհրաժեշտությունը:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. մուլտիմեդիա նախագիծ, տեղեկատվական նախագիծ, հեռագրության նախագիծ, ստեղծագործական նախագիծ, խաղային նախագիծ, դոկումենտալ ֆիլմ, գեղարվեստական ֆիլմ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիաների կիրառումը գործարարական անգլերենի դասընթացում նոր հեռանկարներ է բացում: Դասախոսը չի մնում տեղեկատվության միակ աղբյուր: Ուսանողը հնարավորություն է ունենում շարունակաբար ընդլայնել տեղեկատվության բազան: Մի կողմից՝ ապագա գործարարը պետք է լավ մասնագետ լինի, մշտապես զարգացնի իր մասնագիտական կոմպետենցիան: Մյուս կողմից՝ նա պետք է կարողանա շփվել իր գործընկերների, գործարարության ոլորտին առնչվող տարբեր մարդկանց հետ ոչ միայն մայրենի, նաև օտար լեզուներով: Անգլերենը մեծ արագությամբ դառնում է տարբեր երկրներ, մշակույթներ ներկայացնող մարդկանց հաղորդակցության միջոց: ՏՀՏ-ներն արդյապես համատեքստում վճռորոշ դերակատարություն ունեն: Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիաներն այդ առումով գործուն միջոց են մասնագիտական, միջմշակութային հաղորդակցությունն ավելի բարձր մակարդակի վրա դնելու գործում:

Մուլտիմեդիա նախագծի կիրառումը գործարարական անգլերենի դասընթացում հնարավորություն է ընձեռում լիարժեքորեն բացահայտել ուսանողի ստեղծագործական ներուժը, ստեղծել յուրահատուկ տեղեկատվական-կրթական տիրույթ, որը նպաստում է սովորողների ճանաչողական գործունեության ակտիվացմանը: Մուլտիմեդիա նախագծի կարևորագույն գործառույթը սովորողների ինքնուրույն աշխատանքի կարողունակությունների ձեռքբերումն ու զարգացումն է: Տիրապետելով մուլտիմեդիա գործիքակազմին՝ սովորողները սովորում են ինքնուրույն որոշումներ ընդունել, հավաքագրել տեղեկատվությունը, ընտրողական աշխատանք կատարել, զարգացնել իրենց քննադատական մտածողությունը:

Մուլտիմեդիա նախագիծը պարունակում է այնպիսի հիմնական տարրերի համակցություններ, ինչպիսիք են.

3D մոդելներ,

տեսանյութ,

նկարներ,

տեքստ,

անիմացիա և այլն:

Նախագծային մեթոդի կիրառմանն է նվիրված Գ. Վ. Պրիբիլսակայի (Г. В. Прибыльская) աշխատանքը, իսկ Յ. Ա. Սաննիկովան և Սմագուլովը (Ю. А. Санникова, А. С. Смагулова) հետազոտության առարկա են դարձրել նաձագծային տեխնոլոգիան: Մ. Օրլանդոն (M Orlando) ներկայացնում է գործարարական անգլերենի դասընթացի մոդելավորման առանձնահատկությունները:

Հետազոտության նպատակն է բացահայտել նախագծային մեթոդի կիրառման առանձնահատկությունները գործարարական անգլերենի դասընթացում:

Հետազոտության նորույթն այն է, որ հիմնավորվում է նախագծային մեթոդի կիրառման ադրյունավետությունը թե՛ ուսանողների հաղորդակցական, թե՛ մասնագիտական կոմպետենցիաների զարգացման տեսանյունից:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության առաջադիր խնդիրները լուծելու նպատակով կիրառվել են դիտման, հարցազրույցի, մոդելավորման, ինչպես նաև SCS-ների ներդրման գործընթացում ուսուցման գործընթացների համեմատական վերլուծության, պատմահամեմատական, մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի գործառական և բաղադրիչային վերլուծության մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Մուլտիմեդիա գործիքակազմը բազմազան է, որը նպաստում է ուսումնառության ժամանակ առաջացող ծանձրույթը հաղթահարելուն: Սովորողն օգտվում է բջջային հեռախոսից, հետո համակարգչից: Նրա համար դժվար չէ

օգտվել ինտերակտիվ գրատախտակից: Նրա ուսումնառության բազմազանությունն ապահովվում է նաև ՏՀՏ-ների տարբեր ծրագրերի մակարդակում: Ապագա գործարարները դիտում են տարբեր մասնագիտական բովանդակության տեսահոլովակներ, տեսաֆիլմեր /վավերագրական, գեղարվեստական/ անգլերեն լեզվով: Շատ դեպքերում նրանք կարող են դիտել անգլալեզու տնտեսագետների դասախոսությունները համացանցով, երբեմն՝ ինտերակտիվ ռեժիմով: Արդյունավետ է տարբեր դասընթացների մասնակցությունն առցանց: Գաղտնիք չէ, որ ապագա գործարարները կարող են ստանալ տարբեր դրամաշնորհների շրջանակներում մասնակցության վկայագրեր: Առանց բազմաթիվ մոլտիմեդիա նախագծերի մեջ մասնակցություն ունենալու՝ հնարավոր չէ շարունակաբար բարձրացնել մասնագիտական որակավորումը: Այն հնարավորություն է ընձեռում մասնակցել բազում միջազգային փոխանակման ծրագրերի:

Մոլտիմեդիա տեխնոլոգիան ներկայացնում է համացանցային տարաբնույթ տեսանյութեր, վավերագրական և գեղարվեստական ֆիլմեր, մասնագիտացված մոլտիմեդիա ծրագրեր, էլեկտրոնային դասագրքեր, մոլտիմեդիա տեղեկատու գրքեր և ուղեցույցներ, հանրագիտարաններ և բառարաններ: Ուսանողները կարող են օգտվել մասնագիտական բնույթի ուղիղ հեռարձակումներից, էլեկտրոնային դասագրքերից, համացանցային հանրագիտարաններից, բառարաններից: Այն զարգացնում է օտար լեզուն սովորելու հետաքրքրությունը, ստեղծում է հնարավորինս իրական լեզվական միջավայրին մոտ հաղորդակցական միջավայր:

Կարևոր է այն, որ ուսանողը կարող է իր ուսումնառությունն իրականացնել իր ցանկացած ժամին, իր ընտրած տեղում, իրեն հարմար (**Боровая Т., 2013**): Կենդանի հեռարձակման միջոցների օգտագործումը տեխնիկական ուսուցման մոլտիմեդիա տեխնոլոգիայի հնարավորությունների օպտիմալ համադրությամբ (համակարգչային դաս, տեսանյութեր, հեռուստատեսություն, թերթեր, ամսագրեր, գրքեր, հեռախոս) ունի լրացուցիչ հնարավորություններ:

Մուլտիմեդիա նախագիծը նախագծային մեթոդի կիրառման տեսանկյունից գործիքակազմի բազմազանության նոր մակարդակ է ենթադրում: Այն հազեցած է նորագույն տեխնոլոգիաներով, նորագույն հաղորդակցական-տեղեկատվական միջոցներով: Նրա կարևոր ձեռքբերումներից է էլեկտրոնային դասագիրքը, որի հեղինակները կարող են լինել նաև ուսանողները: Այսինքն՝ էլեկտրոնային դասագիրքը յուրահատուկ մուլտիմեդիա նախագիծ է: Նրա կարևոր գործառույթը զննականությունն ապահովելն է:

«Մուլտիմեդիա» տերմինն ունի տարբեր սահմանումներ: Բնական գիտություններում մուլտիմեդիան մեկնաբանվում է որպես համակարգչային տարաբնույթ տեխնոլոգիաներ՝ գրաֆիկա, տեքստ, տեսանյութ, լուսանկար, անիմացիա, ծայնային էֆեկտ և այլն: Հումանիտար գիտությունների ոլորտում մուլտիմեդիա եզրույթն աչքի է ընկնում տեղեկատվությունը ներկայացնելու միջոցներով, ձևերով, ոճով և այլն:

Մուլտիմեդիան համակարգչային տեխնոլոգիայի հատուկ տեսակ է, որը միավորում է ինչպես ավանդական ստատիկ տեսողական /տեքստ, գրաֆիկա/, այնպես էլ դինամիկ տեղեկատվությունը /խոսք, երաժշտություն, տեսաֆրագմենտներ, անիմացիա և այլն/:

Մուլտիմեդիա նախագիծն ուսանողին տալիս է առավելագույն ստեղծագործական ազատություն և իհարկե, ինքնուրույնություն: Նա նշված նախագիծն իրականացնելիս ընկղմվում է որոշակի խնդրի լուծման մեջ: Միայն ինքնուրույն իրականացված հետազոտությամբ կարելի է իրականացնել մուլտիմեդիա նախագիծը: Ուսանողը պետք է նախ և առաջ լավ տիրապետի մուլտիմեդիա գործիքակազմին՝ միացնի, անջատի համապատասխան սարքավորումը, անցում կատարի մի ծրագրից մեկ ուրիշ ծրագիր և այլն: Ինչ վերաբերում է նախագծի պլանավորմանը, ապա այն պետք իրականացվի դասախոսի և ուսանողի կողմից: Երևի հենց այդ փուլում սկսում է ձևավորվել համագործակցությունը տվյալ նախագծի շրջանակներում (Прибыльская Г., 2020):

Նախագիծն ավարտվում է վերջնական արտադրանքի այս կամ այն ձևով ներկայացմամբ՝ թատերական ներկայացում, տեսահոլովակ, զեկուցում, դասախոսություն, ստուգատես, ամսագիր, հոդված, ցուցահանդես:

Նախագծային մեթոդն ունի բազում առավելություններ: Այն կարող է ընդլայնել ուսանողների մտահորիզոնը, բացահայտել նրանց ստեղծագործական ներուժը, խորացնել միջառարկայական կապերը, ձևավորել թիմում աշխատելու կարողությունները, ձևավորել և կատարելագործել ուսանողների (Санникова Ю. (2017):

Մուլտիմեդիա նախագիծը հնարավորություն է ընձեռում ուսանողներին նախագծի իրականացման ցանկացած փուլում նոր գործիքներից օգտվել: Պլանավորման փուլում ուսանողները քննարկում են դասախոսի կողմից առաջադրված գաղափարը, իրենք էլ են գաղափարներ առաջադրում: Սեփական փաստարկների հիմնավորման փուլում նրանք կարող են համացանցում նոր սկզբնաղբյուրներ փնտրել և գտնել: Աշխատանքի կազմակերպման փուլում նրանք ձևավորում են փոքր խմբեր, բաշխում են հանձնարությունները խմբերում, գործնական աշխատանք են կատարում: Ավարտական փուլում քննարկվում է նախագծի ձևակերպման եղանակը, նախագիծը փաստաթղթավորվում է, ներկայացվում է նախագիծն ամբողջ խմբին: Հետո տեղի է ունենում տվյալների ամփոփում և գնահատում: Վերջին փուլում ներկայացվում են նախագծի վերջնական տվյալները: Ներկայացման ժամանակ կիրառվում է համակարգիչ, ինտերակտիվ գրատախտակ, պրոեկտոր և այլն:

Ընդհանուր առմամբ մուլտիմեդիա տեխնոլոգիաները կիրառվում են նախագծի իրականացման բոլոր փուլերում: Նվազագույնը, որ ուսանողներն ունեն, դա բջջային հեռախոսն է: Համապատասխան հարցումը ԵՊՏՀ-ում իրականացված 112 ուսանողի շրջանում ցույց է տալիս, որ նրանք հիմնականում ունեն բջջային հեռախոս և համակարգիչ: ԵՎ եթե հեռախոսից օգտվում է գրեթե բոլորը, երբ խոսք է գնում որևէ նախագծի շրջանակներում հավաքագրել տեղեկատվություն, ապա համակարգիչ ունեն ուսանողների 86 %-ը: Նախագծերի

իրականացման, ներկայացման ժամանակ, նրանք օգտվում են ինտերակտիվ գրատախտակներից: Տոկոսով արտահայտած, նրանց 63%-ը հիմնականում օգտվում է ինտերակտիվ գրատախտակներից: Նախագծերի շուրջ կազմվող հարցերն ուսանողներն հիմնականում պահում են բջջային հեռախոսներում՝ 92%:

Բավականին արդյունավետ մուլտիմեդիա նախագիծ է Լոնդոնի ֆոնդային բորսային նվիրված նախագիծը: Ուսանողների մի խումբ պատրաստում է համապատասխան զեկույց Լոնդոնի ֆոնդային բորսայի պատմության մասին առ այն, որ Բորսան ամենահին բորսաներից մեկն է Եվրոպայում: Պաշտոնապես հիմնադրվել է 1801 թվականին, սակայն նրա պատմությունն սկսել է 1570 թվականին, երբ արքայի ֆինանսական գործակալ և խորհրդական Թոմաս Գրեշեմն իր անձնական փողերով կառուցեց Արքայական բորսան *Между Лондоном и Парижем (2015))*.

Մուլտիմեդիա նախագծի կարևոր բաղադրիչ են անգլերեն տեքստերը, որոնք ընտրվում են ըստ թեմաների՝ 1. բորսայի ստեղծման պատմությունը, 2. բորսայի բաղադրիչն ու գործառույթները, 3. բորսայի աշխատանքը երկրորդ համաշխարհային պատերազմից առաջ, ընթացքում և հետո: Մեկ այլ խումբ հաղորդում է պատրաստում Լոնդոնի բորսային բաժնետոմսերի մասին: Երրորդ խումբը հաղորդում է պատրաստում արժեթղթերի շուկայի մասին:

Օրինակ՝

The **London Stock Exchange (LSE)** is a stock exchange based in London, England. As of July 2024, the total market value of all companies trading on the LSE stood at US\$3.42 trillion. Its current premises are situated in Paternoster Square close to St Paul's Cathedral. Since 2007, it has been part of the London Stock Exchange Group (LSEG, which the exchange also lists (ticker symbol LSEG)). Despite a post-Brexit exodus of stock listings from the LSE, it was the most valued stock exchange in Europe as of 2023. According to the 2020 Office for National Statistics report, approximately 12% of UK-resident individuals reported having investments in stocks

and shares.^[8] According to a 2020 Financial Conduct Authority report, approximately 15% of British adults reported having investments in stocks and shares.

Բորսայի պատմությունը ներկայացնող ուսանողները մեծ ուշադրություն են դարձնում տեքստում առկա գերտեքստերին: Ամեն մի գերտեքստ լուսաբանվում է համապատասխան նկարով կամ գծապատկերով: Օրինակ՝ արտասանելով Paternoster Square բառակապակցությունը, ուսանողը ցույց է տալիս դրա պատկերը՝

Նկար 1.

Հետաքրքրություն է ներկայացնում Coffee House տեքստը, քանի որ այն ներկայացնում է բրիտանական բորսայի պատմական և հոգեբանական առանձնահատկությունները: he Royal Exchange had been founded by the English financier Thomas Gresham and Sir Richard Clough on the model of the Antwerp Bourse. It was opened by Queen Elizabeth I in 1571.

During the 17th century, stockbrokers were not allowed in the Royal Exchange due to their perceived rude manners. They had to operate from other establishments in the vicinity, notably Jonathan's Coffee-House. At that coffee house, a broker named John Castaing started listing the prices of a few commodities including salt, coal, paper, and exchange rates in 1698. Originally, this was not a daily list and was only published a few days of the week.

This list and activity was later moved to Garraway's coffee house. Public auctions during this period were conducted for the duration that a length of tallow candle could burn; these were known as "by inch of candle" auctions. As stocks

grew, with new companies joining to raise capital, the royal court also raised some monies. These are the earliest evidence of organised trading in marketable securities in London.

Հաջորդ փուլում ուսանողները դուրս են գրում այն բառերն ու բառակապակցությունները, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում գործարարական անգլերենի տեսանկյունից:

- Royal Exchange
- Jonathan's Coffee-House.
- a broker
- commodities
- Public auctions
- by inch of candle
- marketable securities

Հաջորդ փուլում ուսանողները փորձում են տրված բառերով նախադասություններ կազմել և դրանք գործածել ակտիվ խոսքում:

Ընդհանուր առմամբ, ուսանողներն իրականացնում են տեղեկատվական, խաղային, հետազոտական և ստեղծագործական նախագծեր: Համապատասխան փորձը ցույց է տալիս, որ գործարարական անգլերենի դասընթացում ավելի շատ իրականացնում են տեղեկատվական նախագծեր: Ակնհայտ է, որ մի կողմից բավականին դժվար է, մյուս կողմից՝ բավականին արդյունավետ է են խաղային նախագծերը: Դրական միտում է, երբ խաղ-նախագիծը պլանավորվում և իրականացվում է ուսանողների կողմից:

Խաղային (դերային) նախագծերը ներառում են գրական կամ գեղարվեստական կերպարների միջև սոցիալական կամ գործնական հարաբերությունների նմանակում, որոնք պայմանավորված են նախագծային գործունեության պայմանների բնույթով և բովանդակությամբ: Խաղային նախագծերի բնորոշ առանձնահատկությունը կառուցվածքի անհամապատասխանությունն է և վերջնական արդյունքի անորոշությունը:

Հետազոտական նախագիծը գիտական աշխատանք է, որը պետք է պատասխանի հետազոտության ընթացքում առաջ եկած հարցերի: Հետազոտական նախագծերը կարող են ներառել.

Դեպքերի նկարագրություն,

- Դեպքերի վերահսկման ուսումնասիրություն
- Կոհորտային ուսումնասիրություն¹
- Պատահական, վերահսկվող փորձարկում
- Հարցում
- Երկրորդական տվյալների վերլուծություն, ինչպիսիք են որոշումների վերլուծությունը, ծախսերի արդյունավետության վերլուծությունը կամ մետավերլուծությունը:

- Research project examples
- Identifying your company's position in the market.
- Uncovering industry trends.
- Finding new marketing techniques.
- Identifying a new target customer base.
- Planning for new product innovation.

Ակնհայտ է, որ ուսանողները պետք է յուրացնեն համապատասխան բառապաշար նշված ուղղություններով աշխատելու համար: Պարզ է, որ ուսուցման նախնական փուլում արդյունավետ է ներմուծել մեծ քանակությամբ հետազոտական նախագծի օրինակներ թիրախային լեզվով: Աշխատանքը մյուս նշված թեմաներով մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում, քանի որ ուսանողները ոչ միայն համապատասխան բառապաշար են յուրացնում, այլև մասնագիտական բնույթի հարցեր են լուծում: Գաղտնիք չէ, որ ցանկացած գործարար փորձում է

¹ Կոհորտային հետազոտությունը դիտողական ուսումնասիրության նախագծերից մեկն է, որն օգտագործվում է ազդեցության և հիվանդության միջև կապը գնահատելու համար: Կոհորտային ուսումնասիրության ժամանակ հետազոտողները ժամանակի ընթացքում հետևում են մի խումբ մարդկանց և նշում հիվանդության յուրաքանչյուր նոր դեպք:

հասկանալ, թե ինչ դերակատարություն ունի իր կազմակերպությունը համապատասխան շուկայում:

Դերախաղը կարող է լինել սիմուլյացիայի մի մասը, ինչպիսին է հետազոտողի և ֆոկուս խմբի միջև փոխգործակցությունը: Բայց դա կլինի միայն մի քանի գործողություն. սիմուլյացիան «գործունեության մի շարք է, որը աստիճանաբար կհանգեցնի սովորողին բիզնես գործողություն իրականացնելու» (Orlando M. ND).

Կարևոր է նշված նախագծերի հաջորդական ներմուծման հիմնախնդիրը, քանի որ տեղեկատվական նախագծերը պետք է հնարավորինս նախորդեն խաղային նախագծերին, իսկ խաղային նախագծերը ճիշտ կլինի եթե նախորդեն հետազոտական նախագծերին: Ակնհայտ է, որ ապագա գործարարները սիրով են մասնակցում հատկապես հետազոտական նախագծերին, հատկապես երբ դրանք նախորդում են որևէ հետազոտական աշխատանքի իրականացմանը: Արդյունավետ է, երբ կուրսային, ավարտական աշխատանքները ստեղծվում են որևէ հետազոտական նախագծի շրջանակներում, հատկապես երբ այն ապահովում է առավելի մեծ քանակությամբ ուսանողների մասնակցություն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մուլտիմեդիա նախագծի կիրառումը գործարարական անգլերենի դասընթացում հնարավորություն է ընձեռում լիարժեքորեն բացահայտել ուսանողի ստեղծագործական ներուժը, ստեղծել յուրահատուկ տեղեկատվական-կրթական տիրույթ, որը նպաստում է սովորողների ճանաչողական գործունեության ակտիվացմանը:

Մուլտիմեդիա նախագծի կարևորագույն գործառույթը սովորողների ինքնուրույն աշխատանքի կարողունակությունների ձեռքբերումն ու զարգացումն է: Առանց բազմաթիվ մուլտիմեդիա նախագծերի մեջ մասնակցություն ունենալու հնարավոր չէ շարունակաբար բարձրացնել մասնագիտական որակավորումը:

Էլեկտրոնային դասագիրքը յուրահատուկ մուլտիմեդիա նախագիծ է: Նրա կարևոր գործառույթը զննականություն ապահովելն է:

Նախագիծն ավարտվում է վերջնական արտադրանքի այս կամ այն ձևով ներկայացմամբ՝ թատերական ներկայացում, տեսահոլովակ, զեկուցում, դասախոսություն, ստուգատես, ամսագիր, հոդված, ցուցահանդես: Մոլտիմենդիա նախագծերը հնարավոր է իրականացնել օտար լեզվի ուսուցման խիստ պլանավորման պայմաններում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Боровая Т. (2013),** Обучение деловому английскому языку с использованием мультимедийных технологий , Т. А. Боровая, В. Н. Сердюк, О. Ю. Сердюк // Вопросы методики преподавания в вузе: ежегодный сборник, № 2(16), с. 104-112.
2. **Между Лондоном и Парижем (2015),** Рынок ценных бумаг индустриальной эпохи, С. З. Мошенский, Hampton, New Hampshire: Mindstir Media, 777 с.
3. **Прибыльская Г. (2020),** Использование Проектной методики в преподавании иностранного языка, Минск, Право и экономика, с. 198-200.
4. **Санникова Ю. (2017),** Проектный метод обучения деловому английскому языку: особенности и перспективные формы интерактивных занятий, Ученые записки университета и. П.Ф/ Лесгафта, № 10 (152), с.225-230.
5. **Смагулова А. (2012),** Проектная технология в системе обучения английскому языку /А. С. Смагулова, Текст: непосредственный // Теория и практика образования в современном мире : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). Т. 2., Санкт-Петербург: Реноме, с. 362-364. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/21/1782/> (дата обращения: 05.04.2025).
6. **Orlando M. (ND).** The role of business simulations in the business English syllabus: some considerations. International House Journal of Education and

Development. Available at *The Role of Business Simulations in the Business English Syllabus: Some Considerations « IH Journal* (accessed on 06.11.20).

REFERENCES

1. **Borovaya T. (2013)**, Obucheniye delovomu angliyskomu yazyku s ispol'zovaniyem mul'timediynykh tekhnologiy /Teaching Business English Using Multimedia Technologies/, T. A. Borovaya, V. N. Serdyuk, O. Yu. Serdyuk, Issues of Teaching Methods at the University: annual collection, No. 2(16), pp. 104-112.
2. **Between London and Paris (2015)**, Rynok tsennykh bumag industrial'noy epokhi /The Industrial Age Securities Market/, S. Z. Moshensky, Hampton, New Hampshire: Mindstir Media, 777 p.
3. **Pribylskaya G. (2020)**, Ispol'zovaniye Proyektnoy metodiki v prepodavanii inostrannogo yazyka /Using Project Methodology in Teaching a Foreign Language/, Minsk, Law and Economics, pp. 198-200.
4. **Sannikova Yu. (2017)**, Proyektnyy metod obucheniya delovomu angliyskomu yazyku: osobennosti i perspektivnyye formy interaktivnykh zanyatiy /Project-based method of teaching business English: features and promising forms of interactive classes /, Scientific records of the University and. P.F. / Lesgaft, No. 10 (152), pp. 225-230.
5. **Smagulova A. (2012)**, Proyektная tekhnologiya v sisteme obucheniya angliyskomu yazyku /Project technology in the English language teaching system/, A. S. Smagulova, Text: direct // Theory and practice of education in the modern world: materials of the 1st Intern. scientific conf. (St. Petersburg, February 2012). T. 2., St. Petersburg: Renome, pp. 362-364. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/21/1782/> (date of access: 05.04.2025).
6. **Orlando M. (ND)**. The role of business simulations in the business English syllabus: some considerations. International House Journal of Education and

Development. Available at The Role of Business Simulations in the Business English Syllabus: Some Considerations « IH Journal (accessed on 11/06/20).

Кристине Саргсян

Мультимедийный проект в курсе делового английского языка

Заключение

Ключевые слова и выражения: мультимедийный проект, информационный проект, исследовательский проект, творческий проект, игровой проект, документальный фильм, художественный фильм.

В статье дается определение мультимедийного проекта, особенности использования информационных, исследовательских, творческих и игровых проектов в курсе делового английского языка. Представлены функциональные и содержательные характеристики мультимедийного проекта. Обосновывается идея о том, что, применяя метод проектов на курсе делового английского языка, студенты развивают не только навыки иноязычного общения, но и профессиональную компетентность. Подчеркивается возможность использования компьютерных и телекоммуникационных средств при реализации различных мультимедийных проектов в контексте динамичного и постоянного развития этих средств. Подчеркивается проблема формирования культуры самостоятельной работы посредством мультимедийных технологий.

Отмечено, что важной функцией мультимедийных проектов является преодоление скуки у учащихся. Раскрывается еще одна функция мультимедийного проекта: он мотивирует и вовлекает учащихся, делая процесс обучения более интересным и эффективным. В результате использования мультимедийного проекта преподаватель перестает быть единственным источником информации. Обоснована необходимость плановой реализации различных проектов.

Christine Sargsyan

Multimedia project in business English course

Conclusion

Key words and expressions: *multimedia project, information project, research project, creative project, game project, documentary film, feature film.*

The article defines the multimedia project, the features of the use of informational, research, creative, game projects in the course of business English. It presents the functional and content characteristics of the multimedia project. The idea is substantiated that by applying the project method in the course of business English, students develop not only their foreign language communicative abilities, but also professional competence. The importance of the ability to use computer-telecommunications means when implementing various multimedia projects is emphasized, in the conditions of dynamic and continuous development of the mentioned means. The problem of forming a culture of independent work through multimedia technology is emphasized. It is noted that an important function of multimedia projects is overcoming student boredom. Another function of the multimedia project is revealed: it motivates, interests students, makes the learning process more interesting and effective. As a result of the use of the multimedia project, the teacher ceases to be the only source of information. The need for planned implementation of various projects is justified.

Քրիստինե Սարգսյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի օտար լեզուների ֆակուլտետի ուսմանագերմանական լեզուների և դրանց դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի հայցորդ:

Кристине Саргсян - Соискатель кафедры романо-германских языков и методики их преподавания факультета иностранных языков Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна

Christine Sargsyan - Applicant of the Department of Romance and Germanic Languages and Methods of Their Teaching, Faculty of Foreign Languages, Armenian State Pedagogical University named after Khachatur Abovyan

Խմբագրություն է ուղարկվել 10.06.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 14.06.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

ՄԵՐԻ ՇԱՐՈՅԱՆ

**ԲԵՐԱՆԻ ԽՈՌՈՋԻ, ԸՄՊԱՆԻ, ԿԵՐԱԿՐԱՓՈՂԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԿԼՄԱՆ ԱԿՏԻ ՖԻԶԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ****DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.166****ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Հոդվածի նպատակն է ապահովել առողջապահական համակարգում աշխատող լոգոպեդների մասնագիտական տեսագործնական գիտելիքների զարգացումը՝ ուղղված կլման ակտի խանգարումներ ունեցող անձանց վերականգնողական աջակցությանը և դրանցով պայմանավորված ռիսկերի նվազեցմանը: Պետք է նշել, որ այսօր կլման ակտի տարբեր խանգարումների լիակատար բուժումը բժիշկների կողմից համարվում է առաջնային նպատակ, քանի որ վերջինիս ամբողջական հաղթահարումն, անշուշտ, ապահովում է մարդու կյանքի որակի բարելավումը: Ակնհայտ է, որ լոգոպեդների մասնակցությունը վերականգնման գործընթացում բարձրացնում է ոչ միայն անձի ֆունկցիոնալությունը, այլև նպաստում է բուժառույի սոցիալ-հոգեբանական վիճակի բարելավմանը:

Լոգոպեդները պետք է հստակ պատկերացում ունենան կլման գործընթացի նորմայի և պաթոլոգիայի մասին՝ ապահովելով վերականգնողական ճիշտ ընթացք, որն ընդգրկում է բոլոր օրգան-համակարգերի փոխհամաձայնեցված աշխատանքը՝ սկսած բերանի խոռոչից՝ շարունակվելով մինչև ստամոքս:

Սույն հոդվածում քննել ենք այն փաստը, որ մարդու կենսագործունեությունն անմիջականորեն կախված է սննդանյութերի, ջրի, հանքային աղերի և վիտամինների ընդունումից, որոնք օրգանիզմի համար էներգիայի հիմնական աղբյուր են հանդիսանում: Այս գործընթացը հնարավոր է միայն տարբեր օրգանների համաձայնեցված աշխատանքի շնորհիվ, որը սկսվում է բերանի

խոռոչից և շարունակվում ըմպանում, կերակրափողում, ստամոքսում և այլ օրգան-համակարգերում: Մեր խնդիրն այն է, որ լոգոպեդները կարողանան ճիշտ ախտորոշել կլման խանգարումները և առաջարկել համապատասխան անհատական վերականգնողական աշխատանքի ռազմավարություն: Ի վերջո կլման ակտի դժվարությունների դեպքում լոգոպեդների հիմնական նպատակն է բարելավել անձի կոլ տալու գործընթացն ու արդյունավետությունը՝ դրանով իսկ բարձրացնելով անհատի կյանքի որակը, նվազեցնելով մի շարք բարդությունների ռիսկը (թերսնուցում, ջրազրկում, ասպիրացիոն թոքաբորբ):

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. կլման ակտ, կլման բերանային փուլ, կլման ըմպանային փուլ, կլման կերակրափողային փուլ, թքագեղձեր, փափուկ քիմք, կերակրագունդ, մակկոկորդ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջին տարիներին իրականացված միջազգային հետազոտությունները համոզիչ կերպով փաստում են, որ լոգոպեդների դերը առողջապահական համակարգում ունի կարևոր նշանակություն, հատկապես այնպիսի առողջական խնդիրների համատեքստում, ինչպիսիք են կլման ակտի խանգարումները (Շաբոյան Մ., Աջամոլյան Բ., 2023):

Կլման խանգարումը, որն առավել հայտնի է «դիսֆագիա» եզրույթով, կարող է առաջանալ տարբեր պատճառներով՝ կենտրոնական կամ ծայրամասային նյարդային համակարգի ախտահարումներից մինչև մկանային խանգարումներ, ուստի դրա վերականգնման գործընթացը պահանջում է միջդիսցիպլինար մոտեցում: Այս հիմնախնդիրը բացասական ազդեցություն է ունենում բուժառուի կյանքի և կենսագործունեության որակի վրա: Ակնհայտ է, որ կլման ակտի խանգարման հաղթահարման գործընթացում լոգոպեդների մասնագիտական դերը դառնում է առանցքային (Smith R., Bryant L., Hemsley B., 2022, Minchell E., Rumbach A., Finch E., 2022):

Պետք է նշել, որ այսօր բժիշկների կողմից կլման ակտի խանգարված յուրաքանչյուր գործառույթի լիակատար բուժումը համարվում է առաջնային

նպատակ, քանի որ այն անդրադառնում է բուժառուի գործառնության կարողությունների վրա և որի ամբողջական հաղթահարումը, անշուշտ, ապահովում է մարդու կյանքի որակի բարելավումը: Ակներև է, որ լոգոպեդների մասնակցությունը վերականգնման գործընթացում բարձրացնում է ոչ միայն անձի ֆունկցիոնալությունը, այլև դրականորեն է ազդում բուժառուի սոցիալ-հոգեբանական վիճակի բարելավմանը (**Minchell E., Rumbach A., Finch E., 2022, Green R., Miller A., Harris B., 2021**):

Լոգոպեդները պետք է հստակ պատկերացում ունենան կլման գործընթացի նորմայի և պաթոլոգիայի մասին՝ ապահովելով վերականգնողական ճիշտ ընթացք, որն ընդգրկում է բոլոր օրգան-համակարգերի փոխհամաձայնեցված աշխատանքը՝ սկսած բերանից՝ շարունակվելով մինչև ստամոքս (**Kramer R., Richards K., 2020**): Այս գիտելիքները հատկապես կարևոր են, որպեսզի լոգոպեդները կարողանան ճիշտ ախտորոշել կլման խանգարումները և առաջարկել համապատասխան անհատական վերականգնողական աշխատանքի ռազմավարություններ (<http://armedin.am/wp-content/uploads/2019/02/Քիթ-կոկորդ-ականջաբանություն.pdf>):

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

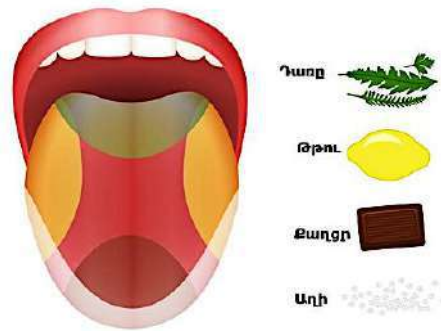
Սույն հոդվածում ուսումնասիրությունը կատարելիս կիրառել ենք համալիր քննության, վերլուծության և համադրման մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Մարդու օրգանիզմում մարսողական համակարգը սկսվում է բերանի խոռոչից, որտեղ կատարվում է սննդի սկզբնական մշակումը՝ մանրացումը, թքի միջոցով թրջումն ու շաղախումը, սննդագնդի ձևավորումը: Բերանի խոռոչը մեկ օրգան չէ, այն մի շարք օրգանների և հյուսվածքների համալիր է, որը կատարում է որոշակի գործառնություններ: Բերանի խոռոչը մարսողական համակարգի սկզբնական հատվածն է, որը սահմանափակվում է առջևից՝ շուրթերով, կողքերից՝ այտերով, վերևից՝ կարծր և փափուկ քիմքով, հետևից՝ բկանցքով, իսկ ստորին սահմանը բերանի խոռոչի հատակն է: Բերանի խոռոչն իր մեջ ներառում

է՝ վերին շուրթ, վերին լինդ, վերին ծնոտի ատամներ, կարծր քիմք, փափուկ քիմքի լեզվակ, նշիկներ, լեզու, ստորին ծնոտի ատամներ, ստորին լինդ, ստորին շուրթ, այս: Դրանցից լեզուն, շուրթերը, ստորին ծնոտը և փափուկ քիմքը շարժուն են, իսկ մնացածը՝ անշարժ: Բերանի խոռոչը սկսվում է բերանի բացվածքով և ավարտվում բկանցքով, որի միջոցով բերանի խոռոչը կապվում է ըմպանի հետ: Բերանի բացվածքը ձևավորվում է շուրթերով, որոնք հիմնականում կազմված են մաշկով պատված բերանի շրջանաձև մկաններից: Կարծր քիմքը լորձաթաղանթով պատված ոսկրային կառույց է, որը բերանի խոռոչն անջատում է քթի խոռոչից: Փափուկ քիմքը կազմված է լորձաթաղանթով ծածկված մկաններից: Կլման ժամանակ այս մկանները բարձրացնում են փափուկ քիմքը և կանխում կերակրագնդի մուտքը դեպի քթըմպան: Համի (ճաշակելիքի) ընկալիչները գտնվում են բերանի խոռոչի պատերին, ըմպանի և փափուկ քիմքի վրա: Այդ ընկալիչները հատկապես շատ են լեզվի վրա գտնվող հատուկ գոյացություններում՝ պտկիկներում (Горячев А., Амосова Н., Зуева Л., Кирьянова Н., 2017, Орлова О., Уклонская Д., Покровская Ю., Полякова Т., Бердникович Е., Минаева О.Д., Ларина О., Рудометова Ю., Мосьпан Т., Косова Е.В., Уклонская А., 2020, Даймон Т, 2023, (<http://armedin.am/wp-content/uploads/2019/02/Քիթ-կոկորդալկանջաբանություն.pdf>):

Այս փոխազդեցության մեջ անհրաժեշտ է նշել, որ լեզուն մարդու մարմնի կենսական օրգաններից մեկն է, որը մասնակցում է ինչպես խոսելու, այնպես էլ ծամելու, կլման գործողություններին: Լեզուն լորձաթաղանթով պատված մկանային օրգան է: Նրա լորձաթաղանթի մակերեսին կան բազմաթիվ պտկիկներ, ինչպես նաև հատուկ համային կոճղեզներ, որոնց շնորհիվ լեզուն մասնակցում է սննդի համային հատկությունների վերլուծությանը (նկ.1):

Նկար 1. Լեզվի համային գոտիները:

Այստեղ է կատարվում նաև սննդի համային որակների վերլուծությունը և ուտելու համար ոչ պիտանի բաղադրիչների հեռացումը: Համային ընկալիչները, որոնք մասնակցում են քաղցր, թթու, դառը և աղի համերի ձևավորմանը, տեղակայված են լեզվի պտկիկների համային կոճղեզներում և որոշ չափով ցրված են բերանի խոռոչի լորձաթաղանթում: Լեզվի ծայրն ընկալում է քաղցր համը, հիմքը՝ դառը կամ կծուն, կողմնային մասերը՝ թթուն, իսկ կողքերի ծայրային մասերը՝ աղի համը: Խառը համային զգայությունն առաջանում է, երբ միաժամանակ գրգռվում են բոլոր ընկալիչները: Նյարդային ազդակը հասնում է համի կենտրոն (կենտրոնական հետին գալարի ստորին մաս), որտեղ վերլուծվում և զանազանվում է սննդի համը՝ քաղցր, դառը, թթու և աղի: Բացի համային ընկալիչներից, բերանի խոռոչի լորձաթաղանթում ցրված են նաև շոշափական, ջերմային և ցավային ընկալիչները: Բերանի խոռոչի զանազան ընկալիչների գրգռումը մեծ նշանակություն ունի կլման ակտի գործունեության համար, քանի որ այն ակտիվացնում է թքագեղձերը: Բերանի խոռոչում բացվում են թքագեղձերի ծորանները: **Տարբերում են թքագեղձերի երկու խումբ՝ խոշոր թքագեղձեր՝ հարականջային, ենթալեզվային և ենթաձոնոտային, և մանր թքագեղձեր, որոնք տեղակայված են քիմքի, այտերի, լեզվի, շուրթերի լորձաթաղանթում:** Համային ընկալիչները գրգռվում են միայն հեղուկ նյութերից: Չոր սնունդն անհամ է թվում: Սննդի համի զգացողությունը կախված է նաև սննդի ջերմաստիճանից և հոտից (Даймон Т., 2023, (<http://armedin.am/wp-content/uploads/2019/02/Քիթ-կոկորդ-ականջաբանություն.pdf>):

Սննդի համի որոշմանը մասնակցում են ճաշակելիքի, շոշափելիքի և հոտի զգայարանները (սակա թե ինչու հարբուխի ժամանակ սնունդը թվում է անհամ): Ճաշակելիքի զգացողությունն օգնում է խուսափել վատորակ սնունդ ընդունելուց: Համի զգայության օգնությամբ կարելի է որոշել սննդի որակը:

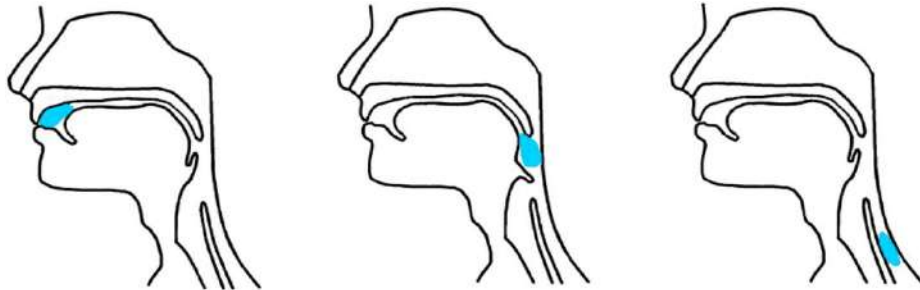
Անհրաժեշտ է նշել, որ մարդու թուքը մածուցիկ, պղտորավուն հեղուկ է: Օրվա ընթացքում արտազատվում է 0.5-2 լիտր թուք: Խառը թուքը պարունակում է 99.5% ջուր և 0.5% չոր մնացորդ, որը կազմված է օրգանական և անօրգանական նյութերից: Թքի մածուցիկությունը հեշտացնում է ծամելու և կլման գործընթացը: Թուքն ունի նաև այլ գործառույթներ: Լուծելով սննդանյութերը՝ թուքը հնարավորություն է տալիս ընկալելու համային զգացողությունները:

Կարևոր է նաև թքի միջոցով բերանի խոռոչի խոնավացումը, որն անհրաժեշտ է խոսքային գործառույթ իրականացնելու համար: Սնունդ ընդունելն ուժգնացնում է թքարտադրությունը: Այն սկսվում է սնունդ ընդունելուց մի քանի վայրկյան հետո և կատարվում է բարդ ռեֆլեքսային մեխանիզմով, որն ընդգրկում է ինչպես ոչ պայմանական, այնպես էլ պայմանական ռեֆլեքսներ: Ոչ պայմանական ռեֆլեքսները սկիզբ են առնում բերանի խոռոչի՝ համի, շոշափելիքի, ջերմային ընկալիչներից, որոնցից եռվորյակ (V), դիմային (VII), լեզվաըմպանային (IX) և թափառող (X) նյարդերի զգացող ճյուղերով գրգիռները հասնում են երկարավուն ուղեղի թքազատության գլխավոր կենտրոնին: Դա թքագեղձերի նյարդավորման պարասիմպատիկ կենտրոնն է (<https://sportedu.am/wpcontent/uploads/2022/11/L.Մանուկյան,Ն.Մկրտչյան,L.Խաչատրյան-Ծայրամասային-նյարդային-համակարգ.pdf>):

Ինչպես արդեն նշվել է, թքարտադրությունը խթանվում է նաև պայմանական ռեֆլեքսային ճանապարհով՝ սննդի տեսքով, հոտով, ինչպես նաև ընդունելու պայմանների հետ կապված գրգռիչների ազդեցությամբ: Այս ռեֆլեքսները, ինչպես բոլոր պայմանականները, իրականացվում են գլխուղեղի կեղևի պարտադիր մասնակցությամբ: Ռեֆլեքսային ազդեցությունները կարող են ոչ միայն դրդել, այլև արգելակել թքարտադրությունը՝ ընդհուպ մինչև նրա դադարը:

Ծամելը բարդ ֆիզիոլոգիական գործընթաց է, որի արդյունքում սննդանյութերը մանրացվում, թքով շաղախվում են և ձևավորում սննդագունդը: Դրան մասնակցում են վերին և ստորին ծնոտները՝ ատամներով, ծամիչ և միմիկայի մկանները, լեզվի մկանները, փափուկ քիմքը: Ծամելն ունի ռեֆլեքսային բնույթ: Սնունդը, գրգռելով բերանի խոռոչի ընկալիչները, ապահովում է զգացող նյարդաթելերով ազդակների հաղորդումը երկարավուն ուղեղում տեղակայված ծամիչ կենտրոնին, այնտեղից էլ՝ տեսաթումբ և մեծ կիսագնդերի կեղև: Ծամիչ կենտրոնից գրգիռները էֆերենտ նյարդաթելերով փոխանցվում են ծամիչ մկաններին: Վերջիններիս կամային կծկումներն իրականանում են մեծ կիսագնդերի կեղևի մասնակցությամբ: Ծամելու ընթացքում տարբերում են հետևյալ փուլերը՝ հանգստի, բերանի խոռոչ սննդի ներմուծման, կողմնորոշման, հիմնական, սննդագնդի ձևավորման և կլման: Փուլերից յուրաքանչյուրը և ծամելու ողջ ընթացքը ունեն տարբեր տևողություն և բնույթ՝ պայմանավորված ծամվող սննդի հատկություններով, քանակով, որին էլ հաջորդում է **կլումը**: Կլման ակտը վարքագծային ամենաբարդ գործողություններից մեկն է: Նյարդային համակարգի տարբեր բաժիններում առկա բազմաթիվ տարրեր ներգրավելով իր գործընթացում՝ ներառում է նաև շնչառության և խոսքի ապահովման մեջ մասնակցող որոշ բաժիններ ևս: **Կլման ակտը** ուղեղի կողմից նուրբ և ճշգրիտ համակարգված կամայական և ոչ կամայական (ռեֆլեքսային) շարժումների հաջորդականություն է, որն ապահովում է բերանի խոռոչի պարունակության տեղափոխումը դեպի ստամոքս՝ ըմպանի և կերակրափողի միջով: Կլման ռեֆլեքսն առաջանում է այն դեպքում, երբ սննդագունդը քսվում է քիմքին, լեզվի հիմքին կամ ըմպանի հետին պատին: Կլման կենտրոնը երկարավուն ուղեղում է: Այս կենտրոնի դրդումը էֆերենտ նյարդերի միջոցով առաջացնում է լեզվի, այտերի, ըմպանի և կերակրափողի մկանների համաձայնեցված, խիստ հաջորդական գործունեություն (նկ.2) (**Даймон Т., 2023, <http://armedin.am/wp-content/uploads/2019/02/Քիթ-կոկորդ-ականջաբանություն.pdf>**):

Այսպիսով, չնայած սնունդը բերանի խոռոչում մնում է ընդամենը 15-18 վրկ., սակայն այն նախապատրաստում է հաջորդ բաժինների գործունեությունն ու ապահովում սննդի հաջորդական մշակման հետագա փուլերը:

Նկար 2. Կլման փուլերը՝ Ըմպանային (բ) Կերակրափողային (գ) բերանային (ա)

Ըմպանը կլման ակտ իրականացնելու երկրորդ բաժինն է, որով սնունդը բերանի խոռոչից անցնում է կերակրափող, իսկ օդը՝ քթի խոռոչից կոկորդ: Ըմպանը տեղակայված է ողնաշարից առաջ՝ քթի և բերանի խոռոչների ու կոկորդի հետևում: Դրան համապատասխան՝ նրանում տարբերում են երեք հատված՝ քթային, բերանային և կոկորդային: Քթմպանը ֆունկցիոնալ տեսակետից զուտ շնչառական բաժին է, բերանային մասը խառն է, քանի որ այստեղ խաչվում են կլման և շնչառական ուղիները: Նշված երկու հատվածները կլման ժամանակ միմյանցից անջատվում են փափուկ քիմքը բարձրանալու շնորհիվ: Ըմպանի ստորին՝ կոկորդային մասի առաջային և հետին պատերը կլման ակտից դուրս հպված են և միմյանցից հեռանում են միայն կերակուրն անցնելիս:

Կերակրափողը գլանաձև, նեղ և երկար խողովակ է, որն անցնելով կրծքավանդակով՝ ստոծանու կերակրափողային անցքի միջով մտնում է որովայնի խոռոչ և բացվում ստամոքսում: Կերակրափողի լորձաթաղանթը պարունակում է լորձային գեղձեր, որոնք իրենց արտադրուկով հեշտացնում են կերակրագնդի սահումը կլման ժամանակ (**Даймон Т., 2023, <http://armedin.am/wp-content/uploads/2019/02/Քիթ-կոկորդ-ականջաբանություն.pdf>**):

1. Կլման ակտի դժվարությունների դեպքում լոգոպեդների առաջնային նպատակն է բարելավել տվյալ անձի կուլ տալու գործընթացն ու արդյունավետությունը՝ դրանով իսկ բարձրացնելով անհատի կյանքի ընդհանուր որակը, նվազեցնելով մի շարք բարդությունների ռիսկը՝ թերսնուցում, ջրազրկում, ասպիրացիոն թոքաբորբ:

2. Լոգոպեդի վերջնական նպատակն է օգնել անձին ապահովել ուտելու և խմելու անվտանգ և հաճելի գործողությունները, պահպանել համապատասխան սնուցում և խոնավացում և նվազագույնի հասցնել կլման հետ կապված բարդությունների ռիսկը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Շաբոյան Մ., Աջամոլյան Ք. (2023)**, Լոգոպեդի դերը «Գլխուղեղի սուր իշեմիկ կաթվածի բուժման» պետական ծրագրի շրջանակներում: Internauka, innovations and tendencies of state-of-art science, Proceedings of XXXVII International Multidisciplinary Conference.
2. **Горячев А., Амосова Н., Зуева Л., Кирьянова Н. (2017)**, Методы диагностики нарушений глотания и логопедическая работа на ранних этапах реабилитации нейрохирургических больных: Клинические рекомендации, Москва, Изд. В Секачев.
3. **Даймон Т. (2023)**. Анатомия голоса. Иллюстрированное руководство для певцов, преподавателей по вокалу и логопедов; МЕДПРОФ.
4. **Орлова О., Уклонская Д., Покровская Ю., Полякова Т., Бердникович Е., Минаева О., Ларина О., Рудометова Ю., Мосьпан Т., Косова Е., Уклонская А. (2020)**, Дисфагия у детей и взрослых. Логопедические технологии: Коллективная монография /, Москва, Логомаг.
5. **Green R., Miller A. & Harris B. (2021)**. "Psychological aspects of dysphagia: Challenges and treatment strategies". "Psychology and Health", 26 (1), 57-67.

6. **Kramer R. & Richards K. (2020).** “Dysphagia management in aging populations: A comprehensive guide”. “Journal of Clinical Geriatrics” 29 (1), 88 -99.
7. **Minchell E., Rumbach A. & Finch E. (Pages: 800 - 812. Published online: 24 Nov 2022),** “Speech-language pathologists’ perspectives of dysphagia following reperfusion therapies: An Australian mixed-methods study”. International Journal of Speech Therapy.
8. **Smith R., Bryant L., Hemsley B. (2022),** Dysphagia and Quality of Life, Participation, and Inclusion Experiences and Outcomes for Adults and Children With Dysphagia: Perspectives of the ASHA special interest groups 7 (1), 181-196. Perspectives of the ASHA special interest groups.
9. <http://armedin.am/wp-content/uploads/2019/02/Քիթ-Կոկորդ-ականջաբանություն.pdf>
10. <https://sportedu.am/wpcontent/uploads/2022/11/L. Մանուկյան,Ն. Մկրտչյան, Լ. Խաչատրյան-Ծայրամասային-նյարդային-համակարգ.pdf>

REFERENCES

1. **Shaboyan M., Ajamoghlyan K. (2023),** Logopedi dery’ «Glxowgheghi sowr ishemik kat’vac’i bowjhman» petakan c’ragri shrjanaknerowm /The role of a speech therapist within the framework of the state program “treatment of acute ischemic stroke of the brain”/. Internauka, innovations and tendencies of state-of-art science, Proceedings of XXXVII International Multidisciplinary Conference.
2. **Goryachev A., Amosova N., Zueva L., Kiryanova N. (2017),** Metody diagnostiki narusheniy glotaniya i logopedicheskaya rabota na rannikh etapakh reabilitatsii neyrokhirurgicheskikh bol’nykh /Methods of diagnosing swallowing disorders and speech therapy work in the early stages of neuro-surgical patient rehabilitation/: Clinical recommendations, Moscow, V. Sekachev Publishing.

3. **Daimon T. (2023).** Anatomiya golosa. Illyustrirovannoye rukovodstvo dlya pevtsov, преподавателей по вокалу и логопедов /Anatomy of the Voice. An Illustrated Guide for Singers, Vocal Instructors, and Speech Therapists/; MEDPROF.
4. **Orlova O., Uklonskaya D., Pokrovskaya Yu., Polyakova T., Berdnikovich E., Minaeva O., Larina O., Rudometova Yu., Mospan T., Kosova E., Uklonskaya A. (2020),** Disfagiya u detey i vzroslykh. Logopedicheskiye tekhnologii /Dysphagia in Children and Adults. Speech Therapy Technologies/: Collective Monograph, Moscow, Logomag.
5. **Green R., Miller A., & Harris B. (2021).** “Psychological aspects of dysphagia: Challenges and treatment strategies”. “Psychology and Health”, 26 (1), 57-67.
6. **Kramer R. & Richards K. (2020).** “Dysphagia management in aging populations: A comprehensive guide”. “Journal of Clinical Geriatrics” 29 (1), 88 -99.
7. **Minchell E., Rumbach A & Finch E. (Pages: 800 - 812. Published online: 24 Nov 2022),** “Speech-language pathologists’ perspectives of dysphagia following reperfusion therapies: An Australian mixed-methods study”. International Journal of Speech Therapy.
8. **Smith R., Bryant L., Hemsley B. (2022),** Dysphagia and Quality of Life, Participation, and Inclusion Experiences and Outcomes for Adults and Children With Dysphagia: Perspectives of the ASHA special interest groups 7 (1), 181-196. Perspectives of the ASHA special interest groups.
9. <http://armedin.am/wp-content/uploads/2019/02/Քիթ-Կոկոսի-սկանջաբանություն.pdf>
10. <https://sportedu.am/wpcontent/uploads/2022/11/Լ.Մանուկյան,Ն.Մկրտչյան,Լ.Խաչատրյան-Ծայրամասային-նյարդային-համակարգ.pdf>

Мери Шабоян

Участие полости рта, глотки и пищевода в физиологическом
процессе акта глотания

Заключение

Ключевые слова и выражения: акт глотания, оральная фаза глотания, фаза глотания в глотке, пищеводная фаза глотания, слюнные железы, мягкое небо, пищевой комок, гортань.

Цель данной статьи - обеспечить развитие профессиональных теоретико-практических знаний логопедов, работающих в системе здравоохранения, направленных на восстановительную помощь людям с расстройствами акта глотания и снижение связанных с ними рисков. Следует отметить, что на сегодняшний день полное лечение различных расстройств акта глотания считается первоочередной задачей врачей, поскольку его полное преодоление несомненно способствует улучшению качества жизни человека. Очевидно, что участие логопедов в процессе восстановления не только повышает функциональность пациента, но и способствует улучшению его социально-психологического состояния. Логопеды должны иметь чёткое представление о норме и патологии процесса глотания, обеспечивая правильное восстановительное лечение, которое включает согласованную работу всех органов и систем, начиная от полости рта и продолжая до желудка.

В данной статье рассматривается тот факт, что жизнедеятельность человека напрямую зависит от потребления питательных веществ, воды, минеральных солей и витаминов, которые являются основными источниками энергии для организма. Этот процесс возможен только благодаря согласованной работе различных органов, начиная с полости рта и продолжая глотанием, пищеводом, желудком и другими органами и системами.

Наша задача - помочь логопедам правильно диагностировать расстройства глотания и предложить соответствующую индивидуальную стратегию восстановительной работы. В конечном итоге при трудностях с актом глотания основная цель логопедов заключается в улучшении процесса и эффективности глотания, что, в свою очередь, способствует повышению качества жизни

пациента и снижению рисков ряда осложнений (недоедание, обезвоживание, аспирационная пневмония).

Meri Shaboyan

Participation of the Oral Cavity, Pharynx and Esophagus in the Physiological Process of Swallowing

Conclusion

Key words and expressions: *swallowing act, oral phase of swallowing, pharyngeal phase of swallowing, esophageal phase of swallowing, salivary glands, soft palate, food bolus, larynx.*

The aim of this article is to enhance the theoretical and practical knowledge of speech therapists working in the healthcare system, with a focus on rehabilitative assistance for individuals with swallowing disorders and the reduction of associated risks. It should be noted that, to this day, the complete treatment of various swallowing disorders remains primarily the responsibility of physicians, as overcoming these disorders significantly improves the patient's quality of life. However, the involvement of speech therapists in the rehabilitation process not only enhances the patient's functional abilities but also contributes to their social and psychological well-being.

To provide effective rehabilitative treatment, speech therapists must have a clear understanding of both normal and pathological swallowing processes. Swallowing is a complex function requiring the coordinated effort of multiple organs and systems, from the oral cavity to the stomach. This article highlights the essential role of nutrition in sustaining human life, emphasizing that the consumption of nutrients, water, minerals, and vitamins is crucial for energy production. This process is only possible due to the synchronized function of various organs, including the oral cavity, esophagus, stomach, and other related systems.

Our goal is to assist speech therapists in accurately diagnosing swallowing disorders and developing individualized rehabilitation strategies. Ultimately, when

swallowing difficulties arise, the primary objective of speech therapists is to improve the safety and efficiency of swallowing, thereby enhancing the patient's quality of life and reducing the risks of complications such as malnutrition, dehydration, and aspiration pneumonia.

Մերի Շաբոյան - Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ լոգոպեդիայի և վերականգնողական թերապիայի ամբիոնի դասախոս, ԵՊԲՀ «Հերացի» թիվ 1 ՀՀ Նյարդավիրաբուժության և կաթվածի կենտրոնի, «Հերացի» թիվ 1 համալսարանական պոլիկլինիկայի լոգոպեդ: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ բժշկական լոգոպեդիա, կլինիկական հոգեբանություն, հոգեբանություն, նյարդաբանություն, հոգեբուժություն: Հեղինակ է երկու տասնյակից ավելի հոդվածների: shaboyanmery56@aspu.am, shaboyanmary@gmail.com

Мери Шабоян - Кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры логопедии и восстановительной терапии Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна; логопед нейрохирургического отделения инсультного центра университетской поликлиники «Герац» №1 Ереванского государственного медицинского университета имени Мх. Герац. Научные интересы: медицинская логопедия, клиническая психология, психология, неврология, психиатрия. Автор более двух десятков статей. shaboyanmery56@aspu.am, shaboyanmary@gmail.com

Meri Shaboyan - PhD in Pedagogical Sciences, Lecturer at the Chair of Speech Therapy and Rehabilitation Therapy, Armenian State Pedagogical University named after Khachatur Abovian; Speech Therapist at YSU 'Heratsi' No. 1 University Polyclinic; Speech Therapist at the Neurosurgical Department of the Stroke Center. Scientific interests: Medical Speech–Language Pathology, Clinical Psychology, Psychology, Neurology, Psychiatry. Author of more than two dozen articles. shaboyanmery56@aspu.am, shaboyanmary@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 10.02. 2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 19.02.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 20.06.2025թ.

*«Հայագիտական հանդես» ամսագրի խմբագրությունը չեզոքություն է դրսևորում
հոդվածներում արտահայտած կարծիքների ու տեսակետների նկատմամբ:*